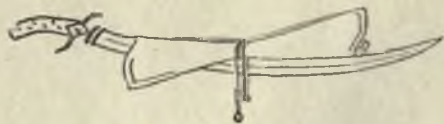

УСТ
9
Т. 235

პლ. ტუტოშვილი
**ქაღთაძეების
ძოლქოვები**

ВЛ. ТАТИШВИЛИ

ГРУЗИНЫ
ВМОСКВЕ

Второе переработанное
и дополненное издание

Государственное Издательство
"САБЧОТА САКАРТВЕლო"
1950

პლ. ტატიშვილი

ქატიშვილი
ქმსჯელობა

მეორე შეესწავლილი და
გადამუშავებული გამოცემა

სახელმწიფო გამომცემლობა
საბჭოთა საქართველო
1950

პირველი ქართული გამოცემის
წინასიტყვაობა

დიდი ისტორიული თარიღის—მოსკოვის დაარსების რვაასწლისთავისათვის გამოცემული ეს წიგნი ნაწილია დიდი შრომისა, რომელიც რუს-ქართველთა ურთიერთობის ჩასახვის და განვითარების ამბებს მოგვითხრობს.

შრომის დანარჩენი ნაწილის გამოქვეყნება მოითხოვს მრავალ ღონისძიებას და გულმოდგინე მუშაობას ცალკეული ფაქტების და მოვლენების დასადგენად.

ნამდვილ ისტორიულ მასალაზე დაფუძნებული მხატვრული ნარკვევის ჟანრი, რომელიც ავტორმა ამ ნაწარმოებისათვის აირჩია, ყველაზე მოხერხებული ჟანრია პოპულარული და ამავე დროს დასკვნების მიმართ უაღრესად ფრთხილი და მკაცრი შრომისათვის.

ამ წიგნში მოთავსებულ ორ ნარკვევს „ნიკოლოზ ბატონიშვილს“ და „მეფე არჩილს“ საფუძვლად დაედო მოსკოვური წარმოშობის დოკუმენტები, უმთავრესად «Дворцовые разряды», რომელიც, მ. მ. ბოგოსლოვსკის მოსწრებული შენიშვნით, რუსეთის სამეფისკარო ცხოვრების თავისებურ ჟურნალს წარმოადგენს.

თავის დროზე მოსკოვის ისტორიის კარგად მცოდნე ი. ზაბე-ლინმა ისარგებლა ამ შესანიშნავი ჟურნალით და, მასში მოთავსებული მდიდარი მასალის მიხედვით, მოსკოვის სამეფისკარო და საბოთარიხო ყოფაცხოვრების ვრცელი და ნათელი სურათი დახატა.

ამ წიგნის ავტორსაც ეს ჟურნალი დიდად დაეხმარა აღედგინა მოსკოვში ნიკოლოზ ბატონიშვილის და არჩილ მეფის ცხოვრების ჯერ გამოუქვეყნებელი და ფართო მკითხველსათვის სრულიად უცნობი ფაქტები.

ყმ.
9
T. 235

Сверено
1991 г.

ГПНТБ СО АН СССР
Г.с. публ. научн.-
техническая библиотека

Сверено
с фондом

1808 14
64

ავტორის მიერ დასახული ამოცანების გადაწყვეტისათვის «Дворцовые разряды»-ს შესანიშნავ დამატებას წარმოადგენენ „რუსეთის ხელმწიფეებთან ქართველი მეფეების მიწერ-მოწერაში“ («Переписки Грузинских царей с русскими государями») მოთავსებული ქართველ მეფეთა წერილები, აგრეთვე იმ ნამდვილ ისტორიულ დოკუმენტთა კრებულები, რომლებიც დაცულია სსრ კავშირის შინაგან საქმეთა სამინისტროს ძველი აქტების არქივში.

პი ჩველი რუსული ბანოცემის წინასიტყვაობა

რუს-ქართველთა კულტურული და პოლიტიკური ურთიერთობა ერთ-ერთი უაღრესად საინტერესო თავია საბჭოთა კავშირის ხალხთა მატრიანეში. საქართველოს დედოფალი თამარი (1184—1213) დაქორწინდა თავად ანდრეი ბოგოლიუბსკის ვაჟზე — გიორგი (იური) ბოგოლიუბსკიზე, რომელმაც დასტოვა რუსეთი, სადაც მას არაფერი უწილადეს სახელგანთქმული მამის მემკვიდრეობიდან. დინასტიური შეჯვარება არასოდეს შემთხვევითი მოვლენა არ ყოფილა. იგი მეტყველებს გარკვეულ კულტურულ და პოლიტიკურ ურთიერთობაზე, რომელიც ასეთ შეჯვარებას წინ უსწრებდა.

ს. ა. ბელოკუროვის მიერ გასული საუკუნის 80-იანი წლების დასასრულს გამოქვეყნებულმა დოკუმენტებმა (ცხადჰყვეს¹⁾, თუ რა საინტერესო საარქივო მასალებით შეუძლიათ ისარგებლონ მწერალმა და ისტორიკოსმა რუს-ქართველთა ურთიერთობის შესწავლის დროს. ს. ა. ბელოკუროვის მუშაობა ჩვენს დროში განაგრძო ნ. პოლიევქტოვმა²⁾. თუ ამას დავუმატებთ დაახლოებით ოთხმოცდაათი წლის წინათ მ. ბროსეს (მიერ³⁾) გამოცემულ „მიწერ-მოწერას“ და საერთო ხასიათის მთელ რიგ საარქივო პუბლიკაციებს (საარქეოგრაფიო კომისიის მიერ გამოცემული აქტები «Двор-

1. С. А. Белокуров. — Сношения России с Кавказом, вып. I, 1578 — 1613, Москва, 1889.

2. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615—1640 гг. Тбилиси, 1937; Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Имеретию 1650 — 1652 гг. Тбилиси, 1926.

3. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями от 1639 г. по 1770 г. СПб, 1861.

повые разряды» და სხვ.), მკვლევარის ხელში აღმოჩნდება საკმაო ისტორიული მასალა იმის გამოსარკვევად, თუ როგორ ყალიბდებოდა რუს-ქართველთა ურთიერთობა მთელი XVII საუკუნის (XVI საუკუნის დამლევისა და XVIII საუკუნის დამდეგის ჩათვლით) განმავლობაში — ე. ი. მაშინ, როცა ხდებოდა მოსკოვის სახელმწიფოსა და საქართველოს შორის ელჩების ყველაზე ინტენსიური გაცვლა-გამოცვლა, ხოლო მოსკოვში იქმნებოდა ქართველთა კოლონია.

არ შეიძლება გადაჭარბებით იქნას შეფასებული ამ კოლონიის მნიშვნელობა რუსეთ-საქართველოს კულტურულ-პოლიტიკურ ურთიერთობის შემდგომი განმტკიცებისათვის. საკმაოა ითქვას, რომ პირველი ქართული ბეჭდური წიგნი („ფსალმუნი“) გამოცემულ იქნა მოსკოვში (1705 წ.) იმ დიდი მუშაობის შედეგად, რომელიც აქ გააჩაღა მეფე არჩილმა. არჩილის მიერ მოსკოვში დაწყებული ბეჭდვა ქართული წიგნებისა გაგრძელდა მთელი XVIII საუკუნის მანძილზე.

ეს ნარკვევი მოიცავს პერიოდს 1653 წლიდან 1722 წლამდე — მოსკოვში ქართული კოლონიის დაარსებისა და განვითარების ხანას. ამ კოლონიის დამაარსებელი გახლდათ კახეთის მეფის თეიმურაზ I-ის შვილიშვილი — უფლისწული ერეკლე (ნიკოლოზ დავითის ძე). ალექსი მიხეილის ძის მეფობის დროს მოსკოვში მცხოვრები ქართველების შესახებ უწერიათ უცხოელებს რეიტენერფელსს, პატრიკ გორდონს. უხვი, მაგრამ რამდენადმე ცალმხრივი მასალები ვიპოვეთ «Дворцовые разряды»-ში, — ამ ოფიციალურ საკამერფურიერო ჟურნალში, სადაც აღინიშნებოდა სამეფისკარო ცხოვრების ამბები: მიღება და გაცილება ელჩებისა. ხელმწიფეთა მისვლა-მოსვლა მონასტრებსა და ეკლესიებში, სამეფისკარო საოჯახო დღესასწაულები, დღეობანი და სხვ.

იმის გამო, რომ საკმაოდ არ მოიპოვება სხვა წყაროები, რომლებიდანაც შესაძლებელი გახდებოდა საჭირო ცნობების ამოკრეფა მოსკოვში ქართული კოლონიის დაარსების შესახებ, ნარკვევის ამ ნაწილში ჩვენდა უნებურად მოგვიხდა დიდი ადგილი ლაგვეთმო «Дворцовые разряды»-დან მოტანილი ამონაწერებისათვის, რომლებიც გვაუწყებენ კოლონიის და მისი მთავარი წარმომადგენლის უფლისწულ ერეკლეს ცხოვრების ოფიციალურ მხარეს. მიუხედავად მთელი მისი გარეგნული შეზღუდულობისა, «Дворцовые разряды» მაინც იძლევა მთელ რიგ ძვირფას ისტორიულ ცნობებს, რომლებიც გვაუწყებენ, მაგალითად, ერეკლეს მონაწი-

ლეობას პოლონელთა წინააღმდეგ ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძის მიერ დაწყებულ სამხედრო ლაშქრობაში, ერეკლეს შეხვედრას პატრიარქ ნიკონთან, ქართველობის წარმომადგენელთა დასწრებას პატრიარქ ნიკონის გასამართლებაზე, სამხედრო ნაწილების „რეიტერული“ და „სალდათური“ წრთობის გაცნობას ერეკლეს მიერ, მის მიერვე „ტისიაცის“ როლის შესრულებას მეფე ალექსი მიხეილის ძის ქორწილში, პეტრე ალექსის ძის დაბადების გამო ერეკლეს მიერ სიტყვის წარმოთქმას და ა. შ.

«Дворцовые разряды» მოგვითხრობს რა ქართველთა მონაწილეობით მომხდარ ამ ამბებს, იმავე დროს გვითვალისწინებს იმ მნიშვნელობას, რომელიც აღწერილ ამბებს ეძლეოდა მოსკოვში. «Дворцовые разряды»-თ ფართოდ სარგებლობდა ყველა რუსი ისტორიოგრაფი. «Дворцовые разряды»-ს „ქართული“ ნაწილი სრული მოცულობით პირველად გამოყენებულია მხოლოდ ამ ნაშრომში.

ჯერჯერობით საკმაო მასალა არ მოგვეპოვება რუსეთის პირველ გენერალ-ფელდცეიხმეისტერზე — ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონზე. ის, რაც ჩვენ ძის შესახებ მოვიძიეთ, რა თქმა უნდა, შემდგომ დაზუსტებას საჭიროებს. ჩვენ დღემდე არ ვიცით, ვინ ასწავლიდა ალექსანდრეს მოსკოვში რუსულ ენას და მეცნიერებას; არ ვიცით, მონაწილეობდა თუ არა იგი კოჟუხოვის მანევრებში 1694 წლის შემოდგომაზე, ან აზოვზე გალაშქრებაში 1695 და 1696 წლებში. ჰოლანდიაში, ინგლისში და ბოლოს, შვეიცარიის ტყვეობაში ალექსანდრე ბაგრატიონის ყოფნა სისრულით შეიძლება გაშუქდეს, თუ ჩვენთვის მისაწვდომი გახდება ჰოლანდიური, ინგლისური და შვედური საარქივო მასალები.

მეცნიერულ-მხატვრულმა ქანრმა, რომელსაც მე მივმართე იმ მიზნით, რომ ეს ისტორიული ნარკვევი მისაწვდომი და გასაგები ყოფილიყო მკითხველთა ფართო წრეებისათვის, რამდენადმე შეზღუდა წიგნში მოცემულ დებულებათა დასაბუთების შესაძლებლობა. — იძულებული გავხდი მოვრიდებოდი ცალკეული დოკუმენტების ანალიზს და მათ შეპირისპირებას. რა თქმა უნდა, ეს იმას არ ნიშნავს, რომ ასეთ ანალიზს არ ვაქეთებდი ნარკვევზე მუშაობის პროცესში.

დასასრულს, მინდა აღვნიშნო ის მღელვარება, რასაც ყოველთვის განვიცდიდი, როცა მხვდებოდა დოკუმენტი, რომელიც კიდევ და კიდევ ცხადყოფდა საუკუნეობით ნაკურთხ, რუს-ქართველთა ისტორიულ მეგობრობას.

მეორე პართული) გამოცემის წინასიტყვაობა

ამ გამოცემის პირველ შესავალ ნაწილში მე მიზოვიხილავ ისტორიულ ამბებს, რომლებიც წინ უსწრებდნენ ქართველთა კოლონიის დაარსებას მოსკოვში. ორნახევარი საუკუნის განმავლობაში ქართველი დიპლომატები მოლაპარაკებას აწარმოებდნენ მოსკოვთან და ყოველმხრივ ცდილობდნენ გამოენახათ ისეთი კავშირის ან სახელმწიფოებრივი გაერთიანების მოდუსი, რომლის მიხედვით ქართველი ხალხის უფლებები, მისი დამოუკიდებელი პოლიტიკური არსებობა შელახული არ იქნებოდა. თანაარსებობის ის ფორმა, რომელიც საქართველოს უახლოეს მეზობლებთან—ირანთან და თურქეთთან დამყარდა იმ დროს, ქართველი ხალხისათვის ხშირად იმდენად დამამცირებელი იყო, რომ მის რაიმე ნებაყოფლობითს ხასიათზე ლაპარაკი არც კი შეიძლებოდა. სწორედ ეს გარემოება აიძულებდა ქართველ მეფეებს—თვალი მიეპყროთ ერთმორწმუნე და კულტურულად ახლობელი მოსკოვისაკენ, რუსი ხალხისაკენ. მოსკოვი მიზიდულობის ცენტრი გახდა განსაცდელში ჩავარდნილი უკრაინელებისა, ბელორუსებისა, ქართველებისა, სომხებისა, ჩერქეზებისა, ჩაჩნებისა, ავარელებისა და სხვა ხალხებისათვის, რომლებიც ამჟამად საბჭოთა კავშირში შედიან. მხოლოდ ოქტომბრის დიდი სოციალისტური რევოლუციის მეოხებით მონახული და მოპოვებული იქნა გაერთიანების ყველაზე სწორი ფორმა, რომელიც განუწყვეტლივ უმჯობესდება და სრულქმნილი ხდება. ამ ფორმის წარმოშობა გარდაუვალი იყო სოციალისტური ერების თვით ფორმირების პროცესში. მაგრამ სწორი არ იქნებოდა, რომ ის გზა, რომელიც ამჟამად ერთ მთლიან და ძლიერ სოციალისტურ სახელმწიფოში გაერთიანებულმა ხალხებმა გაიარეს, შეგვესწავლა მარტოოდენ სოციალისტურ ერებად მათი ფორმირების დღიდან. ეს გზა, რომელსაც სათავე შორეულ წარსულში აქვს, ზო-

გიერთისათვის დაიწყო ხელისცეცებით და აღიბეჭდა ჩავარდნებით, რომლებიც ზოგჯერ ნამდვილ სახალხო უბედურების და კატასტროფების ხასიათს ღებულობდა, როგორც ეს მოხდა ალექსანდრე II და თეიმურაზ I დროს კახეთში, ვახტანგ VI და ერეკლე II დროს—ქართლში. ამ ეროვნული ტრაგედიის გადაბრალუბა ამა თუ იმ კონკრეტულ ისტორიულ პიროვნებებზე უაზრობა იქნებოდა. მათი ფესვები ბევრად უფრო ღრმაა.—იგი, უწინარეს ყოვლისა, ძველი საქართველოს, შემდეგ ირანის, თურქეთისა და რუსეთის იმდროინდელი სოციალურ-სახელმწიფოებრივი სისტემის ბუნებაში უნდა ვეძიოთ. რელიგიურ ფაქტორებსაც ჰქონდათ დიდი მნიშვნელობა, მაგრამ არა თავისთავად, არამედ როგორც ამა თუ იმ პოლიტიკურ-სახელმწიფოებრივი ორიენტაციის ან ალბულის გეზის გამოხატულებას. ამიტომ ავრესორისათვის მნიშვნელოვანი იყო სარწმუნოება გამოეცალა იმდენად არა თვით ხალხს, რამდენად ხელისუფლების სათავეში მოქცეულ მმართველებს. ეს ქმნიდა გაორების და თვალთმაქცობის ვითარებას, რომელიც ბოლოს და ბოლოს მმართველთა დემორალიზაციით, ხალხის ინტერესების გამცემლობით და სამშობლოს მოღალატეობით თავდებოდა. ამა თუ იმ ქართველი მეფისაგან ქრისტიანობის უარყოფა ირანის მფლობელთა თვალში რუსეთის ორიენტაციის უარყოფას ნიშნავდა; თუმცა, როგორც ისტორია გვიჩვენებს, ქრისტიანულ სარწმუნოებაზე უარის თქმას ზოგჯერ ფორმალური ხასიათი ჰქონდა და იგი არ იწვევდა ეროვნული ინტერესებით ნაკარნახევი ორიენტაციის შეცვლას.

მკითხველთა ფართო წრეებისათვის ნავარაუდევ ამ ნარკვევში მე ამოცანად დავისახე აღმედგინა სურათი იმისა, თუ როგორ ჩაისახა და განვითარდა რუს-ქართველთა ურთიერთობა XVI საუკუნეში. საჭირო იყო შემერჩია ყველაზე რელიეფური, მკაფიო და დამახასიათებელი ეპიზოდები, რომლებიც ამ ურთიერთობას წარმოგვიდგენენ კონკრეტულად, გარკვეულ გეოგრაფიულ, კულტურულ-პოლიტიკურ ვითარებაში და ასევე გარკვეულ სოციალურ და ეთნიკურ ურთიერთკავშირში. ამასთან მე მუდამ მახსოვდა და ყოველთვის მხედველობაში მყავდა ჩვენი სამშობლოს ისტორიის ისეთ სპეციალურ და ნაკლებ დამუშავებულ საკითხებში ჭერ კიდევ გაურკვეველი მკითხველი, როგორიც არის საბჭოთა კავშირის ცალკეულ ხალხთა ურთიერთობა შორეულ წარსულში.

ამ გამოცემის შესავალი ნაწილისათვის მასალად გამოყენებულ იქნა XVI საუკუნის საქართველოში წარმოგზავნილი რუსი ელჩების საანგარიშო მოხსენებითი ბარათები, ა. ბელოკუროვის მიერ

გამოქვეყნებული; ამასთან დამატებით მოზიდული იქნა სხვა წყაროებიც, რომლებიც ავსებენ ან აკორექტირებენ ამ ძირითად მასალას. რუსი ელჩების წერილობითი მოხსენებითი ბარათები (отписки), სადაც ისინი ჰყვებიან თავიანთ გაწეულ მუშაობაზე, რა თქმა უნდა, ვერ ჩაითვლება საფუძვლიან მხედველობას, — იგი მოითხოვს უაღრესად ფრთხილ და კრიტიკულ მიდგომას. მიუხედავად იმ კაზიონურ-ოფიციალური ფორმისა, რომელშიც ეს „ოტპისკები“ მოქცეული, მიუხედავად იმ შეფასებათა მთელი ტენდენციურობისა და სუბიექტურობისა, რომელთაც ელჩები ამა თუ იმ მოვლენას თუ პიროვნებას აძლევენ, ნამდვილი და ცოცხალი ცხოვრება მათში საბოლოოდ და სავსებით მაინც მიჩქმალული არ არის. ადამიანური ვნებათაღელვანი და ვნებათაღელვანი პოლიტიკურნი, ზოგჯერ უფრო ძლიერი აღმოჩნდნენ იმ ქვასავით ცივ საბურველზე, რომელიც მათ გარედან აკრავს. მიუხედავად ყველაფრისა და ყოველივესი, ამ ვნებებმა მაინც წაშოკვეს თავი. ასე, მაგალითად, კახეთის მეფე ალექსანდრე, სურდათ თუ არა სურდათ ეს „ოტპისკების“ ავტორებს, ამ მოხსენებათა მიხედვით წარმოგვიდგება ფუჭ და წვრილმან, პოლიტიკურ ცბიერებას მოკლებულ, გულწრფელ, პირდაპირ და მამაც ადამიანად. მისი ტრაგიკული ბოლო შემთხვევითი არ არის. კონსტანტინემ ღამაზე ხელი აღმართა არა მარტო იმიტომ, რომ კახეთის მეფის ტახტის დაჭერა სურდა, არამედ იმიტომაც, რომ აღესრულებია შაჰის ნება—მახვილით აღეკვეთა მოსკოვთან დაახლოების თვით იდეა, ჩაეკლა ქართველ ხალხში რუსეთიდან დახმარების მიღების ყოველგვარი იმედი. მაგრამ ვერც ალექსანდრეს ტრაგიკულმა სიკვდილმა, ვერც მძიმე განსაცდელმა, რომელშიაც მოსკოვი ჩააგდეს რუსეთის მიწა-წყალზე მოთარეშე ინტერვენტებმა, ვერ შეაჩერა ორი ხალხის დაახლოების პროცესი: იგი შეიძლება შენელებულიყო მხოლოდ, მაგრამ მისი მოსპობა უკვე აღარ შეიძლებოდა.

ელჩთა ამ საანგარიშო მოხსენებების საფუძველზე შეიძლება მთელი გაბედულებით ვამტკიცოთ, რომ ალექსანდრეს არსად და არასოდეს არ მიუცია რუსი ელჩებისათვის დაპირება, რომ გაგზავნიდა თავის ჯარს ჩრდილო კავკასიაში შამხალის წინააღმდეგ მოქმედ რუს ჯართან შესაერთებლად. რუს ელჩებთან ალექსანდრეს მოლაპარაკების მთელი მსვლელობა აბათილებს ზოგოვრით ისტორიკოსის მტკიცებას—ტარკასთან ბუტურლინის ჯარის დამარცხების არა პირდაპირი მიზეზი თითქმის ალექსანდრე ყოფილიყო. მოსკოვის ბრძოლა ტარკის შამხალთან თედორე ივანეს ძის და

ბორის გოდუნოვის მეფობის მთელს ზანძილზე გრძელდებოდა. განსაკუთრებით იგი გაძლიერდა ტახტზე ბორის გოდუნოვის ასვლის შემდეგ, რადგან რუსეთის მოკავშირე სახელმწიფოდ საქართველოს გადაქცევისათვის აუცილებელი იყო ქართულ სამეფოებთან მიმოსვლის უზრუნველყოფა; შამხალის სამფლობელო კი ღობავდა გზას საქართველოსაკენ. არა მარტო ალექსანდრეს დაყენებული თხოვნით (ალაგმეთ შამხალი) გამოგზავნა მოსკოვმა რუსი ჯარი ტარკში. კავშირი საქართველოსთან, თუ მასში ამა თუ იმ ფორმით ჩაბმული არ იქნებოდა საშამხალო, შეუძლებელი იყო. „მე არ შემოცმევებ კახეთში თურქებს და არც ჩემი ქვეყნისა და მოსკოვის მიმართ მტრულად განწყობილ სხვა ძალას, მაგრამ თქვენ, რაც შეიძლება, მალე (ვინაიდან დრო არ ითმენს) უნდა უზრუნველყოთ გზა ჩემი სახელმწიფოსაკენ საშამხალოზე გაშვებით. ჩვენი სამხედრო ძალები შეერთდებიან აქ — კახეთში. ჩემს მიწა-წყალს მევე დავიცავ, თქვენი ამოცანაა — ალაგმეთ შამხალი“. — აი მოსკოვის ელჩებთან ალექსანდრეს ყველა სამხედრო მოლაპარაკების დედაპირი. ელჩები ამ აზრს იზიარებდნენ. შეთანხმება ნათელი და ზუსტი იყო. ტარკში ბუტურლინის ჯარის დაპარცხება 1605 წელს ყირიმ-თურქთა გაერთიანებული ლაშქრისგან, დაემთხვა მეფე ალექსანდრე II ვერაგულ მკვლელობას. როგორც მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში, ისე კახეთშიაც ირანელი ჯარები იდგნენ. შაჰი ამზადებდა ლაშქრობას ჩრდილო კავკასიის ხალხების წინააღმდეგაც, — აპირებდა ჯარის გაგზავნას დარიალის ხეობით. შეეძლო თუ არა უკვე თავმოკვეთილ ალექსანდრეს ასეთ ვითარებაში დახმარება გაეწია ბუტურლინისათვის?

ზოგიერთი საელჩოს (მათ შორის ტატიშჩევის საელჩოს) მოხსენებითს ბარათებში გამოსჭვივის ელჩების გარკვეული, თითქმის დაუფარავი სიმპათია ქართველი ხალხისადმი. მაგალითად, რუს ელჩს სემიონ ზვენიგოროდსკის კეთილსინდისიერად ჩაუწერია ალექსანდრე მეფის მიერ მოსკოვის მთავრობის მისამართით გამოტყეული ყველა საყვედური, რომლებიც ისეთ კონტექსტშია მოცემული, რომ არავითარ ეჭვს არ სტოვებს იმაში, რომ ზვენიგოროდსკის სამართლიანად მიაჩნდა ალექსანდრეს პრეტენზიები მოსკოვის მიმართ.

რამდენიმე სიტყვა საკუთარი სახელების, ტოპონიმიკური და ეთნიური სახელწოდების გამო. ნარკვევის პირველ ნაწილში ვცდილობ თითქმის ყველგან დაეტოვო ისინი იმ სახით, როგორადაც მოცემულია დოკუმენტებში. ეს ნაკარნახევია არა მარტო

სტილისტიკური მოსაზრებებით. ყველა შემთხვევაში როდი შეიძლება უდავოდ გაიხსნას ესა თუ ის სახელი ან სახელწოდება, მიუხედავად იმისა ქართველები ატარებენ მათ, თუ ჩრდილო კავკასიის მკვიდრი ტომები. ჩრდილო კავკასიის ეთნიურ სახელწოდებათა გამო პირდაპირ უნდა ითქვას, რომ XVI—XVII საუკუნეებში ყველა აქაური მკვიდრი როდი ატარებდა იმ სახელწოდებას, რომლითაც დღეს არიან ცნობილნი. რუსულ საელჩო დოკუმენტებში მოხსენებული ოქაქები, მინყიზები, ინდილები და შიბუთები — ეს მხოლოდ ახლანდელი ინგუშების და ჩაჩნების წინაპრები არიან; ამ ინგუშ-ჩაჩნური ტომების ერთიანი სახელწოდება მაშინ არ არსებობდა ისევე, როგორც არ არსებობდა თვით სიტყვები „ინგუში—ჩაჩანი“, „ჩეჩენი“, რომლებიც უფრო გვიან წარმოიშვნენ.

რუსულ საელჩო დოკუმენტებში იმჟამინდელი კახეთის სატახტო ქალაქი გრემი მოხსენებულია Крым-ის სახელით, შამხალი—шевкал-ის, ერისთავი—аристоп-ის სახელით. მხოლოდ ასეთ „უხერხულ“ შემთხვევებში მე თავს ნება მივეცი გამესწორებია ეს დამახინჯებანი, — შემეცვალა ისინი შორეულ წარსულში და ახლაც საყოველთაოდ მიღებული გეოგრაფიული თუ ეთნიკური სახელწოდებებით. ზოგიერთი სახელწოდება, როგორიც არის, მაგალითად, Сони (ალბათ, სოფელი სიონი), Сонская щель (დარიალის ხეობა), Сонский (არაგვის ერისთავის მიწარტ) ჩემი წიგნის რუსულ ტექსტში დავტოვე ისე, როგორც დოკუმენტებშია.

მაშინ, როცა მეფეები, ვოევოდები, თავადები, აზნაურები საელჩო დოკუმენტებში მოხსენებული არიან თავიანთი საკუთარი სახელებითაც, მაშინ, როცა ალექსანდრე მეფე წოდებულია царь Александр-ად, შამხალი საელჩო დოკუმენტებში მოხსენებულია მხოლოდ შამხალად და ეს მემკვიდრეობითი-არჩევითი ტიტული იკითხება, როგორც საკუთარი სახელი Шамхал. ვსტოვებ რა ყველგან რუსულ ტექსტში მის ასომთავრულ დაწერილობას, მე შამხალს არ ვიხსენებ საკუთარი სახელით, თუმცა ბაკიხანოვის შრომის გამოქვეყნების შემდეგ, ეს ძნელი საქმე არ იყო.

ნაწილი პიკუელი

საქართველოს
საქმეუბნი

საელჩო პრიკაზის უფროსს—დუმნი დიაცს, მიხეილ ვოლოშენინოვს, ელჩების მიღება ჰქონდა. ამჯერად მასთან პრიკაზში იყვნენ საქართველოს ელჩები—თავადი ივანე გრიგოლაშვილი, არქიმანდრიტი პახომი, იმერელი ბერ-მონაზონი ვასილი და მღვდელი დავითი. ვოლოშენინოვმა სკამებზე დასხა ეს იშვიათი სტუმრები მოსკოვისა, გამოჰკითხა მათ, როგორ ბრძანდებით, რისთვის გარჯილხართ, რა დავალებით გამოუგზავნიხართ ქართველ მეფეებს თეიმურაზს და ალექსანდრეს ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძესთანო.

თავადმა ივანე გრიგოლაშვილმა მდაბლად თავი დაუკრა და მოახსენა:—ჯერ კიდევ თეიმურაზ მეფის წინაპრებმა თავი მოსკოვის დიდ ხელმწიფეთა ქვეშევრდომებად აღიარეს. მეფე თეიმურაზი სიმართლით ემსახურებოდა ნეტარხსენებულ ხელმწიფეს მიხეილ თედორეს ძეს. დიდ ხელმწიფეს მოეხსენება, თუ რა დიდი ტახაა გადახდა მას შემდეგ საქართველოს ურჯულოთაგან. შაჰი მოსვენებას არ აძლევს ქრისტესმოსავ საქართველოს. ყიზილბაშები ისევ დაეხსნენ თავს კახეთს. მათ გააძევეს თეიმურაზი თავის სამეფოდან. ერთადერთ ცოცხლად დარჩენილ მის ვაჟს — უფლისწულ დავითს ბრძოლის დროს გარს შემოერთყვნენ და წამებით მოჰკლეს, თავი მოჰკვეთეს და ქართლის მეფეს—გამუსულმანებულ როსტომ ხანს მიართვეს; ხოლო როსტომ ხანმა უფლისწულ დავითის მოკვეთილი თავი შაჰს გაუგზავნა საჩუქრად. მეფე თეიმურაზმა იმერეთს მიაშურა და ახლა ცხოვრობს თავის სიძესთან — იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან. მას თან ახლავს თავისი ლაშქარი — ათი ათასი მეომარი. თეიმურაზი სთხოვს დიდ ხელმწიფეს ალექსი მიხეილის ძეს მიაშველოს ჯარი ურჯულოთაგან კახეთის გასაწმენდად; ამასთან ხელმწიფის სიგელით შეუთვალოს სპარსეთის შაჰს, რათა შაჰი დაეხსნას და ხელი აღარ ახლოს საქართველოს მიწა-წყალს.. მეფე თეიმურაზი დაჰპირდა დიდ ხელმწიფეს ერთგულების ნიშნად მოს-

2. ვლ. ტატიშვილი

ГПНТБ СО АН СССР

Гос. публ. научно-

техническая библиотека

კოვს გამოგზავნიდა თავის ვაჟს—ნეტარხსენებულ უფლისწულ დავითს. ახლა აღარ ჰყავს ვაჟიშვილები მეფე თეიმურაზს. ყველანი დაიღუპნენ ყიზილბაშთა ხელით: ორ მათგანს ლეონს და ალექსანდრეს პატივი აჰყარეს შაჰის კარზე—დაასაჭურისეს, მესამე უფლისწული დავითი ბრძოლის ველზე დაეცა... შვილთაგან აღარავინ გააჩნია მეფე თეიმურაზს მოსკოვს გამოსაგზავნად, მაგრამ ჰყავს შვილიშვილები, უფლისწულ დავითის მცირეწლოვანი ვაჟები — ათი წლის ლუარსაბი, რვა წლის ნიკოლოზი და გიორგი ოთხი წლისა. გიორგის ამჟამად ბერად ამზადებენ. თეიმურაზ მეფეს სურს, მის უდიდებულესობას დიდ ხელმწიფეს გამოუგზავნოს შვილიშვილი მიკოლაი. თუ ხელმწიფე მას სასურველად მიიჩნევს, მაშინ მოიღოს მოწყალება და გამოგზავნოს თავისი კაცები მის წასაყვანადო.

დიაკმა მიხეილ ვოლოშენინოვმა ყურადღებით მოუსმინა თავად ივანე გრიგოლაშვილის სიტყვას. უთხრა: თქვენს სათხოვარს ახლავე მოვახსენებ დიდ ხელმწიფეს... სთხოვა დაეცადნათ ხელმწიფის გამობრძანებისათვის, ხოლო თვითონ ზევით ხელმწიფეს ეახლა!.

ეს მოხდა 1649 წლის 13 აგვისტოს. საელჩო პრიკაზის ძველი მოხელისათვის — ვოლოშენინოვისათვის, რომელიც ამ უწყებაში ჯერ კიდევ მიხეილ თედორეს ძის მეფობის დროს მუშაობდა, კარგად იყო ცნობილი საქართველოს საქმეები. საელჩო პრიკაზის სკივრებსა და ზანდუკებში ინახებოდა სქელი შეკვრა გრაგნილებისა — საქმეები, სადაც დაწვრილებით იყო აღწერილი საქართველოსთან მოსკოვის სახელმწიფოს ურთიერთობისა და მისვლა-მოსვლის ამბები. აქ იყო ნუსხები, სიგელები, ელჩების და ვოევოდების მოხსენებითი ბარათები, ქართველ მეფეთა წერილები, მოსკოვს ჩამოსულთა დაკითხვები და მათი თხოვნის ქაღალდები მოსკოვის ხელმწიფეთა მიმართ, საქართველოს სხვადასხვა კუთხეების აღწერილობა, ნაკაზები ელჩებისადმი, გზების აღწერები, ხარჯის ანგარიშები. ყოველთვის, როცა საჭირო იყო ვოლოშენინოვს გადაეწყვიტა ესა თუ ის მნიშვნელოვანი საკითხი, იგი ავალებდა პრიკაზის მსახურთ, გადაექეჩათ საქმეები, მიეწოდებიათ მისთვის ზუსტი ცნობები, შეემოწმებიათ ახლად ჩამოსულთა ნაამბობი წინანდელი გამოკითხვებისა და მოხსენებითი ბარათების მიხედვით. ერთბაშად როდი წყვეტდა მოსკოვი დიდ სახელმწიფო საკითხებს. წლობით უცდიდნენ ელჩები და შიკრიკები პასუხს, შეჰქონდათ მუდარით სავსე თხოვნები — დავიჭიქარეთ პასუხი და უკანვე გავგამგზავრეთო.

საქართველოს საქმეები საელჩო პრიკაზში მნიშვნელოვან და რთულ საქმეებად იყო მიჩნეული. მოსკოვს ყიზილბაშთაგან ისე

უნდა დაეცვა საქართველო, რომ არ გაენაწყენებინა ირანის შაჰი, რომელიც ემხრობოდა მოსკოვს და ხელს უწყობდა მის ბრძოლას თურქეთის ექსპანსიის წინააღმდეგ კავკასიაში. თურქეთის გაჭრა კასპიის ზღვისაკენ მოსკოვის სავაჭრო გზებს ემუქრებოდა აღმოსავლეთში. ამიტომ მოსკოვი მხოლოდ სთხოვდა შაჰს, დაეხსენი საქართველოსო. თეიმურაზ მეფე კი მოითხოვდა რუსთ ხელმწიფისაგან, გამოგზავნეთ თქვენი მოლაშქრენი, რომ გავწმინდო საქართველო ურჯულთაგანო.

ვოლოშენინოვს წინ დიდი და ხანგრძლივი სამუშაო ედო. მას უნდა დაერწმუნებინა თავადი ივანე გრიგოლაშვილი, რომ თეიმურაზს აუცილებლად გამოეგზავნა მოსკოვში ერთ-ერთი უფლისწული მანამდე, ვიდრე თეიმურაზი მოსკოვიდან ყიზილბაშთა წინააღმდეგ უშუალო სამხედრო დახმარებას მიიღებდა; საჭირო იყო დარწმუნებულიყო თეიმურაზი იმაში, რომ მხოლოდ მას შემდეგ, როცა იგი მოსკოვისადმი ნდობას გამოამჟღავნებდა და ერთგულების ნიშნად თავის შვილიშვილს გაგზავნიდა, შეეძლო სამხედრო დახმარების იმედი ჰქონოდა.

საქმე მეტად პასუხსაგები იყო და უაღრესად დაკვირვებულ, ფრთხილ მიდგომას მოითხოვდა. მოსკოვს არავითარ შემთხვევაში არ უნდა დაეკარგა ისეთი მოკავშირე, როგორიც თეიმურაზი იყო. ვოლოშენინოვს კარგად ესმოდა, თუ რა დიდ პოლიტიკურ მუშაობას ეწეოდა საქართველოში თეიმურაზი, როცა იგი არწმუნებდა და დაჟინებით ურჩევდა საქართველოს ქრისტიან ხელისუფალთ — იმერეთის მეფეს, მთავრებს — გურიელს და დადიანს, გაერთიანებულიყვნენ იმ მიზნით, რომ მოსკოვის დახმარებით გაენთავისუფლებინათ საქართველო თურქთა და სპარსთა მძლავრობისაგან.

ვოლოშენინოვი აყოვნებდა პასუხის გაცემას. თითქმის ერთ წელიწადს უცდიდა თავადი ივანე გრიგოლაშვილი ხელმწიფის გადაწყვეტილებას.

ერთი წელიწადი მოანდომა ვოლოშენინოვმა „საქართველოს საქმეების“ შესწავლას. — ასე ეწოდებოდა მრავალრიცხოვანი სიგელებისა და სხვა საელჩო ქაღალდების კრებულებს, რომლებიც ინახებოდა საელჩო პრიკაზის სკივრებსა და ზანდუკებში. ამ სიგელების მიხედვით შეიძლებოდა მოსკოვისა და საქართველოს ურთიერთობათა მთელი ისტორიის გათვალისწინება.

ქართველი ხალხის დაუსრულებელი ტანჯვა-წამების მძიმე სურათი გადაიშალა ვოლოშენინოვის თვალწინ.

მეთხოუმეტე საუკუნის დამლევს კახეთის მეფემ ალექსანდრე I-მა მოსკოვის დიდ მთავარს ივანე III-ს ასეთი სიგელი გაუგზავნა:

„შორეული ქვეყნიდან აზრით ახლო მყოფი ყმა შენი ალექსანდრე თავყვანს გცემ“. კახეთის მეფე მოსკოვის მთავარს ქრისტიანთა იმედს და სარწმუნოების ბურჯს უწოდებდა. „ჩვენ ჯერ კიდევ ვცოცხლობთ ივერთა ქვეყანაში“, — სწერდა ალექსანდრე. „ჯერ კიდევ“ ნიშნავდა წარსულში ქართველი ხალხის თავზე დატრიალებულ და მომავალშიც კვლავ მოსალოდნელ უბედურებას: ბიზანტიის დაცემის შემდეგ, ქრისტესმოსავ საქართველოს არ გააჩნდა საიმედო მოკავშირე კულტურით უცხო მუსულმანური აღმოსავლეთის წინააღმდეგ.

ალექსანდრეს სიგელი მოსკოვს ჩაიტანეს ქართველმა ელჩებმა. ეს მოხდა 1491 წელს. ეს ის დრო იყო, როცა რუსი ხალხი საკუთარი ძალებით თავს აღწევდა უცხო დამპყრობთა უღელს, როცა მან მოსპო თავისი მტერი—ოქროს ურდო და მომდევნო საუკუნეებში ბოლო მოუღო მის ნაშთებს ვოლგაზე და ყირიმში. უკვე მეთხოუმეტე საუკუნეში მოსკოვის გარშემო გაერთიანება დაიწყო ხალხებმა, რომლებსაც იგი თავიანთ მხსნელად მიაჩნდათ. განა შეეძლო მოსკოვი თავის მხსნელად არ მიეჩნია საქართველოსაც, რომელსაც ამ დროს უკვე დაკარგული ჰქონდა პოლიტიკური მთლიანობა და რომლის შესახებაც რუსმა ხალხმა, ალბათ, მაშინ შეთხზა მეფე ქალის—დინარას გმირული ამბავი. კახეთის მეფე ალექსანდრე I მოახსენებდა მოსკოვის მთავარს, რომ შენ ბრძანდები „ყველა ხელმწიფეთა თავ-შესაფარი და ყველა ხელმწიფის კანონი, ლატაკთა დასაყრდენი და მუსულმანთათვისაც კი იმედი, კუთვნილი ქვეყნის მრისხანე ხელმწიფე, ყოველ მთავართა მართლმსაჯული, ყველა მთავართა უხეაყისი მთავარი, ქვეყნის მყუდროება და წმ. ნიკოლოზისათვის აღთქმის მიმცემი.“²)

ეს უკვე ხელმწიფეთა შორის მიღებული ჩვეულებრივი ურთიერთობა-დიდება კი არ იყო. კახეთის მეფე ამბობდა იმას, რაც იცოდა და რაც სწამდა: მოსკოვის სახელმწიფო ძალას იკრებდა და უკვე აღარ ეშინოდა შებოძდა თავის საუკუნეობრივ მტრებს.

მაღე ჩამოდგა მეთექვსმეტე საუკუნე, რომელიც ერთი უმძიმესი საუკუნეთაგანი იყო ქართველი ერის ისტორიაში, — მის მიწაწყალზე მიმდინარეობდა ხანგრძლივი ომი ირანსა და თურქეთს შორის. პატარა სამთავროებად დანაწილებულ საქართველოს ძალა არ ჰყო-

ფნიდა დაეცვა თავისი დამოუკიდებლობა და ცალკეული მისი მმართველები. იმ პირობით, რომ მცირე ძალაუფლება მაისც შეენარჩუნებიათ, მუსულმანობას ღებულობდნენ.

კახეთის მეფემ ალექსანდრე I-მა მთელი თავისი მეფობა შიშსა და მტრის თავდასხმის მუდმივ მოლოდინში გაატარა. იგი მფლობელობა-და საქართველოს ერთ-ერთ უმდიდრეს კუთხეს: მაშინდელი კახეთი განთქმული იყო ძვირფასი აბრეშუმის სიუხვით, საუკეთესო ქართული ჯიშის ცხენებით, ცხვრის ხორციით და მატყლით. მევენახეობა-მეღვინეობით, საუცხოო სურნელოვანი ხორბლის ჯიშებით, მეღორეობით, მეფრინველეობით, ღონიერი მუშა საქონლით. მოსახლეებს ემარჯებოდათ მაღალი ხარისხის აბრეშუმეულის და შალეულობის ქსოვა, აგურის და ქვის სახლების შენება, კრამიტის კეთება, უზარმაზარი საღვინე ქვევრების გამოძერწვა-გამოწვა, თიხისაგან ლამაზი და კოხტა ჭურჭლეულობის დამზადება. უძველესი დროიდან აქ დამკვიდრებული იყო გაერთიანებული ძალებით მიწის დამუშავება—მსიმიე გუთნით მიწის ხვნა, რომელსაც თან სდევდა დიდებული ცალფა სიმღერა „ოროველა“. თიხის თორწებში გლეხობა აცხობდა წითლად შებრაწულ პურს, ბოლოებში რქასავით მორგავლებულს, რომელსაც დახორბლილთა თავთავების სუნი ასდიოდა. ოდესღაც, შორეულ წინაქრისტიანულ საუკუნეებში, ასეთი პური შესაწირად მიჰქონდათ წარმართი ღვთაების—აშოთანის სამსხვერპლოზე, და იმ დროიდან დღემდე, მას „შოთის პური“ ეწოდება. ხალხში გავრცელებული იყო სურსათ-სანოვავის მომარაგებისა და შენახვის სხვადასხვაგვარი წესი: შუა ზამთარში შეგეძლოთ გეხილათ ვაზზე თითქოს ახლად მოწყვეტილი ყურძენი, მარანში წააწყდებოდათ კარგად შენახულ ნესვასა და საზამთროს.

სამხედრო ლაშქრობაში, შორეულ საძოვრებზე, ხანგრძლივ მოგზაურობაში მყოფ ქართველებს, შესვენების დროს, ზურჯინებიდან ამოჰქონდათ თაფლისა და ხილისაგან დამზადებული ნაირნაირი ნუგბარი: ტკბილი და მჟავნე კვებები, სხვადასხვაგვარი ჩურჩხელები ნიგვზითა და ქიშხით.

ალაზნის ველზე დიდებულად აღმართული ალავერდის დიდი ტაძარი ახლაც ამკობს საქართველოს ამ წარმტაც კუთხეს. იგი ისე შეხამებია. ისე შემტკიცებია გარემომცველ ბუნებას. კავკასიონის მაღალ მთაგრეხილს, ალაზნის უკიდევანო ველს და ნაზად მოხაზულ ცივგომბორის ქედს, რომ არ შეიძლება მის განუყოფელ ნაწილად არ მიიჩნიოთ. შემოდგომაზე, ამ ტაძრის ხატობის—ალავერდობის დღეს, აქ მოდიოდნენ მლოცველები შაქიდან და ქიზიყიდან, მცირე

ყაბარდოდან და ჩერქეზეთიდან, დვალეთიდან და დაღესტნიდან, ალაზან-ივრის, თერგ-არაგვის, არგუნის, ასის და სუფსას ზემოწელიდან. უხვი მოსავლის დღესასწაულის დღეს აქ დაუზოგავად იხარჯებოდა პური, ღვინო და ხორცი. სამშვიდობოდ და სამეგობროდ ხვდებოდნენ აქ ურთიერთს კავკასიელი ტომები. ალავერდის და ჩერქეზეთის ეპისკოპოსები აკურთხებდნენ რა საღვთსაწაულო ტრაპეზს, მშვიდობისა და ერთობისაკენ მოუწოდებდნენ საწყისს.

მაგრამ თანდათან უფრო ძნელი და მძიმე ხდებოდა, ქრისტეს სარწმუნოება შეენარჩუნებინათ შორეულ ხეობებში და ძნელად მისასვლელ მთების კალთებზე დასახლებულ ერებს და ტომებს.

თანდათან ცარიელდებოდნენ კავკასიონის ქედის ჩრდილოეთ კალთებზე ქართველ ხუროთმოძღვართა მიერ აგებული ეკლესიები: ზოგი ინგრეოდა, ზოგიც მეჩეთად კეთდებოდა. ყველაზე მეტხანს გაძლო ორი ათასი წმიდანის სახელობის წმინდა სავანემ. რომელიც მდებარეობდა მდ. ასის ზემოწელში, მის მარჯვენა ნაპირზე, ქისტური სოფლების ხაირახსა და პუის შორის³). IX საუკუნეში დაარსებული ეს დიდი ტაძარი ქართველი ოსტატების მიერ შემკული იყო ქვაზე ამოკვეთილი ჩუქურთმებით და წმიდანთა რელიეფური გამოსახულებებით. ქისტები მას შემდეგაც კი, რაც ქრისტეს სარწმუნოება დაჰკარგეს, სათუთად ინახავდნენ თავიანთ ძველ სავანეს.

ქრისტესმოსავე საქართველოს კულტურა თანდათან სტოვებდა ჩრდილოეთ კავკასიის ფერდობებს. ქართულ ენას, რომლითაც სარგებლობდა კავკასიის მრავალტომობრივი მოსახლეობა, აძევებდა ყურანის ენა. ქრისტიანი მღვდელმსახურნი სტოვებდნენ დაცარიელებულ სამრევლოებს და საქართველოში სახლდებოდნენ. თანდათან უფრო და უფრო ვიწროვდებოდა საქართველო. მისი სამხრეთ პროვინციები საბოლოოდ მიიტაცა თურქეთმა და გამოდევნა იქიდან ქართული ენაც და სარწმუნოებაც: ქრისტიანი ქართველი აქ ხდებოდა სრული მონა, რომელიც იძულებული იყო თავისი შრომის ნაყოფი, მთელი ჭირნახული, თურქი ხანებისათვის ეძლია.

ქართული მატინეები კახეთის მეფეს ალექსანდრე I-ს უწოდებდნენ მოწყალეს, მოკრძალებულს, მშვიდს და ღვთისმოშიშს. მას ჰქონდა სასიამოვნო გარეგნობა — იყო ტანადი, წარმოსადგევი, სამხედრო ვარჯიშობაში დიდად გაწაფული და დაოსტატებული. მას კეთილი, მშვიდობიანი მეზობლობა ჰქონდა ქართლის მეფე კონსტანტინესთან. ხოლო როცა სეფიანთა დინასტიის დამარცხებელი შაჰი ისმაილი აზერბაიჯანში შეიჭრა და შირვანი დაიჭირა, ალექსანდრემ მასთან თავისი ვაჟი დიმიტრი წარგზავნა და თან დიდი ძღვენი.

მათ შორის, ტყვე გოგონები გაატანა საჩუქრად. შაჰი ისმაილი კმაყოფილი დარჩა ალექსანდრეს ამ შორჩილებით, დიმიტრი უკანვე მამასთან გამოაბრუნა და თან სამაგიერო ძღვენიც გამოატანა.⁴)

მოსკოვი, ერთმორწმუნე და სულიერად ახლობელი, ამ დროს შორს იყო, ხოლო მტრულად განწყობილი, მუდამ თავდასხმისათვის გამზადებული ირანი კი ახლო, თითქმის გვერდით იმყოფებოდა.

ირანი და თურქეთი ერთმანეთს შორის ინაწილებდნენ საქართველოს და მბრძანებლობდნენ მის ცალკეულ სამეფოებზე. ქართველ მეფეებს კარგად ესმოდათ, თუ რა მოსდევდა საქართველოს დაქუცმაცებას. ოცნება ერთიან შემჭიდროებულ საქართველოზე არასოდეს არ სტოვებდა ქართველი მეფეების გონებას. ისინი ებრძოდნენ მოღალატე ერისთავებს, ებრძოდნენ ერთმანეთსაც, მაგრამ ყოველ მათგანს ეს ბრძოლა ისე ჰქონდა წარმოდგენილი, რომ იგი იბრძოდა საქართველოს ბედნიერებისათვის, მისი სიუხვისათვის, მისი ხალხის დიდებისათვის, მისი გაერთიანებისათვის. კახეთის მეფის ალექსანდრე I-ის მამამ — გიორგიმ თავის სამფლობელოში მოსპო საერისთავოები. საერისთავოები, რომლებსაც დიდი თავადები მეთაურობდნენ, იმ დროს უდიდესი ბოროტება იყო საქართველოსათვის. ერისთავები თავიანთ სამფლობელოებში დამოუკიდებელ მმართველებად გრძნობდნენ თავს. ისინი არც კი ასრულებდნენ თავიანთი ხელმწიფის ბრძანებებს, თუ ეს მათთვის ხელსაყრელი არ იყო. საერისთავოების ნაცვლად გიორგიმ შემოიღო სამოურავოები, რომელთა მმართველებს თვითონ მეფე ნიშნავდა.

ასე წარმოიშვა კახეთში ქიზიყის, ენისელის, ცუკეთის, დიდოეთის, ქიაურის, გრემის, შილდა-ყვარლის, თიანეთის, მარტყოფის, პანკისის სამოურავოები და სხვ. სამხედრო და სამოქალაქო ძალაუფლება გაიყო. კახეთის მიწა-წყალზე დაარსდა ოთხი სადროშო — დიდი სამხედრო ქვეგანყოფი, რომელთაც თავიანთი დროშა ჰქონდათ. მეფის ბრძანებით ყოველ სადროშოს სათავეში ჩაუდგა ეპისკოპოსი.⁵)

საქართველოს დანაწილებისა და ცალკეული წვრილი სამთავროების წარმოქმნის შემდეგ, კახეთი დარჩა ყველაზე ძლიერ მდიდარ და დამოუკიდებელ ქართულ სამეფოდ. მან პირველმა დაამყარა მოსკოვთან მუდმივი დიპლომატიური ურთიერთობა, რომელიც მე-15 საუკუნიდან დაწყებული ვიდრე რუსეთთან საქართველოს შეერთებამდე, არ შეწყვეტილა. ამ საუკუნეებში კახეთი შედიოდა თვით კახეთის მეფეების მიერ შექმნილ, აღმოსავლეთ საქართველოს ერთიანი სამეფოს ფარგლებში.

რუსეთთან ეს დაახლოება აიხსნება არა მარტო საზღვრების სიახლოვით, არა მარტო კახეთის მდებარეობით რუსეთის იმ საზღვრების გასწვრივ, რომლებიც წარმოიშვა მე-17 საუკუნის მანძილზე ჩრდილოეთ კავკასიაში. დიდოეთი, თუშეთი, ფშავ-ხევსურეთი კავკასიონის ქედის სიღრმეში, ნაწილობრივ, მის ჩრდილოეთ კალთებზე მდებარეობდნენ. კახეთის მეფეების მორჩილი არაგვის ერისთავების მეწინავე ციხე-სიმაგრე სიონი აგებული იყო ლუდლუშურის ხეობის კართან და წარმოადგენდა ჩრდილოეთიდან სამხრეთში—საქართველოში მიმავალი მგზავრებისათვის პირველ დიდ ქართულ სოფელს, რომელიც სიონის ხევებში—დარიალის ხეობაში შესასვლელ გზასთან მდებარეობდა. ამით აიხსნება, რომ რუსი ელჩები არაგვის ერისთავს Сонский аристок-ს, ხოლო თვით საერისთავოს Соколом-ს უწოდებდნენ. გარეშე მტრებისათვის ეს ძნელად მისაწვდომი ადგილი იყო. განსაცდელის დროს კახელები აქ აფარებდნენ თავს; აქედან გადადიოდნენ ჩრდილო კავკასიაში და ურთიერთობას აწყობდნენ იქ მცხოვრებ ტომებთან; ავრცელებდნენ მათ შორის ქრისტიანობას; აგებდნენ მთებში ტაძრებს, ხოლო უფრო მოგვიანებით, ქართული დამწერლობის საფუძველზე, მთიელებისათვის ადგენდნენ ანბანს და თარგმნიდნენ მათთვის გასაგებ ენებზე საღვთისმსახურო წიგნებს.⁶) კახეთი მდებარეობდა იმერეთისა და ქართლისა-კენ მიმავალი დიდი გზების განაპირას. ქართლისაგან კახეთს ჰყოფდა ცივგომბორის ქედი. სამხრეთ-აღმოსავლეთისაკენ ივრის და ალაზნის ველებით კახეთი უკავშირდებოდა არემის და შაქის ნაყოფიერ მიწას, თვით სოფელ ვართაშენამდე, რომელიც უდინებით არის დასახლებული და რომელმაც ქრისტიანობა და ქართული კულტურის გავლენა ჩვენს დრომდე შეინარჩუნა.⁷)

კახეთი თავს არ ანებებს გზების ძიებას მოსკოვის სახელმწიფოსთან მჭიდრო კავშირის დასამყარებლად, მიუხედავად იმისა, რომ მის თვალწინ თურქეთი და ირანი სასტიკად უსწორდებიან დაქუცმაცებული საქართველოს ხან ერთს. ხან მეორე ნაწილს. კახეთის მეფეებმა კარგად იცოდნენ, თუ რა საფრთხეში აგდებდნენ თავის ხალხს, როცა მოსკოვთან კავშირის დამყარებას ცდილობდნენ. კახეთის მეფეები მთელი ქართველი ხალხის ნებასურვილს გამოხატავდნენ. მოსკოვთან ურთიერთობის დროს ისინი თავიანთ თავს საქართველოს მეფეებს უწოდებდნენ, და მართლნიც იყვნენ: მოსკოვთან მოლაპარაკების დროს საკითხი ეხებოდა არა საქართველოს ერთს ნაწილს—კახეთს, არამედ მთელ საქართველოს, მთელი ქართველი ხალხის ბედს. საქართველოს წარსული დიდების ხსოვნა ჯერ

ისევ ცოცხლობდა არა მარტო საქართველოში, არა მარტო ქართველ ტომებში, არამედ უცხო ხალხებისა და სახელმწიფოების წარმომგენაშიც. საქართველო იბრძოდა სამართლიანი საქმისათვის, თავისი ბედნიერებისათვის; იგი სხვებს კი არ ესხმოდა. არამედ თავს იცავდა ამ თავდაცვის დროს თავისას მიუზღადა თავდამსხმელს. მას ამ ბრძოლაში მფარველობდა „უზენაესი“. სწორედ ასეთად წარმოგვიდგენს საქართველოს რუსული «Повесть о царице Диняре» — დედოფალ დინარას ამბავი“. საქართველოსაგან, ქართველი ხალხისაგან უნდა ვისწავლოთ ვაჟკაცური მეომრული შემართება. და ივანე მრისხანესაც ყაზანის ასაღებად დაძრული რუსი მეომრების წინაშე წარმოთქმულ თავის სიტყვაში შეაქვს „დედოფალ დინარას ამბავი“. ე. ი. ამბავი იმის შესახებ, თუ დინარამ, რომელსაც სპარსელებმა ბრძოლა მოახვიეს თავს, როგორ დაამარცხა სპარსთა მრავალრიცხოვანი ლაშქარი და აიღო თავრიზი. დავლად წამოღებული უამრავი განძი დედოფალმა ეკლესიებს და მონასტრებს შესწირა. სამშობლოსადმი უღრმესი სიყვარულით გამსჭვალულმა ამ მოთხრობამ აამაღლა რუსი მეომრების საბრძოლო სულისკვეთება და მათ დაიპყრეს კიდეც ყაზანი. მოთხრობა, რომელიც ივანე მრისხანემ ყაზანის მისაღოებთან გაიხსენა, შეიქმნა მაშინ, როცა საქართველო ჯერ კიდევ ინარჩუნებდა თავის ერთიანობას; ამბავი ასეთი სიტყვებით თავდება: «Даже и до днесь нераздельно державство Иверьское принадлежит». ⁸) გასაკვირველი არ არის, თუ სწორედ ივანე მრისხანე განსაკუთრებული გულითადობით შეხვდა 1557 წელს კახეთის მეფის ლევანის მიერ წარგზავნილ ელჩებს, რომელთაც ქართველი მიტროპოლიტი იოსები მეთაურობდა.

იოსებმა ივანე IV-ს გააცნო მძიმე მდგომარეობა საქართველოსი, რომელიც, ბიზანტიის დაცემის შემდეგ, მარტო აღმოჩნდა ქრისტეს სარწმუნოების მტერთა პირისპირ.—თურქებმა და სპარსელებმა ერთმანეთს შორის გაინაწილეს საქართველო. იგი გაძარცულ-გავერანებულია, ტაძრები და მონასტრები დაცარიელებულია, მოსახლეობა ან გაწყვეტილია, ან ტყვედ წაყვანილი. ქალაქები ნანგრევებადაა ქცეული. — ივანე მრისხანე აცრემლა ქართველი მიტროპოლიტის ნაამბობმა.

მეთქვსმეტე საუკუნეში თავიანთი დამოუკიდებელი არსებობა დაასრულეს ყაზანის, ციმბირის, ასტრახანის სამეფოებმა. ვოლგა მთელ სიგრძეზე რუსულ მდინარედ იქცა. მის ქვემოწელში დამკვიდრებული ვოლგელი კაზაკები, რომელნიც აქ რიაზანის უკრაინიდან იყვნენ მოსულნი, მოსკოველი ვოევოდების მოსვლისთანავე, აიყარ-

ნენ და კავკასიისაკენ დაიძრნენ. კაზაკებს ეშინოდათ დაეკარგათ თავისუფლება და კვლავ დაედგათ მათთვის მონობის უღელი. ისინი გამოექცნენ ყმა გლეხკაცის ხედრს. მონურ მდგომარეობას ისინი სიკვდილს ამჯობინებდნენ, მაგრამ როცა კავკასიის მისადგომებთან მათ მაინც მისწვდათ მოსკოვის ხელი, მხოლოდ უმნიშვნელო ნაწილი გადავიდა თურქეთის მხარეზე.

მოუხეშავი ფსკერამოჭრილი ნაგები — „ბუსებით“ მოდიოდნენ რუსები თერგის შესართავისაკენ და მათ სიხარულით ხვდებოდნენ თურქთა, ყირიმელთა და შამხალის რაზმების თარეშისაგან შევიწროებული და დაუძლურებული მთიელთა ტომები. კავკასიის მთიელებს კიდევ შერჩენოდათ თავიანთ წინაპართა ქრისტიანული სარწმუნოების ხსოვნა, და კაზაკებთან ერთად, ისინიც ეხმარებოდნენ რუსეთის გოგვოდებს აეგოთ თერგზე, სუნჯის შესართავის პირდაპირ, თერგის ციხე-სიმაგრე (Терский город).

ჩრდილო კავკასია ორად აღმოჩნდა გაყოფილი. მის დასავლეთ ნაწილში — შავი ზღვის სანაპიროებზე მბრძანებლობდნენ თურქები. ხოლო აღმოსავლეთ ნაწილში — პიატოგორიიდან და სიონის ხერელიდან (Сонхская гора) დაწყებული კასპიამდე, — რუსები. თერგზე აგებული ციხე-სიმაგრე საჭირო და სასარგებლო გამოდგა საქართველოსათვისაც, რომლის მიჯნაზეც იგი მდებარეობდა; მცირე ყაბარდოსთვისაც, რომელსაც იგი თურქებისა და შამხალისაგან იცავდა; და თვით ირანისთვისაც. იმ ხანებში ირანი სიხარულით ხვდებოდა რუსების მოსვლას, რადგან რუსები წინ ედობებოდნენ თურქების შეჭრას ირანის კასპიისპირა პროვინციებში. ერთ დროს ირანი მზად იყო დაეთმო რუსებისათვის ბაქო, იმ პირობით. თუ ისინი დაეხმარებოდნენ სპარსეთს იქ მოკალათებული თურქების განდევნაში.⁹⁾

კახეთის მეფე ლევანმა მოიწვია კაზაკები და ჩააყენა ისინი კახეთის საზღვრების გასწვრივ აგებულ ციხე-სიმაგრეებში.¹⁰⁾ ამ ფაქტს აუცილებლად უნდა მოჰყოლოდა მჭიდრო კავშირის დამყარება სუნჯის შესართავთან აგებულ თერგის ციხე-სიმაგრესა, ქართულ ციხეებსა და მათ სამხედრო ნაწილებს შორის. რომლებიც მაშინ უკვე ერთგვაროვანი ჯარისაგან შედგებოდა. მოსკოვი ცდილობდა შეექმნა ერთიანი სამხედრო ხაზი ჩრდილოეთიდან სამხრეთისაკენ, — თერგის ციხე-სიმაგრეიდან კახეთის ციხე-სიმაგრეებამდე.

III

მარტო მოსკოვის და საქართველოს მმართველებს როდი ესმოდათ თერგის ციხე-სიმაგრის — სუნჯის შესართავთან აგებული ქა-

ლაქის უდიდესი მნიშვნელობა. ეს ჩინებულად გაეგებოდათ რუსეთის სამეფოს მოუსვენარ მეზობლებსაც.

ეს ციხე-სიმაგრე დარუბანდისა, შირვანისა და ბაქოსაკენ გზას უღობავდა ყირიმის ჯარებს, რომლებიც მონაწილეობდნენ თურქეთის ლაშქრობაში სპარსეთის წინააღმდეგ და რომლებმაც დალაშქრეს ეს ადგილები უკვე 1548—1555 წლებში.

თურქეთის ლაშქარი საჭიროებდა ცხენოსან ჯარს. იანჩრებად მიჰყავდათ 14 წლის ბავშვები. ომი მთელი ძალების დაძაბვას მოითხოვდა. სოფი-შაჰის სახელმწიფოს მოდრეკა არც ისე იოლი საქმე იყო. ჩრდილოეთ კავკასიაზე მიმავალი გზა ამავე დროს იყო გზა ზურგიდან თავდასხმისა სპარსეთზე. თურქეთი ჩრდილოეთ კავკასიით უკავშირდებოდა შუა აზიას, სადაც უზბეკებს იმ ხანებში ომი ჰქონდათ ირანთან. ჯერ კიდევ ირან-თურქეთის ომის დასაწყისში სულთანმა სამარყანდის მფლობელს ჩრდილო კავკასიის გზით გაუგზავნა სამასი იანიჩრისაგან შედგენილი რაზმი ზარბაზნებიანად¹¹⁾.

რუსების მიერ ასტრახანის აღებამ და თერგზე ციხე-სიმაგრის აგებამ გაართულა რუსეთის სახელმწიფოს ურთიერთობა თურქეთთან.

რუსეთთან ასტრახანის შეერთების სამი წლის შემდეგ — 1569 წელს, სულთანი სელიმ II მოულოდნელად თავს დაესხა ასტრახანს.

წინანდელი მეგობრული დამოკიდებულების აღსადგენად ივანე მრისხანემ თურქეთს წარგზავნა ელჩი ივანე პეტრეს ძე ნოვოსელცევი, რომელიც კარგად იცნობდა ჩრდილო კავკასიის საქმეებს. ერთ დროს ნოვოსელცევი მოლაპარაკებას აწარმოებდა ყაბარდოს თავადთან — თემრიუკ აიდაროვიჩთან, რომელიც მალე რუსეთის მეფის სიმაძრი გახდა.

სტამბოლში ნოვოსელცევმა შეიტყო, რომ ასტრახანის ლაშქრობის წამომწყებნი ყოფილან სულთნის ნაცვალი კაფაში. — ყასიმ-ფაშა და სულთნის ძმისწული — ყირიმის ხანი დავლეთ-გირეი. ყასიმ-ფაშა ჯერ კიდევ ადრე აქეზებდა თურმე სულთან სულეიმანს მოეწყო ასტრახანის ლაშქრობა:

— მოსკოვის ხელმწიფემ ასტრახანი აიღო; ასტრახანში ხომ ძველთაგანვე მუსულმანები ბატონობდნენ. აქ სავაჭროდ დადიან ვაჭრები მრავალი ქვეყნიდან. მოსკოვის ხელმწიფის ხაზინაში ასტრახანიდან უამრავი ფული შედის. შენ უნდა აიღო ასტრახანი. ამით შენს სარწმუნოებასაც დაიცავ და ფულადი შემოსავალიც დიდი გექნება.

მაშინ ფაშასთვის სულეიმანს ასე უპასუხნია:

—არც პაპას, არც მამაჩემს და არც მე დღემდე მოსკოვის ხელმწიფესთან არ გვიომნია. მოსკოვის ხელმწიფეს ძლიერი მხედრობა ჰყავს. მე მასთან არაფერი სადავო და საომარი არა მაქვს; მას ჩემთვის არ წაუერთმევია არც ერთი ქალაქი, ხოლო ასტრახანი არ არის თურქების მიწა. იგი მოსკოვის ხელმწიფისათვის თვითონ ღმერთს უბოძებიაო.

სულეიმანის სიკვდილის შემდეგ ტახტი მისმა ვაჟმა სელიმმა დაიკავა და ირანთან ომი განაახლა.

ყირიმის ხანი დავლეთ-გირეი სელიმს არწმუნებდა, ასტრახანის აუღებლად ირანთან ომი გაჭირდებოდა.

— შენი და შენი ჯარის ლაშქრობა სტამბოლიდან ირანამდე დიდხანს გაგრძელდება. ბევრს მხედარსა და ცხენს დაჰკარგავ. არის უფრო მოკლე და მოსახერხებელი გზა ასტრახანით, საიდანაც შეგიძლია ზღვით გაღასხა ლაშქარი და მიადგე ირანს. ირანიდან ასტრახანში ვაჭრებიც ზღვით დაიარებიან. სხვა გზა მათთვის ირანთან არ არსებობს. ასტრახანის აღების შემდეგ ირანი ხელში გეყოლება. გამატანე შენი მხედრობა, ასი ათასამდე მეომარი მეცა მყავს. გავლით ავიღებ ასტრახანს და შემდეგ ყაზანიც შენი იქნება.¹²⁾

სულთნის ნაცვალმა კაფაში, —ყასიმ-ფაშამ მხარი დაუჭირა ყირიმის ხანს. ლაშქრობის მეთაურობაც მასვე დაეკისრა. მოკავშირედ ლიტვის მთავარიც მიიწვიეს, მაგრამ მან უარი განაცხადა.

ოთხმოცათასიანი თურქთა მხედრობა სალაშქროდ დაიძრა. სტამბოლიდან და კაფადან აზოვისაკენ გაგზავნეს ზარბაზნები და ყოველგვარი სხვა საჭურველი. ცხენოსანი ჯარი კაფზე ზოგოდ გადავიდა, ხოლო კაფადან ხმელეთით მივიდა აზოვამდე. ლაშქრობის მონაწილეებმა ფულიც კი შეკრიბეს სტამბოლში იმ ტყვეების საფასურად, რომლებსაც თიფოს ლაშქრობის დამთავრების შემდეგ ჩამოიყვანდნენ. მოლაშქრეებმა მდინარე დონით იმ ადგილს მიადგვიეს, სადაც დონი ვოლგას უახლოვდება. აქ სცადეს გაეყვანათ არხი იმ მიზნით, რომ ხომალდებით შეეტურებულყვნენ ვოლგაში, მაგრამ მალე ამ წამოწყებას თავი მიანებეს. როცა თურქთა მხედრობა ასტრახანის მისადგომებს მიადგა, გვირაბის გაყვანას შეუდგნენ, რომ ქალაქში გვირაბით შესულიყვნენ, მაგრამ წყლის სიახლოვემ შეუძლებელი გახადა გვირაბის გათხრა. ალყაშემორტყმული რუსები თურქებს ზარბაზნების ცეცხლს უშენდნენ. მალე თავდამსხმელებს საკვები გამოეღიათ და უკან დაიხიეს. ასტრახანიდან თურქები და ყირიმელები ცალ-ცალკე წამოვიდნენ. მოდიოდნენ შშიერ-მწყურ-

ვალნი, უამრავი შოლაშქრე გაწყდა. უკანდახეულნი ღმერთს უმადლოდნენ იმისათვის, რომ არსად რუს ჯარს არ წაწყდომიან.¹³⁾

სულთანი სელიმი ყასიმ-ფაშას და ყირიმის ხანს სიკვდილით დასჯას ემუქრებოდა ამ მარცხიანი ლაშქრობისათვის. მაგრამ ამ მარცხმა ვერ შეაჩინა მოსკოვი სტამბოლთან.

სულთანმა სცნო ასტრახანი რუსეთის ქალაქად, მაგრამ კავკასია მაინც თავის სამფლობელოდ მიაჩნდა. სულთნის დავალებით, დიდი ვეზირი მუჰამედ სოკოლი შეეკითხა ნოვოსელცევს, —რისთვის ინება თქვენმა ხელმწიფემ ჩვენი ხელმწიფის მიწაწყალზე — თერგზე ციხე-სიმაგრის აგებაო?

ნოვოსელცევმა უარი განაცხადა ეცნო ჩრდილო კავკასია მთლიანად სულთნის სამფლობელოდ.

— ჩვენმა ხელმწიფემ, — უპასუხა ნოვოსელცევმა, — თავად თემრიუკ აიდარის ძე ჩერკასელზე წყალობა მოიღო, წამოიყვანა მეუღლედ მისი ქალიშვილი, დედოფალი ჩვენი მარია თემრიუკის ასული. თავადმა თემრიუკმა შესჩივლა ჩვენს ხელმწიფეს, რომ ყირიმ-შამხალელები და ყუმიკები მაწუხებენო; თვით ის ჩერქეზებიც კი, რომლებიც წინათ მემორჩილებოდნენ, ახლა დიდ ზარალს მაყენებენო.

ციხე-სიმაგრე თერგზე აგებულ იქნა თემრიუკის თხოვნით, მისი შტრების წინააღმდეგ, რომ მან უშიშრად და მოსვენებით იცხოვროს. მთელი მიწაწყალი ყაბარდოდან, თერგის გაყოლებით, ვიდრე ზღვამდე, ძველთაგანვე თემრიუკის მამული იყო, სადაც იგი მხეცზე ნადირობდა და თევზს იჭერდაო.

— მთელი ის მიწაწყალი, — არ იშლიდა თავისას დიდი ვეზირი, — რომელზედაც ჩერქეზები, ყუმიკები და შამხალელები მოსახლეობენ, ჩვენს ხელმწიფეს ეკუთვნის. სარწმუნოებაც მათ ჩვენი აქვთ. ჩვენმა ხელმწიფემ ამ ზაფხულსაც გაგზავნა იქ თავისი კაცები და მათ ნახეს ის ადგილი, სადაც თერგზე ციხე-ქალაქია აღმართული.

ნოვოსელცევი არ ეთანხმებოდა:

— ის მიწა, — არწმუნებდა იგი ვეზირს. — სადაც თერგის ციხე-ქალაქია აგებული, მუდამ და ყოველთვის მხოლოდ თემრიუკს ეკუთვნოდა. ის დიდად არის დაშორებული ჩერქეზებს, რომლებიც თქვენს ხელმწიფეს ემსახურებიან, — ყაბარდოდან ბესლანამდე ხუთასამდე ვერსი იქნება. ამის შესახებ თავადმა თემრიუკმა ადრეც აახლა ჩვენს ხელმწიფეს თავისი ვაჟი — თავადი ბაიგარუკი, სთხოვა ქვეშევრდომობა და ჯარი. თავად თემრიუკს ჩვენმა ხელმწიფემ მისცა

ჯარი და მასთან ერთად გაილაშქრა ყირიმ-შამხალელების წინააღმდეგ.¹⁴⁾

სულთანთან დარბაზობის დროს ყასიმ-ფაშამ ასე განუმარტა ნოვოსელცევს ასტრახანზე გალაშქრების მიზეზი:

— შაჰი ჩვენი ხელმწიფის დიდი მტერია. ჩვენმა ხელმწიფემ ასტრახანს გაგზავნა თავისი კაცები, რომ ასტრახანში მიმავალ გზებს გასცნობოდნენ.

მერე ცოტა ხანს შეჩერდა და შემდეგ ჰკითხა ნოვოსელცევს:

— რას იტყვი, ბატონო ჩემო, როგორი ურთიერთობა აქვს თქვენს ხელმწიფეს ყირიმის ხანთან?

— მათ შორის ელჩები და შეიკრიკები მიდი-მოდინ, — უპასუხა ნოვოსელცევმა, — ძალიან ბევრი უსამართლობა აქვს ჩადენილი ყირიმის ხანს ჩვენი ხელმწიფის წინაშე. არც ერთ თავის სიტყვაში სიმაართლეს არ ემყარება; ხოლო თავის თავს უწოდებს მუსულმან მეფეთა შორის უდიდესს.

ფაშამ ყირიმის ხანის გამართლება დაიწყო:

— ყირიმის ხანი უჩივის თქვენს ხელმწიფეს: არ მაძლევსო იმას, რასაც აძლევდნენ წინათ მოსკოვის ხელმწიფენი ყირიმის ხანებს; ჩემს ელჩებსაც დიდხანს აყოვნებს თავის კარზეო. თავს დიდ მეფეს იმიტომ უწოდებს, რომ მას ჩვენი ხელმწიფე მფარველობს და უფროსილდებაო.¹⁵⁾

ნოვოსელცევი მიხვდა, რომ თურქეთი შემდგომშიაც მფარველობას გაუწევდა, გაუფრთხილებოდა და წააქეზებდა ყირიმს: რომ ყირიმელების ხელით იგი იბრძოლებდა ირანის ადვილად მისადგომი მიწების ხელში ჩასაგდებად. მოსკოვის სახელმწიფოსათვის ძნელი, თითქმის შეუძლებელი იყო ერთდროულად ომი ეწარმოებია ყირიმთან და თურქეთთან. პოლონეთთან და ლიტვის დიდ სამთავროსთანაც, ლივონის ორდენთან და შვეციასთანაც.

აუცილებელი იყო ცალკეულ დათმობაზე წასვლა. ასტრახანი მოსკოვს უნდა დარჩენოდა. კავკასიას კი... მოსკოვი აძლევდა თურქეთს.

ნოვოსელცევის კვალზე სტამბოლს გაიგზავნა კუზმინსკი ივანე მრისხანეს წერილით. მოსკოვის ხელმწიფე თერგის ციხე-ქალაქს გაუქმებულად აცხადებდა; ქალაქს სტოვებდნენ მოსკოველი მოისარნიც.¹⁶⁾ კახეთის მეფე ლევანის მიერ მიწვეულმა რუსმა კაზაკებმაც დასტოვეს კახეთის ციხე-სიმაგრეები... მაგრამ თერგის ციხე-ქალაქში, თავის ნება-სურვილით, უჯამაგიროდ, რჩებოდნენ გრებენსკელი კაზაკები და ყაბარდოელები. ისინი წინანდებურად არ სცნობდნენ

არც თურქეთს, არც ყირიმის ხანსა და არც დაღესტნის შამხალს...¹⁴⁾

მოსკოვი პასუხს არ აგებდა მათი მოქმედებისათვის, მაგრამ სტოვებდა რა კავკასიას, მათი იმედი მაინც ჰქონდა.

IV

1571 წელს საქართველოს სამეფოებიდან მხოლოდ კახეთი რჩებოდა დაურბეველი, ხოლო მისი მეფეები, ქრისტეს სარწმუნოების ერთგულნი. თითქმის ასი წლით ადრე ქართლის მეფე კონსტანტინე, ესპანეთის დედოფალს იზაბელას სწერდა: „ჩვენმა მტრებმა უამრავი უბედურება მოგვაყენეს. ისინი მუდამ სამ მოთხოვნილებას გვიყენებენ: ვუხადოთ აუტანელი ხარკი, ვიომოთ მათთან ერთად და ვიწამოთ ისლამი“. ¹⁷⁾

მას შემდეგ მდგომარეობა არ შეცვლილა და თუ შეიცვალა, გაუარესდა მხოლოდ. თურქები აიარალებდნენ ყირიმელებს და მოსკოვს ემუქრებოდნენ. ომი „თათრებთან“ თვით რუსეთს ჯერ კიდევ დაუმთავრებელი ჰქონდა.

1571 წელს ყირიმის ხანმა დავლეთ-გირეიმ შეკრიბა თათართა აურაცხელი ლაშქარი და რუსეთის სამფლობელოებში შეიჭრა. დიდი ხანი იყო, რაც რუსებს ასეთი რბევა არ განეცადათ. თათრები მისწვდნენ მოსკოვს და 24 მაისს გადასწვეს იგი. საშინელება, რაც მოსკოვის მოსახლეობამ გადაიტანა, შეიძლება შევადაროთ მხოლოდ უბედურებას ქართველი ხალხისას, რომელსაც მუდამდღე უხდებოდა თავდაცვა მუსულმანთა ასეთივე შემოსევებისაგან. რაღაც 4—6 საათში მოსკოვი ნანგრევების გროვად და ნაცრად იქცა. ადამიანები იფერფლებოდნენ სახლებში და ცეცხლმოკიდებულნი გარბი-გამორბოდნენ ქუჩებში. ეძებდნენ შველას და თავშესაფარს ეკლესიების თაღებს ქვეშ და სარდაფებში. მაგრამ იქაც სული ეხუთებოდათ და იღუპებოდნენ. სარდაფში გაიგუდა თავადი ი. დ. ბელსკი, რომელიც, ი. ფ. მსტისლავსკისთან ერთად, მეთაურობდა მმართველობას ზემოწინაში. მეფემ დასტოვა მოსკოვი. ცეცხლში დაიღუპა მრავალი თავდამსხმელი, რომლებიც ცეცხლმოკიდებულ სახლებს ძარცვავდნენ. მეორე დღეს დავლეთ-გირეიმ კოლომენსკოესკენ დაიხია, ხოლო აქედან ყირიმს მიაშურა.¹⁸⁾

დავლეთ-გირეიმ მოსკოვის ხელმწიფეს მოსთხოვა თათრებისათვის „დაებრუნებია“ ყაზანი და ასტრახანი. 1572 წლის ზაფხულში დავლეთ-გირეი დიდი ლაშქრით კვლავ შეიჭრა რუსეთის ფარგლებში, მაგრამ მოსკოვიდან 50 ვერსის მანძილზე, მდ. ლოპასნთან, იგი

შეაჩერა და სასტიკად დაამარცხა რუსის ჯარმა ვოევოდა მ. ი. გოროტინსკის მეთაურობით. 19)

1578 წელს კვლავ განახლდა ომი ირანსა და თურქეთს შორის. თურქეთისა და ყირიმის ჯარებმა დაუბრკოლებლად გაიარეს ჩრდილო კავკასია, — დაიკავეს დარუბანდი, შემახა და ბაქო. თურქეთის ზომალდები ცურავდნენ კასპიის ზღვაზე. ბუხარამ და თურქეთმა შეერეს სამხედრო კავშირი. ვოევოდა ლ. ნოვოსელცევი ჩამოდის ჩრდილო კავკასიაში და ყაბარდოს დიდი თავადის — კამბულათ აიდარის ძის (თემრიუკის ძმის) დახმარებით, ანახლებს თერგის ციხე-ქალაქს მდინარე სუნჯის შესართავთან.

როცა ირანელების მიერ დამარცხებული და უკუქცეული ყირიმელი უფლისწული ალდი-გირეი თავის ლაშქრით შეეცადა თერგის გადალახვას, ნოვოსელცევმა გადასასვლელთან შეაჩერა თათართა ჯარი და დაამთავრა მისი განადგურება. 20)

მაგრამ რუსის ჯარი ამჯერადაც არ დარჩა კავკასიაში. ყირიმის ხანმა მაჰმედ-გირეიმ, რომელსაც მხარს უჭერდა თურქეთის სულთანი, კვლავ მოსთხოვა რუსეთს გაეუქმებია თერგის ციხე-ქალაქი. რუსეთის ჯარმა მიატოვა იგი, მაგრამ რუსი კაზაკები, რომლებსაც მოსკოვი თავის მიწერ-მოწერებში არ სცნობდა თავის ქვეშევრდომებად და ტყეში გავარდნილ ყაჩაღ-ქურდებს უწოდებდა, განაგრძობდნენ კავკასიის თემებზე დგომას, წინანდებურად ხელთ ეპყრათ თურქეთიდან „ყიზილბაშებში“ მიმავალი გზა; გადასასვლელებზე აკავებდნენ და ატყვევებდნენ თურქ და ყირიმელ „ჩაუშებს“; აჩერებდნენ და სძარცვავდნენ სავაჭრო და სამხედრო ქარავნებს; კასაკებს მხარში უდგნენ ყაბარდოელი თავადები და ჩაჩან-ინგუშთა ტომები. 21)

მაშინ ჩრდილო დაღესტანს ფლობდა შამხალი ჩუბანი. საშამხალო ესაზღვრებოდა კაიტაკს, სამურს („კიურიას“ ენაზე მოლაპარაკე ლეკებით დასახლებულებს), საავაროს, ჩერქეზეთს, და თერგის მარჯვენა ნაპირის გაყოლებით კასპიის ზღვამდე აღწევდა. კახეთის მეფე ლევან მეორე ქორწინებით შეუღლებული იყო შამხალ ჩუბანის დათან, შამხალ ყარა მუსალის ქალიშვილთან, რომელთანაც ოთხი ვაჟი ჰყავდა. 22) ამ ქორწინებით ლევანმა უზრუნველყო მშვიდობა დაღესტნის საზღვრებზე. შამხალთან მშვიდობის დამყარება ან მისი ალაგმვა კახეთის ყოველი მმართველის მუდმივ საზრუნავ საქმეს წარმოადგენდა. ლევანის ვაჟის — ალექსანდრე II-ის მეფობის წლებში, რუს ელჩებთან მოლაპარაკებისას, დაღესტნის საკითხი ერთი უმნიშვნელოვანესი საკითხთაგანი იყო. დაღესტნელთა განუწყვეტელი თავდასხმები

კახეთის მეფეები ალექსანდრე I, ლევანი და უფლისწული დავითი (ბ. ესაძის არქივიდან)

რუსი მეომარი საქართველოში
ნაზარი კასტელისა

კახეთის მეფეები ალექსანდრე I, ლევანი და უფლისწული დავითი
(ბ. ესაძის არქივიდან)

რუსი მეომარი საქართველოში

ნაბატი კასტელისა

ანადგურებდა კახეთს, მოითხოვდა მუდმივ სადარაჯო რაზმების ყო-
ლას უღელტეხილებზე და მთის გასასვლელებზე. დაღესტნელთა
შეიარაღებული ბრბოები იტაცებდნენ არა მარტო პირუტყვს, არა-
მედ ადამიანებს, რომლებსაც შემდეგ ჰყიდდნენ ბაზრებზე ენდერსა-
და ტიუმენში, სადაც ყირიმიდან, თურქეთიდან, ირანიდან და შუა-
აზიიდან საგანგებოდ ჩადიოდნენ ტყვეებით და მონებით მოვაჭრენო.
დაღესტნით ჩრდილო კავკასიაში მიმავალი უმოკლესი გზა საქართვე-
ლოსათვის თითქმის ყოველთვის ჩაკეტილი იყო. კახელების აზრით,
ვიდრე ეს გზა არ გაიხსნებოდა, მანამდე რუსეთთან საქართველოს
კავშირი მტკიცე არ იქნებოდა. ეს ნათელი იყო რუსი ელჩებისათვი-
საც.

მეფე ლევანი და შამხალი ჩუბანი ერთსა და იმავე დროს—1574
წელს გარდაიცვალნენ. ჩუბანს დარჩა ოთხი ვაჟი. ძმებმა ერთმანეთს
შორის გაინაწილეს საშამხალო, და ყოველი მათგანი თავის მამულს
დამოუკიდებლად მართავდა. მთელი საშამხალოს საერთო მმართველს
რიგრიგობით ირჩევდნენ ამ ახლადწარმოშობილი გვარიდან.

მაგრამ სულ მალე გამოჩნდა შამხალ ჩუბანის კიდევ ერთი მემკ-
ვიდრე — მისი ვაჟი სულთან-ბუთი, რომელიც ჩუბანს შესძენოდა
უზუნ-ჩერქეზის ქალიშვილთან. სულთან-ბუთმა თან მოიყვანა ჩერ-
ქეზთა რაზმი და მისი დახმარებით აღიარებინა ძმებს თავი თანასწორ
მემკვიდრედ და გამოაყოფინა თავისი წილი მამის ნაანდერძევი სამ-
ფლობელოდან. რეზიდენციად სულთან-ბუთმა აირჩია ჩირ-იურტი.
აქ მან თავი მოუყარა სხვადასხვა ადგილებიდან მოსულ, დაქსაქსულ
ტომს, რომელიც თურქული ენის ერთ-ერთ დიალექტზე ლაპარაკობ-
და. 23)

სულთან-ბუთი რუსეთის მოუსვენარი მტერი იყო. იგი რუსეთის
წინააღმდეგ ამხედრებდა ყუმიკებს და ჩერქეზებს; აგრეთვე მკიდ-
რო კავშირი ჰქონდა ყირიმთან.

ვითარება თანდათან უფრო მძიმე და რთული ხდებოდა. მთიელი
ტომები, რომლებიც სულ ცოტა ხნის წინათ მეგობრულად ხვდე-
ბოდნენ რუსეთის გამოჩენას, ახლა ხელში მაგრად ჩაიჭირეს ჩუბა-
ნის მემკვიდრეებმა. გადასასვლელებისა და ხეობების დიდი ნაწილი
რუსებისათვის უკვე გაუვალი ხდება.

თურქები ავიწროებენ სპარსელებს და მთლიანად იკავებენ ამიერ-
კავკასიას.

ამ ავბედითობის ქამს ტახტზე ადის ლევანის ვაჟი — ალექ-
სანდრე II. იგი იღწვის მოსკოვთან გაწყვეტილი კავშირის აღსადგე-
ნად. კახეთის მეფის ამ ცდებს ირანი უკვე ხელს აღარ უშლის. ირანი

თვითონ ცდილობს დაახლოებას და კავშირის გაბმას მოსკოვთან, თურქების წინააღმდეგ, რომლებიც უკვე მიაღწენ გილიანის საზღვრებს.

მოსკოვის დავალებით, ასტრახანიდან საქართველოში ჩამოაღწია ასტრახანელმა თარჯიმანმა — რუსინმა ეგნატე დანილოვმა, რომელმაც ალექსანდრე მეფეს მოსკოვის ამბები და მოსკოვის მეფის სიგელი ჩამოუტანა. დანილოვს დავალებული ჰქონდა გასცნობოდა საქართველოში მიმავალ გზებს.²⁴⁾

მან წარმატებით შეასრულა დავალება. მოსკოვს დაბრუნდა მეფე ალექსანდრეს წარმომადგენლებით. წარმომადგენლობაში შედიოდნენ: მღვდელი იოაკიმე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ხურშიტი. მოსკოვის ხელმწიფემ ქართველი ელჩები მიიღო 1586 წლის ცხრა ოქტომბერს.

კრემლში დარბაზობის დროს მეფე თედორე ივანეს ძისათვის გამოგზავნილ სიგელში ალექსანდრე II იუწყებოდა. — რუსინმა ეგნატე დანილოვმა ჩამომიტანა მეფის სიგელი და ამბებით, რის გამო დიდად შადლობელი ვართ ღვთისა და დიდი სიხარულით გავიხარეთო. ამჟამად, — სწერდა ალექსანდრე მოსკოვის მეფეს. — საქართველოში ქრისტიანობა უდიდეს განსაცდელში იმყოფება და მე — ალექსანდრე ღრმა მწუხარებაში ვარ ჩავარდნილი. ჩვენი ქვეყანა ქრისტესმოყვანია და ურჯულო თურქთაგან აუტანელ შვიწროებას და უბე უბრუნებას განიცდისო.

ალექსანდრე სთხოვდა მოსკოვს, — დაიცავი საქართველო ურჯულო და ღვთიით შეჩვენებულ აგარიანთაგანო.

1587 წლის 11 აპრილს მოსკოვიდან საქართველოში გამოემგზავრა რუსეთის მეფის წარმომადგენლობა — როდიონ ბირკინი, პეტრე პიოვი და პოლიაჩი სტეფანე პოლუხანოვი.

მათ უნდა დაერწმუნებინათ კაცის მეფე, რომ იგი სამუდამოდ და უკანდაუხევლად ხელმწიფის ხელქვეითი გამხდარიყო.²⁵⁾

სამი თვის ხანგრძლივი მოგზაურობის შემდეგ წარმომადგენლობამ მიიღწია Суншину городище-ს, ე. ი. იმ ადგილს, სადაც მდ. სუნჯა შეერთვის თერგს და სადაც ოდესღაც აღმართული იყო თერგის ციხე-ქალაქი, რომელიც, თურქეთის თუ ყირიმის მოთხოვნით, ორჯერ იქნა გაუქმებული.

მდინარეებს მთები გასდევდა. მათი ფერდობები დაბალი ტყით იყო შემოსილი. უფრო შორს აღმართულიყვნენ ქედები შიშველი

მდელობებით; იმის იქით ჩანდა თოვლით დაფარული მწვერვალები, სადაც დღენიადაგ ნისლი იყო ჩამოწოლილი. უმაღლესი ჩნდებოდა და იფანტებოდა ღრუბლები.

საქართველოსაკენ მრავალი გზა მიიმართებოდა. ეს ქვეყანა იწყებოდა თოვლიანი მთების ჩრდილოეთ ფერდობებზე და თუ აქედან ჩამონაქუხ ყოველ მდინარეს კაცი მაღლა აუყვებოდა, საქართველოში მივიდოდა. ეს მხარე შორს როდი იყო. ქართველი ტომებით დასახლებული მიწაწყალი იწყებოდა ორი-სამი დღის სავალზე ოსმალის გზიდან, — იმ ადგილიდან, სადაც ახლა შეჩერებულიყვნენ რუსეთის ელჩები. მაგრამ იქ, საქართველოში, მოხვედრა არც ისე ადვილი იყო. მგზავრებს აფრთხილდათ თოვლიანი მთები და ციკაბო აღმართები უღელტეხილებზე. არა მარტო ელჩების ბარგით დატვირთულ ცხენებს, მსუბუქად მიმავალ ადამიანებსაც კი უჭირდათ მათზე გადასვლა. ამასთან, ნაკლებ საიმედო იყვნენ თავისუფალი ტომებით დასახლებული სოფლები. რომლებიც ჰკეტავდნენ ხეობებში მიმავალ გზებს.

— ყველაზე უფრო მოსახერხებელია შამხალის სამფლობელოებზე მიმავალი გზა. — ურჩიეს ელჩებს ჯერ კიდევ მოსკოვში. ამიტომ შამხალისათვის მოამზადეს მეფის სიგელი და სიასამურის ბეწვით შემოვლებული ძვირფასი ხავერდოვანი ქურქი, მაგრამ ეს იმ პირობით, თუ შამხალი მოსკოვის ხელმწიფის ნება-სურვილის მტკიცე ერთგული იქნებოდა. თავის ქალიშვილს მიათხოვებდა რუსეთის ერთგულ კაცს უფლისწულს მურატ-გირეის და ასტრახანში მძევლად გაგზავნიდა თავის ვაჟს. ელჩებს გზა საბოლოოდ თვითონ უნდა აერჩიათ ადგილობრივი ვითარების მიხედვით. რომელი გზაც უფრო პირდაპირი და უშიშარი იქნება, იმ გზით წადით საქართველოში. — უბრძანეს მათ.²⁶⁾

ხანგრძლივი გამოკითხვისა და რჩევის შემდეგ გადაწყვიტეს, შემოსასვლელი გზით წასულიყვნენ. „სუნშინო გოროდიშჩედან“ 22 ივლისს გამოვიდნენ და მთიელთა სოფლების ოქოქის, ყუმიკის, მის მიწა-წყალს თურქებისა და ყოველი მტრისაგან ისევ, როგორც თავადის ალკასის სამფლობელოსაკენ. ერთ კვირას იარეს და 27 ივლისს შეჩერდნენ ხუთი ვერსის დაშორებით „ალკასის კაბაკიდან“ (ალკასის სამფლობელოდან). მტკიცედ იცავდნენ რა საელჩო განაწესეს, ალკასთან წარგზავნეს თარჯიმანი და გაქართველებული ჩერქეზი ხურშიტი, რომელთაც დაავალეს მოეხსენებინათ ყაბარდოს მთავრისათვის, რომ რუსი ელჩები ხელმწიფის დავალებით

მიდიან საქართველოში თავად ალექსანდრესთან და მასთან მიაქვთ ხელმწიფის სიგელი.

თავადმა ალკასმა რუსი ელჩების შესაგებებლად მაშინვე გაგზავნა უზდენი ლევი 20 ცხენოსანი ჩერქეზით. თავადი სთხოვდა როდიონ ბირკინს და პეტრე პივოვს, გვესტუმრეთო. ელჩები დაიძრნენ, მაგრამ როგორც კი თავადის მამულს მიუახლოვდნენ, კარავი დაშალეს და კვლავ გაუგზავნეს თავადს თარჯიმანი თხოვნით, გვინახულეთ, ხელმწიფისაგან თქვენთვის ზოგვაქვს „სიგელი და ხელმწიფის წყალობაო“.

ყაბარდოს თავადი, რომელიც თავის ღირსებს იცავდა, ერთბაშად როდი დათანხმდა მისულიყო ელჩებთან. მან კვლავ წარგზავნა სტუმრებთან თავისი უზდენი ლევი: მობრძანდით ხელმწიფის სიგელით და წყალობით ჩემთან, ჩემს კარ-მიდამოშიო. მაგრამ როდიონ ბირკინს და პეტრე პივოვს არ ავიწყდებოდათ თავიანთი მაღალი მოწოდება ელჩობისა, და ამიტომ მცირე ყაბარდოელ თავადს ალკასს არ ეახლნენ და კვლავ თხოვეს მას, — გვესტუმრეთ, რადგან თქვენთვის მოსართმევი გვაქვს „ხელმწიფის სიგელი და წყალობაო“.

ამჯერად ალკასი ეახლა ელჩებს. მასთან ერთად იყო ასამდე ცხენოსანი. ალკასი კარვამდე არ მივიდა, მანამდე გადმოხტა თავისი ბელაურთან.

ელჩებმა უბრძანეს ასისტავს და თარჯიმანს, შეჰგებებოდნენ ყაბარდოს მთავარს.

ელჩები ალკასს კარვის შესასვლელთან შეეგებნენ, ხელმწიფის სალამი გადასცეს, ჯანმრთელობა უსურვეს, მერე ხელმწიფის სიგელი და წყალობა მიართვეს.

თავადმა ალკასმა ჩაიბარა სიგელი, ემთხვია მას ბეჭედზე. ზოლო ხელმწიფის წყალობის — **ქურქის** წინაშე თავი დაჰხარა.

— ჩვენმა ხელმწიფემ, — თქვეს ელჩებმა, — გამოგვგზავნა ჩვენ — თავისი წარმომადგენლები საქართველოში, დიდი საქმისათვის. ეს საქმე თქვენთვისაც გამოსადეგი იქნება. უჩვენე შენი სამსახურებრივი ერთგულება ჩვენს ხელმწიფეს, — გაგვაცოლე მეგზურები საქართველოს მიწაწყალმდე.

— მე ყაბარდოს თავადებთან ომი მაქვს, — უბასუხა ალკასმა, — მე გაგაცოლებთ მეგზურებს სიონის მიწამდე, სიონის იქით კი, არ შემიძლია გაგაცილოთ. — სიონის ერისთავს ჩემთან მშვიდობიანი ურთიერთობა არა აქვს. ²⁶

კახეთის მეფის ალექსანდრეს ნათესავთან — თავად ალკასთან, მოსკოვის ელჩებს ხუთი დღე შეაგვიანდათ. საელჩო ტვირთი მრავალი დიდი და პატარა ბარდანისაგან შედგებოდა. ასტრახანში როდიონ ბირკინს ტვირთის გადასაზიდად მისცეს 15 ცხენი. პეტრე პივოვს —

10 ცხენი, თარჯიმანს და პოლიაჩის — 6 ცხენი. მოსკოვიდან მომავალ ქართველ ელჩებს და მათ მხლებლებს — 14 ცხენი. რუს ელჩებს მოაცილებდა 50 მოისარი ასისტავის მეთაურობით. საელჩოს მთელი ეს შემადგენლობა ალკასის მამულიდან დაიძრა პირველ აგვისტოს — პირდაპირ მთებზე საქართველოში გადასასვლელად. აგვისტოში, როცა მთებზე არ იდო დიდი თოვლი, ეს გზა უფრო ადვილ გზად ითვლებოდა, ვიდრე სიონის ხვრელში, — დარიალის ხეობაში გამავალი გზა, რომელზედაც მგზავრობა შეიძლებოდა მხოლოდ იმ პირობით, თუ თერგზე ხიდებს გასდებდნენ. სიონის საზღვრამდე ელჩებს თავადმა ალკასმა გააცოლა თავისი უზდენი ლევი. როცა ალკასს ემშვიდობებოდნენ, რუსმა ელჩებმა კვლავ გაიმეორეს, რომ „ჩვენმა ხელმწიფემ ბრძანა, თერგზე ავგონ ციხე-ქალაქი ჩერქეზების და ყველა ადგილობრივი ტომის დასაცავად და განსამტკიცებლადო.“ ²⁸)

სიონის საერისთავომდე ხუთი დღე იარეს მთებზე, ამასთან დუკარგეს ცხენების დიდი ნაწილი. ელჩებმა თავად ერისთავს მიუგზავნეს თარჯიმანი და „ქართველი ჩერქეზი“ ხურშიტი, რომელთაც უნდა შეეტყობინებინათ ერისთავისათვის, რომ რუსი ელჩები მიდიან „საქართველოში ხელმწიფის საქმის მოსაგვარებლადო“.

თავადი ერისთავი წინ შემოეგებათ ორმოცდაათი ცხენოსნით.

— თქვენ მიდიხართ, — უთხრა სიონის ერისთავმა ელჩებს, — მეფე ალექსანდრესთან ჩემს სამფლობელოზე გავლით, გაქვთ თუ არა ხელმწიფისაგან ჩემს სახელზე სიგელი და ხელმწიფის წყალობა?

— შენს მიწა-წყალზე და შენს შესახებ ხელმწიფემ არა იცოდა რა. ამიტომ შენს სახელზე ხელმწიფის სიგელი და წყალობა არა გვაქვს. სიონში ერთ კვირას დარჩნენ, აქ შეიძინეს ცხენები.

საქართველოს საზღვრამდე მათ თვითონ თავადი ერისთავი მოაცილებდათ.

სიონის თავადის მიწა-წყალზე ოთხი დღე იარეს და 11 აგვისტოს, როგორც იქნა, კახეთის მეფის სამფლობელოს მოაღწიეს. საზღვრებზე მათ შემოეგებათ კახეთის მეფის ოკოლნიჩი უმანი 50 გუშაგით. მეფე ალექსანდრემ ელჩებს როდიონ ბირკინს და პეტრე პივოვს იორლა ცხენები გამოუგზავნა.

სიონის საერისთავოს საზღვრებიდან იმ ადგილამდე, სადაც იმხანებში ალექსანდრე იყო დაბანაკებული, შვიდი დღე იარეს. კახე-

თის მეფე ამ დროს მთის უღრან ტყეებში ნადირობდა. ელჩები ამ ადგილს 24 აგვისტოს მიუახლოვდნენ. მეფემ მათ თავისი აზნაური იორამი შეაგება.

— ჩემმა ხელმწიფემ, — მოახსენა ელჩებს იორამმა, — მიბრძანა, გეახლოთ თქვენ — ხელმწიფის ელჩებს პრისტავად, მოგართვათ უხვი საკვები და მის კარ-მიდამოში დაგაბანაკოთ. ²⁹⁾

VI

მეფე ალექსანდრეს კარვები გაშლილი ჰქონდა მთის ტყიან მიდამოებში. ამაღაც თან ახლდა. აქ იფარავდა თავს ალაზნის ველზე ჩამომდგარი აგვისტოს აუტანელი სიცხისაგან. ზაფხულის ამ მხურვალე დღეს მეფე ატარებდა ირმებზე და ჯიხვებზე ნადირობაში; დრო და დრო მნიშვნელოვან სახელმწიფო საქმეებსაც განიხილავდა. მეფის სუფრას, ნანადირევის გარდა, მუდამ ამკობდა მთის პატარა მდინარეებში დაჭერილი თარითი და ფორეჯებიანი კალმახი. დროგამოშვებით ბარიდან ამოჰქონდათ საადრეო ყურძენი, საზამთროები, ნესკები, ძველი ღვინო. ხილისა და ღვინის ჩასაცეხლად მაღალი მთის ორწოხებიდან ჯორებით მოჰქონდათ თოვლი და ყინულის ზოდები.

ალექსანდრემ მიიღო ელჩები მეორე დღეს, 25 აგვისტოს, მაშინვე, როგორც კი მათ მთებში ერთი თვის ხანგრძლივი ხეტიალისაგან სული მოითქვეს.

მეფის კარავის შესასვლელთან ელჩებს შეეგებნენ დიდი მოუურავი იასონი და ოცი აზნაური.

როგორც კი როდიონ ბირკინმა და პეტრე პივოვმა კარავში ფეხი შესდგეს, მეფე წამოდგა. როგორც შემდეგ მეფის თავაზიანობით დიდად კმაყოფილი ელჩები აღნიშნავდნენ, მეფე წამოდგა მანამდე, ვიდრე ხელმწიფის დანაბარებ სიტყვას მოისმენდნენ. ელჩებთან პირველი შეხვედრის დროს მეფემ მიიღო ხელმწიფის წყალობა, საჩუქრები და სიგელი, სადაც ახსნილი და განმარტებული იყო ელჩების ჩამოსვლის მიზანი და დანიშნულება. რუსმა სტუმრებმა ალექსანდრეს ჩამოუტანეს ორმოცი სიასამური, ორი შავი მელა, ათასი ყარყუმი, ლომთევზის ათი ეშვი, აბჯარი, ჯაჭვ-კურტაკი და მუზარადი.

ხელმწიფის სიგელი არ წაუკითხავთ.

მეფემ ელჩები თავის სუფრაზე მიიწვია.

მესამე დღეს, 29 აგვისტოს, შედგა მეორე დარბაზობა, სადაც წაიკითხეს რუსი ხელმწიფის სიგელი.

როცა ხელმწიფის სიგელის კითხვას მორჩა, ალექსანდრემ ჰკითხა ელჩებს: — რას მითვლის თქვენი პირით ხელმწიფე? რა მოწყალება სურს მოიღოს ჩემზე მეფე-ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა. რით სწადია მას დაიცვას საქართველო ჩემი მტრებისაგან?

ელჩებმა უპასუხეს:

— ჩვენმა ხელმწიფემ, მეფე თედორე ივანეს ძემ, თანახმად შენოთხოვნისა, მოიღო შენზე, თავად ალექსანდრეზე, მოწყალება. თავის მეფურ მფარველობაში მიგიღო შენ და მთელი საქართველოს მიწა წყალი. სურს დაგიცვას შენ და შენი მიწა-წყალი ყველა მტრისაგან: ბრძანებს, — შენი და შენი მამულის დასაცავად აშენდეს თერგზე ციხე-ქალაქი.

ცნობა თერგზე ისეთი ციხე-ქალაქის აგებისა, როგორიც ჰქონდა მეფე ივანე მრისხანეს ჯერ კიდევ ალექსანდრეს მამის — ლევან II-ის დროს, ყველაზე სასიხარულო ამბავი იყო კახელებისათვის. ეს ციხე-ქალაქი დაიცავს კახეთს ჩრდილოეთიდან; ქართველები შეკრავენ სამხედრო კავშირს რუსეთთან და ამრიგად თავს დააღწევენ თურქების და ირანელების მძლავრობას. რუსების დახმარებით ქართველები შესძლებენ გაერთიანდნენ ერთ დიდ სამეფოდ; საქართველო კვლავ გახდება ძლიერი სახელმწიფო; ერთხელ და სამუდამოდ ბოლო მოეღება ცალკეულ პატარა სამთავროების და სამთავადოების არსებობას, რომლებსაც ცალ-ცალკე ადვილად იპყრობენ და იმორჩილებენ ქართველი ხალხის დაუძინებელი მტრები. ამჯერად რუსები კახეთის მეფეს თავადს უწოდებენ, მაგრამ თუ მკიდრო კავშირი დამყარდება, ხომ შეიძლება მოხდეს, რომ რუსებმა ალექსანდრე აღიარონ არა მარტო კახეთის, არამედ მთელი საქართველოს, — მთელი ივერიის მეფედ!

— ხელმწიფემ გამოგვგზავნა ჩვენ, — თავისი ელჩები, — განაგრძეს როდიონ ბირკინმა და პეტრე პივოვმა, — იმისათვის, რომ შევთანხმდეთ, თუ რა პირობები უნდა შეიქმნას თერგზე ხელმწიფის კაცებისათვის, რომ მათ შესძლონ შენი და შენი მიწა-წყლის დაცვა. იმ ახალ ციხე-ქალაქში თერგზე დიდძალი ხალხი იცხოვრებს, ხოლო მათი ცხოვრება იქ არ მოხერხდება, თუ არ მოგვარდა მომარაგება აქედან, — საქართველოდან. ვინაიდან ასტრახანიდან ახალ ციხე-ქალაქამდე დიდი გემებით სურსათ-სანოვავის მიზიდვა მძინარე თერგით ძალზე ძნელი იქნებაო.

ელჩებმა აუხსნეს ალექსანდრეს, რომ მას ექნება უფლება თავისუფლად ისარგებლოს ახალი ციხე-ქალაქის სამხედრო ძალებით მტრების წინააღმდეგ, მაგრამ გარკვეული დროის განმავლობაში

მან უნდა უზრუნველყოს რუსეთის მხედრობა ცხენებით, უნაგირე-
ლით, საკვებით და „მათ მიმართ არავითარი ვერაგობა არ უნდა იქ-
ნეს ჩადენილი“.

ელჩები შეეკითხნენ ალექსანდრეს: რამდენი კაცისათვის შეგიძ-
ლია სურსათი და სხვა მარაგი მიაწოდო თერგის ქალაქს; რა გზით
ფიქრობ მოზიდო იგი; რამდენი მეოზარი დაგჭირდება მამულის და-
საცავად; რითი შეგიძლია კვებო რუსის ჯარი, როცა იგი კახეთში
ჩამოვა და რამდენ ცხენ-უნაგირის დამზადებას შესძლებო.

ელჩებმა სთხოვეს მეფეს, ყოველივე ამის შესახებ მოგველაპა-
რაკეთ და რუსეთის მეფეს სიმართლე მოახსენე, სცანი თავი მაშ
ქვეშევრდომად, ემთხვე მეფის სიგელზე გამოსახულ ჯვარს მთელი
ივერიის სახელით.

ელჩებმა გადასცეს ალექსანდრეს ნუსხა სამთხვევი სიგელით.

ალექსანდრემ მიიღო ნუსხა და არაფერი არ თქვა.

ელჩებს უბრძანეს თავიანთ კარვებში დაბრუნებულიყვნენ.

3 სექტემბერს ალექსანდრემ ისევ მიიღო ელჩები და უთხრა,
რომ ვიდრე თერგზე ციხე-ქალაქი არ აშენდება, სიმართლის ფიცს
ვერ დავდებო.

1 ელჩებმა სცადეს დაეყოლებით ალექსანდრე.

— როგორ შეიძლება, თავადო ალექსანდრე, ასეთ დიდ საქმეს
ხელი შეუშვათ და არ ირწმუნოთ. თუ ხელმწიფემ თქვენი ზრტიცე
სიტყვა და პირობა არ დაინახა, როგორ უნდა გამოგზავნოს ამდე-
ნი ხალხი თერგზე, ციხე-ქალაქი ააგოს. ესოდენ დიდი ხარჯი გას-
წიოს, თუ ახლავე დარწმუნებული არ იქნა თქვენს ერთგუ-
ლებაში.

ალექსანდრემ კვლავ გაიმეორა თავისი პირობა: ხელმწიფეს
სიტყვას მივცემ მხოლოდ მაშინ, როცა რუსები თერგზე ციხე-ქა-
ლაქის აგებას დაამთავრებენო.

ალექსანდრე მტკიცედ ადგა თავის გადაწყვეტილებას.

ელჩები და მეფე ალექსანდრე ვერ შეთანხმდნენ და ისინი წავიდ-
ნენ თავიანთ ბანაკში.

გავიდა ერთი კვირა. მეფემ მოიხმო ელჩები და ჰკითხა:

— ხელმწიფეს რამდენი თავისი კაცი ეყოლება იმ ახალ ციხე-ქა-
ლაქში და რამდენი მარაგი. დასჭირდებათ მთელი წლის განმავლო-
ბაში?

— იმ ახალ ციხე-ქალაქში. — უპასუხეს ელჩებმა. — იქნება
ორი ათასი სამხედრო კაცი ცეცხლმსროლელი იარაღებით.

ამ ორი ათასს ელჩებმა მიუმატეს კიდევ ორასორმოცდაათი

კაცი—მეზარბაზნენი და სამხედრო საქმის სხვა სპეციალისტები; ამაში
არ შედიოდა ხალხი, რომელიც სხვადასხვა საქმის გამო ასტრახანი-
დან ივლიდნენ.

ელჩებმა ყოველ ადამიანზე წლიური მარაგი იანგარიშეს ექვს-
ექვსი ჩარეკი ხორბალი ან სამი ჩარეკი ქერი და სამივე ხორბალი.

ალექსანდრემ ელჩებს არაფერი უპასუხა, ისე გაგზავნა ისინი
თავიანთ ბანაკში.

ამჯერად ალექსანდრე დიდხანს ფიქრობდა. მისთვის აშკარა
იყო, რომ განუსჯელობა იქნებოდა ეკისრა მომარაგება ქალაქისა.
რომელიც კახეთისაგან დიდი მანძილით იყო დაშორებული, ამას-
თან მოწყვეტილიც იყო უგზოობით და კახეთისადმი მტრულად
განწყობილი მთიელი ტომებით გარემოცული. ამ ქალაქის უზრუნ-
ველსაყოფად კახეთის არავითარი მარაგი არ იკმარებდა. პირველ-
ყოვლისა, საჭიროა საშამხალოზე მიმავალი პირდაპირი გზა გაიწმინ-
დოს. ვიდრე საშამხალო არ დაემორჩილება ქართველთა და რუსთა
გაერთიანებულ ძალებს, ალექსანდრე ვერ ეკისრებს ვერავითარ ვალ-
დებულებას, თვით კავშირი რუსეთის სახელმწიფოსთან მტკიცე არ
იქნება. არა, თერგზე აგებული ახალი ციხე-ქალაქისათვის მარაგის
მიწოდება არავითარ შემთხვევაში არ შეუძლია. ყოვლად მოუხერხე-
ბელია ცხენების გაგზავნაც. გზები გაუვალია და მაღალი მთებიც
გადაულახავი.

— ამასთან ჩერქეზებიც არ არიან ჩემს მიმართ მშვიდობიანად
განწყობილი, — დასძინა ალექსანდრემ.

ამის შემდეგ ელჩებს უკვე აღარ გაუმეორებიათ თავიანთი და-
ჟინებული მოთხოვნა:

— ჩვენი ხელმწიფე, — განაცხადეს მათ, — ბრძანებს მოამარა-
გონ ის ახალი ქალაქი ასტრახანიდან; შენ კი, თავადო ალექსანდრე,
ამისათვის დახმარება უნდა გაუწიო ჩვენს ხელმწიფეს ფულით და ქო-
ნებით.

გავიდა ერთი დღე. ალექსანდრე შეეკითხა ელჩებს:

— რა უნდა გავუგზავნო ხელმწიფეს?

ელჩებს პასუხი უკვე მზად ჰქონდათ:

— გაუგზავნეთ ყოველწლიურად ხელმწიფეს: ოქრო-ვერცხლით
მოქარგული ორმოცდაათი საუკეთესო ყიზილბაშური ქამხა, ათი ხა-
ლიჩა ოქრო-ვერცხლით და აბრეშუმით. გარდა ამისა შენ უნდა მისცე
ჩვენს მოისართ და კაზაკებს ცხენები, ჰკვებოთ ისინი მხოლოდ თქვენს
მიწაზე.

მეფე ალექსანდრემ ამჯერადაც არ გასცა პასუხი ელჩებს, მხო-

ლოდ ორი დღის შემდეგ გაგზავნა მასთან მოურავი იასონი, არქიმანდრიტი ფილიპე და ოკოლნიჩი* ომანი.

— ჩვენს ქვეყანაში, — განუცხადეს მათ ელჩებს, — ასეთი ნივთები არ კეთდება, ისინი ჩვენში ირანიდან შემოაქვთ, ხოლო ამჟამად ირანი ეომება თურქეთს, გზები ჩაკეტილია. არსად მისვლა-მოსვლა არ შეიძლება. როგორც კი გზები გაიხსნება, მეფე ალექსანდრე ყოველწლიურად გაუგზავნის ხელმწიფეს ზემოხსნებულ საჩუქრებს. ახლა კი მთავრობის იმას, რაც ჩვენს ქვეყანაში იშოვება.

ელჩებმა სთხოვეს, გვითხარიონ რა ნივთები კეთდება საქართველოში.

მოურავი იასონი, არქიმანდრიტი ფილიპე და ოკოლნიჩი უმანი მოეთათბირნენ მეფე ალექსანდრეს და შემდეგ ელჩებს მოახსენეს:

— მეფე ალექსანდრე გვიბრძანა გითხრათ: ჩემს ქვეყანაში იშოვება იორლა ცხენები და აბრეშუმი. რაც შეეხება ყიზილბაშურ ზოოპროვილ ქამხას და ხალიჩებს ოქროთი, მე მათ საშოვრად ხალხს დავგზავნი ჩემს სამეფოში. რამდენსაც იშოვნიან, ყველაფერს ხელმწიფეს გაუგზავნი.

ელჩები მეფე ალექსანდრეს დაჰპირდნენ. ყოველივე ამის შესახებ ხელმწიფეს შევატყობინებთ მოსკოვში.

მეფე ალექსანდრეს წინ ედო უფრო რთული საქმე, — რუსეთის მეფის წინაშე თავისი ქვეშევრდომობის წერილობითი აღიარება.

20 სექტემბერს ალექსანდრემ მიიღო ელჩები და უთხრა მათ:

— მე ხელმწიფეს მივცემ წერილობით პირობას, მაგრამ ხელმწიფე მომცემს ისეთსავე წერილობით პირობას, რომ დამიცავს ზე ყველა ჩემი მტრისაგან და ჩემი ივერიის მიწა-წყალს არაფრის არ დაანებებს? მომცემთ თქვენ წერილობით პირობას თქვენი ხელმწიფის ზაგიერ და ემთხვევით წერილობით სიგელზე გამოსახულ ჯვარს?

— ჩვენ არა გვაქვს ხელმწიფის ბრძანება, რომ მის მაგიერ წერილობითი პირობა მოგცეთ, — უპასუხეს ელჩებმა.

მეფე ალექსანდრე დიდხანს მტკიცედ იდგა იმაზე, რომ ჯვარსამთხვევ სიგელში შეტანილი არ ყოფილიყო ხელმწიფისათვის გასაგზავნი საჩუქრების ნუსხა. ერთ კვირას არ ღებულობდა იგი ელჩებს. მერე მოიწვია. ბრძანა, შეედგინათ ჯვარსამთხვევი სიგელი და შეეტანათ მასში, თუ რა უნდა გაეგზავნოს ხელმწიფეს ყოველწლიურად.

* ასე უწოდებდნენ რუსეთის ელჩები ქართველი მეფის რწმუნებულ პირებს.

28 სექტემბერს მეფე ალექსანდრემ, თავის შვილებთან და დიდ მოხელეებთან ერთად, მთელი ივერიის სახელით, ხელმწიფეს პირობა მისცა, სიგელზე გამოსახულ ჯვარს ემთხვია და სიგელი თავის საკუთარი ხელმოწერით და ბეჭდით ელჩებს გადასცა. ჩააბარა რა სიგელი ელჩებს, უთხრა: — გადაეცით ხელმწიფეს, რომ მან შამხალი-საგან დამიცვას.

— ვემთხვევი ჯვარსა, — ნათქვამი იყო სიგელში, — დიდ ხელმწიფესა და სრულიად რუსეთის დიდ მთავარს თედორე ივანეს ძეს, მე, ალექსანდრე ივერიის მთავარი და მმართველი, ჩემი შვილებით — ერეკლეთი, დავითით და გიორგით, ჩემი წარჩინებულებით, — იასონით. გორჯასპით, თაყვანსა ვცემ და მოვახსენებ, რომ ვახლავ დიდ ხელმწიფეს და სრულიად რუსეთის დიდ მთავარს თედორე ივანეს ძეს ჩემს მოციქულებს, — მღვდელს იოაკიმეს, კირილ ბერს და ხურშიტს თაყვანსაცემად და სათხოვრად. რომ დიდმა ხელმწიფემ და სრულიად რუსეთის დიდმა მთავარმა თედორე ივანეს ძემ მოიღოს ჩემზე მოწყალება და მთელი მიწა-წყალი ჩემი ივერიისა აიყვანოს თავის მეფურ მფარველობაში, და ზეფის სახელით დამიცვას მე და ჩემი მიწა-წყალი ყველა ჩემი მტრისაგან. ჰ)

VII

1588 წლის შუა მაისამდე დაჰყვეს საქართველოში რუსეთის ელჩებმა როდიონ ბირკინმა და პეტრე პიოვმა.

მეფე ალექსანდრე სწერდა მოსკოვში ბორის გოდუნოვს, ელჩები ასე დიდხანს იმისათვის გაგაჩერე, რომ უკეთ გასცნობოდნენ საქართველოს მდგომარეობას, და საკუთარი თვალთ ენახათ „ბუსურმანთა ურჯულო საქმეები“. თურქებმა, — სწერდა ალექსანდრე, — დაიკავეს მთელი საქართველო, გარდა კახეთისა, სადაც ღმრთის წყალობით და თქვენი ხელმწიფური ბედნიერებით, მათ ჯერ ფეხი არ დაუდგამთ. ალექსანდრე უჩიოდა მხოლოდ „ურჯულო მთიელებს“, კერძოდ შაჰზაღს, რომელიც „ღამადმობით ქურდულად გლეხებს ატყვევებს“. ათასი წელია, — სწერდა ალექსანდრე, — რაც ჩვენ მართლმადიდებელი ქრისტიანები ამ მიწა-წყალს ვფლობთ და ვმეფობთ. შამხალელი ხალხი მუდამ ჩვენი მორჩილი იყო, მაგრამ იმ დროიდან, რაც თურქებმა ქრისტიანულ ქვეყნებს რბევად დაუწყეს, შამხალელებმა გვიღალატეს.“³¹⁾

რუს ელჩებთან ერთად მოსკოვს გაემგზავრნენ მეფე ალექსანდრეს ელჩებიც — თავადი ყაფლან ვაჩნაძე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ხურშიტი.

იმხანებში ვოევოდა მიხეილ ივანეს ძე ბურცევი აშენებდა მოსკოვის მეფის მიერ ალექსანდრესათვის აღთქმულ ციხე-ქალაქს, მაგრამ არა მდ. სუნჯას შესართავთან, რომელთანაც მისვლა უჭირდათ კასპიიდან ზომავალ გემებს, არამედ ტყვეებით სავაჭრო ბაზრის ტიუმენის ახლოს, რომელიც ჯერ ჩერქეზებს ეკუთვნოდა, ხოლო შემდეგ — შამხალს. ვოევოდა მიხეილ ივანეს ძე ბურცევისაგან ახალი ქალაქი ჩაიბარა ვოევოდა თავადმა ანდრეი ხვროსტინინმა. ელჩების შესახვედრად აზნაურ პავლე შირონისოვის მეთაურობით მან გაგზავნა შეიარაღებული რაზმი ალკასის კაბაქში (სოფელში), რომელიც თერგის ახალი ქალაქიდან ათი დღის სავალზე მდებარეობდა. ელჩების შესაგებებლად თავისი რაზმით გაემგზავრა ოკუცელი თავადი შიხ მურზა.

რუსეთი მკვიდრდებოდა საქართველოს მისადგომებზე. საქართველოსადმი მეგობრულად განწყობილი და ისტორიულად მასთან დაკავშირებული ტომები ხელს უწყობდნენ ამ დამკვიდრებას. თურქები, რომლებმაც ამ დროისათვის დაიკავეს თითქმის მთელი საქართველო და აზერბაიჯანი, დაემუქრნენ გზას, რომელიც რუსეთის სამფლობელოებზე გადიოდა და რომლითაც ირანი ვაჭრობას აწარმოებდა დასავლეთ ევროპის ქვეყნებთან. თურქები განადგურებდნენ უქადდნენ საქართველოს. ძველი ივერიის არსებობა დღე-საფრთხეში ჩავარდა. ასეთ დროს საქართველო ეძებდა დაცვას და კავშირს არა მარტო რუსეთთან, არამედ თავის ისტორიულ მტერთან, — ირანთანაც. ირანი იკრებდა ძალებს, რომ თურქეთის მომძლავრება მოეგერიებია. მოხუცი მოჰამედ ხუდაბენდე გადაყენებულ იქნა. ტახტზე ავიდა მისი თვრანეტი წლის ვაჟი — აბასი, შაჰის ნაცვალის ხორასანში. იმხანად ირანის შაჰის კარზე მძევლად იმყოფებოდა ალექსანდრეს ვაჟი — უფლისწული კონსტანტინე.

საქართველოდან გამგზავრების წინ რუსეთის ელჩებმა როდიონ ბირკინმა და პეტრე პიოვმა ინახულეს ირანის ელჩი ჯიმშიტი-ჯიმშიტი უმტიციებდა ელჩებს, შაჰ-აბასმა არა მარტო მეფე ალექსანდრესთან წარმომგზავნა, არამედ საქართველოში მყოფი რუსი ელჩების ნახვაც დამავალაო. თქვენგან მინდა დანამდვილებით შევიტყო, მოსკოვის მეფემ სულთანს მართლა უთხრა თუ არა უარი მოკავშირეობაზე ირანის წინააღმდეგო.

როდიონ ბირკინი და პეტრე პიოვი ასტრახანს მივიდნენ 1578 წლის ივნისში და აქ შეხვდნენ გრიგორი ვასილჩიკოვს, რომელიც მოსკოვიდან მომავალ ირანელ ელჩთან — ანდიბეისთან ერთად ირანში მიდიოდა. ვასილჩიკოვმა ბირკინისა და პიოვისაგან შეიტყო,

რომ კახეთის მეფემ ალექსანდრემ რუსეთის ქვეშევრდომობა მიიღო. მათვე აცნობეს ვასილჩიკოვს ძველი შაჰის გადაყენებისა და ტახტზე აბასის ასვლის ამბავი. ასტრახანში დაიწყო ძველი შაჰის მოჰამედ ხუდაბენდის მისამართით დაწერილი საელჩო დოკუმენტების გადაწერა ახალი შაჰის — აბასის მისამართზე.

მაგრამ ვასილჩიკოვი მაინც საბოლოოდ დარწმუნებული არ იყო. რომ ირანის ტახტზე ახალი შაჰი ავიდა. ვოლგაზე, ზღვაში გასასვლელთან, ვასილჩიკოვი შეხვდა ირანიდან გემით მომავალ ვაჭარს — პირ მოჰამედს და ჰკითხა მას:

— ყიზილბაშების ტახტზე ახლა ძველი შაჰი ზის თუ არა?

პირ მოჰამედმა უპასუხა:

— ახლა ყიზილბაშების ტახტზე ზის ახალი შაჰი აბას მირზა. რომელიც ხორასანში იჯდა, ხოლო როგორც კი სახელმწიფო ტახტზე ავიდა, ეს წლინახევრის წინათ მოხდა, მამა და ძმები შეიპყრო, დააპატიმრა, გულშეგები მიუყენა და მცველად ათასი კაცი მიუჩინა.³¹)

გილიანში ვასილჩიკოვმა, რომელიც უკმაყოფილო იყო იმის გამო, რომ სცადეს სხვა მისამართზე გადაეწერათ მისი საელჩო ქონება, განაცხადა:

— ხელმწიფეს რომ სცოდნოდა, ჩვენს მიმართ ასეთ დიდ უპატივცემულობას გამოიჩენდნენ. არ გამოგვგზავნიდა გილიანში. ხელმწიფეს შეეძლო გილიანს გარეშეც გამოენახა გზა ჩვენი ხელმწიფის სამფლობელოდან — ასტრახანიდან თერგზე, ჩერქეზეთზე და საქართველოზე. ქართველები და ჩერქეზები ხომ ჩვენი ხელმწიფის ხელქვეითი და ყველაფერში ზისი მორჩილნი არიან: ახლან ქართველთა მეფემ ალექსანდრემ ჩვენს ხელმწიფეს თაყვანსაცემად აახლა თავისი დიდგვაროვანი ელჩები და სთხოვა მის უდიდებულესობას, რომ მფარველობა გაუწიოს და დაიცვას მისი სამეფო. ქართველი ელჩები ასტრახანში ნახა თვით შაჰის ელჩა ანდიბეიმ, — მაშ, ჩვენ რატომ უნდა შეგვშინებოდა საქართველოზე გავლა. ჩვენ იქ საზიდრებსა და საკვებს მზად დაგვახვედრებდნენ, და გილიანზე გავლა აზრადაც არ მოგვივიდოდა.

გ. ვასილჩიკოვი, რომელიც თურქეთის საქმეებზე შაჰთან მოსალაპარაკებლად და შესათანხმებლად ირანს მიემგზავრებოდა, ახლა დიდ ყურადღებას უთმობს საქართველოს. როცა მას გილიანის ხანი ახმეტი შეეკითხა — მითხარით, რა ეწოდება თქვენს სარწმუნოებას? ქართველ მეფეს ალექსანდრეს და თქვენ ერთი სარწმუნოება გაქვთ? — ვასილჩიკოვმა ძალიან ვრცელი პასუხი გასცა:

— ჩვენი სარწმუნოება ქვეყნის მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოებაა; ქართველთა მეფე ალექსანდრეს სარწმუნოებაც ქრისტიანულია. ახლახან ქართველთა მეფემ ჩვენს ხელმწიფესთან წარგზავნა თავისი ელჩები. სთხოვს მას, რომ იყოლოს იგი თავის მეფურ მფარველობაში, დაიცვას იგი და თურქებს საშუალება არ მისცეს, გადაახვევინოს ქართველებს ქრისტიანული სარწმუნოებიდან.

თერგის ახალ ციხე-ქალაქში გ. ვასილჩიკოვმა ახმეტს უთხრა:

— ჩვენმა ხელმწიფემ ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე მას შაჰის ელჩები ეახლებოდნენ, თავის ძმას—შაჰის დიდებულებას თავისი სიყვარული უჩვენა იმით, რომ თერგზე ციხე-ქალაქი ააგებინა და დიდძალი თავის ლაშქარი გაგზავნა ასტრახანიდან თერგის ციხე-ქალაქში. თუ თურქები ყიზილბაშთა ქვეყნის დალაშქრას მოინდომებენ, ხელმწიფის ჯარი არ გაუშვებს თურქებს და ყირიმელებს ყიზილბაშთა ქვეყნისაკენ.

ყაზვინში შაჰთან შეხვედრის მოლოდინში გ. ვასილჩიკოვმა გააცხადა:

— ამჟამად ასტრახანში და თერგზედაც ხელმწიფის დიდძალი ლაშქარი დგას და მიგველის ჩვენ, მე, ხელმწიფის ელჩს და შაჰის ელჩებს, მაგრამ ვიდრე შაჰის ელჩები ეახლებოდნენ, ხელმწიფის ბრძანა, თურქების და ყირიმელების წინააღმდეგ აეგოთ თერგზე ციხე-ქალაქი, ხოლო ამჟამად თერგზე ხელმწიფის ვოევოდები და ხელმწიფის დიდი ჯარია...³³⁾

ყაზვინში გ. ვასილჩიკოვს ეწვია ქართველი მეფის ალექსანდრეს ელჩი უსეინ-ბეგი. იგი უკვე მიეღო შაჰს და ახლა უკან — საქართველოში ბრუნდებოდა.

— მე, — უთხრა ვასილჩიკოვს უსეინ-ბეგმა, — ჩემმა ხელმწიფემ წარგზავნა შაჰთან, რათა შაჰისათვის მომეხსენებია, რომ თქვენმა ხელმწიფემ მოიღო წყალობა ჩვენს ალექსანდრეზე. მიიღოს იგი თავის მეფურ მფარველობაში და დაიცვას ყველა მტრისაგან. ახლა ალექსანდრეს სურს, რომ შაჰიც მფარველობდეს და იცავდეს მის მიწა-წყალს თურქებისა და ყოველი მტრისაგან ისევე. როგორც თქვენი ხელმწიფე—მოსკოვის მეფე. მოისმინა რა ჩვენი ხელმწიფის თხოვნა, შაჰ-აბასს ისევე, როგორც თქვენს ხელმწიფეს—მოსკოვის მეფეს თედორეს, სურვილი აქვს გაუწიოს მფარველობა ჩვენს ხელმწიფეს და დაიცვას იგი ყოველი მტრისაგან. მე შაჰ-აბასმა გამომისტუმრა ჩემს ხელმწიფესთან კეთილი საქმისათვის. ამიერიდან ჩვენს ალექსანდრეს, რომელსაც ორი დიდი ხელმწიფე

მფარველობს, ვერავინ შეურაცხყოფას ვერ მიაყენებს. დიხაც, შაჰისათვის სასიამოვნოა, რომ თქვენმა ხელმწიფემ თავს იღო მეფე ალექსანდრეს მფარველობა.³⁴⁾

გ. ვასილჩიკოვი ოდნავადაც არ გაუოცებია მეფე ალექსანდრეს ასეთ „ორმაგ“ ქვეშევრდომობას, მან მხოლოდ ჰკითხა უსეინ-ბეგს:

— როგორი წესჩვეულებით მიგიღო შენ შაჰმა და ვინ არიან ახლა შაჰის ახლობელი ადამიანები?

ქართველმა ელჩმა მოახსენა:

— მე შაჰს ხოროსანში ვეახლე. შაჰი აზროს ლაშქრობაში იმყოფებოდა და კარავში ბრძანდებოდა. შაჰის კარავის კართან იდგნენ მისი ახლობლები—უმეტ-ხანი და მურზა მამედ-ხანი. როცა შაჰის კართან მიმიყვანეს. შაჰმა იწემა კარავში შევსულიყავი, ფეხი გამომიწოდა და მეც ვემთხვიე შაჰს ფეხზე. შაჰი საამბოროდ უწვდის ფეხს ყველა ელჩს და მოციქულს.

გ. ვასილჩიკოვი აღშფოთდა:

— ხელმწიფეს ჩვენსა, — თქვა მან, — ასეთი წესჩვეულება აქვს შემოღებული: როცა მას ეახლებიან ქრისტესმოსავ ხელმწიფეთა ელჩები და მოციქულები, მათ საამბოროდ უწვდის თავის მეფურ ხელს, ხოლო მუსულმან ხელმწიფეთა ელჩებს თავზე ხელს ადებს. ასევე ქრისტესმოსავი ხელმწიფენი ჩვენს ელჩებს საამბოროდ უწვდიან ხელს, ხოლო მუსულმანი ხელმწიფენი თავზე ხელს ადებენ. სად არის წესად — ხელმწიფეს ფეხზე ეამბორო? ელჩების მიმართ ეს დიდი უპატიურობაა.

— შაჰმა მიმიღო მე ჩემი ღირსებისა და მიხედვით, — გულისტკივილით თქვა უსეინ-ბეგმა, — შენ კი დიდი ხელმწიფის მოციქული ხარ და ვფიქრობ. შაჰი შენ სხვა წესჩვეულებით მიგიღებს.³⁵⁾

ფარხატ-ხანმა, შაჰის ახლობელმა ადამიანმა (რომლის შესახებ ირანის მოსკოველ ელჩს ანდიბეის უთქვამს, „შაჰი მისი მწყალობელია და ყოველ საქმეს მას ანდობს“) ვასილჩიკოვს საიდუმლოდ გაანდო:

— ქართველთა მეფე ალექსანდრეს თავდაპირველად კარგი ურთიერთობა ჰქონდა შაჰთან. ხარკს აძლევდა მას. ადრე შაჰ ტახმასპს მძევლად თავისი ვაჟი კონსტანტინეც კი გაუგზავნა, ნიშნად მორჩილებისა, იმ პირობით, რომ შაჰიც მას თურქებისაგან დაიცავდა. ახლაც ალექსანდრეს ვაჟი კონსტანტინე შაჰის კარზე იმყოფება. ამჟამად ირანს ალექსანდრესთან კავშირი გაწყვეტილი აქვს. — თურქებმა დაიკავეს მიწები, რომლებზეც მიემართება გზა ირანიდან საქართველოში. ახლა ირანიდან საქართველოში შეიძლება მო-

ხვდნენ მხოლოდ ზღვით — გილიანიდან ასტრახანზე გავლით. მეფე ალექსანდრემ მოახერხა თურქეთის ქალაქებზე გავლით შაჰთან გაგზავნა თავისი ბოლქოვლი უაიინ-ბეგი იაგელით. სიგელში მეფე ალექსანდრე სწერდა, რომ ამ ზავს უნდა გაილაშქროს თურქების წინააღმდეგ; მოსკოვის მეფის ჯარი და ჩემი — ქართველი მეფის ჯარიც მზად იქნება თურქეთის ჯარის წინააღმდეგ საომრად. მაგრამ თურქებმა დაიკავეს ყველა გზა. ქართველმა ელჩმა უსეინ-ბეგმა ვერ შესძლო საქართველოში შეღწევა და უკან დაბრუნდა.

ფარხატ-ხანი ჩიოდა იმის გამო, რომ ალექსანდრე დათანხმდა თურქებისათვის ეძლია ხარკი იმ შემთხვევაში, — თუ თურქები არ დალაშქრებენ საქართველოს და არ აიძულებდნენ ქართველებს უარპყონ თავიანთი სარწმუნოება. ალექსანდრეს უთქვამს, მაშინ ყველაფერში დავემორჩილები თურქებსო... ³⁶⁾

VIII

ვიდრე ირანში გრიგორი ვასილჩიკოვი საქართველოს საქმეებით იყო გართული, 1589 წლის გაზაფხულზე მოსკოვი აშხადებდა ახალი ელჩების გაგზავნას საქართველოში. ელჩებს მეთაურობდნენ თავადი სემიონ ზვენიგოროდსკი და დიაკი ტორზ ანტონოვი. საელჩოსთან ერთად ქართველთა სარწმუნოების გასაცნობად და შესასწავლად იგზავნებოდნენ სწავლული სასულიერო პირები; ხოლო ქართული ტაძრების აღსადგენად, მოსახატად და შესამკობად მხატვარი-ხატმწერლები. რუს ელჩებთან ერთად საქართველოში ბრუნდებოდნენ თავადი ყაფლან ვაჩნაძე, ბერი კირილე და ჩერქეზი ხურშიტი. მოსკოვში ქართველი ელჩები ნოვგოროდელი არქიეპისკოპოსის სახლში ცხოვრობდნენ. თემირ ზასეცკის, რომელმაც ქართველი ელჩები არქიეპისკოპოსის კარშიდამოში მიიყვანა, ბრძანებით დაევალა, რომ ქართველ ელჩებს დიდი მორიდებით და მზრუნველობით მოჰკიდებოდა, საზრდო ეძლია სრულად, ნუსხის მიხედვით, და არავითარი საკვები არ მოეკლო. მთავარი კი ის იყო, რომ თემირ ზასეცკის სიფრთხილე უნდა გამოეჩინა, რომ „მათთან (ე. ი. ქართველ ელჩებთან) ეზოში არ მისულიყვნენ უცხოელები — ბერძნები, თურქები, სომხები და სხვა უცხო ტომის ადამიანები და მათთან რაიმეზე საუბარი არ გაემართათ“. ზასეცკის თვალყური უნდა ედევნებია აგრეთვე იმისათვის, რომ საელჩოს კაცები, მეფის საგანგებო ბრძანების გარეშე, ეზოდან არ გასულიყვნენ.

ყველაფერი, რის შესახებაც მასთან ქართველი ელჩები ილაპარაკებდნენ, თემირს დიაკ ანდრეი შელკალოვისათვის უნდა მოესენებია. ³⁷⁾

ქართველები, ახალ საელჩოსთან ერთად, მოსკოვიდან მეფე ალექსანდრესთან გამოსისტუმრეს 1589 წლის 23 აპრილს.

ზვენიგოროდსკის და ანტონოვს ქართველი მეფისათვის მიჰქონდათ წყალობის სიგელი ოქროს ბეჭდით. სიგელში, სადაც ალექსანდრე იწოდებოდა უკვე არა „კნიაზად“ (თავადად), არამედ „ივერიის მეფე ალექსანდრედ“, ნათქვამი იყო, რომ „ხელმწიფემ უბრძანა ასტრახანის და თერგის ვოევოდებს, დაიცვან ალექსანდრე ყოველი მტრისაგან, ხოლო ჩვენი მეურჩის და მისი მტრის შამხალის წინააღმდეგ ჯარი გაგზავნონ, რათა ივერიის ქვეყნიდან ჩვენს სახელმწიფოში მომავალი გზა გაწმინდონ“. ამასთან ნიჟე ალექსანდრეს წინადადება ეძლეოდა, ასტრახანის და თერგის ვოევოდებთან ერთად მდგარიყო და ყველა მტრის წინააღმდეგ მთელი თავისი ივერიის ძალებით დახმარებოდა ასტრახანსა და თერგის ციხე-ქალაქს. ასევე, — ნათქვამი იყო სიგელში, — თუ რომელიმე შენი მტერი შენზე, — მეფე ალექსანდრეზე, წამოვა და შენს ქვეყანას — ივერიას დაემუქრება, ჩვენი ვოევოდები ასტრახანისა და თერგისა შენ — ალექსანდრე მეფეს, უნდა მოგეშველონ და შენთან ერთად დაიცვან შენი ქვეყანა — ივერია ყოველი მტრისაგან“. ³⁸⁾

მოსკოვში შამხალისა უკვე აღარაფერი სჯეროდათ. სწორედ ამას ცდილობდა ყოველთვის მეფე ალექსანდრე, რომელიც შამხალს რუსებზე უკეთ იცნობდა. თუმცა მოსკოვსაც შამხალთან ურთიერთობაში უკვე ჰქონდა გამოცდილება. ივანე მრისხანეს ბრძანებით, 1558 წელს ვოევოდა ი. ს. ჩერემისინოვმა ასტრახანიდან საშამხალოზე გაილაშქრა. მხოლოდ შუადღემდე გაუძლო შამხალმა რუსების შემოტევას, მერე დასტოვა თავისი დედაქალაქი და მთებს შეაფარა თავი. დასაჯა რა „შევეკალი“ (შამხალი) „უსამართლობისათვის“. ³⁹⁾

თერგის ვოევოდა ანდრეი ხვოროსტინინოვი ატყობინებდა მოსკოვს, რომ შამხალისაგან არ შეიძლება რაიმე სიკეთეს მოველოდეთ: შამხალი თერგის ციხე-ქალაქში თავის ელჩებს და ვაჭრებს ჰგზავნის თვალის ასახვევად, მათი სავაჭრო საქონელი მხოლოდ კაკალი და ვაშლია; შამხალი თერგის ციხე-ქალაქის ვოევოდებთან არც თავის ვაჟს და არც წარჩინებულ უზდენებს არ ჰგზავნის; ჰგზავნის მხოლოდ უქნარებს, რომლებიც ფარულად ქალაქს ზვერავენ და ჩვენი ადამიანების შესახებ ცნობებს აგროვებენო.

ა. ხვროსტინინის აზრით, თუ შამხალს ახალ ქალაქთან რაიმე ურთიერთობა აქვს, ეს ნოლოვან იმისათვის, რომ თვალი აგვიხვიოს და ჩამუშუარი ცნობები შეკრიბოსო.

მოუხედავად ამისა, მოსკოვი მოითხოვდა თერგის ვოევოდები-საგან კეთილი ურთიერთობის დამყარებას რუსეთის ახალი ციხე-ქალაქის მეზობლად მცხოვრებ ყველა ხალხთან — ნოღაელებთან, ტიუმენის თავადთან, ყველა მთიელ ტომთან, მათ შორის, შამხალ-თანაც. მოსკოვს იმის იმედიც კი ჰქონდა, რომ შამხალს თავის მხარეზე გადაიბირებდა. ამის შესახებ ა. ხვროსტინინი მოსკოვს ატყუბინებდა, რომ თურქებმა შამხალს ელჩები გაუგზავნეს და შეეკითხნენ: რა უნდა შამხალს, — მოსკოვს სურს ემსახუროს, თუ თურქეთსო? და თითქოს შამხალს ეპასუხნოს: „არც თურქეთს მინდა ვემსახურო და არც მოსკოვსო; მინდა ჩემთვის ვიყო“. მოსკოვში შვილის ან წარჩინებული უზდენების გაგზავნაზე შამხალმა ცივი უარი განაცხადა. ამიტომ მოსკოვმა შამხალს ურჩი (непослушник) უწოდა.

კაზაკები თავისებურად აფასებდნენ რუსეთ-შამხალის ურთიერთობას. ა. ხვროსტინინი სწერდა ხელმწიფეს: როცა თქვენი ბრძანებისამებრ თერგის მხარეში მოვედით, სწორედ ზაშინ თავისუფალმა კაზაკებმა საშამხალოს მკვიდრნი დააბრდესო. შამხალმა მოციქული გამოგზავნა თხოვნით, მოგვიძებნა მისი ხალხი... ჩვენც მოვინახეთ, ვინც ტყვედ ჰყავდათ კაზაკებს და უკანვე დაეაბრუნეთ, ხოლო თავისუფალ კაზაკებს კი ვუბრძანეთ, რომ აზიერდნენ და დაერბიათ საშამხალო, რადგან ვფიქრობდით, თქვენი დიდებულების წინაშე შამხალი გამოასწორებდა თავის საქციელს.⁴⁰

თუმცა კაზაკები მართლ საშამხალოს როდი არბევდნენ. ისინი თავს ესხმოდნენ ნოღაელებს და სხვა მთიელ ტომებსაც. ამით გამოუსწორებელ ზიანს აყენებდნენ რუსეთის სახელმწიფოს პოლიტიკას, რომელიც ერთმანეთისაგან არ არჩევდა ხალხებს, ვინც კი მის მფარველობას ეძებდა.

„კაზაკები, რომლებიც თერგზე დარჩნენ, — სწერდა ხვროსტინინი, არბევენ იმ ნოღაელებს კაზიევის ულუსიდან, რომლებიც ყუმიკებთან ვაჭრობენ, ხოლო ჩვენ — თქვენმა ხოლოპებმა, თერგელ კაზაკებს მტკიცედ ვუბრძანეთ, რომ გადასასვლელზე არც ერთი ადამიანი არ დააბრიონ“. კაზაკებს უხალისოდ მოჰყავდათ ხვროსტინინთან ტყვედ წამოყვანილი მთიელები, მოჰყავდათ არა ყველა, არამედ ნაწილი. ნაძარცვს კი ხვროსტინინი ვერასოდეს ვერ ართმევდა კაზაკებს, რათა უკანვე დაეაბრუნებია იგი დაზა-

რალეზულებისათვის. ხვროსტინინს ეშინოდა, რომ ადგილობრივი მკვიდრნი ახლოსაც არ გაეკარებოდნენ ახალ ციხე-ქალაქს. ამიტომ ულუსებში დაგზავნა სიგელები, რომლებითაც მთიელებს ატყობინებდა: ნუ გეშინიათ თერგზე თავისუფალი მიმოსვლისაო.

ხვროსტინინი აღიარებდა, თავისუფალი კაზაკები უკვე აღარ ნემორჩილებიანო. ერთხელ მათ გაძარცვეს სანადიროდ გამოსული ყმები ტიუმენის თავადისა, რომლის მამულშიაც აგებული იყო თერგის ახალი ციხე-ქალაქი; წაართვეს მონადირეებს სიათები, მელიის ტყავები, ქვაბები და შესამოსელიც კი. ნაძარცვი ქონება, — სწერდა ხვროსტინინი, — კაზაკებმა არ დააბრუნეს და არც ჩვენთან ინებეს მოსვლაო.⁴¹

IX

ხვროსტინინი თერგზე მოსკოვის დიდ ელჩობას ელოდა. მას მეთაურობდნენ თავადი სემიონ ზვენიგოროდსკი და დიაკი ტორხანტონოვი.

საელჩოს რაზმი მრავალრიცხოვანი იყო. საქართველოში მომავალი თავადი ყაფლან ვაჩნაძის, ბერმონაზონ კირილეს და ჩერქეზ ზურშიტის გარდა, მასში შედიოდნენ რუსეთის სამღვდელოების წარმომადგენელნიც. ესენი იყვნენ წმიდა სამება სერგის მონასტრის ბერმონაზონი ზაქხეი, მონასტრის მღვდელი იოსაფი, ჩუდოვის მონასტრის დიაკონი თეოდოსი, ყოვლადწმიდა მონასტრის ტაძრის მღვდელი ბოგდანი, მთავარანგელოზის ტაძრის მღვდელი დიმიტრი და დიაკონი თედორე. საელჩოს შემადგენლობაში მყოფი თარჯიმან-მთარგმნელების, ბაზიერების და სხვა საჭირო ადამიანების გარდა, სემიონ ზვენიგოროდსკს საქართველოში მოჰყავდა ხატწერის ოსტატები პოსტნიკ დერმინის მეთაურობით.

1589 წლის ივნისის დამლევს ზვენიგოროდსკი და ანტონოვი ასტრახანიდან სწერდნენ ხვროსტინინს: ჯერ კიდევ ჩვენს მისვლამდე შეატყობინეთ ავარიის და ყაბარდოს ჩერქეზ თავადებს, რომ თერგზე გამოვლით საქართველოში მოემგზავრება მოსკოვის დიდი წარმომადგენლობაო. ამ ამბის საუწყებლად ხვროსტინინმა თავადებთან გაგზავნა მოისართა ასისტავი მიკიტა ზინოვიევი და მოისარი ბორისკა ფიოდოროვი ორი ამხანაგით.

სრული ერთი თვის შემდეგ, ზინოვიევმა მოიწერა ოკოხიდან, რომ შიხ მურზას ესტუმრნენ ქართველთა მეფის ალექსანდრეს მოციქულები ბაავრამ ყაზანოვი და ყელიაი მოხოლეევი. საქართველოდან ისინი ავართის სათავადოს გამოვლით ჩამოვიდნენ და

შეგვატყობინეს, რომ ავარეთის თავადი ნუცალი გარდაიცვალა და სათავადოს ტახტზე ავარეთში ჯერ არავინ ასულაო.

მეფე ალექსანდრემ დაავალა ყაზანოვს და მოხოლევეს გაეგოთ, რომელი გზა სჯობდა მოსკოვის ელჩების გამოსამგზავრებლად საქართველოში.

„ისინიც, — წერდა მიკიტა ზინოვიევი, — გაეცნენ გზების მდგომარეობას. ელჩებისათვის უფრო უხიფათოა „მეტეცის“ ქედზე, შიხოვის თემზე, ბურნაშევის და ამაღევეის სამფლობელოზე გავლით მგზავრობაო. ბუთის სამფლობელოს ბატონი კი ხელმწიფე ალექსანდრეა“.

ყაზანოვმა და მოხოლევემა ზინოვიევეს გადასცეს მეფე ალექსანდრეს ორი სიგელი — ერთი თერგის ვოევოდა ხვოროსტინინისათვის, მეორე მოსკოვიდან დაბრუნებული ელჩებისათვის. ზინოვიევემა ორივე სიგელი ხვოროსტინინს გადაუგზავნა.

24 ივნისს ასტრახანიდან თერგის ახალ ციხე-ქალაქში მივიდა ელჩობა თავად ზვენიგოროდსკის მეთაურობით.

ამ დიდი საელჩოს ცხენაკიდებულ საპალნეებში ეწყო მაუდის ქსოვილები, ხავერდი, ბეწვეული, ძვირფასი ქურქები და ქუდები, იმ თავადებისა და მემამულეების დასასაჩუქრებლად, რომელთა მიწა-წყალზე უნდა გაევიღოთ ზვენიგოროდსკის თანმხლებ პირებს. საელჩოს სალაშქრო სკივრებში ინახებოდა სიგელები, რომლებზედაც მოსკოვის მეფისათვის ფიცი უნდა ზიეცათ ყაზარდოს, ყუმბიკის, ავარეთის და ოკუტის თავადებს. სამაგიეროდ მოსკოვის მეფე აღუთქვამდა მათ თურქებისა და სხვა მტერთაგან დაცვა-მფარველობას.

საელჩოს სამგზავრო გზა თერგის ახალი ციხე-ქალაქიდან საქართველოს საზღვრამდე შემუშავებულ იქნა მოსკოვში ყაფლან ვაჩნაძისა და ჩერქეზ ზურშიტის დახმარებით. მოსკოვი მოწადინებული იყო, რომ ყოველ მფლობელს, რომლის მიწა-წყალზეც საელჩო გაივლიდა, თერგის ახალ ციხე-ქალაქში თავისი ამანათი (მძევალი) დაეტოვებინა.

თერგის ვოევოდამ თავად ანდრეი ხვოროსტინინმა მოახსენა ელჩებს, რომ „მე თერგის ციხე-ქალაქში მძევლებად არა მყავს ჩერქეზი თავადების — სოლოხის და ალკასის ძმები, შვილები და ძმისწულებიო, თვით ის ჩერქეზი თავადები თერგის ქალაქში არ მოსულან და არც არავინ გამოუგზავნიათო“. ხვოროსტინინი ამ გარემოებას იმით ხსნიდა, რომ ჩერქეზი თავადები სოლოხი და ალკასი შეურიგდნენ შამხალს და ფიცი ზისცეს ყირიმსა და თურ-

ქეთსო. როცა ამ ამბავმა თერგის ციხე-ქალაქამდე მოაღწია, ხვოროსტინინმა ისეთი სახე მიიღო, თითქოს ვერაფერს ხედებოა. სოლოხთან და ალკასთან მოისარი გრიგორი ივანოვი წარგზავნა და მისი პირით შეუთვალა, მობრძანდით თერგის ციხე-ქალაქში და თან მძევლები ჩამოიყვანეთო. ამისათვის ხვოროსტინინი ხელმწიფის წყალობას პირდებოდა.

მოსკოვის ერთგული დარჩა მხოლოდ შიხ მურზა. იგი გამოცხადდა თერგის ციხე-ქალაქში და, ხვოროსტინინის სიტყვით, „ახლა ერთგულად ემსახურება რუს ხელმწიფესო“.

მოსკოვის საელჩოს ჩამოსვლის დღეებში ხვოროსტინინი თერგის ციხე-ქალაქში შიხ მურზას და შამხალის ვაჟს — მურზა ალკასს ელოდებოდა. ამათ ქალაქში თავიანთი მძევლები უნდა დაეტოვებინათ, ხოლო თვითონ კი საელჩო უნდა მიეცილებინათ საქართველოს საზღვრებამდე.

ჩერქეზეთის თავადების ურჩობის ამბავმა შეაშფოთა ზვენიგოროდსკი. მან ბრძანება გასცა, თერგის ციხე-ქალაქში დაეკავებიათ მოსკოვიდან დაბრუნებული ჩერქეზელი ელჩები ბიკანი და ასლანბეგი. ბრძანება იქნა გაცემული აგრეთვე — შეეთვალათ სოლოხისა და ალკასისათვის, რომ თქვენი ელჩები დაკავებულ იქნენ იმისათვის, რომ ხელმწიფის მიმართ არა ხარტ გულწრფელნი, მძევლებს არა ჰგზავნიან და არც თვითონ ჩამოდიხართ თერგის ციხე-ქალაქშიო. შემოთვებას იწვევდა შამხალის საქციელიც. ქართველებს შამხალისა არ სჯეროდათ. კახეთის მეფე ალექსანდრე მის მიმართ სამხედრო ძალის გამოყენებას მოითხოვდა, — გზა რუსეთიდან საქართველოში ცეცხლით უნდა იქნეს გაყვანილიო. თავადმა ყაფლან ვაჩნაძემ ელჩებს მეფე ალექსანდრეს წერილი წაუკითხა. მეფე მოაგონებდა ზათ, რომ რუსები დაგვიპირდნენ შამხალის წინააღმდეგ დიდი სამხედრო ძალის გამოყვანას და სად არის ეს ძალაო?

თავადი ზვენიგოროდსკი და ტორხ ანტონოვი ამშვიდებდნენ ქართველებს: შამხალის წინააღმდეგ დაპირებული სამხედრო ძალა ჩვენს კვალზე, ე. ი. საელჩოს უკან მოდისო. ამჟამად თერგის ციხე-ქალაქში 1200 მეომარია, მათ მოემატებათ კიდევ დიდძალი ცხენოსანი და სახოზალო ჯარი. ეს ლაშქარი სხვა გზით მოემართება. ავიშენ თვითონ ამბობდი, თავადო ყაფლან, — მიმართეს ზვენიგოროდსკიმ და ანტონოვმა ვაჩნაძეს, — რომ ხელმწიფის ჯარი, ჩვენთან ერთად კი არა, სულ სხვა გზით უნდა წამოვიდესო.

— სამხედრო ძალა თავის საქმეს გააკეთებს, — თქვეს ელჩებმა, — მაგრამ აჩქარება არ ივარგებს. შამხალის სახელით ახლა

გველაპარაკება მისი სიძე უფლისწული ზურაბ-კირეი. იგი გვარწმუნებს, რომ შამხალი გაგვატარებს მის სამფლობელოზე საქართველოში გადასასვლელად. უფლისწული ზურაბ-კირეი ცხოვრობს ასტრახანში, საიდანაც მან შამხალს უკვე გაუგზავნა თავისი კაცი დავალებით, რომ გადმოიბიროს შამხალი რუსეთის მხარეზე და გაგზავნიდეს მოსკოვს თავისი ვაჟი.

ქართველები ამ სიტყვამ ვერ დაამშვიდა. — არა, არ შეიძლება ვენდოთ შამხალს! შამხალი ანგარიშს უწევს მხოლოდ ძალას. თუ მან ძალა არ დაინახა, არ მოთვინიერდება, და მშვიდობა მეფე ალექსანდრესა და შამხალს შორის არ დამყარდება. წინანდებურად შამხალი საქართველოს და მოსკოვის მტრების მხარეზე იქნებაო.

— მაგრამ მაშინ ხომ ვერსად გაექცევა ჩვენი ხელმწიფის რისხვას, — უთხრა თავად ყაფლან ვაჩნაძეს ზვენიგოროდსკიმ.

21 აგვისტოს მოისართა ასისტავმა გრიგორი კუბარინოვმა შიხ მურზა*) საელჩოს სადგომში მიიწვია. აქ ზვენიგოროდსკიმ და ანტონოვმა შიხ მურზას ნუსხის მიხედვით გადასცეს მოსკოვიდან გამოგზავნილი „ხელმწიფის წყალობა“.

მოლაპარაკება თარგიმნის საშუალებით წარმოებდა. შიხ ზურზამ ელჩებს თავისი ძმისწული ბატაი წარუდგინა. სტოვებდა რა ბატაის მოსკოვისადმი თავისი ერთგულების ამანათად, შიხ მურზამ განაცხადა:

— თავადები სოლოხი და ალკასი შეუერთდნენ შამხალს, ისინი თურქეთის და ყირიმის მხარეზე არიან. გაზაფხულზე ყაზარდოს თავადს ასლან ბეგს ყირიმის უფლისწული ესტუმრა და თურქეთის სულთანის წყალობა გადასცა. სოლოხი და ალკასიც იყვნენ ყირიმის უფლისწულთან. მიიღეს მისგან წყალობა და აღუთქვეს, შამხალთან ერთად ჩვენც თურქეთის და ყირიმის ერთგული მსახური ვიქნებითო.

ყაზარდოს თავადებთან ყირიმელი უფლისწულის სტუმრობის ამბავი ელჩებმა იცოდნენ მანამდე, ვიდრე ამას შიხ მურზასაგან შეიტყობდნენ. მათ ისიც იცოდნენ, რომ დიდი და მცირე ყაზარდოს თავადებს შორის თანხმობა არ იყო; მაგრამ მიუხედავად ამისა შიხ მურზას ყურადღებით უსმენდნენ.

— დიდი ყაზარდოს თავადის სიკვდილის შემდეგ, — მოახსენებდა შიხ მურზა რუს ელჩებს, — ასლან-ბეგის ვაჟი იანსოხი, თავის

*) შიხ მურზა იყო მეთაური ერთ-ერთი მთიელთა ტომისა, რომელსაც შემდეგში ჩაჩებს უწოდებდნენ.

ძმებითურთ თავს დაესხა ალკასს და განდევნა იგი მისი მუდმივი სამოსახლოდან. ამჟამად ალკასი ცხოვრობს ორი დღის სავალზე თავისი ძველი სამყოფელიდან, სადაც ერთ დროს მას რუსი ელჩები როდიონ ბირკინი და პეტრე პიოვი ესტუმრნენო. ასეთი შუღლი და მტრობა ყაზარდოელებს შორის ჩამოვარდა იმის გამო, რომ ალკასმა ამოხოცა ასლან-ბეგის ნათესავები — კატმასი და კარბეკი. ახლა ყაზარდოელებს სურთ იანსოხი დიდი ყაზარდოს თავადად აირჩიონო.

შიხ მურზამ ელჩებს ისიც უამბო, რომ ყუმიკელ თავადებს ყოლჩის და ბუდაჩის შუღლი და მტრობა აქვთ შამხალის შვილთან — მურზა ალკასთან. მათ ალკასი გააძევეს მამულიდან, რომელიც შიხ მურზას სამფლობელოს ახლოს მდებარეობს. ახლა ალკასი ტყვედ იმყოფება თავის ძმასთან. შიხ მურზას გაგზავნილმა კაცმა ვერ მოახერხა ალკასი ენახაო.

ელჩები თერგის ციხე-ქალაქში გამოძახებულ თავადებს 23 აგვისტომდე ელოდებოდნენ.

23 აგვისტოს თერგის ციხე-ქალაქიდან საელჩო სუნეისკენ დაიძრა. აირჩიეს ალკასის მამულზე მიმავალი გზა; ამ მიმართულებით წასვლა დაეინებოთ მოითხოვეს ქართველმა ელჩებმა ყაფლანმა და ხურშიტმა.

— ამ გზაზე უკეთესი გზა არ არის, — ამბობდნენ ისინი, — აერთა და შავი თავადის სამფლობელოები კი განზე დავგრჩაო.

ამ ადგილების მფლობელთა დასაჯილდოებელი წყალობა (ავარეთის თავადისათვის საჩუქრად გათვალისწინებული იყო ქურჭი, ხავერდშემოვლებული სიასამური ვერცხლის შვიდი ლილით და მელიის ტყავის ქუდი; შავი თავადისათვის — ქურჭი, წაბლისფერი ხავერდით სიასამურზე, ვერცხლის შვიდი ლილით და მელიის ტყავის ქუდი) ელჩებმა დაუტოვეს ვოევოდა ხვოროსტინინს თერგის ციხე-ქალაქში.

საელჩოს გამგზავრების წინ სუნეისკენ გაგზავნეს კაზაკთა მეთაური ვასილი ონუჩინი ორი ასეული მოისარით და კაზაკებით. ონუჩინს უბრძანეს, დაეკავებია ყველა გადასასვლელი, გამაგრებულიყო მათზე და არავინ არ გაეშვა მანამდე, სანამ საელჩო საქართველოს საზღვრამდე არ მიაღწევდა. ხვოროსტინინმა ონუჩინს დამხმარედ გამოაყოლა კიდევ ასიოდე თავისუფალი თერგელი კაზაკი.

თერგის ციხე-ქალაქიდან საელჩო გემებით გაემართა თერგის ზემოწელისაკენ. ელჩებს თან გამოჰყვა შიხ მურზაც, რომელმაც ამანათად თავისი ძმისწული ბატაი დასტოვა. საელჩოს თან ახლდა ასტრახანელი და თერგელი კაზაკების ქვეითი რაზმი; ცხენოსნები ველებზე მიდიოდნენ, ხოლო ქვეითები ელჩებთან ერთად გემებით მისცუ-

რავდნენ. ელჩებთან ერთად საქართველოში ორმოცამდე ასტრახანელი მოისარი უნდა ჩამოსულიყო.

სუნჯამდე ელჩებს მიაცილებდა აგრეთვე იურტის ოცი თათარი. ოთხ სექტემბერს სუნჯისკენ მიმავალ გზაზე შიხ მურზას ეახლა ორი ავარიელი უზდენი — ბახმატ უმარი და მუსა სალგაპი. შიხ მურზამ უზდენები ელჩებს წარუდგინა. უზდენებმა აცნობეს, — ავარიის აწვანსვენებული მფლობელის ნუცალის ვაჟმა კამბულაკმა გამოგვავაზენა თქვენთანო. კამბულაკს მთელი ავარიის თავადობას აძლევნო.

უზდენებმა ელჩებს აგრეთვე შეატყობინეს, — თქვენს შესახვედრად შავმა თავადმა თავისი ვაჟი გელეი გამოგვავაზენაო. ელჩებმა უბრძანეს უზდენებს, — გელეისთან ერთად ჩვენთან უნდა მოხვიდეთ სუნჯაშიო.⁴²⁾

თერგით ორ კვირაზე მეტი ნაოსნობის შემდეგ, 8 სექტემბერს საელჩომ მიაღწია იმ ადგილს, სადაც თერგს მდ. სუნჯა შეერთვის. შეჩერდნენ სუნჯის ძველ ციხეში. ეს ციხე, რომელიც ორჯერ დასტოვა რუსის ჯარმა იმ მიზნით, რომ თურქეთთან დამოკიდებულება არ გართულებულიყო, იდგა ოსმანთა გზაზე, თერგის მარცხენა ნაპირზე, იქ, სადაც თერგს სუნჯა უერთდება. ციხე ჰქვიადა ყირიმიდან და თურქეთიდან შემახსა, დარუბანდსა და ირანისაკენ მიმავალ გზებს.

სუნჯის ციხეში საელჩო, რომელსაც თან ახლდა საკმაო სამხედრო ძალა, თავს ნაკლებ უშიშრად არ გრძნობდა, ვიდრე თერგის ციხე-ქალაქში. გამართლდა ზენიგოროდსკის და ანტონოვის ის ვარაუდი, რომ სუნჯაში უფრო ადვილად მოვახერხებთ ამ მიდამოების მფლობელ თავადებთან შეხვედრასო. თავადებს ეშინოდათ თერგის ახალი ციხე-ქალაქისა, რომელიც მათ სამფლობელოებიდან შორს არ მდებარეობდა.

X

ის იყო, საელჩო ძველ ციხეში დაბინავდა, რომ კაზაკების მეთაურმა ვასილი ონუჩინმა, რომელიც სუნჯაში ელჩებზე უფრო ადრე მივიდა, შეატყობინა ელჩებს, — ციხიდან ორი ვერსის მოშორებით დგას სამოცი ჩერქეზისა და უზდენისაგან შემდგარი რაზმი, რომელიც აქ, ამ ადგილებში გამოჩნდა ოთხი დღით ადრე, ვიდრე ელჩების გემები მოვიდოდნენო. ჩერქეზებს მეთაურობენ ყაბარდოს დიდი თავადის აწვანსვენებული ასლან-ბეგის ვაჟი — თავადი ჩეპალი, ყაბარდოელი თავადი კუდენეკი, თავად ხოტის ორი ძმისწული — ხაზბი და შუმუნუკი, რომელიც თვით შამხალს ცოლის ძმად ჰოვადებო. ჩერქეზები ელოდებოდნენ ელჩებს, რომ მათთვის ყაბარ-

დოელი ხალხის ნება-სურვილი განეცხადებიათ, — რომ ამიერიდან მზად არიან ემსახურონ რუსეთის ხელმწიფეს.

ელჩებმა მაშინვე მიიღეს ყაბარდოელი თავადები. ჩაიბარეს რა მეფის წყალობა, თავადებმა თავიანთი და ყველა მახლობლის სახელით მოსკოვის ხელმწიფეს ერთგულება შეჰფიცეს. სუნჯის ძველ ციხეში ელჩებმა დიდი მუშაობა გააჩაღეს. მართალია, საქართველო უკვე გვერდზე მდებარეობდა, მაგრამ საჭირო იყო არა მარტო მშვიდობით გადასვლა მაღალ, თოვლიან მთებზე, არამედ საქმის ისე მოწესრიგება, რომ ეს მძიმე გზა მუდამ გახსნილი ყოფილიყო რუსებისათვის. საქმე ისე უნდა მოეგვარებინათ, რომ ქართველებს ყოველთვის შესძლებოდათ თავისუფლად მიემართნათ მოსკოვისათვის და საამისოდ თავიანთი მეზობლების ნებართვა არ დასჭირებოდათ.

ყველაფერი მკაცრად აწონილ-დაწონილი უნდა ყოფილიყო, ოდნავ გაუფრთხილებელი ნაბიჯიც კი აქ დალუპვას უდრიდა. უმართებულო სიტყვა რომ წამოგედეს, მას, როგორც ფერდობზე გაგორებულ თოვლის გუნდს, რა არ მიეტმანება მტრების მეოხებით! მაშინ ტყუილებისა და ჭორების ზღვაში უფრო ძნელი იქნება გაღწევა, ვიდრე მაღალ თოვლიან მთებზე გადასვლა.

ამისი კი ყველაზე მეტად ეშინოდათ რუს ელჩებს. მეფის საჩუქრებზე დახარბებული თავადები ამხილებდნენ და ხელს ადებდნენ ერთმანეთს, ანგარიშს უსწორებდნენ თავიანთ მოსისხლე მტრებს, ყოველმხრივ ცდილობდნენ ამ საქმეებში ჩაერიათ რუსი ვოევოდები და ელჩები. მცირე ყაბარდოს თავადებზე გადამტერებულმა და მათთან მოქიშვე თავადმა ჩოპოლმა ფიცის ქვეშ ელჩებს მოახსენა, — სოლოხმა და ალკასმა კავშირი შეკრეს შამხალთან და ეს კავშირი ამანათით განამტკიცეს: შამხალმა სოლოხს მძევლად მისცა თავისი ვაჟი ანდგი; ეს კიდევ არაფერი, — ამ ზამთარს სოლოხს ესტუმრა ყირიმის უფლისწული, ყირიმის მეფის ძმა — სალთან აუზაშეკი და სოლოხის ასულზე დანიშნა ყირიმის მეფე. გაზაფხულზე სალთანმა სოლოხის ქალიშვილი ყირიმის მეფეს მოჰგვარაო.

ელჩებს უნდოდათ სოლოხი და ალკასი ენახათ, მაგრამ ისინი მათ ახლოსაც არ ეკარებოდნენ და თავის შესახებ არავითარ ცნობებს არ აწვდიდნენ. ხვოროსტინინი ყოველნაირად ცდილობდა ისინი ელჩებთან მოეყვანა. მათთან ორი კაზაკი — გრიგორი და ნიკიფოროვ ივანოვეები გაგზავნა. კაზაკები „ურჩი თავადებთან“ წაიყვანა ჩერქეზმა თავადმა მასტრიუკმა. ის წინასწარ ეახლა სოლოხს და ალკასს, შესთავაზა მიეღოთ მოსკოვის მფარველობა. მასტრიუკმა მათ ვოევოდა ხვოროსტინინის სიგელი წაუკითხა.

სოლოხმა მდუმარედ მოისმინა ვოევოდას სიგელის შინაარსი და არაფერი უბასუხა: მას მძევლად ჰყავდა წამოყვანილი შამხალის ვაჟი ანდუი. ამ დროს სოლოხთან სტუმრად იყვნენ ყუმიკელი და შამხალელი თავადები. ისინი აშკარად აგულიანებდნენ სოლოხს—გამოსულიყო მოსკოვის წინააღმდეგ. მასტრიუკის მხლებელ კაზაკებს ცხენები და უნაგირები წაართვეს. მათთვის მასტრიუკმა ახალი ცხენები იშოვნა.

ხვროსტინინმა, რომელმაც კარგად იცოდა თავადების ხასიათი და ყოფაქცევა, კვლავ გამოუგზავნა სიგელით კაზაკები გრიგორი და ნიკიფორე. ამჯერად ხვროსტინინი მოითხოვდა, რომ სოლოხი გაყოლოდა ხელმწიფის ელჩებს საქართველოს საზღვრებამდე.

რუს კაზაკებთან ერთად გაემგზავრნენ ყაბარდოელი თავადები მასტრიუკი, კუდენევი და ხოტი. ისინი სოლოხთან არ მივიდნენ. შეჩერდნენ ხუთი ვერსის დაშორებით მის სოფლამდე. სოლოხს სძულდა ეს თავადები იმის გამო, რომ მათ „ხელმწიფის ხალხი თერგის პირად მიიყვანეს“, რომ „მათთვის ხელმწიფემ ბრძანა თერგზე ციხე-ქალაქის აგება“.

სოლოხმა, მოისმინა რა ხვროსტინინის სიგელის შინაარსი, განაცხადა, — რუს ელჩებს არ გავაცილებო. წინანდელი ელჩები — ბირკინი, პიგოვი და პოლუხანოვი გავაცილე მხოლოდ იმიტომ, რომ მათი გაცილება უფლისწულმა მურატ-კირიმ დამავალაო.

— მე მის სიგელს ვცნობ, — თქვა სოლოხმა, — თერგის ციხე-ქალაქში ვოევოდებთან კი არ წავალ.

უზდენები ურჩევდნენ სოლოხს დამორჩილებოდა მოსკოვის ვოევოდების ნებას.

— მთელმა ყაბარდომ, — ეუბნებოდნენ უზდენები სოლოხს, — დაადგინა ემსახუროს მოსკოვის ხელმწიფეს. როგორ? მარტო შენ გინდა წინ აღუდგე ასეთ დიდ ხელმწიფეს და მთელ ყაბარდოს?

რუსეთისადმი ერთგულებაზე სოლოხის დაყოლიებას ცდილობდა სოლოხის მოსკოველი ელჩის ბიკანის ძმა. ბიკანი დაკავებული ჰყავდა ხვროსტინინს თერგის ციხე-ქალაქში.

— მე შენ ჩამოგცილდები და სხვა თავადს მივეკედლები, — ემუქრებოდა სოლოხს ბიკანის ძმა.

სოლოხი თავს იმართლებდა:

— აბა, როგორ იქნება გადავუდგე ყირიმის მეფეს, შამხალს და ყუმიკებს? ამჟამად ყირიმში არიან ჩემი ორი ქალიშვილი და დიდძალი ნათესავები... ასევე ბევრი ჩემი ახლობელი და ნათესავი იმყოფება შამხალთან.

თურქებთან კავშირი ბრალად ედებოდა თვითონ თავად მასტრიუკს: კაზაკებმა ნახეს მის ოჯახში სტუმრად მისული თურქი ჩაუში, რომელიც 90 მხედრის თანხლებით თურქებისაგან დაკავებულ დარუბანდში მიდიოდა. კაზაკებმა ამის შესახებ მოხსენებითი ბარათი გაგზავნეს სუნეის ციხეში, მაგრამ ეს შეიტყო მასტრიუკმა, კაზაკებისაგან გამოგზავნილი ჩერქეზი გზაში დააკავა, ბარათი ნაკუწ-ნაკუწად აქცია, ხოლო ჩერქეზი გალახა.

— ჩერქეზეთში, — უთხრა მასტრიუკმა კაზაკებს, — წესად არა გვაქვს ცუდად მოვეპყრაო სტუმარს, რომელიც ჩვენს ოჯახშია დაბინავებული. ჩაუში — ჩემი სტუმარია.

გააცილა რა სტუმრები, მასტრიუკმა უბრძანა თავის უზდენებს, თავს დასხმოდნენ მათ გზაზე. ჩერქეზებმა წაართვეს თურქებს ათი ცხენი და მასტრიუკს მიჰგვარეს.

თურქთა რაზმმა თავი დააღწია თავდამსხმელებს და დარუბანდისკენ გაიქრა. თურქებთან შეჯახების დროს დაიღუპა მასტრიუკის ერთი უზდენთავანი.

11 სექტემბერს მასტრიუკი სუნეის ციხეს მიაღდა. მაშინვე საელჩოს კარავში მიიპატიჟეს. ელჩებმა პატივისცემით და მოფერებით მიიღეს. აღნიშნეს მისი ერთგული სამსახური და სთხოვეს, მომავალშიაც ასე ემსახურე ხელმწიფეს, მიაცილე რუსი ელჩები საქართველომდე და დაელოდე იქიდან მათ დაბრუნებასო.

მხოლოდ ამის შემდეგ ჰკითხეს მასტრიუკს, — როგორ მოხდა, რომ თურქი ჩაუში დარუბანდისკენ გაუშვი, კაზაკებს ნება არ მიეცემა ამბავი სუნეის ციხისთავისათვის შეეტყობინებინათ ან მოხსენებით მასთან ჩერქეზი გაეგზავნათო? მასტრიუკმა უბასუხა:

— მე აღრეც ვემსახურებოდი ხელმწიფეს და ახლაც უფრო მეტი ერთგულებით ვემსახურები, — არ ვჭამ, არ ვსვამ, ღლეღამ ხელმწიფის საქმეებზე ვფიქრობ, რომ როგორმე მთიელი თავადები ხელმწიფის ხელქვეითი გახდნო... თურქი ჩაუში ჩემთან სტუმრად იყო, ხოლო ჩვენი ჩერქეზული ადათით, სტუმრის ხელის ხლება არ შეიძლება. თურქი ჩაუში დარუბანდში მე არ გამიცილებია. ის სოლოხის კაცებმა გააცილეს.

სოლოხი მასტრიუკს ერთადერთ თავადად მიაჩნდა, რომელსაც არ სურდა ხელმწიფეს დაქვემდებარებოდა. ყაბარდოს დანარჩენი თავადები კი მან, მასტრიუკმა, ხელმწიფის ხელქვეითი გახადა.

მასტრიუკი ურჩევდა ელჩებს, ამა წლის ზამთარში გაეგზავნათ ჯარი ხელმწიფის ურჩი თავადების — სოლოხის, შამხალის და ყუმიკის წინააღმდეგ.

— ზაფხულში მათ ვერ შეიპყრობ, — არწმუნებდა მასტრიუკი, — მთებში გარბიან. ამ ზამთარს ჯარის გაგზავნა საჭიროა იმიტომაც, რომ ჩერქეზი თავადები ჯერ კიდევ არ გაერთიანებულან. ხოლო როცა ისინი შეერთდებიან, მათ დასამორჩილებლად ძალიან დიდი ჯარი დაგჭირდებათ.

მასტრიუკმა მხოლოდ ალკასის დაცვა იკისრა; სავსებით ამართლებდა მას, — ალკასი უარს არ ამბობს, ემსახუროს ხელმწიფესო. დღეს თუ არა ხვალ, იგი წარსდგება ელჩების წინაშე სუნჯაშიო.

მართლაც, მეორე დღეს, 12 სექტემბერს, თავადი ალკასი გამოცხადდა სუნჯაში ოცდაათი უზდენის თანხლებით. 43)

XI

პირველი მიპატიჟებისთანავე ალკასი მივიდა ელჩებთან კარავში. ელჩებმა მაშინვე მკაცრი საყვედურები დააყარეს დამნაშავე თავადს.

— შენ, ალკას, ერთხელაც არ ინებე მოსულიყავი ხელმწიფის ელჩებთან თერგის ციხე-ქალაქში ან შენს ნაცვლად ვინმე გამოგვგზავნა. ასე ემსახურები ხელმწიფეს?

ელჩებმა მოითხოვეს, რომ ალკასი ხელმწიფის წინაშე „გამოსწორდეს“ და ერთგულება შეჰფიცოს არა მარტო საკუთარი თავის, არამედ ძმების, შვილების, ძმისწულებისა, მთელი თავის გვარის და მამულის სახელით და დასტოვოს მძევლად თერგის ციხე-ქალაქში ვინმე ისეთი, ვისაც შეიძლება ერწმუნო: ძმა, შვილი ან ძმისწული.

ალკასის მხრივ მხოლოდ ყოველივე ამის შესრულების შემდეგ, ელჩებმა აღუთქვეს მას ხელმწიფის წყალობა. — უკანვე გაახლებთ ელჩს—ასლან-ბეგს, რომელიც მოსკოვიდან დაბრუნდა და დაკავებულ იქნა თერგის ციხე-ქალაქში, შენივე — ალკასისავე წყალობითო. გარდა ამისა ელჩები დაჰპირდნენ ალკასს წინასწარ მეფის უხვ წყალობას და მოსთხოვეს მას—გაგვაცილე საქართველოს საზღვრამდეო.

ალკასს თავი გაბედულად და მშვიდად ეჭირა, თავი არაფერში დამნაშავედ არ მიაჩნდა.

— მე ვერ მოვიცალე გზლებოდი ციხე-ქალაქში, რადგან ჩემი მტრების — ყაბარდოელი თავადებისა მეშინოდა. ახლა კი მზად ვარ ძმებით, შვილებით, ძმისწულებით, მთელი ჩემი გვარეულებით გემსახურო ხელმწიფეს. მე თვით გვახლებით ხელმწიფის ელჩების გასაცილებლად, თვით მე მიგიყვანთ ქართველი მეფის კარავში. მე მიიხი ახლო ნათესავი გახლავართ. ხოლო, როცა თქვენ—ელჩები საქარ-

თველოდან უკან დაბრუნდებით, თქვენთან ერთად, ჩემი საქმეების გამო, ხელმწიფესთან გაგზავნი ჩემს ვაჟს.

საქმე თითქოს კარგად მიდიოდა, მაგრამ როცა ფიცის მიცემის დრო დადგა, ალკასმა ფიცის დადებაზე გადაჭრით უარი განაცხადა.

— რა საჭიროა ფიცი? — გულწრფელად გაოცდა ალკასი, — მე ხომ თქვენთან ერთად მოვდივარ საქართველოში.

ელჩები დაჟინებით მოითხოვდნენ ფიცის დადებას.

— თუ შენ გწადია, სიმართლით ემსახურო ხელმწიფეს, — არწმუნებდნენ ალკასს ელჩები, — მაშინ ფიცი უნდა დასდო, როგორც მოიქცნენ ყაბარდოელი და მთიელი თავადები და მურზები. უამისოდ საქმე წინ ვერ წავა.

ალკასი არ დრკებოდა:

— ვერა, ფიცს ვერ დავდებ და ვერც შვილებს მივცემ ხელმწიფეს მძევლებად. თუ თქვენ უამანათოდ და დაუფიცებლად ჩემი არ გჯერათ, მაშინ თან წამიყვანეთ ხელ-ფეხ შებოროკილი და თავიდან ნუ მომიცილებთ.

ალკასი ცდილობდა შეეგონებინა ელჩებისათვის, თუ რატომ არ შეეძლო ფიცის მიცემა:

— მე სიბერემდე მივალწი და ჩემი სიტყვისა ყოველთვის და ყოველ საქმეში სჯეროდათ. მე არასოდეს, — დასძინა მან სიამაყით, — არასოდეს ფიცი არ დამიდევს და არც მძევლები მიმიცია.

ელჩებს ამ სიტყვების გაგონებაც კი არ სურდათ, — მათ ჩინებულად იცოდნენ ჩერქეზული ჩვეულება, — ყოველი საქმე ფიცის დადებით და მძევლების მიცემით უნდა განმტკიცებულიყო.

— ეს ჩვეულება თქვენში — ჩერქეზებში სავალდებულოა. შენც ფიცი უნდა დასდო და მძევლები მოგვცე.

— ბატონი ბრძანდებით, — დათანხმდა მოულოდნელად ალკასი, — მე ფიცს დავდებ.

მაგრამ იქვე დასძინა:

— ფიცს დავდებ, მაგრამ აღარ გაგაცილებთ, არც შვილს მივცემ ხელმწიფეს ამანათად. თქვენ ჩემი უზდენები გაგაცილებენ.

ელჩებმა დაუწყეს ალკასს დარწმუნება:

— შენ შეგიძლია გაგვაცილო და არც გაგვაცილო. უგამცილებლოდაც ჩვენ საკმაოდ გვყავს მზლებლები, — ხელმწიფის კაცები, მაგრამ შენის მხრივ ფიცის დადება და მძევლების დატოვება სავალდებულოა. უამისოდ საქმე არ გაკეთდება.

ალკასი თითქოს არც კი უსმენდა ელჩებს.

— გამცილებლებად თქვენ ყაბარდოელი თავადებიც გეყო-

ფათ, — ჯიუტობდა ალკასი, — მე კი შინ გავწევ და მძევალს არ მოგცემთ.

და მოულოდნელად დაემუქრა კიდეც:

— იმასაც ვნახავ, როგორ გაივლით ჩემს მამულზე!

ელჩები აღშფოთდნენ.

— თუ შენ, თავადო ალკას, — მკაცრად თქვეს ელჩებმა. — არ გამოსწორდები, დაიღუპები. შენს წინააღმდეგ გამოილაშქრებენ არა მარტო ხელმწიფის ერთგული ყაბარდოელი თავადები, არამედ ხელმწიფის ჯარებიც თერგის ციხე-ქალაქიდან.

ალკასი წამოდგა და ნაბიჯი გასასვლელისაკენ გადადგა.

— მომეციტ დრო დავფიქრდე და ჩემს უზღენებს რჩევა ვკითხო.

— ინებეთ! — ნება დართეს ელჩებმა.

ალკასი კარავიდან გავიდა. უზღენებთან დიდხანს არ უთათბირია, მალე დაბრუნდა ელჩების კარავში თავისი საუკეთესო უზღენების—იანუქ თაზიუყოს, დრუგან ატაჩიყოს, ლევ ათაგუყოს, შიმაი სეკას, ალიშ ქუზნიუყოს, ჯუტ ოჩორის, ასლან-ბეგ არდაშის და ივანე კულდნეტის თანხლებით.

ამასთან ერთად მან მორჩილებით შეჰფიცა ერთგულება ხელმწიფეს და მძევლად დასტოვა თავისი უზღენი ასლან-ბეგი, რომელიც დაკავებული იყო თერგის ციხე-ქალაქში. მხოლოდ ალკასმა მოითხოვა: სხვა ყაბარდოელ თავადებთან გამათანასწორეთ უფლებებით, რომ მათსავეთ ვისარგებლო სათევზაო-სანადირო და სხვა ადგილებითო. როგორც ყაბარდოელი თავადები, ისე მე და ჩემი კაცებიც უნდა ვსარგებლობდეთ რუს მოისართა და კაზაკთა დახმარებით მდ. თერგის და მდ. სუნჯის გადასასვლელებზე, თერგის ვოევოდები მეც დამენმარონ მტრების წინააღმდეგ ბრძოლაშიო.

— რა გაეწყობა, გამოგყვებით გამცილებლად და ვაჟსაც გამოგატანთ ამანათად ხელმწიფესთან, — მონანიებით თქვა დასასრულ ალკასმა.

ბოლოს, ელჩებმა ჰკითხეს ალკასს, რას გვეტყვით თავად სოლოხზეო.

ალკასი არ დაფიქრებულა, ისე უპასუხა:

— სოლოხი ჩემი მეგობარია. ჩემი ფიქრების თანაზიარი ის არის მხოლოდ. სოლოხი დღესვე გამოცხადდება თქვენთან.

ელჩებისათვის ეს სიტყვა საკმაო იყო. მათ აღარ მიუციათ ალკასისათვის შეკითხვა, ისე გაუშვეს.

ადვილი მისახვედრი იყო, რომ ალკასი წინასწარ ყველაფერზე მოლაპარაკებული და შეთანხმებული იყო სოლოხთან; რომ სოლოხი

ახლა გიზიარებდა ყველაფერს. რაზედაც ალკასი დათანხმდა, რომ მასთან დავა და კამათი აღარ მოუხდებოდათ. მართლაც, სოლოხი იმავე დღეს გამოცხადდა ელჩებთან ოცდაათი უზღენის თანხლებით. ალკასივით ისიც მოეთათბირა თავის უზღენებს; იმავე პირობებში ფიცი მისცა ხელმწიფეს და მძევლად დასტოვა თერგის ციხე-ქალაქში დაკავებული თავისი მოსკოველი ელჩი — უზღენი ბიკანი. სოლოხთან ერთად ფიცი დასდეს უზღენებმა—მეექვსე ენტიმირმა, თათარ ჩემეფუყომ, ჩან მურზამ, ანკირმა, ოთხი ქაბანმა, მოგოზ შიხ მურზამ.

ალკასმა და სოლოხმა მიიღეს ნუსხით ხელმწიფის წყალობა და ელჩებს დაემშვიდობნენ.

ყაბარდოს და ჩერქეზეთის მიწებზე მიმავალი გზები საქართველოსაკენ უკვე გახსნილი იყო. მხოლოდ ერთი გზა, ყველაზე მოკლე და პირდაპირი გზა, ელჩებისათვის ჯერ კიდევ მიუწვდომელი რჩებოდა. ეს გზა შამხალის სამფლობელოზე გადიოდა. მაგრამ საშამხალოს მფლობელსაც არ სურდა ჩხუბი რუსებთან, განსაკუთრებით მაშინ, როცა მოსკოვის ხელმწიფის წყალობის უკან ცეცხლისმტყორცნელი იარაღით აღჭურვილ მსროლელთა მრავალრიცხოვან ჯარს ჰხედავდა.

ფიცის დადებიდან მეორე დღეს ალკასი და სოლოხი ისევ გამოცხადდნენ ელჩებთან და საუბარი ჩამოაგდეს შამხალზე.

— ჩვენ გაგებული გვაქვს, — თქვეს მათ, — რომ ხელმწიფემ შამხალის წინააღმდეგ დიდი ჯარი გამოგზავნა და თერგის ვოევოდებს უბრძანა, მის წინააღმდეგ ომი დაიწყონ. ჩვენ მოვედით, რომ შამხალის სახელით ვითხრათ: იგი თანახმაა ხელმწიფეს თავისი ელჩები აახლოს.

ზვენიგოროდსკიმ და ანტონოვმა ეს ამბავი მაშინვე აცნობეს ქართველებს. — ყაფლან ვაჩნადეს და გაქართველებულ ჩერქეზს ხურშიტს. ამათ შამხალთან ომი გარდაუვალად მიაჩნდათ და ცივად გააფრთხილეს ელჩები, — შამხალს არავითარ შემთხვევაში არ შეძლება ვენდოთო. ⁴¹⁾

XII

სუნჯის ციხე-სიმაგრეში ელჩებს ყარა-კუშის (შავი თავადის) ვაჟი გელეიც ეახლა. გელეისთან ერთად გამოცხადდნენ იმ ხანებში გარდაცვლილი ავარიელი თავადის — ნუცალის ვაჟის — თავად კამბულაის უზღენებიც. გელეიც თერგის ციხე-ქალაქს მიდიოდა, მაგრამ გზაზე სუნჯისკენ მიმავალ ელჩებს შეხვდა და მათ გამოჰყვა. ყარა-

კუში (შავი თავადი) ნუცალის ძმა იყო. გელეი ელჩებს წარუდგაროგორც ავარიელი თავადის მოციქული; ფიცი დასდო მისი და თავისი მამის ყარა-კუშის სახელით, თან განაცხადა, რომ ავარიელი თავადიც და ყარა-კუში სთხოვენ ხელმწიფეს, მიიღოს ისინი თავის ქვეშევრდომად მთელი მათი გვარით და მამულებით ისევე, როგორც მიიღო ხელმწიფემ ქართველი მეფე ალექსანდრეო.

გელეისთან ერთად ფიცი დასდეს ავარიელი თავადის უზდენე-ბმაც. ყველა ესენი ახლდნენ ელჩებს გამცილებლებად საქართველოს საზღვრამდე. გელეის თავდებად დაუდგა შიხ მურზა ოქოცელი თავისი ძმისწულით ბატაით, რომელიც მძევლად ჰყავდათ თურგელ ვოევოდებს.

14 სექტემბერს საელჩო აიყარა და სუნჯის ციხე-სიმაგრეიდან დაიძრა. თავადი ზვენიგოროდსკი და დიაკი ანტონოვი კმაყოფილი დარჩნენ საელჩოს მიერ სუნჯის ციხე-სიმაგრეში გაწეული მუშაობით.

რადაც ერთი კვირის განმავლობაში ყველამ — მურზებმა და მთიელმა თავადებმა ერთგულების ფიცი მისცეს ხელმწიფეს. თვით შამხალმაც კი, რომლის მოუდრეკლობაზე და მუხანათობაზე ბევრს ლაპარაკობდნენ თერგის ციხე-ქალაქში, სოლოხის და ალკასის მეშვეობით ელჩებს აგრძნობინა, რომ მისი ურჩობა გამოწვეულია საგარეო ვითარებით, თვითონ კი უზად არის ემსახუროს რუს ხელმწიფეს. იმ პირობებში, როცა თურქები დარუბანდში იდგნენ, შამხალისაგან ამაზე მეტის მოთხოვნა არც შეიძლებოდა. უეჭველი იყო, რომ სოლოხის მორჩილებაც თვით შამხალის მიერ იყო ნაკარნახევი. ელჩები ცხენებით გაუდგნენ გზას. აქეთ-იქით და წინ გზას ზვერავდნენ თავისუფალი კაზაკები. თავადები უკან მიჰყვებოდნენ საელჩოს.

პირველი შეჩერება ჰქონდათ ოსმალის გზაზე. ცხელ წყაროსთან. წყაროს თავზე ორთქლი ბოლქვებად გაწოლილიყო; როცა დაბინდდა, ორთქლის ბოლქვებში გამოჩნდა ცეცხლის ენები, რომლებიც ისე ირხეოდნენ, როგორც მინდვრის ყვავილები ქარის ქროლაზე.

ლამით ელჩებთან გამოცხადდა თერგელი კაზაკი ივანკო გილიანეცი და მოახსენა მათ, რომ დაღამებამდე ერთი საათით ადრე ოსმალის გზაზე, მდინარე სუნჯის გადასასვლელთან, მოვიდა თხუთმეტიოდე ჩერქეზი. კაზაკებმა ისინი დაარბიეს; ოთხი მათგანი ტყვედ წამოიყვანეს; დანარჩენები გაიქცნენ, სუნჯის გაღმა ყუმიკებს შეათარეს თავიო.

მეფეები არჩილ II და ერეკლე I (ნიკოლოზ დავითის-ძე)
 ნ. ვიტსენის წიგნიდან

თეიმურაზ I ელჩი ნიკიფორე (ირბახი)

ნახ. კასტელისა

ზვენიგოროდსკიმ და ანტონოვმა დაავალეს საელჩოსთან მყოფ კაზაკთა მეთაურს ვასილ ონუჩინს გაეგო, ვინ იყვნენ ის ჩერქეზები, რომლებიც კაზაკებმა დაარბიესო.

ელჩებისათვის სრულიად მოულოდნელად ონუჩინმა საელჩოს კარავში მოიყვანა კაზაკების მიერ დატყვევებული თავადი ალკასი და ორი უზდენი.

ალკასმა აღიარა დანაშაული:

— ცოდვაში ჩავვარდი, დამნაშავე ვარ ღვთისა და ხელმწიფის წინაშე იმიტომ, რომ მივაცილე სოლოხის სტუმრებს — ყუმბიკებს სუნჯას გადასასვლელამდე. როგორც კი ისინი მდინარემდე მივაცილე, გამოვეშურე თქვენსკენ — ელჩებისაკენ, მაგრამ ამ დროს წამოგვეწივნენ ხელმწიფის მხედრები, ტყვედ წამოგვიყვანეს მე და სოლოხის ორი უზდენი.

კაზაკებმა დაადასტურეს: ალკასი შევიპყარიტ მდინარის გამოღმა, საელჩოს ბანაკის მახლობლადო.

— ავი სოლოხმა მოგახსენათ ამ ყუმბიკელთა სტუმრების შესახებ, — განაგრძობდა თავისმართლებას ალკასი.

ელჩებმა უბრძანეს კაზაკებს, ხელფები გაეხსნათ შებორკილი ალკასისათვის. სოლოხმა მართლა უთხრა მათ თავისი სტუმრების შესახებ და ითხოვა, ნება დაერთოთ გაეცილებია ისინი მდინარის გადასასვლელამდე, იმ ადგილამდე, სადაც ახლახან ალკასი შეიპყრეს. მაგრამ ელჩებმა ნება არ დართეს სოლოხს გაეცილებინა სტუმრები და უბრძანეს ონუჩინს, გაჰყოლოდა სოლოხის სტუმრებს სუნჯას ციხემდე.

— წინანდელ ამანათებს ვერ დაგვრდებით ახლა, — განუცხადეს ელჩებმა ალკასს, — და მოითხოვეს ახალი ამანათი — ალკასის ვაჟი ასლან-ბეგი.

ალკასს დავა არ დაუწყია. იგი უფრო მკაცრ სასჯელს მოელოდა. შვილი თან არ ჰყავდა. ალკასი მზად იყო მაშინვე წასულიყო მის მოსაყვანად. ასლან-ბეგის მოყვანამდე ელჩებმა მძევლებად დაიტოვეს ალკასის სამი საუკეთესო უზდენი — იანუქ თაზიუყო, ლევ ათაგუყო, ალიშ ქუზიუყო. ასლან-ბეგის მოსაყვანად ალკასს ხუთი დღის ვადა მისცეს.

გაგზავნეს კაცები მთავარი დამნაშავეს — სოლოხის მოსაყვანად. სოლოხმა შემოუთვალათ, — გამოვცხადდები თქვენთან თქვენს შემდეგ გაჩერებაზე; ახლა მე და ჩემი კაცები სტუმრებს მივაცილებთო. თუ ელჩებს, — იტყობინებოდა სოლოხი, — სარწმუნოდ არ მიაჩნიათ ჩემი ძველი ამანათი, მე არ ვუარობ, რომ მას ახალიც დავუწ. ვლ. ტატიშვილი

მატო, ამასთან მე თვითონ გავაცილებ ელჩებს საქართველოს მიწა-წყლამდეო.

ცხელ წყაროდან 17 სექტემბერს მოიხსნენ. იმავე დღეს უკვე მი-აღწიეს მდ. სუნჯის ქვემო საქცევს.

18 სექტემბერს მიაღწენ ხოლოპენის ციხე-ქალაქს და დადგნენ სუნჯის გადასასვლელთან. ხანკალის ხეობის პირდაპირ. ამ გადასას-ვლელს **ოქოქები** ტაი-ასტაგა-თემურს — კოკლი თემურლენგის ხიდს, ხოლო ყუმიკები კობირ-აკსალ-თემურს უწოდებდნენ. საელჩო ნელ-ნელა მიიწევდა წინ.

19 სექტემბერს სწორ საქცევთან იდგნენ, 20-ს მდ. ბისტრა-იასთან; 21-ს მიაღწიეს მდ. თერგს და შეჩერდნენ მის მარცხენა ნაპირზე, ალკასის ძველ ნამოსახლარზე, რომელიც ალკასს დაე-ტოვებია მას შემდეგ, რაც ყაზარდოს დიდ თავადებს წაეჩხუბა.

22 სექტემბერს ორჯერ გადალახეს მდინარე თერგი და შავ მთებში შეჩერდნენ.

მეორე დღეს აქ ალკასმა ორი უზდენი გამოგზავნა, თვითონ კი სა-ელჩოს სადგომიდან 10 ვერსის მოშორებით კარავი გაშალა. უზდე-ნებმა ელჩებს შეატყობინეს, ალკასმა საამანათოდ შეპირებული ვა-ჟი მოიყვანაო. მათაც ალკასთან მოისარი ორუენიკი გაგზავნეს, მაგ-რამ ალკასმა მას შვილი არ გაატანა, ელჩებმა ჯერ სიგელი დამიწე-რონ სუნჯის ციხისთავის სახელზე, რომ იქ ჩემი უზდენები გაანთა-ვისუფლონო; მხოლოდ ამის შემდეგ გამოგზავნი ჩემს ვაჟს, რომ ქართველმა ელჩებმა — თავადმა ყაფლანმა და ხურშიტმა იგი მეფე ალექსანდრესთან წაიყვანონო.

ელჩებმა ამაზე ალკასს უარი უთხრეს, და მათი სახელით ორუე-ნიკმა ალკასს გადასცა ბრძანება იმის შესახებ, რომ ალკასი დაუყო-ვნებლივ მისულიყო სუნჯის ციხე-ქალაქში და ჩაებარებინა თავისი ვაჟი კაზაკთა მეთაურისათვის — ვასილი ონუჩინისათვის. მიიღო რა ამანათი, ონუჩინმა გაანთავისუფლა ალკასის უზდენები.

ელჩებმა შავი მთებიდან უკან გააბრუნეს თერგის ციხე-ქალაქი-დან წამოყვანილი გამცილებლები, მოისარნი და კაზაკები თავიანთი ასისტავებით. დაიტოვეს მხოლოდ ისინი, რომლებიც მათ უნდა ხლე-ბოდნენ საქართველოში. ელჩების ტვირთი ფორანებიდან გადმოი-ღეს და ცხენებს აჰკიდეს.⁴⁵⁾

გზა მთებში თანდათან ძნელი სავალი ხდებოდა: ბილიკები მე-ტად ვიწრო ხეობებს მიუყვებოდნენ; ჩანჩქერები და მთის მდინარეე-ბი მგზავრებს უფრო და უფრო ხშირად ეღობებოდნენ წინ; უღელ-

ტეხილებიდან ჩანდა დაუსრულებელი მთაგრები და თოვლილი მწვერვალებით, ნისლით და ღრუბლებით გარშემორტყმული. ცხენე-ბი ერთიმეორის მიყოლებით მიდიოდნენ, ქვიშნარ ფერდობებზე ფეხი უცდებოდათ. საქართველო თითქოს იქვე იყო, თუმცა ალექ-სანდრეს სამფლობელომდე ჯერ კიდევ თოვლიან მთებზე მიმავალი მძიმე გზა იყო გადასალახავი.

დაბლობს რომ დაშორდნენ, ელჩებმა თავისუფლად ამოისუნთქეს, უფრო მშვიდად იგრძნეს თავი. აქ, — მთებში, ელჩების ალაღს უკვე არ ემუქრებოდა მოულოდნელი შეტაკება თურქებთან ან ყირიმელებ-თან. ოსმალის გზა, სადაც ღარტაფებსა და გადასასვლელებთან გუ-შაგების დაუყენებლად არ შეიძლებოდა შეჩერება, უკან იყო მოტო-ვებული. იმ ადამიანებისათვის, რომელთა სოფლებზე ახლა რუსები მიდიოდნენ, ქართველთა მეფის სიტყვა კანონი იყო.

საქართველოსაკენ მიმავალ ელჩებს მოსახლეობა პატივით ხვდე-ბოდა.

ამ მძიმე გზით ელჩებთან ერთად მოდიოდნენ სასულიერო პი-რებიც. საელჩო მოემგზავრებოდა ძველადვე ბერძნული სარწმუნოე-ბის მაღიარებელ, მართლმადიდებელ ქრისტიანულ ქვეყანაში. სასუ-ლიერო პირები უნდა დახმარებოდნენ ელჩებს, რათა გარკვეულიყ-ნენ, სრული სიწმინდით შემოინახა თუ არა ივერიამ ეკლესიის მამა-თა მცნება, ხომ არ ყოფილა რაიმე **გადახვევა** ამ მცნებიდან ან ხომ არ შესუსტდა რწმენა ხალხში. მრავალი საუკუნის წინათ აგებულ ივერიის დიდებულ ტაძრებზე მოსკოვში უკვე ბევრი რამ იცოდნენ. მოსკოველებს ისიც კარგად მოეხსენებოდათ, რომ მრავალი ქართუ-ლი ტაძარი დაზიანდა მტერთაგან: გაძარცვეს და გაიტაცეს ძვირფასი საეკლესიო მორთულობა, ბევრგან დაზიანდა კედლის მოხატულობა, წაიღეს ხატები, შერყვნეს და შებილწეს წმიდა საკუთხეველი.

მოსკოვი ელჩებთან ერთად აგზავნიდა ორ ხატმწერალს, რომელ-თაც უნდა ემუშავათ საქართველოში ხატწერის დიდი ოსტატის პოსტ-ნიკ დერმინის ხელმძღვანელობით. მხატვრებს თან მოჰქონდათ ყვე-ლაფერი, რაც მათთვის საჭირო იყო: თითბრის ვარაყი, სინგური, ჟანგმიწა, ბერძნული და გერმანული საღებავები.

ბერმონაზონ ზაქხეის მეფე ალექსანდრესა და მისი ბავშვებისა-თვის ძღვნად მოჰქონდა მოსკოვის პატრიარქის იობის ლოცვა-კურთ-ხევა და ხატები. ელჩების დიდ ტვირთთან ერთად, რომელიც საბუ-თებისა, ქურქებისა, ქუდეებისა და ძვირფასი ბეწვეულობისაგან შედ-გებოდა, თან მოჰყავდათ ცოცხალი ფრთოსნები: წითელი, მოწითა-ლო და წინწკლებიანი სონღულები, — ეს იყო მოსკოვის მეფისაგან

პირადად ივერიის მეფისადმი მიძღვნილი საჩუქარი. ამ სონეტებს, რომლებმაც მოგზაურებს დიდი საზრუნავი და საწვალელებელი გაუჩინეს, მიჩენილი ჰყავდა ბაზიერი ივანე სიჩოვი. იგი, გარდა ბაზიერობისა, თარჯიმანებთან — ივანე ნიკოლაევთან, ივანე დრაიჩევთან და ასისტავ გრიგორი კუტარინოვთან ერთად, სხვა მოვალეობასაც ასრულებდა, — საელჩო კარავის წინ ხვდებოდა სტუმრებს და მიაცილებდა კარვიდან გამოსულებს.

XIII

25 სექტემბერს გაიარეს მურზა სალთანის სოფელი ლარსი და მდ. თერგის ნაპირას შატ-გორის ძირში შეჩერდნენ. მურზა სალთანი ელჩებს ათი ცხენოსნით შეეგება. თავადმა სემიონ ზვენიგოროდსკიმ მურზა სალთანს ხელმწიფისთვის ერთგულების ფიცი მიაცემინა და სიგელი გადასცა.

ლარსში მურზა სალთანმა ელჩებს უჩვენა წლის ამ დროისათვის ყველაზე უფრო მოსახერხებელი გზა:

— ზაფხულში, როცა მთებში თოვლი არ დევს, შატ-გორიდან სიონამდე სამღლენახევარში მიიღწევთ. იგი ადვილად გადასასვლელი გზაა. ამჟამად მთებზე დიდი თოვლი დევს და უმჯობესი იქნება, თუ აღმა აჰყვებით თერგს და სიონის ხვრელში გაივლით. ჩერებაშის სოფლამდე ოთხ ადგილას ხიდის გადება დაგვირდებათ.

მურზა სალთანი თან გაჰყვა ელჩებს გამცილებლად. იარეს მთელ დღეს და 27 სექტემბერს თავი ამოჰყვეს ჩერებაშის სოფელს ქვემოთ. აქ შეჩერდნენ, გადეს უკანასკნელი, ყველაზე გრძელი ხიდი.

29 სექტემბერს ამ ხიდით გავიდნენ თერგს გაღმა და ფეხი შედგეს თავად ერისთავის მამულში — სიონის მიწა-წყალზე. აქედან უკვე იწყებოდა საქართველო, ქრისტესმოსავი, „ღვთისმშობლის წილხვდომილი“ ქვეყანა.

სიონამდე სამი ვერსის დაშორებით საელჩოს წინ შეეგებნენ თავად ერისთავის აზნაურები. აზნაურები ჩამოქვეითდნენ, ქუდები მოიხადეს და ელჩებს მოახსენეს:

— თქვენთან თავადმა ერისთავმა გამოგვგზავნა და თან გვიბრძანა, მოვიმზადოთ საზრდო ხელმწიფის ელჩებს და მოვიმარაგოთ საკვები თქვენი ცხენებისათვის. თვითონ ერისთავი თქვენთან ხვალ გამოცხადდება. ახლაც იგი თავის შორეულ მამულებში გახლავთ წასული.

აზნაურებმა გამოჰყვეს ადგილი ელჩების კარავების გასაშლელად. სადღაც ქვემოთ, ღრმა ხეობაში, კლდეებს შორის ზატქით და ღრია-

ლით თერგი მიედინებოდა, მაგრამ მას შემდეგ, რაც გამოიარეს სიონის (დარიალის) ხვრელი, სადაც დღისითაც კი ბნელოდა, თავი გაშლილ მიდამოში იგრძნეს. მთის ფერდობებზე მოჩანდა პატარ-პატარა ჭეჭილის ყანები. ყანებს ზემოთ ბალახობდნენ ცხენები, რომლებიც ფერდობზე თხებივით მიბლოტავდნენ.

დაღამებამდე ერთი საათით ადრე ელჩების ბანაკს ესტუმრა თავადი ერისთავი თხუთმეტი ცხენოსანი აზნაურით. ელჩები ერისთავს ზვალისთვის მოელოდნენ, — ასე მოახსენეს მათ აზნაურებმა. მაგრამ იგი ერთი დღით უფრო ადრე ეახლა. თავადს შეხვედრა მოუწყეს ისე, როგორც წესია, — ბანაკთან მას შეეგებნენ თარჯიმნები ივანე ნიკოლაევი და ივანე დრაიჩევი. კარავის წინ, სადაც ელჩები იმყოფებოდნენ, ერისთავს შეხვდნენ ასისტავი გრიგორი კუტარინოვი და ბაზიერი ივანე სიჩოვი.

— ქართველთა მეფე ალექსანდრემ, — მოახსენა ელჩებს ერისთავმა, — გამომიგზავნა მე, საუფლისწულო თავადს, სიგელი და მიბრძანა, შეგვხედროდით ხელმწიფის ელჩებს ჩემს მამულში. ნაბრძანები მაქვს, მიგაცილოთ ჩემი სამფლობელოს საზღვრამდე, მოგართვათ უხვი საზრდო და საკვები. მესმა თუ არა თქვენი მობრძანების ამბავი, გაახლეთ შესაგებებლად ჩემი აზნაურები. ახლა კი თავათ მე მოვედი თქვენთან.

ელჩებს უკვე მომზადებული ჰქონდათ პასუხი ერისთავისათვის, რადგან ისინი მოელოდნენ მასთან შეხვედრას ერთი დღით ადრე ხილთან, მაშინვე, როგორც კი ფეხს დადგამდნენ საქართველოს მიწაზე.

— შენ გვითხარი, — უპასუხეს ელჩებმა, — მეფე ალექსანდრემ მიბრძანა, ხელმწიფის ელჩებს შეგვხედროდი მაშინვე, როგორც კი შენს მამულში შემოვიდოდი; შენ გეკადრებოდა შეგვხედროდი ჩვენ შენი მიწა-წყლის საზღვარზე, — ჩერებაშის სოფელში.

ერისთავმა ელჩებს პატიება სთხოვა: — ნუ გამიწყრებით, რადგან ჩემი ბრალი არ არის, თუ დავაგვიანე: მეფე ალექსანდრეს სიგელი გადმომცეს ჩემს შორეულ სამფლობელოში და ამიტომ ვერ მოვასწარი შეგვხედროდი ელჩებს იქ, სადაც მათ შეეფერებოდათ, — ჩერებაშის სოფელში.

მეორე დღეს ადრე წამოიშალნენ. ჯერ კიდევ ბნელოდა, როცა თერგი გადალახეს და ციცაბო მთის აღმართზე ასვლა დაიწყეს. ღამემ მათ თერგის და არაგვის სათავეებთან მოუსწრო.

მეორე დღეს ერისთავის სამყოფ სოფელში მივიდნენ. შემოდგომის წყალდიდობამ შეაჩერა ელჩები ამ ადგილას.

საუფლისწულო თავადის—ერისთავის სამფლობელო მხოლოდ ხუთ ოქტომბერს დასტოვეს; გადავიდნენ არაგვზე და ფეხი შესდგეს ალექსანდრეს სამფლობელოში. მათ შემოხვდათ ბერმონაზონი კირილე. მეფისაგან გამოგზავნილი კაცი ჯერ არავინ შეჰგებებია ელჩებს. მხოლოდ შვიდ ოქტომბერს კირილემ გამოუცხადა მათ, რომ მეფემ თქვენთან შესახვედრად გამოგზავნა თავისი ოკოლნიჩი ომანიო.

ომანი ელჩების ბანაკში ქვეითად მოვიდა. მას თან ახლდნენ თავადი ერისთავი, ქართველი ელჩები ყაფლან ვაჩნაძე, ჩერქეზი ხურშიტი და მეფე ალექსანდრეს ასამდე აზნაური. ელჩების განკარგულებით, თარჯიმნები — ივანე ნიკოლაევი და ივანე დრაიჩოვი ომანს უნდა შეხვედროდნენ ელჩების ბანაკში, ხოლო ელჩების კარვის წინ მოისართა ასისტავი — გრიგორი კუტარინოვი და ბაზიერი — ივანე სიჩოვი. ომანმა გააცნო თავისი ვინაობა და ალექსანდრე მეფის სახელით ელჩებს მოახსენა, რომ თქვენთან შეხვედრა დაგვიგვიანდა თავად ყაფლანის მიზეზით. — მან ოთხი დღით გვიან შეგვატყობინა ჩვენს მამულში თქვენი მობრძანება. გთხოვთ, ეს საწყენად ნუ დაგრაჩებათო.

ელჩებმა უპასუხეს:

— თქვენს ხელმწიფეს ალექსანდრეს შეეფერებოდა შეგვგებებოდა უფრო ადრე. არა გვგონია, ჩვენი ჩამოსვლის ამბის შეტყობინება ქართველ ელჩებს დაეგვიანებინოთ. ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე ერისთავის მამულამდე მოვალწევდით, ჩვენ მათ არაერთხელ მოვავონეთ, რომ ჩვენს შესახებ ცნობა მიეწვდინათ თავიანთი ხელმწიფისათვის.

იმ დღეს ელჩები იდგნენ ალექსანდრეს ვაჟის — უფლისწულ გიორგის ციხე-ქალაქის ახლოს, მდ. არაგვის პირად. ერისთავი თავის მამულში გაბრუნდა, ომანი კი დარჩა, რომ ელჩები მეფე ალექსანდრეს სასახლემდე მიეცილებია.

გზაზე ომანი უამბობდა ელჩებს: ჩვენს ხელმწიფეს — მეფე ალექსანდრეს მეგობრობა აქვს ყიზილბაშების შაჰთან. ახლა მეფესთან სტუმრად არიან შაჰის ელჩები; არ ვიცი, მივუსწრებთ თუ არა მათ; შესაძლოა, ჩემმა მეფემ ალექსანდრემ ჩვენს მოსვლამდე გაისტუმროს ისინი. შაჰს სურვილი აქვს, რომ ჩემი ხელმწიფე მას მხარეში უდგეს თურქეთის სულთანის წინააღმდეგ. ამისათვის შაჰი ჩვენს ხელმწიფეს უბოძებს იმ მიწებს, რომლებიც მას მოეწონება.

ელჩები გაოცდნენ და ბოლოს ჰკითხეს:

— დიდი ხანია თქვენს ხელმწიფეს ეახლა ყიზილბაშთა ელჩი?

რომელი გზით მოხვდა იგი საქართველოში? თქვენი ელჩი უსეინ-ბეგი, რომელიც შაჰთან იყო, რატომ ვერ ჩამოვიდა საქართველოში იმ გზით, რომელიც თურქების მიერ დაკავებულ მიწებზე გადის? უსეინ-ბეგი თან წამოიყვანა ასტრახანში ჩვენმა ელჩმა გრიგორი ვასილჩიკოვმა.

ომანმა განუცხადა:

— შაჰის ელჩები ჩვენთან მოვიდნენ მას შემდეგ, რაც თქვენი ელჩი ვასილჩიკოვი ირანიდან გამოემგზავრა.

ელჩები შეეკითხნენ ომანს ყუმიკების შესახებ.

— ყუმიკელი თავადები, — უამბობდა ელჩებს ომანი, — წელს ჩემი ხელმწიფის სამფლობელოს განაპირა კუთხეებს მოადგნენ. ხელმწიფემ მათ წინააღმდეგ თავის მხედართუფროსები გაგზავნა. ქართველმა მხედრებმა სასტიკად დაამარცხეს ყუმიკელები, გაუღიტეს ოთხასზე მეტი მეომარი. ჩვენს ხელმწიფეს ყველაზე მეტად მტრობს შამხალი. მისი რაზმები დღისით და ღამით ქურდულად ჩამოდიან მთებიდან და დიდ ვნებას აყენებენ ჩვენს ხელმწიფეს.

ალექსანდრეს ვაჟის — ერეკლეს შესახებ ომანმა ელჩებს უთხრა: — ერეკლემ, ალბათ, „ამფიონი ჰამა“^{*)}, თურქეთის სულთანთან გაიქცა და თან მხოლოდ ერთი კაცი წაიყვანაო. მერე ეს კაცი უკან დაბრუნდა და ჩვენს ხელმწიფეს მოახსენა, რომ ერეკლეს თურქეთის სულთანმა არაფერი უწყალობაო და ახლა მის კარზე ტყუილათბრალოდ დაბთრიალობსო.

ათ დეკემბერს თავადმა ყაფლან ვაჩნაძემ და ჩერქეზმა ხურშიტმა ელჩებთან მოიყვანეს მეფე ალექსანდრეს მეჭურჭლეთუხუცესი დიმიტრი და მეღვინეთუხუცესი შევარდენი — ხურშიტის ვაჟი. მათი ხელით მეფე ალექსანდრემ თავად სემიონ ზვენიგოროდსკის და დიაკ ტორხ ანტონოვს მიჰგვარა ცხენები, რომლებითაც ისინი მეფეს უნდა ხლებოდნენ. დიმიტრიმ და შევარდენმა უხვად მიართვეს ელჩებს ტკბილი ხილეულობა, თან მოახსენეს:

— ჩვენმა ხელმწიფემ მეფე ალექსანდრემ თავის ოკოლნიჩი ომანისაგან მიიღო ცნობა, რომ თქვენ, დიდი ხელმწიფის ელჩებს, ამ ადგილამდე მშვიდობით და ჯანმრთელად მოგიღწევიათ. ჩვენი ხელმწიფე ამის გამო დიდად გახარებულია, მოგართვით ოთხი ბედაური და ერთი ცხენი, რომლებითაც მასთან უნდა მობრძანდეთ. მეფემ გაახალა ხილეულობა, ნახევარი საპალნე ნესვი და საზამთრო, ნახევარი საპალნე მსხალი და სამი საპალნე ვაშლი.

*) „ამფიონი ჰამა“ — ოპიუმი ჰამა, ე. ი. გაცოფდა, გაგიჟდაო.

ელჩებმა უპასუხეს:

— თქვენს ხელმწიფეს, მეფე ალექსანდრეს, ამ წყალობისათვის მადლობას მოვასხენებთ.

10 ოქტომბერს, პარასკევს ღამით, ელჩები მონასტერს მიუახლოვდნენ. ომანმა მათ აუხსნა, რომ ეს არის ალავერდი, გიორგის მონასტერი, რომ იქ მღვდელმსახურადაა არქიეპისკოპოსი გაბრიელი, აქვე ცხოვრობენ მღვდლები და ბერმონაზვნები,—შავი და თეთრი სამღვდლოება.

მეორე დღეს, შაბათს, არქიეპისკოპოსს წირვა არ ჰქონია, მაგრამ ომანმა მაინც შესთავაზა ელჩებს: წამობრძანდით და მონასტერი დაათვალიერეთო.

მონასტრის ეზოში ტაძრის პარმალდან გამოვიდნენ და ელჩებს შემოეგებნენ მეფე ალექსანდრეს აზნაურები და მონასტრის მოძღვარი მსლებლებითურთ. გამოვიდა რა ეკლესიიდან, პარმალზე მათ შეხვდათ ბერძნული ჩვეულების მიხედვით შესამოსელში ჩაცმული ბერმონაზონი; მის უკან იდგა ჩვეულებრივ ქართულ საერო ტანსაცმელში (ზოგიც ხიფთანში) ჩაცმული ოცდაათამდე კაცი, წითელარშიანი ქულებით.

ომანმა აუხსნა ელჩებს, თქვენ რომ ბერმონაზონი შემოგხვდათ, არქიმანდრიტია, ხოლო არქიეპისკოპოსი გაბრიელი სიბერის გამო დაუძლურებული, ავად არის და სახლში წევსო. სხვადასხვაგვარ ტანსაცმელში გამოწყობილი კაცები მონასტრის მღვდლები და დიაკვნები არიანო. ელჩები ეკლესიაში შევიდნენ.

ეკლესიის სიდიდემ და ძველისძველმა ნაგებობამ გააოცეს თავადი სემიონ ზვენიგოროდსკი და დიაკი ტორხი. მათ იგი მოსკოვის მთავარანგელოზის ტაძარს შეადარეს. ეკლესიის კედლები მოხატული იყო, ალაგ-ალაგ დაზიანებულიც და უკვე არ შეიძლებოდა მის შინაარსში გარკვევა: იყო ბევრი ძველისძველი ხატი, ვერცხლის ფირფიტებზე ამოჭრილი, ვერცხლით და ოქროთი შემოვლებული, პატიოსანი თვლებით შემკული. ნახეს აგრეთვე ხატები ბერძნული და კორსუნული მოხატულობით. ძვირფასი თვლებით და მარგალიტებით შემკული წმიდა გიორგის ხატის ახლოს კედელზე მიყუდებული იყო ხმალი, ოქრო-ვერცხლით მოსევალებული და თვალმარგალიტით შემკული ქარქაშით.

ელჩებმა სთხოვეს არქიმანდრიტს, ხელმწიფე თედორე ივანეს ძის და დედოფალ ირინეს დღეგრძელობისათვის პარაკლისზე ჟამნი ეგალობათ და წირვა გადაეხადათ.

არქიმანდრიტმა ბრძანა ეწირათ, პარაკლისზე კი თქვა: არ გვაქვს წესად პარაკლისის გადახდაო.

არქიმანდრიტის უარი — გადაეხადა პარაკლისი მეფე თედორეს და დედოფალ ირინეს სადღეგრძელოდ — ელჩებმა უპასუხოდ არ დასტოვეს.

როცა მეორე დღეს ომანმა ელჩები, ბერმონაზონი ზაქხეი და ძმანი მისნი არქიეპისკოპოსთან „მირონპურის“ საკმელად და პარაკლისის მოსასმენად მიიწვია, ელჩებმა უპასუხეს:

— ჯერ არს ჩვენი დიდი ხელმწიფის მღვდლებმა და დიაკვნებმა შეფის თედორე ივანეს ძის და დედოფლის ირინეს დღეგრძელობისათვის პარაკლისზე ჟამნი იგალობონ, წირვა კი არქიეპისკოპოსის მღვდლებმა უნდა გადაიხადონო. პურ-მარილის მიღება არქიეპისკოპოსთან მანამდე, ვიდრე თქვენს ალექსანდრე მეფეს არ ვწვევივართ, ჩვენ არ შეგვეფერებაო“. ⁴⁶⁾

XIV

ელჩების მგზავრობა დამთავრდა. დაიწყო საელჩო საქმიანობა. წირვა-ლოცვაც, რომელიც ალავერდის ტაძარში გადაიხადეს, შედიოდა ელჩების მიერ გათვალისწინებულ მოვალეობაში. წმიდა სამების და სერგის მონასტრის ბერმონაზონი ზაქხეი, მისი ძმანი — მღვდლები და დიაკვნები უნდა გასცნობოდნენ ქართულ სარწმუნოებას, და თუ საჭირო გახდებოდა, „შეესწორებინათ“ იგი. მეფე ალექსანდრესათვის ზაქხეის თან მოჰქონდა უწმინდესი პატრიარქის იობის ღიგელი. პატრიარქისავე სახელით მას ივერიის მიტროპოლიტისათვის უნდა გადაეცა „სამოდგრო სიგელი“. 12 ოქტომბერს პარაკლისი და ჟამნი იგალობეს რუსმა მღვდლებმა და დიაკვნებმა, ხოლო წირვა გადაიხადეს ქართველმა არქიმანდრიტმა, მონასტრის ორმა ბერმა და დიაკვნებმა. რუსები დარწმუნდნენ, რომ ქართული წირვა-ლოცვა „ბერძნული წესისაა“, რომ მათ ისეთივე მღვდელმსახურება აქვთ, როგორიც ცარეგრადის პატრიარქს; მხოლოდ ერთი რამით განსხვავდება იგი: „აღსავლის კარებში“ უშესამოსლოდ შედიანო.

წირვის გამოსვლის შემდეგ ომანმა, არქიეპისკოპოსის გაბრიელის სახელით, ბერმონაზონი ზაქხეი და ყველა რუსი მღვდელ-დიაკვანი არქიეპისკოპოსთან მიიწვია.

შემდეგ ბერმონაზონი ზაქხეი უამბობდა თავად სემიონს და დიაკტორხს: „შევედით სენაკში. არქიეპისკოპოსი ზის, კედელზე ხატი არ ჩანს, ხოლო ხელთ უპყრია მაცხოვრის ხატი სახატიო. არქიეპისკოპო-

სი წამოდგა, დაგვლოცა ბერძნულად, თქვა: ღრმა სიბერემდე მივალ-
წი და აი ღმერთმა ინება მენახეთ თქვენ, — დიდი ხელმწიფის ჭეშ-
მარიტი მართლმადიდებელი სარწმუნოების მღვდლები და ბერმო-
ნაზენებიო. ნუ გამკიცხავთ იმისათვის, რომ სიბერის და უძლურო-
ბის გამო ვერ შემოგვცდით და პატივი ვერ გეცით. არქიებისკოპოსმა
პურ-მარილზე მიგვიპატიჟა. მე ბოდიში მოვიხადე და წამოვედი;
მღვდლები და დიაკვნები დარჩნენ. დარჩა აგრეთვე მეფის ოკოლნიჩი
ომანი. სტუმრებს პალატაში გაუმასპინძლდა სახლთუხუცესიო.

ალავერდიდან კახეთის სატახტო ქალაქ გრემში გამგზავრების წი-
ნადლით ომანმა ელჩებს მოახსენა:

— ხელმწიფე ჩემი — ალექსანდრე, წერილით მატყობინებდა, —
გავგზავნე ყაფლანი ამხანაგებითურთ დიდ ხელმწიფესთან, რათა
თაყვანისცემით ეთხოვათ მისთვის ზარბაზნების ჩამომსხმელი ოსტა-
ტებიო. ხელმწიფე ჩვენი შეეკითხა თავად ყაფლანს, სთხოვე თუ არა
თაყვანისცემით ხელმწიფეს ზარბაზნების ჩამომსხმელიო? ყაფლანმა
უპასუხა, რომ თაყვანისცემით ვთხოვე დიდ ხელმწიფეს ზარბაზნე-
ბის ჩამომსხმელნი; ის კი არ ვიცო, ჩამოვიდნენ თუ არა ელჩებთან
ერთად ჩამომსხმელებიო. მეფე ალექსანდრემ მიბრძანა გკითხოთ
თქვენ, — ჩამოვიდნენ თქვენთან ერთად თუ არა ზარბაზნის ჩამომ-
სხმელნი?

ელჩებმა უპასუხეს:

— თავად ყაფლანს რომ თაყვანისცემით ეთხოვა დიდი ხელმწი-
ფისათვის ზარბაზნების ჩამომსხმელნი, განა ხელმწიფე უარს ეტყო-
და? დიდმა ხელმწიფემ მეფე ალექსანდრესათვის თერგზე დიდი
ციხე-ქალაქი აღმართა. ზარბაზნების ჩამომსხმელთა გამოგზავნა სულ
უბრალო საქმეა.

13 ოქტომბერს ელჩები გაემართნენ გრემისაკენ და სალამოს ჟამს
შეჩერდნენ ორი ვერსის დაშორებით კახეთის დედაქალაქიდან: 14
ოქტომბერს კი უკვე გრემში იყვნენ. ომანმა ელჩებს მოახსენა, მეფე
გთხოვთ გაუგზავნოთ სონლული. ნახავს თუ არა, უკანვე დაგიბრუ-
ნებთო.

ელჩებმა გაგზავნეს მეფესთან თარჯიმანი და ბაზიერი სონლუ-
ლით. ბაზიერმა ივანე სიჩოვმა უკანვე მოუყვანა ელჩებს სონლული
და თან მოახსენა ელჩებს, რომ მეფე ალექსანდრემ ნახა სონლული,
ხელში აიყვანა და მეტად გახარებული დარჩა ხელმწიფის საჩუქ-
რითო. იკითხა: რას იჭერს სონლულიო? სიჩოვმა უპასუხა, გედებს
იჭერსო.

ბავშვური ქცევით და მოუთმენლობით ჩაიღინა ეს მეფე ალექ-

სანდრემ, როგორც სჩვევიათ მეფეებს, თუ გული მოუვიდა იმის
გამო, რომ მოსკოვმა არ გამოუგზავნა ზარბაზნების ჩამომსხმელი,
და თავის ამ საქციელით ელჩებს აგრძნობინა, რომ სონლულით ყუმი-
კელებს ვერ დავიჭერო. ყოველივე ეს, შესაძლოა, იცოდა მხოლოდ
თავადმა ყაფლანმა. ელჩებს შეეძლოთ მხოლოდ მიმხვდარიყვნენ
და მეფის ამ მოქმედებას ღუმილით შეხვედროდნენ.

მეორე დღეს საელჩოში მივიდნენ ომანი, ბერმონაზონი კირილე
და ელჩებს შეატყობინეს: მეფემ ბრძანა, ხვალ ჩემთან მობრძან-
დითო. ამასთან გთხოვათ, ნუ გადასცემთ მოსკოვის მეფის საჩუქრებს
ჩემს შვილებსო.

— მაშ რა ვუყოთ მოსკოვის პატრიარქის მიერ გამოგზავნილ ხა-
ტებს? — იკითხეს ელჩებმა. მეფე ალექსანდრემ სთხოვა მათ, —
პატრიარქ იობის მიერ ლოცვა-კურთხევით უფლისწულებისათვის
მიძღვნილ ხატებსაც ნუ გამოაცხადებთ და სხვა საჩუქრებთან ერ-
თად სასახლეში გამოგზავნეთო.

ელჩები ეახლნენ მეფეს 16 ოქტომბერს.

დარბაზობისას, მას შემდეგ, რაც ელჩებმა მეფეს რწმუნების და
წყალობის სიგელები გადასცეს, დასახელებული იქნენ „მოძღვარნი“
და ხატისმწერლები. წაიკითხეს აგრეთვე ნუსხა მოსკოვიდან გამოგ-
ზავნილი საჩუქრებისა: ბერმონაზონმა ზაქხიმ მეფეს მიაართვა
ხატები — მოსკოვის პატრიარქის იობის ლოცვა-კურთხევა და სთხო-
ვა, ნება მიბოძეთ ვინახულო კახეთის მიტროპოლიტი ნიკოლოზიო.

დარბაზობის შემდეგ, სადილობის დროს, მეფე შეეკითხა ელ-
ჩებს:

— დიდი ხელმწიფე თედორე ივანეს ძის მეფობის ფესვი საიდან
მოდის?

— ჩვენი დიდი ხელმწიფის ფესვი მომდინარეობს რომის კეისარ
ავგუსტუსიდან, — უპასუხეს ელჩებმა.

ალექსანდრემ უბრძანა მღვდლებს, აეწიათ მადლა ღვინით სავსე
თასები და ეგალობათ „მრავალჟამიერ“ მეფე თედორეს და დედო-
ფალ ირინეს საკეთილდღეოდ. პირველად თვით მეფემ შესვა ხელმწი-
ფის სადღეგრძელო და მიაწოდა ელჩებს თასები.

საქმეების თაობაზე მეფეს არ ულაპარაკნია. საქმეების მოსაწეს-
რიგებლად მეფის სულიერ მოძღვართან — არქიმანდრიტ ფილიპეს-
თან მიიწვიეს და მოლაპარაკებას დაესწრნენ ოკოლნიჩი ომანი და
ბერმონაზონი კირილე. ფილიპემ აუწყა ელჩებს, მეფე თედორეს
სიგელი ქართულად ითარგმნა და წაკითხულ იქნა მეფე ალექსანდ-
რეს მიერო. მეფე თაყვანისცემით მადლობას მოახსენებს რუსთ

ხელმწიფეს მტკიცე მფარველობისათვის (ფილიპე, ომანმა და კირილემ მიწამდე თავი დახარეს) და სთხოვეს ელჩებს, მოახსენეთ, როგორ ფიქრობს ხელმწიფე დაიცვას ივერიაო.

ელჩებმა — თავადმა სემიონმა და დიაკმა ტორხმა მიუგეს:

— ხელმწიფე თედორე ივანეს ძემ მეფე თქვენი ალექსანდრე და მისი ქვეყანა ივერია, მისივე თხოვნის თანახმად, აიყვანა თავის მფარველობის ქვეშ და ნებას დაიცვა იგი ყოველი მისი მტრისაგან. მეფე ალექსანდრეს და მისი ქვეყნის დასაცავად ხელმწიფემ ბრძანა, თერგზე აეგოთ ციხე-ქალაქი, მეფე ალექსანდრეს მტრისა — შამხალის წინააღმდეგ ხელმწიფე გაგზავნის თავის ჯარს, რომ ამიერიდან მეფე ალექსანდრეს შამხალისაგან „შევიწროება და ზარალი არ მოუვიდეს“, რომ გზა მისი ქვეყნიდან თერგის ციხე-ქალაქამდე გაწმენდილ იქნას.

— შენ, კირილე, — მიმართეს ელჩებმა ქართველ ბერმონაზონს, — ჩვენთან ერთად იმგზავრე და შენი თვალით ნახე, თუ როგორ სცემდნენ თავყანს ჩვენს ხელმწიფეს ყველანი — ყაბარდოელი თავადები, მურზები, ავარელი მთავარი და შავი თავადი, როგორ სთხოვდნენ ყველანი, მიეღო ისინი თავის სამსახურში და მეფურ მფარველობაში. თავიანთი სარწმუნოების მიხედვით, მათ შეჰფიცეს ხელმწიფეს ერთგულება, და თერგის ციხე-ქალაქში ვოევოდებთან გაგზავნეს ამანათები. ამჟამად ყველა ისინი, — თავადები და მურზები, იმყოფებიან თერგის ციხე-ქალაქში. მზად არიან ასტრახანის და თერგის ვოევოდებთან ერთად, თქვენს მეფე ალექსანდრესთან ერთად, გაილაშქრონ იმათ წინააღმდეგ, ვინც ჩვენს ხელმწიფეს და თქვენს მეფეს ალექსანდრეს ეურჩება. ვერ გაეჭიკვია შამხალი ჩვენი ხელმწიფის ხელს. თქვენი მეფე თერგის ვოევოდებთან ერთად უნდა გამოვიდეს, ისინი პირველ მოწოდებისთანავე მისცემენ მას მეომრებს და ცეცხლისმსროლელ იარაღებს.

— ყოველივე ეს მე ვნახე, — თქვა ბერმონაზონმა კირილემ, — ვნახე, ყველანი — ყაბარდოელი თავადები და მურზები როგორ სცემდნენ თავყანს ხელმწიფეს და თავისი სარწმუნოებით ერთგულებას ეფიცებოდნენ. როდესაც ჩამოვედი, ჩემს ხელმწიფეს ყველაფერი მოვახსენე. ხელმწიფეს დიდად გაეხარა და ილოცა ხელმწიფის თქვენის დღეგრძელობისათვის, რომ ღმერთმა ინებოს და დაიმორჩილოს ხელმწიფემ ყოველი მტერი თვისი.

არქიმანდრიტმა ფილიპემ, ოკოლნიჩმა ომანმა და ბერმონაზონმა კირილემ დასტოვეს საელჩო, და როცა უკან დაბრუნდნენ, თქვეს:

— ჩვენმა ხელმწიფემ მოისმინა ყველა თქვენი დანაბარები და

გვიბრძანა გადმოგცეთ: წინათ ყველა ამ ქვეყანასა და მხარეში ქრისტიანული სარწმუნოება იყო დამკვიდრებული. ახლა კი ჩვენი ცოდვების გამო თურქეთმა დაიპყრო მრავალი ქრისტიანული ქვეყანა და აიძულა ისინი მიეღოთ მუსულმანური სარწმუნოება... მხოლოდ ერთმა ჩემმა პატარა სახელმწიფომ შეინარჩუნა დღემდე ქრისტიანული სარწმუნოება. მე მივმართე თქვენს ხელმწიფეს, ვითარცა ქრისტიანული სარწმუნოების მფარველს, რომ ჩემს სახელმწიფოში არ შეილახოს ქრისტეს სარწმუნოება. ხელმწიფემ იკისრა ჩემი დაცვა. — მე ჯვარზე მთხევით შევფიცე ხელმწიფეს და არ გადაუღდებო, თუნდაც ამისათვის სიკვდილიც მომელოდეს. მე ვთხოვ მხოლოდ დაიცვას ჩემი ქვეყანა შამხალისაგან. შამხალი ჩემი დიდი მტერია. საკმაოა, რომ გავილაშქრო თურქეთის ან სხვა ქვეყნების წინააღმდეგ სამომრად, შამხალი მაშინვე გამოილაშქრებს ჩემს სამფლობელოზე. ღამ-ღამობით თავს დაესხმის სოფლებს, გაიტაცებს ადამიანებს და აიძულებს მათ მუსულმანური სარწმუნოება მიიღონ.

შამხალი ჩემთვის თურქთა მეფეზე უარესია, მასთან მე აშკარა ომი მაქვს. შამხალი კი ჩემს ქვეყანაში ქურდივით მოიპარება. მე ვთხოვ ხელმწიფეს, გასწმინდოს გზა ჩემი ივერიის ქვეყნისაკენ.

ელჩებმა დააარწმუნეს:

— ივერიის სახელმწიფოსაკენ შამხალის მამულზე გამავალი გზა გაწმენდილი იქნება. თქვენი მეფის მიწა-წყალს ჩვენი ხელმწიფე დაცავს ისე, როგორც თავის მიწა-წყალს, როგორც ასტრახანს. თერგის ციხე-ქალაქსა და სხვა ქალაქებს. თუ არ ინებებს შამხალი მშვიდობას, — ვერსად ვერ გაეჭიკვია ჩვენს ხელმწიფეს!

მეფის სახელით არქიმანდრიტი ფილიპე შეეკითხა ელჩებს სასულიერო პირთა შესახებ, — სწავლულ მოძღვრებაზე, ბერმონაზონ ზაკხეიზე და ძმათა მათზე, — „რატომ ჩამობრძანდნენ საქართველოში?“

— თქვენ ამას რად გვეკითხებით? — გაჰკვირდნენ ელჩები. — ჩვენმა ხელმწიფემ თქვენი მეფე, მისი მიწა-წყალით, თავის მფარველობაში, ხომ ქრისტიანული სარწმუნოების გამო მიიღო? თქვენი ხელმწიფის ელჩებმა — თავადმა ყაფლანმა და შენც კირილემ, ზურ-შიტამაც, მეფე ალექსანდრეს სახელით, თავყანისცემით სთხოვეთ ჩემს დიდ ხელმწიფეს, რომ ივერიის ქვეყანაში ელჩებთან ერთად გამოეგზავნა ხატისმწერლები და სწავლული მოძღვარი ქრისტიანული სარწმუნოების გასასწორებლად. და ჩვენც, თქვენს ხელმწიფესთან დარბაზობის დროს, დავასახელეთ სწავლული მოძღვარი და ხატისმწერლები. ახლა მოველით, რომ მეფე ალექსანდრეს ბრძანე-

ბით ის სწავლული მოძღვარნი, ბერმონაზონი ზაკხეი და მღვდლები მიტროპოლიტმა ნიკოლოზმა მიიღოს.

როცა მეფის სასახლიდან დაბრუნდა, არქიმანდრიტმა ფილიპემ ელჩებს მოახსენა, რომ მეფე ალექსანდრე დიდად მოხარულია სწავლული მოძღვართა ჩამოსვლის გამო, მაგრამ მათი გაგზავნა მიტროპოლიტ ნიკოლოზთან არ შეუძლია, რადგან ამჟამად მეფე განრისხებულია მიტროპოლიტ ნიკოლოზზე.

— ეს მეფის საქმეა, ნება აქვს იყოს განრისხებული, შეეკამათნენ ელჩები, — მაგრამ ეს არ შეიძლება სწავლულ მოძღვარს შეეხებოდეს! რატომ არ უნდა მიიღოს ისინი მიტროპოლიტმა?

არქიმანდრიტმა ფილიპემაც, ომანმაც, ბერმა კირილემაც უპასუხეს:

— ჯერ კიდევ არავინ იცის, დასტოვებს თუ არა მეფე ალექსანდრე ნიკოლოზს მიტროპოლიტად.

— ამას არა აქვს მნიშვნელობა, — უთხრეს ელჩებმა, — სწავლული მოძღვრები პატრიარქმა გამოგზავნა არა მარტო მიტროპოლიტთან, არამედ მთელ წმიდა საკრებულოსთან — არქიმანდრიტებთან, და ეპისკოპოსებთან. აბა, როგორ არ უნდა მოინახულონ წმიდა მოძღვრებმა ისინი?

როცა მეფე ალექსანდრე დასთანხმდა და არქიმანდრიტმა ფილიპემ ელჩებს აცნობა, მეფე თანახმაა მოიწვიოს სამღვდლოთა კრებაო, ელჩები აჩქარებდნენ მის მალე მოწვევას, რადგან მალე უკანვე, მოსკოვს გამგზავრებას აპირებდნენ, ეშინოდათ გზა არ ჩაეკეტილიყო.

მაგრამ იმავე დღეს ელჩებს შეატყობინეს, რომ მთებზე დიდი თოვლი დასდო და ყველა გზა ჩაიკეტაო... 47)

XV

შეუდგნენ რა საქართველოში გამოსაზამთრებლად მზადებას, ელჩებმა მოსკოვს აფრინეს შიკრიკები მოხსენებებით. შიკრიკებისათვის მეფემ გამოჰყო ცხენები და გამცილებლები. მეფემ ბრძანა, გადაეცათ ელჩებისათვის შემდეგი: ჩემს ყურამდე მოაღწია ცნობამ, რომ მოსკოვის ხელმწიფემ დიდი რისხვა დაატეხა თავის ელჩებს როდიონ ბირკინს და პეტრე პივოვს, როგორც კი ისინი საქართველოდან მოსკოვს დაბრუნდნენო. მე წესად მაქვს შემოღებული, რომ ის კაცი, რომელიც ჩემთან ელჩად იგზავნება, შემდეგ დარდსა და ჯავრში არ ჩავარდეს. ხელმწიფის ელჩები — როდიონი და პეტრე ჩემთან ყოფ-

ნის დროს ყველაფერში ხელმწიფის ბრძანებას მისდევდნენ, იყვნენ მორჩილ-გამგონნი და ცუდი არაფერი ჩაუდენიათ. მე ვთხოვ ხელმწიფეს, მოხსნას მათ თავისი რისხვა.

ელჩებმა მოსკოვს შიკრიკები გაგზავნეს და თვითონ გამოსაზამთრებლად გრემში დაბინავდნენ.

ალექსანდრეს სატახტო ქალაქს — გრემს რუსი ელჩები თავიანთ ჩანაწერებში „ყირიმს“ უწოდებდნენ. მაღლობზე, ხეობის პირდაპირ, სადაც გადიოდა გზები მეფის მთიან სამფლობელოებში, აღმართული იყო ციხის მაღალი გალავნით გარშემორტყმული ტაძარი მიქელ მთავარანგელოზისა. ტაძრის ერთ მხარეზე მდებარეობდა მეფის სასახლე ბაღით და დიდი სათევზაო აუზით, მეორე მხარეზე — ქალაქი სავაჭრო დუქნებით, სასტუმროებით, აბანოებით და ქვის პატარა ეკლესიებით.

19 ოქტომბერს გრემში გამოჩნდა თავადი ალკასი. ის მეფე ალექსანდრესთან ჩამოვიდა. იმავე დღეს ამბის გასაგებად რუს ელჩებთან გაგზავნა თავისი უზდენი ლენსუხი, როგორ ბრძანდებიან ბ-ნ ელჩებო.

ელჩებმა ჰკითხეს:

— რატომ ესტუმრა ალექსანდრეს ალკასი?

ლენსუხმა მიუგო:

— თავადი ალკასი ალექსანდრეს ბიძაა; ჩამოვიდა, რომ მეფეს თაყვანი სცეს, თან ტყვეები ჩამოუყვანა და თევზეულობა მოართვა.

მეორე დღეს მეფემ მიიღო ალკასი, ხოლო რუს ელჩებს შეატყობინა, ალკასი მთხოვს, მინდა ამანათად დაეტოვო ჩემი ვაჟი, ხოლო თერგის ციხე-ქალაქში დაკავებული უზდენები გავანთავისუფლო.

ელჩებმა უპასუხეს, ალკასს არაფერში არ შეიძლება ვერწმუნოთო. მეფე დაეთანხმა რუს ელჩებს, — ალკასს ვერ ვენდობით და სთხოვა მათ, არ გაუშვან თერგის ციხე-ქალაქიდან ალკასის უზდენები მანამდე, სანამ ალკასი ამ ქალაქში არ მოიყვანს თავის ვაჟსო.

ალკასთან ერთად, მთებში გაჭრილი გზებით, მეფე ალექსანდრესთან ჩამოვიდა ჩერქეზი თავადი, შამხალის ცოლისძმა აბუიკ ქორუყო. აბუიკ ქორუყომ ელჩებს მოახსენა, ალექსანდრე მეფეს ვეახელი ჩემი ბიძაშვილის ხოტას დავალებითო. მეფე ალექსანდრეს ვაჟი ერეკლე, რომელიც დაქორწინებული იყო ხოტას ასულზე, თურქეთს გაიქცა. ახლა ხოტა სთხოვს მეფეს, გამოუშვი ჩემთან ჩემი ასულიო.

აბუიკ ქორუყო ჩაციებით ეკითხებოდა ელჩებს, როგორ ბრძანდება შამხალის სიძე — ყირიმის უფლისწული. იგი ასტრახანში ცხოვრობდა და მას ხელმწიფის წყალობა არ აკლდაო.

— მართალია, — ეკითხებოდა აბიკ ქორუყო, — თითქმის ხელმწიფე უფლისწულს სწყალობს, აძლევს ყველაფერს, რასაც კოითხოვს? ჩერქეზები შიშობენ, — განაგრძობდა აბიკ ქორუყო, — ხომ არ გამოსთხოვა ყირიმის უფლისწულმა ხელმწიფეს ჯარი, რომ ჩერქეზებს შეუსიოს. ხომ შეიძლება, რომ იგი ისეთ საქმეზე წააქეზოს შამხალმა?

— არ დაიჯერო, — ეუბნებოდნენ აბიკ ქორუყოს პასუხად ელჩები, — ეს არ იქნება. მაგრამ აბიკ ქორუყო ცდილობდა დაეჯერებია ელჩები: — ნუ გყავთ ყირიმის უფლისწული ასტრახანში, რადგან იგი დაიყოლიებს შამხალს, სოლოხს და ალკასს, — თურქები ასტრახანში მოიყვანონო. უფლისწული უღალატებს ხელმწიფეს და ქალაქს თურქებს ჩააბარებსო. ერთმანეთს შორის უკვე ჰქონდათ ასეთი ლაპარაკი, — არწმუნებდა ელჩებს აბიკ ქორუყო.

— დიახ, ასეთი ლაპარაკიც რომ ჰქონდათ, — ამბობდნენ პასუხად ელჩები, — რას უნდა გახდნენ ისინი: ახლა ასტრახანი კლდესავით მტკიცე ციხე-ქალაქია; თურქებმა ყველა სამუსულმანო ქვეყნიდან კიდევ რომ მოაგროვონ ჯარები, მაინც ვერ აიღებენ ასტრახანსო.

22 ოქტომბერს ელჩებს მოუხმეს მეფე ალექსანდრესთან, მეფემ მათ საქართველოს საქმეებზე დაუწყო საუბარი.

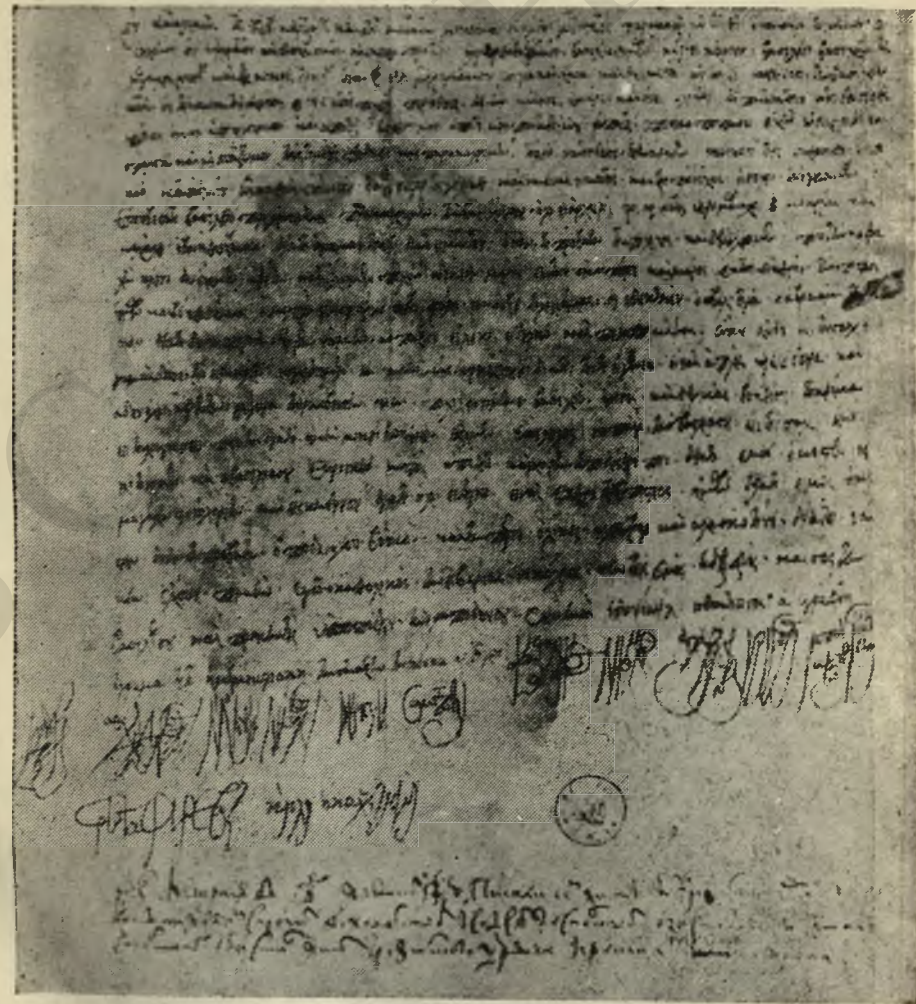
— ძველთაგანვე ივერიის სახელმწიფოს ერთი მეფე მართავდა, ჩემმა პაპის პაპამ იგი სამად გაანაწილა. ერთ მათგანს ახლაც ფლობს ჩემი სიძე სიმონი, მაგრამ მან ამფიონი ჰამა და ლამის ყველაფერი დაჰკარგოს. ეს მოხდა იმიტომ, რომ ჩემს სიძეს მუდამ ჩხუბი აქვს თურქებთან. იმათ უკვე თითქმის მთელი მისი სამფლობელო დაიკავეს და არავინ უწყის, კიდევ რა მოხდება.

ზურგს უკან, რომ მტრად შამხალი არ ჰყავდეს, არ შეუშინებოდა ალექსანდრე თურქსა, მაგრამ შამხალი და თურქები ხომ ერთად არიან? ამიტომ შამხალი, რაც შეიძლება, მალე მორდებილი უნდა იქნას. ამავე ზამთარში უნდა გაიგზავნოს მის წინააღმდეგ თურგისა და ასტრახანის ვოევოდებიო.

დამშვიდობებისას მეფემ ელჩებს სთხოვა, გაეგზავნათ რუსი ხატმწერლები — პოსტნიკ დერმინი ამხანაგებითურთ მის სამეფო სოფელში — თოგში ეკლესიის კედლების მოსახატავად.

გავიდა სამი კვირა. 14 ნოემბერს ელჩებთან ერთად გამოცხადდა მეფის დიამბეგი და მოახსენა, — მეფემ ბრძანა, ჩემთან — სოფელ თოგში მობრძანდითო.

ელჩები იმავე დღეს გაემგზავრნენ მეფის სოფელში.⁴⁸⁾

სიგელი (ბერძნულ ენაზე), საქართველოს კათალიკოსის მიერ მეფე თედორე ალექსის ძისადმი გაგზავნილი 1676 წ. 6 თებერვლის თარიღი (ბ. ესაძის არქივიდან)

უფლისწული თეიმურაზი, მეფეები — დავითი, ფიქსელე I, კონსტანტინე სპასარულ ტანსაცმელში
(ბ. ესაძის არქივიდან)

მეფის სოფელი თოგი სატახტო ქალაქ გრემის მახლობლად მდებარეობდა. სოფელს რომ მიუახლოვდნენ, ელჩებმა დიდი ლაშქარი დაინახეს. სოფლის ახლოს ორი ვერსის სიგრძეზე კარვებში დაბანაკებული იყო მეფე ალექსანდრეს ჯარი. ელჩებმა დაითვალეს ოთხასზე მეტი კარავი. მეფეს გადაეწყვიტა, — ეჩვენებია რუსი ელჩებისათვის, თუ რა დიდი ლაშქარი ჰყავდა მას და რაოდენ დიდი შეიძლებოდა ყოფილიყო მისი დახმარება თურქების და შამხალის საჩინაღმდეგო ლაშქრობაში.

ელჩებს შეეგება ოკოლნიჩი ომანი.

— მეფემ დროზე ვერ გამომგზავნა თქვენთან, არ ეცალა.

ელჩებს თითქოს არც გაუგონიათ ომანის მობოდიშება.

მათი აზრით, ახლა საქმე ალექსანდრეს დიდ სამხედრო ძალას როდი შეეხებოდა. სამხედრო ძალა რუსი ხელმწიფისა აურაცხელია, მოსკოვის ელჩებს სამხედრო ძალით ვერვინ გააკვირვებს. არის უფრო მნიშვნელოვანი საქმეები, და ელჩებმა ჰკითხეს ოკოლნიჩი ომანს:

— როდის ინებებს მეფე ალექსანდრე, რომ მიტროპოლიტ ნიკოლოზს ეახლოს ბერმონაზონი ზაკხეი თავისი მღვდლებით და დიაკვნებით?

— არქიეპისკოპოსი და ეპისკოპოსები ამჟამად მეფე ალექსანდრესთან იმყოფებიან, ხოლო მიტროპოლიტ ნიკოლოზთან მეფემ კაცი გაგზავნა, შეუთვალა, — ჩემთან მობრძანდითო.

მეორე დღეს, 1589 წლის 15 დეკემბერს, სალაშქრო კარვები სოფელ თოგის ახლოს გაშალეს. იმ ადგილას, სადაც კარვები იდგა, ელჩებმა დაინახეს ცხენოსანთა და ქვეითი ჯარისკაცების ხუთი პოლკი ძვირფას სალაშქრო ტანსაცმელში. პოლკის თავზე ფრიალებდნენ ალმები. ალმის ტარებზე ჯვრები იყო გაკეთებული. ცხენოსანი პოლკების ალმებზე თავი მოეყარა ხმლითა და ფარით შეჭურვილ ათი ათასამდე მეომარს. თვითუღს თავისი ცხენი ჰყავდა. თოფებით იყო შეიარაღებული ხუთასამდე ცხენოსანი, ხოლო სამი ათასამდე ქვეითი მეომარი — აღჭურვილი იყო ხმლით, მშვილდით და ფარით. და ეს ლაშქარი ალექსანდრეს სამეფო კარის ეზოსაკენ დაიძრა. მეფე ალექსანდრე ცხენზე შემჯდარი გამოვიდა ეზოდან და პოლკებს შემოუარა.

ელჩები ლაშქრის წყობას და მეფე ალექსანდრეს უმზერდნენ კარვებიდან და იქიდან არ გამოდიოდნენ, როგორც ეს შეჰფეროდა 6. ვლ. ტატიშვილი

ხელმწიფის ელჩებს, რომლებმაც უამისოდაც იციან, რომელ მეფეს რამდენი მეომარი ჰყავს.

მეფე ალექსანდრემ ეს შეამჩნია და ელჩების კარვებთან ჩერქები ზურშიტი მიგზავნა.

— მეფე სთხოვს თავად სემიონს და დიაკ ტორხს, ბერმონაზონს ზაქხეის, მღვდლებს, დიაკვნებს და ხელმწიფის კაცებს, მიბრძანდნენ მასთან პოლკებში, — გადასცა ზურშიტმა ელჩებს მეფის სურვილი.

ელჩებმა უპასუხეს:

— მეფე ალექსანდრეს ნებავეს გვაჩვენოს თავისი ჯარი. ჩვენ ეს ჩვეულებრივ ამბად მიგვაჩნია. მეფე ალექსანდრეს სამხედრო პალატის ჩვენთვის ცნობილია, — მისი მიწა-წყალი სავსეა ჯარით. ამჟამად თქვენი მეფე, ალექსანდრე, თავისი საქმით არის გართული და ჩვენ არ შეგვეფერება იქ ვიყოთ. ხოლო ბერმონაზონი ზაქხეი, მღვდლები და დიაკვნები ჩვენი დიდი ხელმწიფის ღვთისმავედრებელი არიან და არა სამხედრო პირები, — ამიტომ რა საჭიროა ეახლონ ისინი მეფეს პოლკებში?

ხურშიტი უკან წამოვიდა, მაგრამ მალე დაბრუნდა და ისევ გადასცა მეფის ბრძანება. — მობრძანდნენ ჩემთან პოლკებში თავადი სემიონი, დიაკ ტორხი, ბერმონაზონი ზაქხეი, მღვდლები, დიაკვნები და ხელმწიფის ყველა მსახური; თუ არ მოვლენ, მე თავათ მივალ მათთან.

ხურშიტმა გადასცა თუ არა ეს ბრძანება, ცხენზე მჯდარი მეფე მოსცილდა თავის პოლკებს და ელჩების კარვისაკენ გაეშურა.

ცხენებზე შემსხდარი ელჩები მეფის შესახვედრად წამოვიდნენ ელჩებთან—თავად სემიონთან და დიაკ ტორხთან ერთად, მეფის შესახვედრად დაიძრნენ ბერმონაზონი ზაქხეი, მღვდლები, დიაკვნები და ხელმწიფის ყველა მსახური.

როცა მეფეს მიუახლოვდნენ, თავის დაბლა დახრით მიესალმნენ მას.

სტუმრებმა და მასპინძლებმა ერთად გასწიეს პოლკებისაკენ.

მეფე ალექსანდრეს ხელმარჯვნივ მიდიოდნენ თავადი სემიონი და დიაკი ტორხი. ხოლო ხელმარცხნივ. — თავადი ალკასი, მღვდელი იოაკიმეს, სწორედ იმას, ვინც 1586 წელს ბერმონაზონ კირილესა და ჩერქეზ ხურშიტთან ერთად ელჩად იყო მოსკოვში, მეფის წინ სამეფო კვერთხი მიჰქონდა. მეფეს უკან მიჰყვებოდა მეფის მედროზე. თან ახლდა ასი მხედარი, მათ შორის, მისი სიძე ბაიგრაბი, მეჭურჭლეთუხუცესი კორჟა, მღვდლები და სხვა ახლობელი პირები. ჯა-

რის უფროსები იარაღით და ფარით იყვნენ აღჭურვილი, ყოველ მათგანს ჰქონდა თავისი ნიშანი გურზი ან სარკე.

მეფე მიუახლოვდა და დადგა პირველი პოლკის დროშის ქვეშ. აქ მხედართუფროსად იყო უფლისწული გიორგი.

მეორე პოლკის დროშის ქვეშ იდგნენ მხედართუფროსი ედიშერი და ბერმონაზონი კირილე, — ეს იყო მარჯვენა ფლანგის პოლკი. მესამე პოლკის დროშის ქვეშ იდგნენ მეფე ალექსანდრეს ვაჟი—უფლისწული დავითი და ეპისკოპოსი ზაქარია ქიზიყელი; ეს იყო დიდი პოლკი. ელჩებს პოლკების შესახებ თვითონ ალექსანდრე მოუთხრობდა. მესამე და მეოთხე პოლკებზე, აგრეთვე იმაზე, თუ ვინ არიან ამ პოლკების მხედართუფროსად, მეფემ არაფერი თქვა. დასტოვა რა ელჩები და ალკასი თავისი მხლებლებითურთ, მეფე მარტო გაემართა დედოფლისა და თავისი ასულის კარვისაკენ.

დედოფალი და მეფის ასული კარვიდან გამოვიდნენ, გამოსცდნენ ბაგირს, რომელიც კარავს ერტყა.

მათ თავი დახარეს მეფის წინაშე. მეფე ჩამოქვეითდა, ერთხანს მათთან დაჰყო, მერე ისევ ცხენზე შეჯდა და უკანვე გაბრუნდა.

პოლკებს უბრძანეს წყალგაღმა სოფელში — თოვში გადასვლა. მეფე სათითაოდ მივიდა ყოველ პოლკთან და შემდეგ თვითონ ადევნებდა თვალყურს მათ მიერ მდინარის გადალახვას. როცა პოლკები წყალგაღმა გავიდნენ, მეფემ კიდევ ერთხელ შემოუარა პოლკებს თოვს ქვემოთ გაშლილ ველზე და ელჩებთან დაბრუნდა.

— ჯარით შენი მიწა-მამული სავსეა, — უთხრეს ელჩებმა ალექსანდრეს; და აი, როცა შენს ლაშქარს ზიემატება კიდევ ცეცხლმსროლელი იარაღით აღჭურვილი პოლკები, რომლებსაც ჩვენი ხელმწიფე გიწყალობებს, მაშინ ხელმწიფის ურჩ მოწინააღმდეგეებს და შენს საკუთარ მტრებს ადვილად გაუმკლავდები.

ალექსანდრემ უპასუხა:

— ღმერთმა ინებოს მოსკოვის ხელმწიფის დღეგრძელობა მრავალეანიერ.

მერე პოლკებზე მიუთითა და დასძინა:

— ეს ჩემი ხალხი როდია, ყველა ესენი ღვთისა და ხელმწიფის მსახურნი არიან! და მეფე თავის კარმიდამოსაკენ გაემართა.

დაახლოებული პირებისაგან ელჩებმა შეიტყვეს, რომ მეფე ალექსანდრეს წესად ჰქონია შემოღებული ჯარის შეკრება სოფელ თოვში ყოველ შემოდგომაზე. მეფე სამ დღეს აჩერებს ჯარს თავისთან, შემდეგ აღრიცხავს მათ და შინ ისტუმრებს, ავალებს ყოველ მოლაშქარეს მზად იყოს პირველი გამოძახებისთანავე. 49)

ბევრი დრო დასჭირდათ ელჩებს საეკლესიო საქმეების მოსაგვარებლად. მეფეს მიტროპოლიტთან სიამტკბილობა არ ჰქონდა. მიტროპოლიტი ნიკოლოზი მეფის მეტად ახლობელი ნათესავი, — ღვიძლი ძმა, რონელიც ალექსანდრეს ტახტს ეცილებოდა, ძალად იქნა ბერად აღკვეცილი. მეფისათვის ხელსაყრელი არ იყო გაეცნო მიტროპოლიტი რუსი ელჩებისა და მოსკოვის სამღვდელოების წარმომადგენლებისათვის.

არცინ იცოდა. როგორ შეტრიალდებოდა საქმე. ამაოდ როდი ცდილობდნენ მოსკოველი ელჩები ყველაფერი დაწვრილებით შეეტყუათ! ტყუილად კი არ ჩამოსულა მოსკოველ ელჩებთან ერთად ამდენი სამღვდლო პირი. ქართული ტაძრების აღსადგენად და შესაშვობად წამოღებულ მდიდარ საჩუქრებთან ერთად მათ ჩამოიტანეს ურყევი სურვილი „გაესწორებიათ“ „გრუზინცების“ — (ქართველების) სარწმუნოება. ისინი გულდასმით ათვალიერებდნენ ყოველ ეკლესიას და ყველაფერი როდი მოსწონდათ აღსავლის კარებისა და სატრაპეზოების მორთულობაში. მათ სურდათ ხელახლა ეკურთხებინათ ყოველი ტაძარი, სადაც მათ სთავაზობდნენ ღვთისმსახურების შესრულებას. მეფე ყოველმხრივ ცდილობდა ელჩების ყურადღება საეკლესიო საქმეებიდან უფრო მწვავე სამხედრო საკითხებზე გადაეტანა, მაგრამ ელჩები ყოველი დარბაზობისა და ყოველი მსჯელობის დროს უბრუნდებოდნენ საეკლესიო საქმეებს, მიტროპოლიტ ნიკოლოზთან შეხვედრის აუცილებელ საჭიროებას; უამისოდ ჩვენი მღვდლები ვერ გაკადნიერდებიან და ვერ შეასრულებენ ქართულ ეკლესიებში ღვთისმსახურებას.

ალექსანდრეს სურდა მოესმინა რუსული ღვდელმსახურება. სამხედრო აღლუმიდან რამდენიმე დღის შემდეგ მეფემ სთხოვა ბერმონაზონ ზაქხეის და მისთა ძმათ — ტაძრადმიყვანის დღესასწაულის წინაღღეს ეკლესიაში მობრძანდით და მწუხრის ლოცვა იგალობეთო.

როცა რუსი ღვდლები მწუხრის ლოცვიდან დაბრუნდნენ, ელჩებს მოახსენეს:

— ჩვენ მწუხრის ლოცვას ვიგალობებთ, ხოლო ალექსანდრემ გვიბრძანა, რომ ხვალ ეკლესიაში მივიდეთ, ცისკრის ლოცვა ვიგალობოთ და წირვა გადავიხადოთ. ჩვენ, მღვდლებმა და დიაკვნებმა, გუთხარით, რომ ცისკრის ლოცვის და წირვის დროს ეკლესიაში ვიქნებით, ცისკრის ლოცვას შევასრულებთ, ხოლო წირვის გადახდა

ისე, თუ მიტროპოლიტი ნიკოლოზი არ ვინახულეთ და მისი კურთხევა არ მივიღეთ, არ შეგვიძლია თქო.

ზაქხეიმ ამას ისიც დაუმატა, რომ ეკლესიაში სატრაპეზო მორთულობა არ არის და არც ის ვუწყით, ნაკურთხია თუ არა ეკლესიაო.

ალექსანდრე მიხვდა, თუ რა ეწადათ და რას უმიზნებდნენ მოსკოველი ხუცეები. მათ სურდათ არა მარტო „გაესწორებინათ“ ქართველთა სარწმუნოება, არამედ ხელახლა ეკურთხებინათ უძველესი ქართული ეკლესიები. ერთიც ვნახოთ და მათ ქართველი ხალხის მონათვლაც არ სცნონ კანონიერად და მოითხოვონ მართლმადიდებელი ქართველი ერის ხელახლა მონათვლა... მეორე დღეს დილის ცისკრის ლოცვა ხელმწიფის მღვდლებმა და დიაკვნებმა იგალობეს, ხოლო წირვა მთაწმინდელმა — ივერიის მონასტრის წინამძღვარმა ათანასემ გადაიხადა. მწუხრის ლოცვა იგალობეს ხელმწიფის იმავე მღვდლებმა და დიაკვნებმა. მწუხრის ლოცვა მოისმინეს მეფემ და დედოფალმა.

რამდენადაც უფრო უძაღდებოდა მოსკოველ ბერმონაზონ ზაქხეის ალექსანდრე, მით უფრო შეუპოვრად მოითხოვდა ზაქხეი წმინდა კრების მოწვევას და მიტროპოლიტ ნიკოლოზთან შეხვედრას. ახლა, როცა მოსკოვის სამღვდელოების მოთხოვნები ნათლად გაირკვა, ალექსანდრემ უკან დაიხია, — აღარ ამბობდა უარს მომხდარიყო ეს შეხვედრა. მაგრამ მანამდე, ვიდრე ელჩები და მოსკოვის სასულიერო პირები მიტროპოლიტ ნიკოლოზს ინახულებდნენ, მათ სურდათ გასცნობოდნენ საქართველოს ნამდვილ მდგომარეობას.

კახეთში, საქართველოს ამ ერთ კუთხეში, ერთი შეხედვით, თითქოს ყველგან მშვიდობა სუფევდა. მხარე ჰყვოდა. აქედან მიდიოდნენ ქარავნები შაქსა, შემახასა და გილიანში. იყო დიდი სიუხვე პურისა, ღვინისა და ხორცისა. აზნაურები ერთმანეთს ეცილებოდნენ მოსკოველი ელჩების ზიწვევა-მიპატივებაში და დიდებულად უმასპინძლებოდნენ მათ. მეფე ალექსანდრეს კარგად ესმოდა, რომ ეს სიუხვე და მშვიდობა, რომელსაც რუსები ყველგან ხედავდნენ, შეიძლებოდა არა სწორად გაეგოთ ისეთ მცოდნე და გამოცდილ პირებსაც კი, როგორიც რუსეთის ელჩები იყვნენ. მართლაც და, რას ლაპარაკობენ ასე უადგილოდ და ასე უდროოდ საეკლესიო საქმეებზე, რას პაექრობენ და დავობენ ამდენს წვრილმანებზე იმ დროს, როცა კახეთის სამეფოს და მთელ საქართველოს სიცოცხლის ფესვს გაღესილი ცული ემუქრება?

მალე, ტაძრად მიყვანის შემდეგ — იმ დღესასწაულის შემდეგ, რომელზედაც რუსმა მღვდლებმა უარი თქვეს გადაეხადათ წირვა, თითქოს იმ მიზნით, რომ არ იცოდნენ, ნაკურთხი იყო თუ არა ტაძარი, ალექსანდრემ ელჩებთან მიგზავნა ოკოლნიჩი ომანი, მეფის მღვდელმსახური ფილიპე და ივერიის მონასტრის წინამძღვარი ათანასე. ამათ მეფე ალექსანდრეს სახელით განაცხადეს:

— თურქები წინათაც ემუქრებოდნენ ივერიის სახელმწიფოს, მაგრამ მაშინ ჩვენ თურქეთისა და სხვა სახელმწიფოების წინააღმდეგ კავშირი გვქონდა შეკრული ირანთან. ახლა თურქები ჩვენში მომრავლდნენ. ყიზილბაშთა შაჰს და ჩემს სიძეს სიმონს მათ ბევრი ქალაქი წაართვეს და ჩემს სახელმწიფოს ხარკი დაადვეს. ახლა ყიზილბაშთა შაჰი დღენიადაც ელჩებს მიგზავნის, რომ თურქების წინააღმდეგ მას მხარში ამოვუდგე. თავის მხრივ, თურქებიც მიგზავნიან ჩაუშებს დიდი მუქარით და უნდათ ამ ზაფხულზე თავზე დამესხან იმისათვის, რომ მე მათ მხარეზე არა ვარ და თავყანი ვეცი რუსეთს დიდ ხელმწიფეს. თურქი ჩაუშები ახლაც ჩემთან არიან და ჩემგან ხარკს მოითხოვენ. მე ვაჭანჯლებ პასუხის გაცემას დღიდან დღემდე და ველი დახმარებას დიდი ხელმწიფის ვოევოდებისაგან. როდის ველირსები ამას? როდის დაიძრება ხელმწიფის ჯარი შამხალზე. მოხდება თუ არა ეს ამ ზამთარში? შამხალი ემუქრება. მას სურს თავს დამესხას ამ ზაფხულზე, — რა ვქნა, როგორ მოვიქცე? უკვე მეოთხე წელიწადია, რაც დიდმა ხელმწიფემ თავის ქვეშევრდომად მიმიღო, მისი ჯარი კი ჩემი ქვეყნის დასაცავად ჯერ აქ არ ყოფილა. ომანმა აუხსნა ელჩებს, რომ მეფე ალექსანდრე აქ, საქართველოში. რუსი ჯარის შეყვანას არ მოითხოვს, რომ იგი — მეფე ალექსანდრე, შესძლებს თვითონ მოიგერიოს თურქები, ოღონდ ხელმწიფის ვოევოდებმა თერგის ქალაქებიდან გაილაშქრონ შამხალზე და მოათვინიერონ იგი.⁵⁰⁾

XVIII

ელჩებმა თავათაც იცოდნენ, რომ ალექსანდრე მეფისათვის დაპირებული სამხედრო დახმარება იგვიანებდა. ალექსანდრეს ყოველ თხოვნაზე უპასუხებდნენ, რომ დახმარება იქნება. რუსეთის მეფისათვის შამხალი საშიში მტერი არ არისო. ბერმა კირილემ, ხურშიტმა და სხვა ქართველებმა საკუთარი თვალთა ნახეს. თუ რამდენი ჯარი ჰყავს მოსკოვის მეფეს თავმოყრილი ასტრახანში და თერგის ციხე-ქალაქში. ყირიმ-შამხალმაც, ჩერქეზმა და ყაბარდოელმა თავადებ-

მაც, შავმა თავადმა და მურზებმა რუსეთის მეფეს ერთგულებმა შეჰფიცეს. შამხალი ხელიდან ვერ წაგვივა. თუკი იგი თურქებისათვის დახმარების გაწევას განიზრახავსო.

დაზამთრდა. თუმცა ალაზნის ველზე იმდენად კარგი დარი იდგა, რომ დეკემბრის თვეშიც კი ამწვანებული იყო მიწოდორ-ველი. მაგრამ მთებში მაინც დიდი თოვლი იდო. მხოლოდ ცალკეულ ცხენოსნებს თუ შეეძლოთ იქ თოვლით დაფარული გზების გაკვლევა. საპალნიანი ცხენებით ხომ შეუძლებელი იყო გავლა. ეს დრო ყველაზე ხელსაყრელია შამხალის შესავიწროებლად. ყუმიკის დაბლობებიდან ჯარი მთებში გაჭრას იგი ვერ შესძლებდა. ხვოროსტინინი მას ახლა ადვილად დაამარცხებდა. ზაფხულში შამხალი მთებს მიაშურებდა და იქ მისთვის უკვე აღარავინ იქნებოდა საშიში; იქ თვითონ არის თავისი თავის ბატონ-პატრონი. ზაფხულობით მთებში ცხენებისათვის ბალახი უხვადაა და ადამიანსაც საკვები თავზესაყრელად აქვს.

ახლა შამხალმა იცის, რომ თუ დამარცხდა, ვერსად გაიქცევა. ამიტომ იქდა თავის სამფლობელოში და ყოველმხრივ ვერაგობდა. თავის სიძის — დავლეთ-გირეის საშუალებით იგი აღუწებდა ასტრახანისა და ვოევოდების სიფხიზლეს. მან იცოდა (არა მარტო თავისი სიძისაგან), რომ მზადდებოდა ლაშქრობა მის წინააღმდეგ: იცოდა კახეთის მეფის ქედუხარელობა და თავის ნათესავების ყირიმ-შამხალისა და მფლობელი თავადების ოინები მის წინააღმდეგ. სისხლით დანათესავება, რომელსაც ზიმართავდნენ მთელი თავადები და ქართველი მეფეები, მათ მხოლოდ ღრობით აზავებდა და არიგებდა ურთიერთთან: მფლობელნი თავადნი, თითქმის ყველანი, ერთმანეთს დაუმოყვრდნენ და დაუნათესავდნენ, მაგრამ ამით რა გამოვიდა? გაცხარების ჟამს შვილი თავს ჰკვეთდა მამას, ძმა თვალს სთხრიდა ძმას, მამა ჰყიდდა შვილებს. ძალაუფლება სისხლით ნათესაობაზე და სარწმუნოებაზე უფრო ძლიერი გამოდგა. როცა ტახტზე ადიოდნენ, ყველაფერს ითვისებდნენ. მფლობელი თავადის და მეფის ტიტული ხშირად წარეცხავდა ხოლმე ყოველგვარ დანაშაულს.

შამხალიც, ჩერქეზი და ყაბარდოელი თავადებიც მეფე ალექსანდრეს ნათესავებად და მოყვრებად მოხვდებოდნენ.⁵⁰⁾ ალექსანდრეს ნათესავი იყო ირანის შაჰიც, თურქეთის სულთანიც, რომელსაც ტყუილად როდი შეაფარა თავი ალექსანდრეს ვაჟმა ერეკლემ.

დანათესავება საქმეს ვერ შეელოდა, მაგრამ მას მაინც მიმართავდნენ. როგორც უკანასკნელ ღონისძიებას. მძიმე წუთებში ნათესაობისა სჯეროდათ ისევე, როგორც სიკვდილის პირას მისულ სულთ-

მობრძავ ავადმყოფს სჯერა ყოველგვარი წამლისა, ოღონდ გაახანგრძლივოს გარდაუვალი აღსასრულის დადგომის ჟამი.

შამხალიც, რომელსაც მუდამდღე თვალი ეჭირა მთებისკენ, სადაც ჯერ კიდევ დიდი თოვლი იდო, უკვე ოცნებობდა აღედგინა დიდი ხნის წინათ დარღვეული ნათესაობა ქართველ მეფეებთან.

ახლანდელი მეფის ალექსანდრეს მამამ ლევანმა მეორე ცოლად მოიყვანა შამხალ ყარა-მუსალის ასული. მასთან ლევანს ოთხი ვაჟი და ერთი ქალი შეეძინა.⁵¹) მამისეული ტახტის დაუფლებისათვის ბრძოლაში ალექსანდრემ ამოხოცა თავისი გერი ძმები. მაგრამ ეს ხომ ჩვეულებრივი ამბავი იყო მეფეებს შორის, და ნათესაობა ამით როდი ირღვეოდა. ბოლოს, ალექსანდრემ თავისი ვაჟი ერეკლე დააქორწინა ჩერქეზი ხოტის ასულზე, ხოტი კი აბჯიკ ქორუყოს ბიძაშვილად მოხვდებოდა. იგივე აბჯიკ ქორუყო შამხალის ცოლადმცა გახლდათ. შამხალისათვის საჭირო გახდა განეახლებინა ნათესაობა, და შამხალმაც მოციქულები გამოუგზავნა მეფე ალექსანდრეს.

— წინათ ჩვენ ერთმანეთთან მეგობრობა და კავშირი გქონდა. — უთხრეს შამხალის მოციქულებმა ალექსანდრეს, — ყველა ჩვენი მტრის წინააღმდეგ თურქებთან ერთად გამოვდიოდით. ახლა შენ ზოსკოვის მეფეს შეუერთდი და მის ჯარს ამხედრებ ჩემსა და თურქების წინააღმდეგ. თერგის ვოევოდები მაგიწროებენ. სურთ ციხე-ქალაქი ააგონ მდინარე კოისუზე. შენთვის უმჯობესია ჩემთან მეგობრობა და კავშირი გქონდეს. მე ყური მოვკარი, რომ შენი ვაჟი უფლისწული გიორგი დაგინიშნავს ჩემი ძმის ყირიმ-შამხალის ასულზე. ჩვენ ორივენი გამოგიგზავნით. ჩვენს ქალიშვილებს, — ერთი ცოლად შერთე უფლისწულ გიორგის, მეორე — შენს ვაჟს კონსტანტინეს, რომელიც ირანში შაჰთან იმყოფება. ამრიგად ვიქნებით ერთი სული და ერთი ხორცი. ორივენი ერთად ვიომებთ მტრების წინააღმდეგ.

ალექსანდრეს არ სჯეროდა თავისი ნათესავისა. თუმცა საომარი მზადება შამხალის წინააღმდეგ უკვე ზომდინარეობდა და მასში კახეთის მეფე აქტიურ მონაწილეობას ლებულობდა, ალექსანდრემ მაინც ვერ გაბედა მისთვის უარი ეთქვა. მაგრამ მათთვის არც მოსკოველი ელჩების წინადადება დაუმაღავს. ჯერ კიდევ შამხალის მოციქულების მოსვლამდე, თერგის ციხე-ქალაქიდან დაბრუნდა ალექსანდრეს მიერ იქ გაგზავნილი ჩერქეზი იანშა და ბატონ მეფეს ჩამოუტანა ორი სიგელი — ერთი თერგის ვოევოდის ანდრეი ხვროსტინინისაგან და მეორე კახაკთა მეთაურის გრიგორი პოლტევისაგან.

— ჩვენ, — სწერდა მეფეს ხვროსტინინი, — ვავიწროებთ შამ-

ხალს და თანახმად ხელმწიფის ბრძანებისა, — გვინდა ავაგოთ ციხე-ქალაქი მდინარე კოისუზე. ამჟამად გავგზავნეთ ჯარი ხელმწიფის ურჩ მოწინააღმდეგეთა დასათრგუნად და მოველით ჯარს — ცხენოსანს და ქვეითს გემებით. როგორც კი ჯარი მოაღწევს, დაუყოვნებლივ შეგატყობინებთ.

ხვროსტინინი სთხოვდა ქართველ მეფეს, — მძევალის ჩამოუერთმევლად ალკასი შინ არ გაუშვათო, და მადლობას მოახსენებდა იანშას ხელით ბოძებული საჩუქრებისათვის.

კახაკთა მეთაური გრიგორი პოლტევი ატყობინებდა ქართველ მეფეს — დავიწყეთ ლაშქრობა თურქეთის მხარეზე გადასული ყაზარდოელების წინააღმდეგო. თვითონ იანშა გახდა მოწმე იმისა, თუ როგორ გაუსწორდნენ რუსები ურჩ ყაზარდოელებს. იანშა დაწვრილებით ჰყვებოდა, როგორ ანადგურებდნენ კახაკები ცეცხლმსროლელი იარაღით ურჩებს; კახაკებმა გადასწვეს 30 სოფელი და მძევლებად წამოიყვანეს ოცი საუკეთესო ყაზარდოელი უზდენი. გრიგორი პოლტევს წინ ქვეითად შემოეგება თავადი სოლოხი. რომელმაც თან მოიყვანა შამხალის შვილიშვილი, თაყვანისცემით ითხოვდა. ნუ გვეომებითო. ამბობდა, ამიერიდან მინდა ერთგულად ვემსახურო ხელმწიფეს და მზად ვარ გავგზავნო თერგის ციხე-ქალაქში მძევლად, ვისაც კი ინებებთო.

თავის სიგელში პოლტევი ჩიოდა, ცხენები ამოგვიწყდაო; სთხოვდა მეფე ალექსანდრეს, მომავლელთ ცხენები, რომ მოწინააღმდეგეებს ცხენოსანი ჯარით გაუშეკლავდეთ, აგრეთვე საჩუქრად გვიბოძეთ ხმალი წარმატებული ლაშქრობისათვისო.

მეფე ალექსანდრესა და თერგის ვოევოდებს შორის უბრალო და კარგი ურთიერთობა დამყარდა. ალექსანდრე ჯერ კიდევ მდიდარი მეფე გახლდათ და არ იშურებდა ქონებას მეფური წყალობის გასაცემად. ამასთან დიდად აფასებდა რუსებს. რუსი ვოევოდების, კახაკ-მეთაურებისა და რიგით მოისართა მოქმედებას მისთვის არა მარტო სამხედრო მნიშვნელობა ჰქონდა, — ისინი საფუძველს უქმნიდნენ ალექსანდრეს თავის მტრებთან ელაპარაკა, როგორც მოსკოვის მეფის მოკავშირეს. ალექსანდრეს მხარეზე მეტრძოლი და საქართველოს მიწა-წყლის დამცველ რუს მოისართა და კახაკთა მცირე საომარ მოქმედებაში მტრებს თვალნათლივ უნდა დაენახათ, რომ ქართველთა და რუსთა კავშირი ლიტონი სიტყვა არ იყო. კახეთში, მთებზე, სამამხალის საზღვრების ერთ-ერთ უბანზე (დიდოეთში) საგუშაგო სამსახურს ასრულებდნენ ყირიმის და თურქეთის ტყვეობიდან საქართველოში დაბრუნებული რუსი კახაკები. როცა რუსმა

ელჩებმა აღრიცხეს ისინი იმ განზრახვით, რომ თან წაეყვანათ, მეფე ალექსანდრემ გულისწყრომა გამოთქვა:

— მე იმ რუსი კაზაკებით ჩემს საზღვრებს ვერ დავიცავ, — განუცხადა ელჩებს ალექსანდრემ, — მათი რიცხვი ოც კაცს არ აღემატება. მხოლოდ ხმა მინდა დაირხეს, რომ ჩემი ქვეყნის საზღვრებზე რუსები დგანან.⁵²⁾

ხეოროსტინინის და პოლტევის სიგელების ჩამომტან ჩერქეზ იან-შასთან ერთად, ირანიდან დაბრუნდნენ მეფე ალექსანდრეს კაცები — ელჩი უსეინ-ბეგი და ვაჭარი ტოულა. ირანიდან მგზავრობა მათ შორი გზით მოუხდათ, — ჯერ ასტრახანში მივიდნენ, ხოლო იქიდან — თერგის ციხე-ქალაქში გზა „გაუხსნა“ პოლტევმა, — დაარბია რა ყაზარდოელები. შემახაზე და შაქზე მიმავალი პირდაპირი გზა უკვე გაუქმებული იყო, — იგი ხელში ჰქონდათ ჩაგდებული თურქ ჯარებს.

თანდათან უფრო შფოთიანი და მოუსვენარი ხდებოდა ცხოვრება კახეთში. მოწყაიტეს რა ირანს საქართველო, თურქები უფრო და უფრო მეტი აყუპოვრობით მოითხოვდნენ ალექსანდრესაგან სრულ მორჩილებას და ირანის საწინააღმდეგო ომში მის მონაწილეობას. მთავარი მათი ამოცანა იყო, — ხელი შეეშალათ რუსთა და ქართველთა ერთიანობისათვის. ჯერ-ჯერობით მათ ხარკი დაადეს კახეთს და იმუქრებოდნენ ჯარების შეყვანას მის ფარგლებში. მეფე ალექსანდრე მერყეობდა, ფიქრობდა, თუ რუსეთის ვოევოდები შამხალს მოდრეკენ, მე შევძლებ აშკარა ბრძოლა გაუძმართო თურქებსო. მაგრამ შამხალის წინააღმდეგ ლაშქრობა უნდა დაწყებულიყო არა უგვიანეს ამა წლის ზამთრისა. რუსეთის ჯარებს „გზა უნდა გაეხსნათ, — ე. ი. უნდა გაეცლოთ მთელი დაღესტანი, მტკიცედ დამკვიდრებულიყვნენ უაზი-ქუმუხში, შემდეგ გასულიყვნენ საქართველოში და აქ შეერთებოდნენ ალექსანდრე მეფის სამხედრო ნაწილებს. მანამდე, ვიდრე კახეთი ყოველი მხრიდან თურქების ჯარებით იყო გარშემორტყმული, ალექსანდრე ვერც კი იოცნებებდა მოეწყო დამოუკიდებელი ლაშქრობა შამხალის წინააღმდეგ.

ალექსანდრეს ლაშქარი, შემდგარი მეტწილად მხენელ-მთესველი გლეხებისაგან, რომელნიც თავიანთ საომარ იარაღს გუთნისა და თონის გვერდით ინახავდნენ, საომრად უნდა გამოსულიყო მხოლოდ იმ შემთხვევაში, თუ თურქები შეეცდებოდნენ შამხალისათვის სამხედრო ძალის მიშველიებას და ალექსანდრეს ან მისი საუფლისწულო თავადის — არაგვის ერისთავის მიწა-წყალზე ჯარს გაატარებდნენ.

1590 წლის მაისის შუა რიცხვებში ალექსანდრემ გააცილა მოსკოვს მიმავალი ელჩი თავადი სემიონ ზვენიგოროდსკი.⁵³⁾

უკანასკნელ თვეებში ელჩებმა დიდი დრო მოანდომეს საეკლესიო საქმეებს. იმ ხანებში საქართველოს მთელი რიგი კუთხეები მოწყდნენ ქრისტიანულ სამყაროს. თურქ დამპყრობთა მახვილი აღიშართა ყოველი ქრისტიანის — საქართველოს ყოველი მკვიდრის თავზე. და ასეთ დროს, რა საჭირო იყო რუსი ელჩების მხრივ ჩაიება და წვრილმანი მიზეზების ძიება? განა არ კმაროდა ის, რომ აქ, კახეთში, მშვიდობიანი ცისა და მხურვალე მზის ქვეშ ხელუხლებლად დაცული იდგნენ უძველესი ტაძრები და მათში ღვთისმსახურებას ასრულებდნენ ქართველი და ბერძენი მღვდლები? ალექსანდრე არ იშურებდა ფულს ტაძრებისა და იმ ბერძენ-ქართველი მღვდლების შესახად, რომლებიც დარბეული კუთხეებიდან გამოიქცნენ და კახეთს შეეხიზნენ. მაგრამ მოსკოველი „სწავლული მოძღვარი“ ყველგან, ყოველ ეკლესიაში, კეშმარიტი მართლმადიდებლობისაგან განდგომას ხედავდნენ. ქართველი და ბერძენი ბერმონაზვნები, რომლებიც ერთხანს კონსტანტინოპოლის (ცარეგრადის) პატრიარქთან მსახურობდნენ, არ იზიარებდნენ საეკლესიო წესების გულმოდგინე და მკაცრ დამცველთა დასკვნებს. ისინი ვერ ურიგდებოდნენ და უარყოფდნენ ელჩების მოთხოვნას, ხელახლა ეკურთხათ ძველი ტაძრები; თავის მხრით, მოსკოველი მღვდელმსახურნი შეუპოვრად უარს ამბობდნენ შეესრულებინათ ლიტურგია ქართულ ეკლესიებში, რომლებიც „არ ვუწყით, ნაკურთხია, თუ არაა ნაკურთხიო“.⁵⁴⁾

ალექსანდრე მწვავედ განიცდიდა ქართველ და მოსკოველ მღვდელმსახურთა ამ უთანხმოებას. არქიმანდრიტი ათანასე ჩიოდა, რუს მღვდლებს ჩემი არა სჯერათო. «Верить архимандриту Афанасию не можно», — ამბობდნენ ელჩები და თან უსაყვედურებდნენ სწავლულ ბერს, რომ მართალია, შენ მოსული ხარ კახეთში „ცარეგრადის პატრიარქ იერემიასაგან და იცი, რა წესებია ც-ოე-გრადში და წმინდა მთაზე, მაგრამ არაფერს არ აკეთებ იმისათვის, რომ გაასწორო სარწმუნოება „ალექსანდრეს სახელმწიფოში“. არქიმანდრიტი ათანასე იცავდა ამ თავდასხმებისაგან ქართულ ეკლესიას და მის მფარველს კახეთში — მეფე ალექსანდრეს:

— ალექსანდრე, — ეუბნებოდა ათანასე მოსკოვის ელჩებს, — მთელ თავის ქონებას ღვთისმსახურებს, ეკლესიას და ხატებს ახმარს.

ალექსანდრე სწერდა მოსკოვის პატრიარქს იობს:

„მღვდლები და ბერმონაზვნები, რომლებიც თქვენ გამოგვიგზავნეთ, მივიღეთ, როგორც მამალმერთის ანგელოზები და ვეცით რა პატივი, მივიწვიეთ ლიტურგიის გადასახდელად, მაგრამ მათ, არ ვიცით რატომ უარი თქვეს. ჩვენ ვსასობებთ რა ქრისტეს, ვფიქრობთ. რომ ვართ ნათელდებული ქრისტიანნი, რადგან მივიღეთ ქრისტეს სარწმუნოება და ნათლისღება ბერძენთაგან ათას ორას სამოცდარო წლის წინათ. ჩვენ გვყავდნენ პატრიარქები და მიტროპოლიტები — მთაწმინდელნი, სინაელნი, იერუსალიმელნი, და ისინი, ვიზარცა ჩვენი ერთმორწმუნენი, ასრულებდნენ ჩვენს ეკლესიებში ლიტურგიას“.

ისტუმრებდა რა მოსკოვში რუს ელჩებს, ალექსანდრემ სადილზე თქვა:

— ჩემდა სამწუხაროდ, რუსული ენა არ ვიცი და არ შემძლია უთარჯიმნოდ გამოვთქვა მთელი ჩემი სიყვარული რუსეთისადმი. ჩემი გულითადი სურვილი მუდამ იყო მენახა გაერთიანებული რუსი და ქართველი ხალხები. მე მწადია, რუსთ ხელმწიფის ქვეშევრდომნი მოუახლოვდნენ ჩემს მიწა-წყალს და ჩემს ხალხთან ერთად ცხოვრობდნენ.⁵⁵⁾

მაგრამ ამასთან არა ერთი და ორი მწარე სიტყვაც უთხრა მოსკოვში გასამგზავრებლად გამზადებულ ელჩებს.

შილდაში მეფემ გართობა მოაწყო და მასზე ელჩები მიიწვია. ეს იყო სამხედრო თამაში — ცხენბურთაობა. ჩოგნებით აღჭურვილი ცხენოსნები ერთმანეთს ეჯიბრებოდნენ მინდორზე ბურთის გატანაში.

ასპარეზობის წინ ალექსანდრემ უთხრა ელჩებს:

— თქვენ ვერაფრით ვერ გამართეთ. თქვენმა „გართობამ“ დაიგვიანა. შამხალის წინააღმდეგ ხელმწიფეს სურდა ჩემთვის ჯარი მოეცა, მაგრამ არ მომცა. მტრებმა რომ არ დამცინონ, დღეს მინდა თავი გავიროთ საბავშვო თამაშობით, — ბურთაობით.

მეფე, უფლისწული გიორგი, მეფის სიძე ბაიგრამი და ოციოდე აზნაური ცხენებს მოახტნენ, დაუწყეს ბურთს გორება მინდორზე. ითამაშეს სამ საათს, დროდადრო ცხენებს იცვლიდნენ.

კარავში გაშლილ სუფრის წინ მეფემ უთხრა ელჩებს:

— მე ბალღი არ ვარ და ვიცი, რომ თქვენ ამ თამაშში მხოლოდ საბავშვო გართობას არ დაინახავთ. არა, ეს გართობა არ არის, — მე ვემზადები საომრად ჩემი მტრების წინააღმდეგ. არ მინდა სულით დავეცე და აი თავს ვირობო ამ სამხედრო ჩვეულებით. მტრები ვერასოდეს ვერ მნახვენ ჭმუნვარებაში და ვერც დამცინებენ.

ზვენიგოროდსკის ელჩობასთან ერთად, მეფე ალექსანდრე თავის

ელჩებსაც — თავად სოლეიმანს და ხურშიტს აგზავნიდა მოსკოვში და რუსი ელჩების საგულისხმოდ ალექსანდრემ თქვა:

— თქვენ თქვენი ჩვეულება გაქვთ, ჩვენ კიდე — ჩვენი. მე არ დამიძალავს თქვენგან არც ჩემი სახლი, არც ჩემი ცოლი, არც ჩემი შვილები და არც ჩემი აზრები. თქვენ ცხოვრობთ ჩვენში, ჩემს მამულში, თავისუფლად. ჩემი ელჩები კი, როცა ისინი მოსკოვს არიან, ჩაკეტილი ჰყავთ. მე ვითხოვ, აწ ნულარ იზამენ ამას...

ალექსანდრემ კვლავ სთხოვა ელჩებს მოესხენებიათ მოსკოვში ხელმწიფისათვის სონდულებისა და ბაზიერების, ხატისმკეთებლების, ზარბაზნების და ზარბაზნთა ჩამომსხმელების შესახებ.

— მე მყვანან ზარბაზნების ჩამომსხმელნიც და ზარბაზნის მსროლელნიც. მე იმ ზარბაზნებით როდი ვფიქრობ დავიცვა თავი, რომლებსაც ხელმწიფე გამომიგზავნის; მე ის ზარბაზნები მჭირდება იმისათვის, რომ ჩემმა მტრებმა დაინახონ, რომ მოსკოვის ხელმწიფე მე მხარში მიდგას და ჩემთან ერთად არის.

მეფემ გააცილა ელჩები უფლისწულების, თავის ახლობელი ადამიანების და ჯარის თანხლებით ალვანამდე.⁵⁶⁾

XIX

შემდგომ წლებში — 1591 წლიდან 1606 წლამდე საქართველო მოინახულა კიდეც მოსკოვის ხუთმა წარმომადგენლობამ. ორ მათგანზე — ვასილი პლემჩევის ელჩობაზე და ივანე ვსევოლოდსკის ელჩობაზე თითქმის არაფერია ცნობა არ შემონახულა. პლემჩევის ელჩობა მოსკოვიდან საქართველოში თავადმა სოლეიმანმა ჩამოიყვანა, ხოლო ვსევოლოდსკის ელჩობა — თავადმა იორამმა.

თურქეთის მძიმე ხარკი, ვაჭრობის სრული შეწყვეტა შემახასთან, კილიანთან და ირანის სხვა კუთხეებთან, დასასრულს, შინაური უთანხმოება დამღუპველად მოქმედებდა კახეთის მეურნეობაზე. ალექსანდრეს არ ინდობდნენ არც თურქები და არც ირანელები. შაჰი რისხვას აფრქვევდა, რადგან თურქებთან ალექსანდრეს ურთიერთობა მოლაღატეობად მიაჩნდა; ხოლო თურქებს სრულიად არაფერი სწამდათ ალექსანდრესი, რომელიც ასე სტუმართმოყვარედ ღებულობდა მოსკოვის ელჩებს.

ალექსანდრეს ძალა თანდათან იშრიტებოდა. თურქებისაგან თავის გამოსასყიდად იგი იძლეოდა ყველაფერს, რამდენადაც ამის საშუალებას აძლევდა ქონება და ძველი მარაგი, ხოლო შაჰს არწმუნებდა, რომ ჩემი ასეთი მოქმედება არ არის გამოწვეული შენდამი ღალატით. მთელს თავის იმედებს ალექსანდრე წინანდებურად

მოსკოვზე ამყარებდა: იგი ფიქრობდა, თუ მოსკოველი ვოევოდები თავიანთ დაპირებას შესრულებენ, — გასწმენდენ გზას სამაზხალოზე და ამგვარად კახეთზე ყოველი მხრით შემორტყმულ რკალს თუნდაც ერთგან მაინც გაარღვევენ, საქართველო დახსნილი იქნებაო.

თავადმა სემიონ ზვენიგოროდსკიმ დასტოვა საქართველო იმ დროს, როცა კონსტანტინოპოლში დაიდო საზავო ხელშეკრულება თურქეთსა და ირანს შორის. ეს იყო ირანისათვის მეტად მძიმე ზავი. ირანი უთმობდა თურქეთს მთელ საქართველოს, სომხეთს, აზერბაიჯანს ქალაქ თავრიზით და ლურისტანის დიდ ნაწილს. არღებილი და ტალიში ისევ ირანის ხელში რჩებოდა.⁵⁷⁾

ურთიერთთან შეჯახებაში თურქეთს და ირანს არა ერთხელ გაუყიდიათ საქართველო, რაც, რა თქმა უნდა, არ ნიშნავდა იმას, რომ ქართველები მორჩილებით ქელს იხრიდნენ ახალი ბატონების წინაშე. თურქეთისადმი მორჩილებას სულაც არ ფიქრობდა ალექსანდრე, მით უფრო, ქართლის მეფე სიმონი.⁵⁷⁾ გზავნიდა რა რუს ელჩებთან ერთად თავის წარმომადგენლებს მოსკოვს, ალექსანდრე დაჟინებით სთხოვდა რუსეთს, აეღაგმა შამხალი და ყველა ის, ვინც თურქების სასარგებლოდ ცდილობდა ჩაეკეტა გზა საქართველოსკენ და გაეძნელებია მიმოსვლა მოსკოვთან. მოსკოვი კვლავ ერთადერთ იმედად რჩებოდა ალექსანდრესათვის, თუმცა სულ უფრო და უფრო მწარე სიტყვების თქმა უხდებოდა მოსკოვის წარმომადგენლებთან შეხვედრის დროს.

ხუთგზის მოსკოვში ელჩად ყოფილმა ხურშიტმა 1606 წელს კახეთს ჩამოიყვანა კუზმა პეტრეს ძე სოვინის და პოდიჩი ანდრეი პოლუხანოვის ელჩობა. სოვინმა უსაყვედურა მეფე ალექსანდრეს, რატომ არც თქვენ და არც თქვენმა შუამავალმა ყირიმ-შამხალმა არ გაუგზავნეთ დაპირებული მაშველი ჯარი ზეოროსტინის, როცა მან 1593 წელს საომარი მოქმედება დაიწყო შამხალს წინააღმდეგო... ანდრეი ზეოროსტინი ვერ მოვიდა ტარკამდე და გამაგრდა მდინარე კოისუზე. ალექსანდრე გამოუტყდა სოვინს, რომ გაძარცული ვარ თურქების გადასახადებითო. ჩემი ქვეყანა დიდ ხელმოკლეობას განიცდის; უკანასკნელ წლებში დიდძალი ქონება მოვახმარე მუსულმან ხელმწიფეთა მომადლიერებას; მათგან ძალზე შევიწროებული ვარ. შამხალი დღენიადავ ქურდულად თავს ესხმის საქართველოს სოფლებს, და იმასაც კი საჩუქრად ტანსაცმელს გუგზავნი იმ მიზნით, რომ შამხალებმა შეწყვიტონ ქურდობაცაობა ქართულ სოფლებშიო. ისევ და ისევ სთხოვდა ალექსან-

დრე მოსკოვს. — დაეჩქარებინა გადამწყვეტი საომარი მოქმედება შამხალის წინააღმდეგ. მოსკოველი ვოევოდები ალექსანდრესაგან დებულობენ დალესტნის და ყუმიკის დასახლებული ადგილების სრულ აღწერილობას იმის აღნიშვნით, თუ რამდენ ცხენოსანს და ქვეით მეომარს აძლევს ყოველი მათგანი შამხალს. ალექსანდრე ცდილობდა დაერწმუნებინა სოვინი, ახალმა ციხე-სიმაგრემ მდ. კოისუზე ოდნავ ვერ შეავიწროვა შამხალიო. პირიქით, შამხალი ახლა უფრო ძლიერი გახდა, ვიდრე იყო აქამდე, — მის მხარეზე გადავიდა ბევრად უფრო მეტი მთიელი თავადი, ვიდრე მას ჰყავდა ციხე-სიმაგრის აგებამდეო.

— უნდა მთებში შევიჭრათ, — მტკიცედ მოითხოვდა ალექსანდრე. — ყაზი-ყუმბი უნდა ავიღოთ!

სოვინმა საქართველოში დაჰყო 1597 წლამდე და უცადა რა სამთვეს მოისართა მოსვლას სუენის ციხე-ქალაქიდან, ძლივს გააღწია თავი თურქების მხარეზე გადასულ ყაზარდოელთა სოფლებს.⁵⁸⁾

ალექსანდრე უგზავნის ბორის გოდუნოვს საყვედურებით და სასოწარკვეთილებით სავსე სიგელს:

— მე ვითმენ, — სწერდა ალექსანდრე, — ურჯულ მუსულმანთაგან ყოველგვარ დამცირებას და უბატიურობას. რით დამეზინა რა მე მოსკოვის დიდი ქრისტიანი მეფე? რა სიკეთე მივიღე მისგან?

აქ ალექსანდრე ჩამოთვლის ყველა იმ უბედურებას, რომელიც თავს დაატყდა მის ქვეყანას, თან დასძენს: ივერია სავსებით გაძარცვული და გავერანებულია ყაჩაღთა თავდასხმებითო. შელახულ-შეგინებულია და დაცარიელებული ეკლესიებიო.

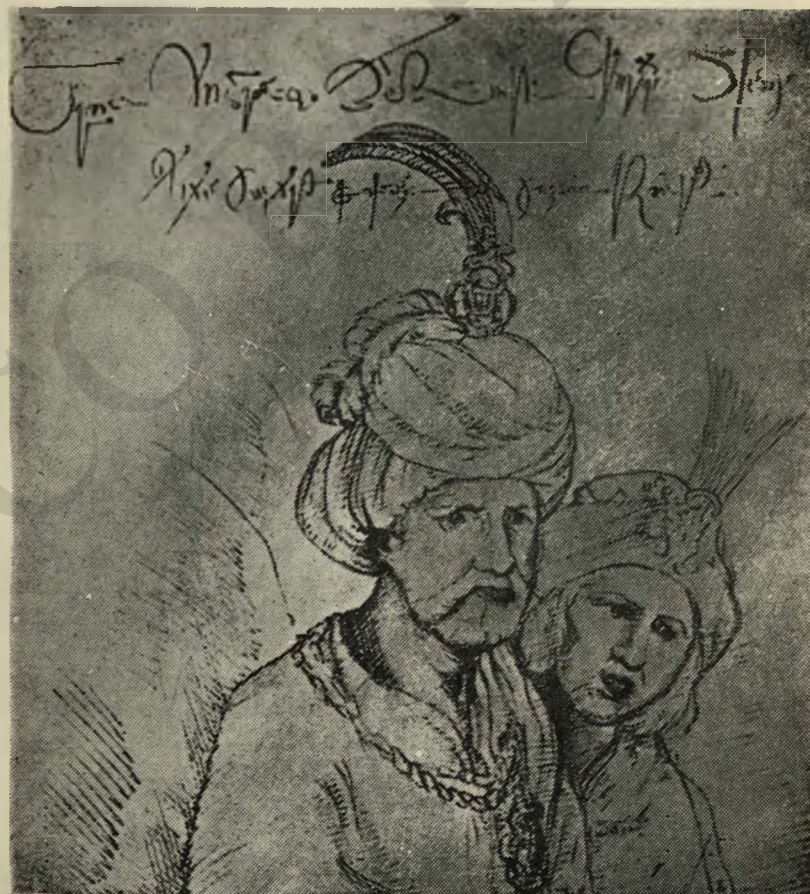
გადასცეს რა ბორის გოდუნოვს ალექსანდრეს სიგელი, თავადმა სოლემანმა და თავადმა იორამმა მიულოცეს გოდუნოვს ტახტზე ასვლა. გოდუნოვს ცუდად ჰქონდა წარმოდგენილი კახეთის მდგომარეობა. ძველ ნაამბობს კახეთის სიუხვეზე და სიმდიდრეზე, მის სამხედრო ძლიერებაზე ჯერ კიდევ ჰქონდა გასავალი მოსკოველ ვოევოდებში. აგზავნის რა 1601 წელს თავის ელჩებს ივანე ნაშჩოკინს და ივანე ლეონტიევს, ბორის გოდუნოვი ჯანაგრძობს მოთხოვნას, — ალექსანდრემ მოაშხადოს თავისი ჯარი რუს ჯართან შესაერთებლად, როცა ეს უკანასკნელი შამხალზე დაიძრებაო. ალექსანდრე მოსკოვის მეფეს ასეთ რამეს წინათაც არ დაჰპირებია; ახლა კი, დიდი სურვილი რომ ჰქონოდა კიდევ, ვერ შესძლებდა თავისი ჯარების დაძვრას კახეთის ფარგლებს იქით. მწიფდებოდა ახალი ომი ირანსა და თურქეთს შორის. ხოლო თვით

კახეთში დაიწყო შინაური უთანხმოება: უფლისწულმა დავითმა ტახტიდან ჩამოაგდო თავისი მამა ალექსანდრე. მოსკოვმა თერგის ციხე-ქალაქს მაშინვე აცნობა, რომ შამხალის წინააღმდეგ სალაშქროდ გამზადებულ თავადს ივანე პეტრეს ძეს რომონდანოვსკ-რიაპოლოვსკის არ დაეწყო არავითარი საომარი მოქმედება მანამდე, ვიდრე დანამდვილებით არ იქნებოდა ცნობილი, რა დამართა მეფე ალექსანდრესო. დავითმა მიიღო ნაშროკინი და ლეონტიევი, თავის მამა. ალექსანდრესთან და თავის ვაჟ თეიმურაზთან ერთად შეჰყვია მეფე ბორის გოდუნოვს ერთგულება, მაგრამ ექვსი თვის შემდეგ გარდაიცვალა რაღაც ავთვისებიანი სნეულებისაგან.⁵⁹) ნაშროკინმა და ლეონტიევმა შელახეს კახეთში მეფე ბორის გოდუნოვის სახელი: მოსახლეობასთან დამოკიდებულებაში იყვნენ მეტად უხეშნი, ლოთობდნენ, სძარცვავდნენ გლეხებს, აუპატიურებდნენ ქალებს. ნაშროკინი გარდაიცვალა გზაში, მოსკოვში ჩასვლამდე, ხოლო ლეონტიევი გოდუნოვმა დასაჯა სიკვდილით 1604 წელს ქართველი ელჩის კირილეს თვალწინ. კირილე მუხლებზე დაეცა და შეევედრა გოდუნოვს, აპატიე ლეონტიევს დანაშაული „ღვთის გულისათვისო“. მეფე ბორისმა ბრძანა, ნაშროკინისა და ლეონტიევისათვის ჩამოერთმიათ ქონება და მისი ღირებულება ფულად გადაეგზავნათ საქართველოში იმ პირთათვის დასარიგებლად, რომლებიც ნაშროკინის და ლეონტიევის უკანონო მოქმედებით დაზარალდნენ...⁶⁰)

ქართველი ელჩები — კირილე და საბა მოსკოვში დარჩნენ სამწელიწადზე მეტხანს და დაბრუნდნენ საქართველოში ახალ რუს ელჩებთან — მიხეილ ეგნატეს ძე ტატიშჩევთან და დიაკ ანდრეი ივანოვთან ერთად. გოდუნოვი გაბედული მოქმედების მომხრე იყო: შამხალს ბოლო უნდა მოღებოდა დაუყოვნებლივ, გზა საქართველოსაკენ გაწმენდილიყო, ალექსანდრეს და სხვა ქართველ მეფეებს ყოველგვარი დახმარება უნდა აღმოჩენილიყო... თვინიერ ყოველივე ამისა, რუს ელჩებს ივერთა ქვეყანაში დაკისრებული ჰქონდათ დიდად საიდუმლო საქმე — ივერიის სამეფო გვარის წევრებს შორის გამოენახათ ზელმწიფე ბორის გოდუნოვის ასულის ქსენიასათვის საქმრო, ხოლო უფლისწულ თედორე ბორისის ძისათვის — საცოლო.⁶¹)

XX

1594 წლის ოქტომბერში რუსეთის ელჩმა თავადმა ანდრეი დიმიტრის ძე ზვენიგოროდსკიმ ზეიმით შედგა ფეხი ქ. ყაზვინში. იგი მიაბიჯებდა ქალაქის ქუჩებში ნალარის და ზურნის ხმაურში.

მეფე თეიმურაზი მეუღლითურთ
ნახატი კასტელისა

თეიმურაზ I და მისი შვილი დავითი
(ბ. ესაძის არქივიდან)

აღი-ყული სულთნისა და ქართველი უფლისწულის კონსტანტინეს თანხლებით.⁶²⁾

ალექსანდრემ თავისი ვაჟი კონსტანტინე უხვი საჩუქრებით გაუგზავნა შაჰს ხუდაბენდესთან მას შემდეგ, რაც მისი მეორე ვაჟი ერეკლე მამას გაექცა და თავი თურქეთის სულთნის კარს შეაფარა. ალექსანდრესათვის აუცილებელი იყო როგორმე მრემაღლეობა შაჰი, დაემტკიცებია მისთვის თავისი ერთგულება, ხოლო ერეკლეს საქციელი აეხსნა, როგორც მოღალატეობა არა მარტო შაჰის, არამედ თვით ალექსანდრეს მიმართაც.

შაჰი კმაყოფილი დარჩა ძღვენით და იმ დღიდან კონსტანტინე იზრდებოდა ირანის შაჰის კარზე. როცა ალექსანდრეს მდგომარეობა განმტკიცდა და კავშირი დამყარდა რუსეთთან, ალექსანდრემ სცადა რუსი ელჩების საშუალებით კონსტანტინე უკან გამოეწვია. მოსკოვის ხელმწიფეს ალექსანდრეზე ნაკლებ არ სწადდა თავის კარზე ჰყოლოდა ქართველი უფლისწული. ირანში გაგზავნილ ელჩებს ყოველთვის ავალებდნენ გამოეხსნათ შაჰისაგან კონსტანტინე და მოსკოვს ჩამოეყვანათ. გოდუნოვი სწერდა შაჰ-აბასს, — მიჩვენე მე, რუსეთის მეფეს, ძმური სიყვარული და გამოგზავნე უფლისწული კონსტანტინეო. აბა, რად სჭირდება ახლა შაჰს ალექსანდრეს ამანათი, როცა თვითონ ალექსანდრე, ვითარცა ქრისტიანი მეფე, მოსკოვის ხელმწიფის ხელქვეით იმყოფება და მოსკოვის ხელმწიფე იცავს ივერიის ქვეყანას, როგორც თავის საკუთარ მიწას და ამისათვის თერგზე და სუნჯაზე ციხე-ქალაქებიც ააგოო.

ქაშანში მოწყობილი გართობის დროს, როცა შაჰი გამხიარულდა, რუსეთის ელჩმა სიტყვა ჩამოუგდო ქართველ უფლისწულ კონსტანტინეზე, მოახსენა, — უფლისწული რუსების ერთმორწმუნეა და კარგი იქნებოდა, თუ შაჰი რუსეთის ხელმწიფისადმი თავისი ძმური სიყვარულის გამოსაჩენად, უფლისწულს მოსკოვში გაგზავნიდა.

— მაგრამ ახლა ის ხომ მუსულმანია. — უპასუხა შაჰმა, — უკვე დიდი ხანია ჩვენი სარწმუნოება მიიღო. ხელმწიფისადმი ძმური სიყვარულის გულისათვის, მე მას ძალას არ დავატან; თუ თავათ მოისურვებს მოსკოვში წასვლას, მე მას არ დავაკავებ. მერე მიუბრუნდა კონსტანტინეს და ჰკითხა:

— გინდა წახვიდე მოსკოვს, ხელმწიფესთან?

კონსტანტინემ იმ წამსვე უპასუხა:

— არა, არ მინდა! მე აქ მივიღე მუსულმანობა, დავქორწინდი, გავხდი თქვენი უდიდებულესობის მსახური.

და მცირეოდენი დაყოვნების შემდეგ დასძინა:

— თუ ასე ძალიან სწადია მამაჩემს მნახოს მე მოსკოვის ხელმწიფესთან, მე ეს არა მსურს. მამას ადვილად შეუძლია გაუგზავნოს ხელმწიფეს რომელიმე ჩემი ძმათაგანი.

გავიდა ორიოდ წუთი და კონსტანტინემ ახლა უკვე მხოლოდ შაჰს მიმართა:

— ირანის მზეო! მამაჩემს სურს თავაზიანი იყოს ყველას მიმართ, — თურქეთის სულთნის, მოსკოვის ხელმწიფის და თქვენს მიმართაც, მაგრამ არავინ არ უნდა ენდოს მას.

შაჰმა არ მოისურვა საუბარი ამით დამთავრებულიყო. ალექსანდრეც და მოსკოვის ხელმწიფეც მისი მოკავშირენი იყვნენ; ზავი თურქეთთან არ იყო მყარი, შეიძლებოდა ომი დღე-დღეზე განახლებულიყო.

— ქართველი უფლისწული, — ურჩია შაჰმა ელჩს თავად ანდრეი ზვენიგოროდსკის, — ან შენთან მიიპატიჟე, ან შენ თვითონ მიდი მასთან და ამ საქმეზე მოელაპარაკე. თუ უფლისწული მოისურვებს თქვენს ხელმწიფესთან წასვლას, მე წინ არ აღუდგები, ხოლო თუ არ მოისურვებს, ძალას ვერ დავატან.

მეორე დღეს ზვენიგოროდსკიმ უფლისწულ კონსტანტინეს თავისი თარჯიმანი სტეფანე პოლუხანოვი მიუგზავნა.

უფლისწულმა მიიღო პოლუხანოვი და უთხრა:

— მინდა კიდევ ერთხელ შევეკითხო შაჰს, შემიძლია თუ არა მოლაპარაკება ვაწარმოო რუს ელჩთან. მაგრამ შაჰმაც რომ ნება დამართოს, ჩვენ მაინც მოსალაპარაკებელი არაფერი გვაქვს. მე თვით ღვთის განგებით მიწერია აქ ცხოვრება და შაჰის ქვეშევრდომობა.

გავიდა რამდენიმე დღე. ზვენიგოროდსკიმ ისევ გაგზავნა თავისი თარჯიმანი ქართველ უფლისწულთან, მაგრამ მან იგი არ მიიღო.

ზვენიგოროდსკიმ კიდევ რამდენჯერმე სცადა შეხვედროდა უფლისწულს, მაგრამ არაფერი გამოვიდა. ბოლოს ელჩმა ისარგებლა ხელსაყრელი შემთხვევით, — ჯერ შაჰის პირველ კაცს ფარხატხანს და შემდეგ პირდაპირ თვითონ შაჰს მიმართა. ორივემ აუხსნა ზვენიგოროდსკის, რომ ალექსანდრეს მოთხოვნა, გაიგზავნოს კონსტანტინე მოსკოვში, მხოლოდ ვერაგობაა: ალექსანდრეს სურს განაგოს და წარმართოს იმ ადამიანის ბედი, რომელიც მას უკვე აღარ ეკუთვნის და რომელზედაც უკვე არავითარი უფლება აღარა აქვს. ყოველივე ამას ალექსანდრე აკეთებს იმ მიზნით, რომ არ გაგზავნოს მოსკოვს თავისთან მყოფი რომელიმე შვილთაგანი.

— მე კარგად ვიცნობ ალექსანდრეს, — თქვა ფარხატხანმა, — ის არ გაგზავნის მოსკოვს არც ერთს სხვა ვაჟს, ხოლო თუკი მე

ვცდები და კახეთის მეფე მაინც გაგზავნის, მაშინ წაიყვანოს მოსკოვს არა მარტო უფლისწული კონსტანტინე, არამედ მეც მთელი ჩემი ოჯახით გამგზავნოს ამანათად მოსკოვის ხელმწიფესთან.⁶³⁾

ზვენიგოროდსკის ელჩობის შემდეგ კონსტანტინეს შესახებ შაჰთან მოლაპარაკება ჰქონდა ირანში გაგზავნილ რუს ელჩს თავად ვასილი ვასილის ძე ტიუფიაკინს, მაგრამ ვერც ის გახდა ვერაფერს.⁶⁴⁾ ალექსანდრეს საქციელი შაჰს არ მოსწონდა: ირანის ყოფილ მოხარკეს—ალექსანდრეს თავი დამოუკიდებლად ეჭირა და საჭირო შემთხვევაში შაჰის მოციქულებს მკვახედ ელაპარაკებოდა; მან უარი უთხრა შაჰს, მიეთხოვებია მისთვის თავისი ქალიშვილი ნესტან-დარეჯანი, არჩია რა სიძედ ქართველი მთავარი მანუჩარ დადიანი.⁶⁵⁾ ერთდერით იმედად შაჰს კონსტანტინეც დაარჩა. — მისი საშუალებით ფიქრობდა შაჰი ანგარიში გაესწორებია ალექსანდრესთვის.

კიდევ ერთმა რუსმა ელჩმა ინახულა უფლისწული კონსტანტინე, მაგრამ ირანში კი არა, საქართველოში.

მიხეილ ეგნატეს ძე ტატიშჩევი დიაც ანდრეი ივანოვთან ერთად შეხვდა კონსტანტინეს ზაგუმში, — აქ ისინი მოიწვია ლაშქრობიდან დაბრუნებულმა მეფე ალექსანდრემ... კონსტანტინე იდგა მუხანათურად მოკლული მამისა და ძმის—გიორგის ცხედრებთან. ის გარშემორტყმული იყო ორი ათასი ირანელი მხედრით. მეფე ალექსანდრეს და უფლისწულ გიორგის მოკვეთილი თავები საჩუქრად ეგზავნებოდა შაჰ-აბასს ირანში, ხოლო თავწაყვეთილი სხეულები უნდა წაეღოთ ალავერდის ტაძარში დასაკრძალავად...⁶⁶⁾

კონსტანტინემ თავი კახეთის მეფედ გამოაცხადა.

ირანსა და თურქეთს შორის გაჩაღებულ ახალ ომში გამარჯვება შაჰ-აბასს დარჩა.

რუსმა ვოევოდებმა ბუტურლინმა და პლეშჩევმა დაიკავეს შამხალის სატახტო ქალაქი ტარკი, მაგრამ შემდეგ ყირიმ-თურქთა ჯარებით გარშემორტყმული აღმოჩნდნენ და სასტიკი დამარცხება განიცადეს.⁶⁷⁾

ტატიშჩევი მოსკოვს გაბრუნდა. მას თან მიჰქონდა მოხსენება კახეთში ყოფნის შესახებ და დაწვრილებითი აღწერა ნიშნობისა ქართლის მეფის ასულზე, — ელენეზე, რომელიც ცოლად უნდა ეთხოვა მეფე გოდუნოვის ვაჟს — თედორე ბორისის ძეს.

მაგრამ ტატიშჩევმა ბორის გოდუნოვს ცოცხალს ვერ ჩაუხსწრო. მისი ვაჟი უფლისწული თედორეც მოწინააღმდეგეებს მოეგულათ.

ამრიგად, ტატიშჩევის მოუხდა ხელზე მთხვეოდა და ანგარიში ჩაება-რებია ცრუ დიმიტრისათვის.⁶⁸⁾

იმავე ხანებში აჯანყებულმა კახელებმა თავისი ქვეყნიდან გარე-კეს ირანელები, მოჰკლეს შაჰისაგან დაყენებული მეფე—მამისმკვლე-ლი კონსტანტინე და ტახტზე აიყვანეს ახალგაზრდა უფლისწული თეიმურაზი...

XXI

თეიმურაზი იყო ვაჟი დავითისა, რომელიც მცირე ხანს იჯდა ტახტზე ჯერ კიდევ თავისი მამის ალექსანდრეს სიცოცხლეში. თეიმურაზის დედა გახლდათ ქეთევანი, მუხრანბატონის ოჯახიდან.

როცა მეფე დავითი გარდაიცვალა და ტახტზე ისევ ალექსანდრე და დავითის ძმა გიორგი ავიდნენ, ქეთევანმა თავისი ვაჟი თეიმურაზი ირანს გაგზავნა, რადგან ეშინოდა, რომ გიორგი შურს იძიებდა თეიმურაზზე ყველა იმ უბედურებისათვის, რომელიც დავითმა გიორგის მიაყენა. შაჰ-აბასმა თეიმურაზი შეილივით მიიღო. ირანში თეიმურაზმა შეისწავლა სპარსული ენა და წიგნები. ამასთან ერთად საფუძვლიანად შეითვისა ქართული სასულიერო და საერო მწერლობაც. ლიტერატურისადმი მიდრეკილებას იჩენდა მამამისი დავითიც, რომელმაც გადმოაქართულა „ქილილა და დამანა“ (იგავ-არაქები კუსა და მორიელის შესახებ). პოეტურ ნიჭს არ იყო მოკლებული დედამისი ქეთევანიც. ერთხელ ქეთევანმა წარმოთქვა უაღრესად ელეგიური ფისტიკურები, რომლებშიც გამოხატა თავისი სევდიანი აზრები და გრძნობები. თეიმურაზის პოეტური ქმნილებანი შესულია ქართული ლიტერატურის საგანძურში.⁶⁹⁾

თეიმურაზი დაიბადა 1589 წელს. როცა ტახტზე ავიდა, თექვსმეტი წლის ჰაბუკი იყო მხოლოდ. ამ ხანებში შეწყდა რუს-ქართველთა ურთიერთობა. რუსეთში არეულობა დაიწყო. რუსებმა დასტოვეს კოისუ და სუნჯა, დარჩნენ მხოლოდ თერგის ციხე-ქალაქში. ირანსა და თურქეთს შორის ომი იყო გაჩაღებული.

თეიმურაზის და მისი სამეფოს ბედუკუდმართობა დაიწყო 1614 წელს კახეთში შაჰ-აბასის შემოჭრით და შემდგომ წლებში მისივე შემოსევით, რაც იმდენად ამოხრებელი იყო, რომ მას შეიძლება შეედაროს მხოლოდ ძლიერი მიწისძვრა, რომლის შემდეგ ერთი საცხოვრებელი სახლიც არ რჩება. მაგრამ განიცდიდა რა მარცხს, თეიმურაზიც სასტიკი დარტყმებით უსწორდებოდა შაჰ-აბასის ჯარებს. თერგელი ვოევოდის პეტრე პრიკლონსკის მიერ 1615

წელს მოსკოვს გაგზავნილ ერთ-ერთ მოხსენებაში ნათქვამი იყო, რომ თეიმურაზმა, პირველი დამარცხების შემდეგ, კვლავ მოიკრიბა ძალები, სასტიკად დაამარცხა შაჰის შეერთებული ჯარები, ხელთ იგდო უამრავი სამხედრო დავლა და ახლა მოსკოვის მეფეს სთხოვს გამოგზავნოს ზაგემში ღირსეული აზნაური მოსკოვის სახელმწიფოსთან ურთიერთობის დასამყარებლად.

საქართველოში სასწრაფოდ გამოგზავნილი მღევარი გრიგორი ვერიოვიკინი ყაზანამდეც კი არ მისულა, ისე დაბრუნდა მოსკოვიდან წამოღებულ ყველა სიგელიანად: შაჰ-აბასისაგან კვლავ დამარცხებულ თეიმურაზს დაეტოვებია თავისი ქვეყანა.⁷⁰⁾ ამ დროიდან მოყოლებული თეიმურაზი ძალიან მოკლე ხნით თუ ახერხებდა კახეთის სამეფოს გამოგლეჯას შაჰ-აბასის და მისი დამქაშების კლანჭებიდან. აოხრებული და გაღატაკებული, სანახევროდ გაუჟაცრიელებული კახეთი უკვე ვეღარ ახერხებდა წელში გამართვას,—ხანძრის კვალი აჩნდა მის ოდესღაც მდიდარ სოფლებს და ქალაქებს. ყოველთვის ასეთ კახეთს ხედავდნენ თეიმურაზის მეფობის წლებში რუსეთის ელჩები. თეიმურაზის გამეფების შემდეგ ისინი ორჯერ იყვნენ კახეთში: 1637 წელს ჩამოვიდა თავადი ფ. ფ. ჯოლკონსკის და დიაკ არტემ ხვატოვის, ხოლო 1640 წელს თავად მიშეცკის და დიაკ ივანე კლიუჩაროვის საელჩო.

1648 წელს თეიმურაზი დამარცხდა ქართლის მმართველთან — გამუსულმანებულ მეფე როსტომთან ბრძოლაში და გაიქცა თავის სიძესთან — იმერეთის მეფე ალექსანდრე III-სთან.

სწორედ იმერეთიდან გაგზავნა მან მოსკოვს თავისი მეოთხე ელჩობა თავად ივანე გრიგოლაშვილის მეთაურობით. 1644 წელს ეს წარმომადგენლობა საქართველოდან მიიღო საელჩო პრიკაზის უფროსმა—სათათბიროს (დუმა) მდივანმა (დიაკმა) მიხეილ ვოლოშენინოვმა.

1650 წლის გაზაფხულზე თავად ივანე გრიგოლაშვილს გამოუცხადეს, იმერეთს მეფე თეიმურაზთან და მეფე ალექსანდრე III-სთან იგზავნება ელჩობა სტოლნიკ ტოლოჩანოვის და დიაკ იევლევის მეთაურობით.

XXII

მომქანცველი ლოდინი დასრულდა. დაიწყო ხანგრძლივი და მოუსვენარი გასამგზავრებელი სამზადისი.

საელჩო პრიკაზში აწრიბინდნენ კალმები: ადგენდნენ ბრძანებებს და სიგელებს. მეტად მნიშვნელოვანი სიტყვები, რომლებიც

ელჩებს ამა თუ იმ შემთხვევაში უნდა წარმოეთქვათ, წინასწარ იწერებოდა. ხდებოდა გულმოდგინე მოფიქრება და აწონ-დაწონა პასუხებისა იმ კითხვებზე, რომლებიც შეეძლოთ მიეცათ ელჩებისათვის არა მარტო თეიმურაზს და ალექსანდრეს, არამედ იმ მცირე მფლობელებს, რომელთა მიწაწყალზე უნდა გაეარათ საქართველოში გაგზავნილ ელჩებს. ეს პასუხები მოსალოდნელ კითხვებზე იწერებოდა „დასამახსოვრებლად“, სამახსოვრო წიგნში შეჰქონდათ ისიც, თუ რისთვის უნდა მიეციათ ელჩებს ყურადღება გზაში და ადგილებზე.

შეუდგნენ ხომალდების ჩურთვას და მათზე სხვენების (კაიუტების) დაშენებას. მოამზადეს საგზალი; ელჩობის ყველა მონაწილისათვის შეარჩიეს აუცილებელი სამგზავრო ტანსაცმელი. ბოლოს მთელი მარაგი ნავმისადგომთან მიიტანეს და ხომალდებზე მოათავსეს.

მოსკოვიდან 1650 წლის 10 ივნისს დაიძრნენ.

მდინარეებით გაიარეს კოლომნა, პერეიასლავ—რიაზანსკი, ყასი-მოვი, მურომი, ნიჟნი-ნოვგოროდი, ყაზანი და ჩავიდნენ ასტრახანს. აქ დასტოვეს მოხერხებული და დიდი სამდინარო ხომალდები და გადასხდნენ მოუხეშავ საზღვაო გემებზე ე. წ. ბუსებზე. ნოხ-ფარდაგებით მორთულ-მოკაზმული მშვენიერი კაიუტებით მგზავრობა დამთავრდა. დაიწყო ათასგვარი გაქირვებით აღსავსე მომქანცველი გზა.

ერთი წელიწადი იმოგზაურეს და, რის ვაივაგლახით, 1651 წლის ივნისში საქართველოს ფარგლებს მოაღწიეს.

საზღვარი გადიოდა დათოვლილი მაღალი მთების ქედებზე. დაქანებულ აღმართებზე ელჩებს ჩამოქვეითება უხდებოდათ და მაღლობებზე ცხენების კუდებზე ხელჩაკიდებულნი აღიოდნენ.

მაგრამ როგორც კი ბალყარეთის თავადთა სამფლობელოებს მიაღწიეს, მათ ცხენებით მგზავრობის საშუალება წაერთვათ. აქ იძულებული გახდნენ ცხენებზე ტვირთი ჩამოეხსნათ, ხელახლა შეეკრათ ბარგი და ქვეითად განეგრძოთ გზა.

31 მაისს დასტოვეს ბალყარეთი, გადალახეს მდინარე ჩერეჟი და ღამე ღია ცისქვეშ გაათიეს.

მეორე დღეს ბალყარელი მტვირთავეების თანხლებით შეუდგნენ ასვლას თოვლიან მთებზე მდინარე ყარასუს ზეაყოლებით.

2 ივნისს გადაიარეს ყინვარი და გეზევცეკის მწვერვალს მიაღწიეს.⁷¹⁾

ამას იქით იწყებოდა საქართველო

რუსი ადამიანებისათვის. რომელთაც პირველად უხდებოდათ მთებში ყოფნა, ყველაფერი აქ უჩვეულო და უცადი იყო. მცხუნვარე მზე მწარედ იკბინებოდა, ფეხქვეშ კი თოვლი ხრამუნობდა. ცალურჯზე ლურჯი იყო. მთელს სამყაროს მყუდროება და სინათლე მოჰფენოდა. აი, შემოუარეს მთას და ერთბაშად ნისლსა და წვიმის თქორში მოჰყვნენ. გაიარეს კიდევ რამდენიმე ნაბიჯი. უცბად ბალახი მიყუჩდა. ტყე გარინდდა, კლდენი ჩამობნელდნენ, ხეობის სიღრმეში ვიდაც უხილავმა. თითქოს მოჰარბებული ძაღლისა, თუ დაქანცულობის გამო, მხრები შეიმშუშნა და ის იყო. რუსებმა გარცეხისაგან პირი დააღეს, რომ მათ თავზე მეხმა ჰქექა ქუხილით დაიგრილა.

როცა უკანასკნელ უღელტეხილზე ავიდნენ და მზისაგან აბრკვევილებულ თოვლზე ფეხი შესდგეს, გამოჩნდნენ ერთიმეორის ზურგს ამოფარებული, მკლავგადაჭდობილი მთები, ახლა უფრო ნაკლებ პირქუში, უფრო ხალისიანი და მზიარული მთები სამხრეთისა: ქართველმა ელჩმა თავადმა გრიგოლშვილმა, რომელსაც სამი წელიწადი იყო, სამშობლო არ ენახა. მაღალი ქუდი მოიძრო. მკერდზე მიიკრა და დიდხანს იდგა ასე. შორს მზირალი, ცრემლმორეული თვალებით.

წაწილი პეოზე

ნიკოლოზ
ბაგინიშვილი

საქართველოს
თავისუფლება

თეიმურაზ მეფე რიონის სათავეების ახლო, მთიან მიდამოებში, თავისი სიძის—იმერეთის მეფე ალექსანდრეს სამფლობელოში ცხოვრობდა. თეიმურაზის დროებითი, სახელდახლო სასახლე გა-
მართული იყო მინდორზე, რომელსაც ჩრდილოეთიდან და დასავ-
ლეთიდან მწვანე ტყით დაბურული მთის ფერდობები დაჰყურებ-
დნენ. სასახლეს ნახევარ წრედ შემორტყმოდა მეფის ახლობელ დიდ-
კაცთა საცხოვრებელი კარვები, ერთიმეორისაგან თანაბარ მანძილ-
ზე დაშორებული.

თეიმურაზი ახლა მესამედ ღებულობდა ელჩებს მოსკოვიდან.

პირველი ორი სტუმრობა მოსკოველი ელჩებისა საქართველოში
მოხდა ჯერ კიდევ მაშინ, როცა მეფე მიხეილ თედორეს ძე ცოცხალი
იყო.

ეს ორივე წარმომადგენლობა თეიმურაზმა მიიღო თავის სამეფო-
ში—კახეთში. ყიზილბაშების არაერთგზის შემოსევით გაუჟაცრიე-
ლებული, ხოლო ალავ ფერფლად ქცეული კახეთი საეალალო სანა-
ხაობას წარმოადგენდა. თედორე თედორეს ძე ვოლკონსკის და დიაც
არტემ ხვატოვის ელჩობამ ნახა დიდებული, მაგრამ გაპარტახებული
და წაბილწული ტაძრები, ხმლებით დაჩეხილ-დასახინჩრებული
ფრესკები, წმიდანთა სახეები დაჩხვლეტილ-დაჩიჩქნილი თვალე-
ბით, საყდრები ჯვარმოგლეჯილი გუმბათებით, მიწურები დანგრეუ-
ლი სახლების გვერდით, ბალ-ვენახების ნაცვლად გავერანებული
ტიალი ადგილები... ელჩები ჩამოიყვანა თეიმურაზის სახელგანთქ-
მულმა დიპლომატმა—მიტროპოლიტმა ნიკიფორემ, რომელსაც მოს-
კოვში ბერძენს (გრეჩანინს) უწოდებდნენ და „კირ“-ის ბერძნულივე
ტიტულით იხსენიებდნენ. თავად ვოლკონსკის დაჟინებული მოთხოვ-
ნით, თეიმურაზმა, თავისი და შთამომავლობის სახელით, ერთგულე-

ბის ფიცი მისცა მოსკოვის ხელმწიფეს. თავად ვოლკონსკისთან ერთად, კახეთში ჩამოსულმა მრავალრიცხოვანმა სამღვდლოებამ სრული ბატონ-პატრონივით დაიწყო სიარული კახეთის უძველეს ტაძრებში. თეიმურაზმა ძლიერ დაამშვიდა მოსკოველ მღვდელ-მსახურთა განუკითხავი თარეშით განრისხებული ალავერდელი ეპისკოპოსი ზებედი, რომელსაც მხარი დაუჭირა უფლისწულმა დავითმა. შორსმხედველი პოლიტიკა თეიმურაზისა, რომელმაც გადაწყვიტა მოსკოვის სახელმწიფოსთან კავშირის განმტკიცებისათვის ყველაფერი მოეთმინა და გადაეტანა, ყველას როდი ესმოდა. თავად ვოლკონსკის ელჩობამ ბევრი რამ გააკეთა კახეთის ტაძრების და ეკლესიების შემკულობის აღსადგენად, მაგრამ თეიმურაზი ბევრად უფრო კმაყოფილი დარჩა მოსკოვიდან ჩამოსული მეორე ელჩობით, რომელსაც თავადი მიშეცკი მეთაურობდა. მიშეცკიმ თეიმურაზს მოსკოვის ხელმწიფისაგან გამოგზავნილი წყალობის სიგელი, ოცი ათასი ფეიმკა და სიასამურის ორმოცდაექვსი შეკვრა მიართვა. ეს იყო მოსკოვის თუმცა მცირედენი, მაგრამ რეალური დახმარება... მტრებთან ბრძოლის გასამართავად თეიმურაზს, უწინარეს ყოვლისა, ფული და სამხედრო ძალა ესაჭიროებოდა; ახლა განდევნაში მყოფი და მთებში გახიზნული თეიმურაზი ტოლოჩანოვის ელჩობის ჩამოსვლას ელოდა და მოსკოვიდან ფულადი დახმარების მიღების დიდი იმედი ჰქონდა.

ზოგჯერ თეიმურაზს ეგონა, რომ მოსკოვი საკმაოდ ნათლად ვერ ერკვეოდა იმაში, თუ ერთმორწმუნე საქართველოსათვის დახმარების გაწევით რა რიგად მოიგებდა რუსეთი. ჯერ კიდევ თეიმურაზის პაპამ, კახეთის მეფე ლევანმა, შეჰფიცა ერთგულება მოსკოვს. ვინ მოსთვლის, რამდენი უბედურება გადახდა ამის შემდეგ საქართველოს და მის ცალკეულ სამეფოებს. 1616 წელი იყო ყველაზე ტრაგიკული წელი კახეთის სამეფოს ისტორიაში. ქართველობა სძლია მხოლოდ ყიზილბაშთა ათეცმა რიცხოვრებმა უპირატესობამ.

ასათასი კახელი გარეკილ იქნა ტყვედ. ამაზე არა ნაკლები გაიქლიტა კახეთმა დაჰკარგა ორი მესამედი თავისი მოსახლეობისა. შრომისმოყვარე ხალხი მოწყვეტეს სახნავ-სათეს მინდვრებს, ბღვენახებს, თუთის ხის ტყეებს, პირუტყვთა უთვალავ ჯოგებს, კეთილმოწყობილ ქალაქებს, დიდებულ ტაძრებს. მზით გადახრუკულს და გარუჯულს არანის და მულანის ტიალ უდაბნო ველებზე გაიბაწრნენ სამშობლოდან სამუდამოდ გაძევებულ კახელთა რიგები. ირანის სამს პროვინციაში—ხორასანსა, მაზანდარანსა და ფერეიდანში ჩასახლებულ იქნა გადახვეწილ კახელთა ნაშთი, რომელიც მძიმე და აუტანელ გზას გადაურჩა. არასოდეს მას შემდგომ არ დაუვიწ-

ყიათ თავიანთი სამშობლო, არც თვითონ მათ, არც მათ შვილებს, არც შვილთა შვილებს. დაუცხრომელი ნაღველი დაკარგული სამშობლოს გამო დამკვიდრდა მათ გულში სამარადისოდ. ხალხთა ძალადობით გადასახლების ისტორიაში, შესაძლოა, ეს იყო ერთ-ერთი ყველაზე მძიმე და ტრაგიკული გადასახლება.

კახეთის იმ ადგილებში, სადაც მიწათმოქმედება ესოდენ მაღალ დონეზე იდგა და ხალხი განვითარებული საზოგადოებრივი ცხოვრებით ცხოვრობდა, მოვიდნენ სამუდამო დასამკვიდრებლად თარაქამები, — თურქთა მომთაბარე ქოჩი ტომები, რომელთაც ჯერ კიდევ არ იცოდნენ ჩაქუჩისა და სადურგლო იარაღის ხმარება. მრავალი გავერანებული ქართული სოფელი მიიტაცეს აგრეთვე ლეკებმა.

მრავალჯერ განდევნა თეიმურაზმა მტერი თავისი მიწაწყლიდან, მრავალჯერ გასწმინდა მისგან არა მარტო კახეთი, არამედ მეზობელი სამეფო, — ქართლიც.

1624 წელს თეიმურაზმა, გიორგი სააკაძესთან ერთად, სასტიკი ბრძოლა გაუმართა ირანელებს მარაბდასთან, გაწყვიტა იქ თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში, მაგრამ მტრის რიცხოვრები უპირატესობის გამო ქართველობამ დამარცხება განიცადა.

თავის მეფობაში, 1605 წლიდან 1648 წლამდე, თეიმურაზი ხუთჯერ ჰყვეს იძულებული მიეტოვებინა თავისი სამეფოს ფარგლები.

თეიმურაზი ეურჩებოდა, არ ნებდებოდა შაჰს. რაკი ერთხელვე ხმალი იშიშვლა, შეუსვენებლად განაგრძობდა ბრძოლას აღმოსავლეთის ამ ერთ-ერთს უძლიერეს ხელმწიფესთან. ორმოცმა ათასმა ყიზილბაშმა ჰპოვა სამარე საქართველოს ველებზე თეიმურაზისა და მის მეომართა ხელისაგან.

1628 წელს მოკვდა შაჰ-აბას პირველი. ირანის ტახტზე ავიდა ჰარამხანის სიამეთა და ღვინის დიდად მოყვარული სეფი, კაცი მტარვალ და ბოროტმოქმედი. იმის სიკვდილსაც მოესწრო თეიმურაზი; მასაც დაუნდობლად ებრძოდა იგი.

ახლა, გამუსულმანებული ქართველი მეფის—როსტომისაგან კახეთიდან გაძევებული თეიმურაზი თავის სიძეს—ალექსანდრეს შეხიზნოდა და მხოლოდ მოსკოვის იმედითა ცოცხლობდა.

როცა რუსი ელჩები სასახლეში შევიდნენ, შესასვლელი კარების პირდაპირ, კედელთან იჯდა თეიმურაზი. მის ახლოს იდგა მისი უფროსი შვილიშვილი — ლუარსაბი. მარჯვნივ, მეფის ზემოთ, ეკიდა ოქროთი მოვარაყებული და პატიოსანი თვლებით შემკული ღვთის-

მშობლის ხატი ყრმა იესოთი, მარცხნივ ღვთისმშობლისავე ხატი (დაუჯდომელი).

ტოლოჩანოვსა და იველევს თვალში მოხვდათ ხატების შემკულობა, რომლითაც განდევნილ მეფეს მოერთო თავისი სამყოფი აღგლი, და დაწვრილებით აღწერეს კიდეც მოსკოვს გაგზავნილ თავიანთ მოხსენებებში. ელჩებს იმის აღნიშვნაც კი არ დაეწყნიათ, რომ თეიმურაზსა და მის შვილიშვილს შუა იდგა კვერთხი კილობნით და ჯვრით. ასეთივე კვერთხი ვერცხლით და ოქროთი მოსევადებული. ოთხკუთხი კილობნით იდგა შუა დარბაზშიც.

თეიმურაზმა იცოდა, რომ ეს კარგ შთაბეჭდილებას დასტოვებდა რუსებზე. საქართველოში ყოველი თავისი ჩამოსვლის დროს რუსები განსაკუთრებულ ყურადღებას აქცევდნენ იმას, რომ საქართველოს მართლმადიდებლობის გარეგნული მხარე სათანადოდ ხაზგასმული ყოფილიყო. თვითონ მოსკოვს ამ მიზნისათვის არ ენანებოდა არც სახსრები, არც აღამიანები და ელჩებთან ერთად კახეთში ჰგზავნიდა საეკლესიო საქმის ოსტატებს, რომლებსაც თან ატანდა ძვირად ღირებულ და მაშინ ძნელად საშოვარ მასალებს—თითბრის ვარაყს, სინგურს, ვერცხლს და ვერცხლის ფურცლებს, ცარეგრადულ, ვენეციურ და გერმანულ საღებავებს, ქარსს, თეთრ-ფურცლოვან რკინას. რელიგიური რარიტეტები—კვართი უფლისა, ლურსმნები და ნატეხები ჯვრისა, რომელზედაც ვითომდა გაკრული იყო მაცხოვარი, თითქოს ნამდვილი და ქართულ ტაძრებში დაცულნი, იშვიათი ხატები—ყოველივე ეს მოსკოველ დიპლომატებს აძლევდა გარკვეულ მასალას სპარსელებთან დიპლომატიური მოლაპარაკებისათვის. საქართველო უხსოვარი დროიდან ქრისტიანული მართლმადიდებელი ქვეყანაა, ამიტომ მისი მისწრაფება მოსკოვისაკენ, მისი სურვილი—გახდეს მოსკოვის ხელმწიფის ხელქვეითი, გასაგები, კანონიერი მოვლენაა და სპარსეთის მხრით წინააღმდეგობას არ უნდა იწვევდეს. ივერიის ღვთისმშობლის ხატი ამ დროს მოსკოვში მოსკოველ ვაჭართა ყველაზე სათაყვანო წმიდანი შეიქნა.

პატრიარქი ნიკონი აღმოსავლეთიდან დასავლეთისაკენ მიმავალ გზაზე, ათონის ქართული მონასტრის გეგმის მიხედვით, აგებს ივერია-ვალდაის მონასტერს. მოსკოველი ვაჭრები დიდი მონდომებით და ხალისით აგებენ ქართული ღვთისმშობლის სახელობის ეკლესიებს.⁷²)

ელჩების მიღების დროს თეიმურაზი იჭდა ოქრომკედითა და ვერცხლის ძაფით მოქარგულ შეინდისფერ ატლასის დიდ ბალიშზე.

მეორე ასეთივე უფრო მუქი ფერის ატლასის ბალიშზე მეფის ზურგს უკან კედელზე იყო მიღებული.

მეფის ხელმარჯვნივ ისხდნენ მიტროპოლიტები, ეპისკოპოსები, თავადები და აზნაურები. ხელმარცხნივ იჭდა გელათის მონასტრის წინამძღვარი ნიკიფორე, ორჯერ ელჩად ნამყოფი მოსკოვში.

თავადი ივანე გრიგოლაშვილი, რომელსაც გზაზე გვარიანი ჩხუბი მოუვიდა ტოლოჩანოვთან, ახლაც მწყურალად იყო ელჩის მიმართ განწყობილი. ეს განწყობილება მეფე თეიმურაზსაც გადაედო. მოლაპარაკების მთელ მსვლელობაში ელჩები გრძნობდნენ, როგორ ამხედრებდა გრიგოლაშვილი მეფეს მათ წინააღმდეგ. საქმეების გამო მასთან მისული თავკაცებისადმი მუდამ თავდაპირილი და ლმობიერი თეიმურაზი ამჯერად ძლივს მალავდა თავის გაგულებას. მიიღო რა საჩუქრები, მეფემ პირდაპირ, მოურიდეზად ჰკითხა ტოლოჩანოვს, რატომ არ ჩამომიტანე საქმისათვის ესოდენ საჭირო ეფიმიკები.

გამოცდილმა დიპლომატმა ნიკიფორე ტოლოჩანოვმა უმაღვე მოისაზრა, რა პასუხი უნდა გაეცა მეფისათვის.

— შენ — თეიმურაზ მეფეს, — გაახსენა ელჩმა, — მისი უდიდებულესობის ხელმწიფის ნაწყალობევი ეფიმიკები იმიტომ არ ჩამოგიტანეთ, რომ დიდმა ხელმწიფემ არ უწყოდა, თუ სად იმყოფებოდი შენ, მეფე თეიმურაზი, შენი სამეფოს დარბევის შემდეგ.

ეს იყო დიპლომატიური ფანდი, თავის დაძვრენა, მაგრამ ეს პასუხი მაინც სჯობდა პირდაპირ უარს თეიმურაზისათვის ფულადი დახმარების გაწევაზე.

მიღების პირველ დღესვე ელჩებმა აუწყეს თავიანთი ჩამოსვლის მიზანი. ჩამოვედით იმისათვის, რომ თან წავიყვანოთ შენი შვილიშვილი — უფლისწული ნიკოლოზი.

თეიმურაზს არა ერთხელ აღუთქვამს მოსკოვის ხელმწიფისათვის, რომ ერთგულების ნიშნად გაუგზავნიდა მას თავის ვაჟს და ვითს, ხოლო თავისი შვილიშვილის ნიკოლოზის გაგზავნის შესახებ საკითხი აღძრა თვითონ თეიმურაზმა დავითის დაღუპვის შემდეგ. მაგრამ ახლა თეიმურაზს ჰქონდა სრული საფუძველი, არ დათანხმებოდა ტოლოჩანოვს.

თეიმურაზმა ელჩებს გარანტიების გამოთხოვა დაუწყო.

— მე გაგატანთ ჩემი ძის შვილსა, მაგრამ მიათხოვებს კი ხელმწიფე თავის დას?

— ესოდენ დიდ საიდუმლო საქმეს, — უპასუხა ტოლოჩანოვმა, — თვინიერ ღმერთისა და ხელმწიფისა, ვერავინ გადაწყვეტს.

ტოლოჩანოვი სიმართლეს ამბობდა, ხელმწიფის დაზე ნიკოლოზის დაქორწინების საკითხი მოსკოვში ჯერ კიდევ არ გადაწყვეტილია.

— რას მეტყვი, არ გამოგზავნის ხელმწიფე ჯარსა და ფულს, რათა მტერთაგან გავწმინდო ჩემი სახელმწიფო? — ჰკითხა თეიმურაზმა და თან დასძინა: — უამისოდ აზრი არა აქვს, გაგატანოთ შვილი ჩემი ძისა.

— გაგატანე შვილიშვილი, — არწმუნებდა თეიმურაზს ტოლოჩანოვი, — ხელმწიფე იმდენ ფულს გამოგიგზავნის, რომ ვერ წარმოიდგენ. რაც შეეხება ლაშქარს, — გადავიდა ტოლოჩანოვი მოსკოვისათვის სამძიმო და ძნელად მოსაგვარებელ საკითხზე, — მისი გამოგზავნა შეუძლებელია: მაღალ მთებზე ჯარისკაცები ვერ გადმოვლენ და ვერც მარაგს გადმოიტანენ. შენი ქვეყანა კი დარბეულ-გავერანებულია და სახელმწიფოს არ ძალუძს მისი შენახვა.

ცოტახანს როდი უცდიდნენ ელჩები მეორე მიღებას მეფის კარზე. თეიმურაზი არ ჩქარობდა: ხან იტყობინებოდა ავად ვარო, ხან ვისვენებო, ან მოუცლელი ვარ ღიდი საქმეების გამო და არა მაქვს დრო გელაპარაკოთო.

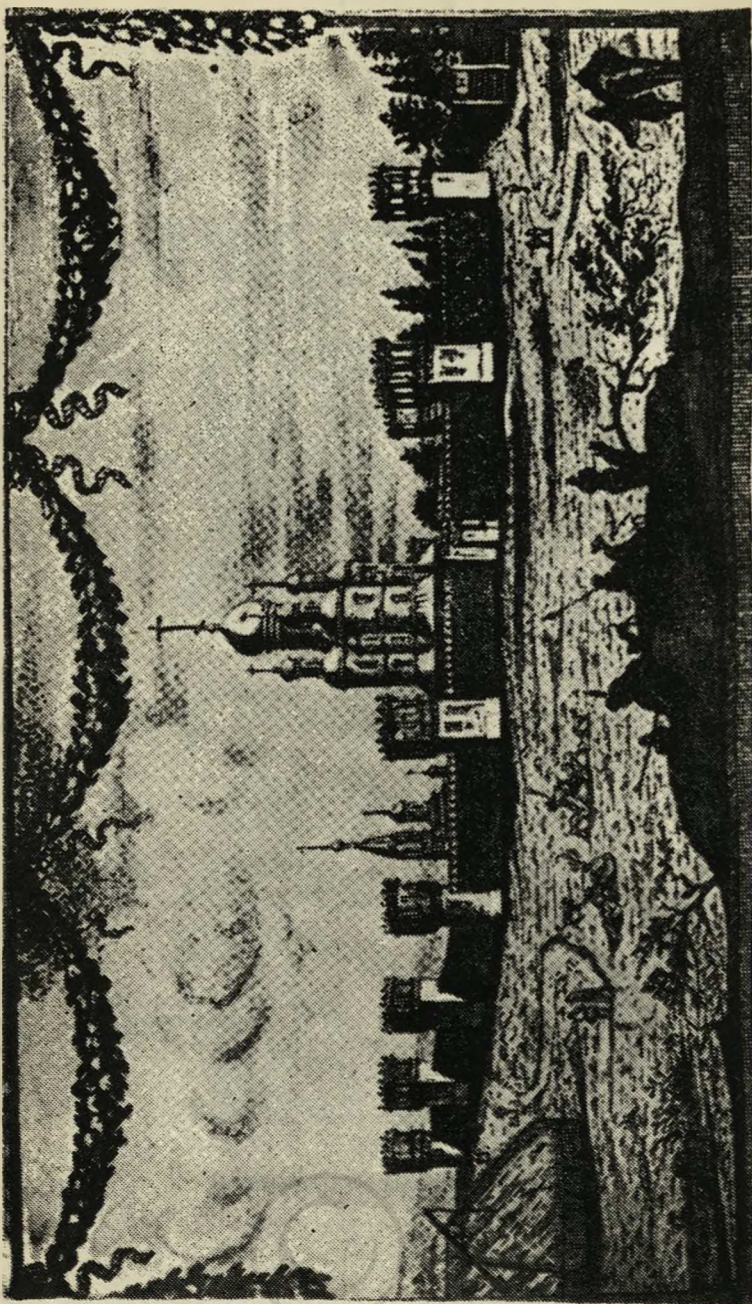
ტოლოჩანოვი, რომელიც არ მოელოდა ძალაუფლებას მოკლებული ხელმწიფისაგან ასეთ მედგარ წინააღმდეგობას, ამოდ უზიარებდა თავის უკმაყოფილებას გრიგოლაშვილს, ამოდ მოაგონებდა მას, რომ მეფე თეიმურაზს ჯვარზე მთხვევით ერთგულების ფიცი აქვს დადებული მოსკოვის ხელმწიფის წინაშე, რომ თეიმურაზ მეფე ალექსი მიხეილის ძის ქვეშევრდომია და არ ეკადრება წინ აღუდგეს თავისი ბატონის — მოსკოვის ხელმწიფის ნება-სურვილსო. ტოლოჩანოვი ხედებოდა, რომ თეიმურაზს უკვე აღარ სჯეროდა მოსკოველ ხელმწიფეთა დაუსრულებელი დაპირებისა დახმარების შესახებ, რომ ამის საფუძველს თეიმურაზს აძლევდა ის, რომ მოსკოვი მას უგზავნიდა მხოლოდ სიასამურებს; ფულს კი — არა! თეიმურაზის საბოლოო უარი უფლისწულის გაგზავნაზე იქნებოდა არა მარტო ტოლოჩანოვის მისიის მარცხი, არამედ ამას შეეძლო შეერყია მოსკოვის სახელმწიფოს პოლიტიკა საქართველოში.

რადაც არ უნდა დაჯდომოდა, ტოლოჩანოვს უნდა ჩაეხარებია უფლისწული და პირადად წაეყვანა იგი მოსკოვს. მხოლოდ მას შემდეგ, რაც იგი უფლისწულს ხელმწიფეს წარუდგენდა, ტოლოჩანოვს შეეძლო ეთქვა: შევასრულე მეფის დავალება, — მოსკოვის ხელმწიფეს საქართველოში ჰყავს თავისი ერთგული ვასალი, რომელიც მზად არის შეასრულოს მისი ყოველი ბრძანებაო.

იმერეთის მეფე ალექსანდრე III

ნახატი კახტელის

დონის მონასტერი, დეტალი გრაფიკისა „მოსკოვი“, 1707 წ.

ტოლოჩანოვს აწუხებდა ის მოლაპარაკება, რომელსაც თეიმურაზი სამეგრელოს მთავართან — დადიანთან აწარმოებდა. მის ყურამდე მიაღწია ხმამ, რომ დადიანი დაპირებია თეიმურაზს ჯარის მიშველებას კახეთის გასანთავისუფლებლად და სანაცვლოდ დადიანს მძევლად მოუთხოვია უფლისწული ერეკლე (ასე უწოდებდნენ შინაურულად ქართველები თეიმურაზის შვილიშვილს ნიკოლოზს). მოსკოვის საელჩოს კაცებმა თავიანთი თვალთ დაინახეს, როგორ მორეკეს დადიანის სამფლობელოდან — სამეგრელოდან ოცი ხარი თეიმურაზის ბანაკში, თავად გრიგოლშვილსაც აქ უაყვია დადიანთან მოლაპარაკების დაწყების ფაქტი...

დადგა შემოდგომა. მოსალოდნელი იყო, რომ თერგისაკენ გზა ჩაიკეტებოდა. იმერეთის მეფე ალექსანდრესთან ყველაფერი მოთავდა. ალექსანდრემ საზეიმო ვითარებაში შეჰფიცა მოსკოვს ერთგულება, გახდა მისი „ხოლობი“, როგორც უწოდებდნენ მაშინ მოსკოვის ხელმწიფის ყველა ქვეშევრდომს.

ელჩების უკან გამგზავრება ყოვნდებოდა მხოლოდ თეიმურაზის მიზეზით.

3 ოქტომბერს თეიმურაზმა მიიღო ტოლოჩანოვი და მისი კაცები.

მეფე დამშვიდებული იყო.

— ჩემი სიძე, იმერეთის მეფე ალექსანდრე, — უთხრა თეიმურაზმა ელჩებს, — თქვენ მოსკოვს, მის უდიდებულესობასთან, გისტუმრებთ. მე კი, სამწუხაროდ, არა ვარ მზად მის უდიდებულესობასთან ჩემი შვილიშვილი გაგატანოთ. იგი ჯერ სულ ბავშვია, მხოლოდ რვა წლისაა. ამასთან არც მომეპოვება სახსარი მისი სამგზავრო ხარჯებისათვის. მოგეხსენებათ, რომ სულ გაძარცულ-გაპარტახებული ვართ. წინა ხანებში მეფის უდიდებულესობისაგან ყოველთვის ვღებულობდი ოცი-ათას ეფიმაკას, ხოლო ახლა ხელმწიფემ იწება თქვენი ხელით გამოგზავნა მხოლოდ სიასამურები. რა უნდა ვუქნა მათ? ჩემს ქვეყანაში სიასამურებს გასავალი არა აქვთ; ოცდათხუთმეტი შეეკრა გასასყიდად ტრაპიზონს გავგზავნე. მეტი გზა არ არის, უნდა დავიცადოთ. თქვენ კი აქ გამოიხამთრეთ. გაზაფხულზე გაგამგზავრებთ, თან შვილიშვილსაც გაგატანთ და თავათ მე თერგამდე გაგაცილებთ.

თეიმურაზის ამ წინადადების გამო ტოლოჩანოვმა უკმაყოფილება გამოთქვა. იგი მოითხოვდა შესრულებულიყო დაპირება, რომელსაც მოსკოვის ხელმწიფეს აძლევდა თავის სიგელებში არა მარტო თვითონ თეიმურაზი, არამედ მისი ელჩიც — ივანე გრიგოლაშვილი.

შვილი პირადად ხელმწიფეს, მოსკოვში ყოფნის დროს. ბოლოს, წააწყდა რა თეიმურაზის ასეთ შეუდრეკლობას, ტოლოჩანოვმა მოს-
თხოვა მას წერილობითი ვალდებულება, რომ იგი გაზაფხულზე
უსათუოდ აახლებდა უფლისწულს მოსკოვის ხელმწიფეს.

თეიმურაზი განრისხდა. ტოლოჩანოვის მოთხოვნა კადნიერ
მოთხოვნად ჩასთვალა. შეწყვიტა მასთან თურქულ ენაზე ლაპარაკი,
ზურგი შეაქცია და თარჯიმნის საშუალებით ქართულად უთხრა:

— მე დიდი ხანია აღუთქვი მის უდიდებულესობას, რომ უფ-
ლისწულს გაუგზავნიდი, მაგრამ ახლა ვერ გამოვუშვებ. ის ჯერ კი-
დეც ბავშვია. არც არავითარ ხელწერილს მოგცემთ და არც გაგზავ-
ნის ვადას დავნიშნავ...

ახლა ტოლოჩანოვისაგან თეიმურაზი უსიამოვნების მეტს, არა-
ვითარ სიკეთეს არ მოელოდა. როცა იგი მოსკოვს ჩავიდოდა, შეეც-
ლო ნამდვილ ამბებთან ერთად ბევრი რამ ისეთი ელაპარაკა, რაც
სინამდვილეში არ მომხდარა.

— მე მოვითხოვ, — ბრძანა თეიმურაზმა, — რომ რუს ელჩო-
ბასთან ერთად მოსკოვს ჩემი ელჩიც გაემგზავროს. მე გამოვიტან
სახარებას, და ამ სახარების და ხატის წინაშე რუსმა ელჩებმა
შემომფიცონ, რომ როცა მეფის, მისი უდიდებულესობის წინაშე
წარსდგებიან, არავითარ სააუგო სიტყვას ჩემს შესახებ არ
იტყვიან. პირიქით, გამომექმამებია. ხოლო თუკი ელჩები ახლა
გაემგზავრებიან, მაშინ თერგზე ნუ გამოიზამთრებენ, პირდაპირ მოს-
კოვისკენ გასწიონ.

ტოლოჩანოვი აღშფოთდა:

— ჩვენ ხატზე მთხვევით შევფიცეთ ხელმწიფეს, მეფეს და
დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს. მეფე თეიმურაზს ხატზე
მთხვევით ჩვენ არ შევფიცავთ.

ელჩები წავიდნენ. კონფლიქტი არა თუ მოგვარდა, უფრო გამ-
წვავდა.

8 ოქტომბერს მეფემ ისევ მიიღო ელჩები. ამჯერად იგი ცდი-
ლობდა უფრო რბილი და ლმობიერი ყოფილიყო. თარჯიმანი მოი-
შორა და ელჩებს თურქულად დაუწყო ლაპარაკი. მეფე სთხოვდა:
ადრე გაზაფხულამდე, მხოლოდ სამი თვე მოიცადეთო.

ტოლოჩანოვს თავი გამომწვევად და მშრალად ეჭირა, მეფეს
ყველაფერზე ცივ უარს ეუბნებოდა.

— გაზაფხულზე, — არწმუნებდა თეიმურაზი ელჩებს, — უფ-
ლისწულთან ერთად მისი დედაც წამოვა. ახლა რომ გაგატანოთ

შვილიშვილი, შესაძლოა, გზაზე გაცივდეს და ავად გახდეს. ის ხომ
ჯერ სულ ბავშვია, მძიმე მგზავრობას ვერ გადაიტანს. გაზაფხულზე
მოვახერხებ და ამაღად ას კაცს გამოვაყოლებო.

ტოლოჩანოვი არავითარ პირობაზე არ თანხმდებოდა, დაეი-
ნებით მოითხოვდა უფლისწულის წაყვანას.

თეიმურაზი მოთმინებიდან გამოვიდა.

— შენ, ნიკიფორე, — უთხრა პრისხანედ ტოლოჩანოვს, — თა-
ვადანვე ჩემთვის ზიანის და ვნების მეტი არაფერი მოგიტანია! მი-
ფრთხილდი, ნაკუწ-ნაკუწად არ გაქციო თავიან-ტანიანად!

ტოლოჩანოვმა მოითმინა ეს მუქარა. თეიმურაზმა ზურგი შეუ-
ბრუნა და დაუწყო დალუქვა ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძისადმი
გასაგზავნ თავის პირად ბარათს. ტოლოჩანოვზე გაგულისებული
მეფე ადგილიდან არ წამომდგარა, ისე გაუწოდა სიგელი დიაც ალ-
ექსი იევლევს:

— აი ეს. ჩემი სიგელი, ალექსი, შენ ჩააბარე იგი მის უდიდებუ-
ლესობას. შენვე განდობ ჩემს ელჩს — ბერმონაზონს თეოფაანს.
ნიკიფორეს მე ელჩად არ ვცნობ და სიგელს მას ვერ ვანდობ.

პირადი შეურაცხყოფა ტოლოჩანოვმა დამშვიდებით გადაიტანა,
მაგრამ ამასთან თეიმურაზმა დაარღვია საელჩო წესდება, გაუწოდა
რა იევლევს სიგელი ისე, რომ ფეხზე არ წამომდგარა.

ტოლოჩანოვმა ამით ისარგებლა.

— მეფეო თეიმურაზ. — მკაცრად თქვა მან. — უმართებულო-
ბაა, როცა ქვეშევრდომი თავის ხელმწიფეს სიგელს ან ბარათს უგ-
ზავნის და ასე უპატივცემულოდ იძლევა მას. ამის ნება რომ თავის-
თავისთვის მიეცა თურქეთის სულთანს, მაშინაც კი არ შეიძლებოდა
ამის მოთმენა. შენ კი, მეფეო თეიმურაზ, ხელმწიფის ქვეშევრდომი
ხარ და ასე სააუგო საქმეს სჩადიხარ. კეთილ ინებეთ და სიგელი მე
ჩამაბარეთ. მე და ალექსი ერთად ვართ შენთან წარმოგზავნილი და
არა ცალ-ცალკე!

თეიმურაზი არ შებრუნებულა ტოლოჩანოვისაკენ, ისე დაეი-
ნებით განაგრძობდა მოთხოვნას, — ჩაებარებია სიგელი დიაც
ალექსი იევლევს.

თეიმურაზის ასეთ მტრულ დამოკიდებულებას ტოლოჩანოვი თა-
ვად გრიგოლაშვილს აბრალებდა, — მან დამაბეზლა მეფესთან და
ამხედრა იგი ჩემს წინააღმდეგო.

— ჩვენი წაკიდების მიზეზი შენა ხარ, — უთხრა ტოლოჩანოვ-
მა თავადს. — გზაზე, ზოზორუყოს მამულში, შენ გინდოდა ისრით
მოგეკალი იმისათვის, რომ არ გიშვებდი მისულიყავი თეიმურაზ

მეფის მტერთან — არისტოფთან. დღემდე მე ვლუმდი, არაფერს ვამბობდი ამის შესახებ, მაგრამ ახლა, დე, იცოდეს ყველაფერი მეფე თეიმურაზმა.

— ზოზორუყოსთან ყოფნის დროს. — შეედავა გრიგოლაშვილი, — შეურაცხყოფა პირველად შენ მომაყენე.

— შენ, თავადო ივანე, — განაგრძობდა ტოლოჩანოვი, — როცა მოსკოვს ოცი ვერსით დავშორდით, მენიჩე გლეხკაცს ხელი ჰკარი და ნიჩბიანად მდინარეში გადაუძახე. შენ კიდეც არ იცი, რა ჩაიწერა წიგნში ამის გამო კოლომნაში.

ტოლოჩანოვი, რომელიც უკვე ველარ ბედავდა კადნიერად მოქცეოდა მეფე თეიმურაზს, ყოველმხრივ ცდილობდა მეფის თვალში გაეშავებია გრიგოლაშვილი, დაემტკიცებია თეიმურაზისათვის, რომ მეტისმეტად ენდობოდა არასანდო ადამიანებს. მაგრამ თეიმურაზი ყურადღებას არ აქცევდა ტოლოჩანოვის ლაპარაკს. მეფე კვლავ დაჟინებით მოითხოვდა, — ღიაკ ალექსეი იევლევის ჩაებარება სიგელი და თან წაეყვანა მოსკოვში ბერმონაზონი თეოფანე-იევლევი ვერ ბედავდა საელჩოს მეთაურის — ტოლოჩანოვის წინააღმდეგ წასულიყო. თეიმურაზი დაემუქრა იევლევის. არა მარტო ტოლოჩანოვზე, შენს შესახებაც მივწერ მოსკოვსო.

რაკი იევლიევიც ვერ დაიყოლია, თეიმურაზმა მიღება დამთავრებულად გამოაცნადა. დამშვიდობებისას ელჩებმა სთხოვეს თეიმურაზს: ნება მოგვეცით ხელზე გემთხვიოთო.

— თუმცა შენ, მეფეო თეიმურაზ, განრისხებული ხარ ჩვენზე — ხელმწიფის მოციქულებზე, მაინც ურიგო იქნება ხელზე არ გეამბოროთ და ისე ვეახლოთ მის მეფურ უდიდესებულებას.

თეიმურაზი წამოდგა, ხელი მოჰკიდა ორსავე თავის შვილიშვილს, ელჩების წინ დააყენა და თქვა:

— აბ, ეს უფროსი შვილიშვილი ლუარსაბი — ჩემია, ეს უმცროსი — ნიკოლოზი კი, დიდი ხანია, ხელმწიფისაა.

ელჩები დაიხარნენ თეიმურაზის და უფლისწულების ხელის სამთხვევად, დაბლად თავი დაუკრეს და გავიდნენ.⁷³⁾

II

მეფე თეიმურაზი ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძეს სწერდა: „... მოვიდნენ შენი ელჩები: ელჩი ნიკიფორე ტოლოჩანოვი და ღიაკი ალექსი, მომიტანეს ძღვნად ოთხმოცდარობი შეკვრა სიასამური მე და

* დედანი დაწერილია ბერძნულ ენაზე.

- თვრამეტი შეკვრა სიასამური — ჩემს დიდებულებს. მივიღე ბრძანება შენი, რომ გამოგიგზავნო უფლისწული, ნეტარხსენებული შვილის ჩემის დავითის ვაჟი, ესე იგი შვილიშვილი ჩემი ნიკოლოზი. უფლისწული ნიკოლოზი მე მიწოდდა გამომეტანებია შენი ელჩის ნიკიფორესათვის, ვუთხარი მას, მოეცადა კიდეც ერთი ზამთარი, ვიდრე გამოგზავნიდი უფლისწულის დედას და თავათ მეც ჩამოვიდოდი თერგს, რომ უფლისწული გადმოგებარებია. სიასამურები, რომელნიც შენ, დღეგრძელო მეფეც, გამოგიგზავნე, ჩვენ ქვეყანაში არ იხმარება. მე ისინი გავგზავნე თურქეთს გასაყიდად, და ამიტომაც ვთხოვე შენს ელჩს — ერთი ზამთარი კიდეც მოეცადა იმისათვის, რომ ერთად გამოგზავრებულებიყავით აქედან თერგამდე. მე მას ვეფიცებოდი წმინდა ხატის წინაშე, რომ არასგზით არ მოვატყუებდი, რომ მოეცადა და ერთად წავსულიყავით. ის არ ერწმუნა ჩემს ფიცს და არ მიიღო სიტყვა ჩემი, მას არც ჩემი ელჩის წამოყვანა უნდოდა.

გიგზავნი ბერს (სახელი მისი თეოფანეა) სიგელით შენი დიდებულებისადმი, რათა მივიღო პასუხი შენი დიდებულებისა. თავათვე უცილობლად ჩამოვალ თერგს, თან წამოვიყვან უფლისწულს დედითურთ და შენ ჩაგაბარებ. ხოლო როცა მას ჩაგაბარებ, დაბალი თავისდაკვრით გთხოვ შენ, დიდო ხელმწიფეც, გამოგიგზავნო ჯარი და ფული.

ხოლო ბერი, რომელსაც შენთან ამ წერილით ვაგზავნი, მალე დააბრუნე, რათა მან, რაც შეიძლება ადრე ჩამომიტანოს შენი უდიდებულესობის პასუხი.⁷⁴⁾

მთელ ზამთარს ამზადებდა თეიმურაზი გასამგზავრებლად თავის უმცროს შვილიშვილს — ნიკოლოზს. უფლისწულს რუსეთში მიჰყვებოდა ამაღლა დაახლოებით ასი კაცის რაოდენობით. იმათ, ვინც უფლისწულთან მოსკოვში უნდა დარჩენილიყო, თან მიჰყავდათ ცოლ-შვილი.

უფლისწულთან ერთად მოსკოვს მიდიოდა თავადი ივანე გრიგოლაშვილი მთელი თავისი ოჯახით.

ყრმა ნიკოლოზს თან მიჰყვებოდა დედამისი — დედოფალი ელენე. გულისტკივლით შორდებოდა თეიმურაზი ყრმა უფლისწულს, რომელსაც, ის იყო, ათი წელი შეუსრულდა. საქართველოსა და მამა-პაპეული ტახტის გადარჩენისათვის თეიმურაზმა მიმოფანტა და დაკარგა მთელი თავისი ოჯახი. შაჰ-აბას პირველს მან ამათად გაუგზავნა დედა თვისი — ქეთევანი და ორი ვაჟიშვილი — ალექსანდრე და ლეონი. შაჰს არ დაუყოვნებია და, როგორც კი მიიღო ცნობა ორანის ჯარის დამარცხების შესახებ 1620 წელს, მაშინვე დასაბჭუ-

რისა ორივე ვაჟი, ხოლო 1624 წელს, როცა ქართველებმა მარაბდის ველზე თოთხმეტი ათასი ყიზილბაში გაწყვიტეს, ამ ამბის მიღების-თანავე, შაჰმა ბრძანა წამებით მოეკვდინებინათ დედოფალი ქეთევანი. ქეთევანს ებრძანა მიეღო მუსულმანობა. დედოფალმა უარი თქვა, მაშინ იგი გააშიშვლეს და მარწუხებით ტანზე ხორცის გლეჯა დაუწყეს. ბოლოს, თავზე ჩამოაცვეს წითლად გავარვარებული ქვაბი. მისი დანახშირებული სხეულის ნაშთები—თავი და ხელის მტევნები ფრანცისკოელმა ბერებმა, რომლებიც ქეთევანის წამებას დაესწრნენ შირაზში, თეიმურაზ მეფეს ჩამოუტანეს კახეთში. თეიმურაზმა ნეშტი ოქროს ნაჭედ ყუთში მოათავსა და ალავერდის ტაძარში დაკრძალა.

საქართველოს ეკლესიამ ქეთევანი წმიდანთა შორის ჩარიცხა.

თეიმურაზის ერთი ვაჟიშვილი, უფლისწული დავითი, ბრძოლის დროს მტრებმა შეიპყრეს და წამებით მოჰკლეს.

ახლა თეიმურაზ მეფე შორდებოდა თავის ოჯახის ერთ-ერთს უკანასკნელ წევრს. მასთან რჩებოდა მხოლოდ უფროსი შვილიშვილი—ლუარსაბი.

გამგზავრებულებს წინ გრძელი და სახიფათო გზა ედოთ. უნდა გადაელახათ მაღალი გაუვალი მთები. მაგრამ ეს როდი აწუხებდა თეიმურაზს. ყუმიკთა დაბლობი, რომელიც უნდა გაეარა უფლისწულს თავისი მრავალრიცხოვანი ამალით, ორკეცად უფრო საშიში იყო.

1652 წელს თერგიდან მოსკოვს ჩავიდა მეფე თეიმურაზის შიკრიკი ივანე მეჭურჭლე და ჩაიტანა ამბავი, უფლისწული ნიკოლოზი და დედამისი დედოფალი ელენე ლეონის ასული ყუმიკებმა გაძარცვესო, თავადი ივანე გრიგოლაშვილი მოჰკლესო, ხოლო მისი ცოლ-შვილი შაჰთან გაგზავნესო... შაჰი შეეცადა, მოსკოვს მიმავალ ქართველ უფლისწულს გზაზე გადაღობებოდა.⁷⁶⁾

მოსკოვში მოუთმენლად მოელოდნენ ქართველ უფლისწულს. მოსკოვის მეფის ბრწყინვალე ამალაში მას უნდა დაეჭირა მეფის მიმართ ყველაზე უახლოესი ადგილი. მანამდე მუდამ ხელმწიფესთან მყოფი ციმბირელი და ყასიმელი უფლისწულები ამიერიდან უკანა რიგში გადადიოდნენ. ციმბირი, უკვე დიდი ხანია, რუსეთის განაპირა კუთხე გამხდარიყო, ხოლო ასტრახანის სახანო სავოევოდოდ გადაექციათ. რა მოელის საქართველოს? კითხულობდნენ მოსკოვში.—ხომ არ მოახლოვდა დრო, როცა შაჰმა უნდა დაუთმოს იგი რუსეთს? ხომ არ დამდგარა დრო, რუსეთი მიეშველოს მართლმადიდებელ ქართველ მეფეებსო? ხომ არ არის უკვე დრო, გაიხსნას

პირდაპირი სავაჭრო გზა ასტრახანიდან აღმოსავლეთისაკენ, სადაც, თურმე, მცირეოდენი მართლმადიდებელი ქრისტიანები როდი ცხოვრობენ, რომლებიც მზად არიან ხელი გაუწოდონ რუსეთს.

თერგს, ასტრახანს, ყაზანს —ყველგან დაიგზავნა განკარგულებანი ღირსეულად შეხვედროდნენ ქართველ უფლისწულს. გზაზე გაძარცულ ნიკოლოზს და დედამისს—ელენე ლეონის ასულს ასტრახანში საჩუქრად მიართვეს ტანსაცმელები და ქსოვილები. ასტრახანიდან მოსკოვს ატყობინებდნენ, რომ გზაზე მოკლულ თავად ივანე გრიგოლაშვილის ნაცვლად მეფე თეიმურაზმა გამოგზავნა ახალი კაცი — არქიმანდრიტი გერმანეო.⁷⁶⁾

1653 წლის ნოემბერში უფლისწულის ნიკოლოზის და მისი დედის — დედოფლის ელენეს შესახვედრად მოსკოვიდან ნიჟინ-ნოვგოროდს გაიგზავნენ სტოლნიკი თავადი მიხეილ სემიონის ძე პროზოროვსკი, აზნაური ათანასე ოსეფის ძე პრონჩიშჩევი და დიაკი გლეზ პატრაქეევი. თავად პროზოროვსკის ებრძანა ხელმწიფისაგან—ყოფილიყო ქართველი უფლისწულის ეტლის მეჯაგრე, ათანასე პრონჩიშჩევს და დიაკ გლეზ პატრაქეევს—ყოფილიყვნენ პრისტავებად დედოფალსა და უფლისწულთან, ხოლო ივანე პრონჩიშჩევს ებრძანა—მდგარიყო დედოფლისა და უფლისწულის ეტლის სატერფულთან, რათა თვალყური ედევნებინათ, რომ ეტლი ღრანტეებსა და ნარვალში არ გადაბრუნებულიყო.⁷⁷⁾

27 დეკემბერს ბატონიშვილი დედიოთურთ მოსკოვს ჩავიდა. ტვერის ალაყაფთან ქართველი უფლისწულის ქარავანს შეეგებნენ თავადი ხილკოვი და დიაკი დონტუროვი, ხოლო ქალაქში შესვლისას მათ დახვდა უამრავი ხალხი სტოლნიკების, სტრიაპჩების და მოსკოველი აზნაურების მეთაურობით.⁷⁸⁾

1654 წლის პირველ იანვარს ქართველი ბატონიშვილი მიიღო მეფე ალექსი მიხეილის ძემ წახანაგოვან პალატაში. რინდები — მეფის საჭურველმტვირთველნი (ეს იყო საპატიო თანამდებობა, რომელსაც ჩვეულებრივ ასრულებდნენ დიდი გვარისშვილი ყმაწვილ-კაცები), თეთრ ტანსაცმელში იყვნენ ჩაცმულნი.⁷⁹⁾ ამჯერად რინდ-საჭურველმტვირთველებად დანიშნული იყვნენ ვაჟები თავად ნიკიტა ოდოევსკისა, — თედორე და ალექსი და თავად პროზოროვსკისა—ივანე და პეტრე.

უფლისწულს სამგზის შეხვედრა მოუწყვეს. როცა ბატონიშვილის მარხილი პარმალს მიადგა, მას და მის ამაღას გამოეგებნენ თედორე თედორეს ძე კურაკინი, თედორე ლევის ძე პლეშჩევი და დიაკი გრიგორი ოდინცევი. იმათ პარმალამდე მიაცილეს ბატონიშვილი

(რომელსაც თავი ღირსეულად, მაგრამ უბრალოდ, ძალდაუტანებლად და თამამად ეჭირა). მას არ ეუცხოებოდა არაჩვეულებრივი ზარზეიმური ცერემონია, რომელიც საქართველოში არ იცოდნენ. აქ წახნაგოვანი პალატის პარმალის კარებთან უფლისწულს შეეგებნენ ბოიარინი—თავადი გრიგორი სემიონის ძე კურაკინი, სტოლნიკი — თავადი ანდრეი ივანეს ძე ხილკოვი და ალექსანდრე დუროვი.⁸⁰⁾

მესამე—ყველაზე დიდი შეხვედრა ბატონიშვილს მოუწყეს წახნაგოვანი პალატის კარებთან. ამ შეხვედრაში მონაწილეობდნენ მხოლოდ და მხოლოდ ბოიარები: თავადი ალექსი ნიკიტას ძე ტრუბეცკოი, თავადი ივანე ვასილის ძე ხილკოვი და საკრებულოს მდივანი სემიონ ზაბოროცკი.⁸¹⁾

უფლისწულმა ნიკოლოზმა თავისი ბავშვობა თითქმის სულ გზაზე გაატარა — მეფის ოჯახი სულ მუდამ მომთაბარეობდა: მტრისგან იხიზნებოდა მიუვალ ადგილებში. როგორც ქართველ უფლისწულს შეეფერებოდა, უწინარეს ყოვლისა, იგი იყო მეომარი და მხედარი, ძალღონიანი და მკლავმაგარი ყმაწვილი.

ხელმწიფემ გულმოდგინედ მიიღო უფლისწული და მიიპატიჟა იგი საზეიმო სადილზე. სადილზე მიწვეული იყვნენ სრულიად რუსეთის პატრიარქი ნიკონი, თავადები ტრუბეცკოი, კურაკინი, ხილკოვი და ნიკოლოზის მთელი ამალა, უფლისწულის მამამძუძე ლაზარე დავითაშვილითურთ.⁸²⁾

ნიკოლოზს ვაჟკაცივით ეჭირა თავი. ჰბაძავდა თავის პაპას—თეიმურაზს, ოდნავ თავდახრილი იღებდა ფიალასა და სვამდა ღინჯად, აუჩქარებლად, თანაბარი ყლუპებით...

ეს და ხელმწიფესთან გამართული სხვა სადილები, რომლებზედაც მიწვეული იყო ბატონიშვილი, იშვიათ საზეიმო ვითარებაში მიმდინარეობდა, დიდი ზარზეიმურობით, რთული სამეფისკარო ცერემონიალით და ეთიკეტით.⁸³⁾ ყველაფერი ცხადყოფდა, რომ უფლისწულის, თეიმურაზის შვილიშვილის, ივერიის ტახტის პირველი შესაძლებელი მემკვიდრის მოსკოვში ჩასვლას დიდ მნიშვნელობას აძლევდნენ.

უფლისწულ ნიკოლოზ დავითის ძის პატივსაცემად გამართულ პირველ საზეიმო სადილზე პატრიარქი ნიკონი ხელმწიფეს მარჯვენა მხარეს უჯდა, ხოლო უფლისწული — მარცხენა მხარეს.⁸⁴⁾

ბოიარები, საკრებულოს მსახურნი და დიაკები სუფრას უსხდნენ თეთრ თაფთიან ქურქებში და მაღალ ქუდებში გამოწყობილნი. ღვინის მიტანას და დასხმას მეფის სუფრაზე განაგებდა თავადი პეტრე ჩერკასკი; ხელმწიფის თასში ღვინოს ასხამდა სტოლნიკი

ივანე კოლიჩევი, ხოლო უფლისწულს ემსახურებოდა სტოლნიკი ივანე პროზოროვსკი.⁸⁵⁾

როცა სადილი დამთავრდა და სუფრიდან წამოიშალნენ, უფლისწულს მოუწყვეს გაცილება, რომელიც ისეთივე ზეიმური იყო, როგორიც შეხვედრა. მიაცილებდნენ იგივე პირები, ვინც შეხვდნენ. ამჯერადაც მტკიცედ იცავდნენ სამეფისკარო ცერემონიალს. სტოლნიკებმა — თავადმა თედორე კურაკინმა და თავადმა თედორე პლეშჩევმა ბატონიშვილი მიაცილეს მარხილამდე. ამის შემდგომ, ხელმწიფის ბრძანებით, თავადი ალექსი ნიკიტას ძე ტრუბეცკოი უფლისწულს გაჰყვა შინ სამსახურის გასაწევად.⁸⁶⁾

ხოლო დედოფალ ელენე ლეონის ასულთან ხელმწიფემ სადილობისას თავის სუფრიდან გაგზავნა სტოლნიკი ივანე პროზოროვსკი.⁸⁷⁾

ექვს იანვარს, ნათლიების ღღეს, უფლისწულს კვლავ ჰქონდა სტუმრობა ხელმწიფესთან. როგორც პირველად, ახლაც, მას მოუწყვეს სამზავის შეხვედრა — მცირე, საშუალო და დიდი... მისი სტუმრად მოსვლა ახლაც დამხდურთ აუწყა ოკოლნიჩიმ — ნიკიფორე აერგის ძე სობაჟინმა. რინდ-საჭურველმტვირთველებად იყვნენ დიდი გვარის ყმაწვილები. იგივე პრისტავები და დიაკები მიუჩინეს მას გამცილებლად.⁸⁸⁾

უფლისწულის მამამძუძე, დარბაისელი ქართველი თავადი ლაზარე დავითაშვილი მოხიბლა თავისმა აღზრდილმა, ისე უბრალოდ, თავაზიანად და ამავე დროს ღირსეულად ეჭირა თავი ყრმა უფლისწულს. სამეფისკარო ცერემონიალის საიდუმლოებას იგი უმაღლესად, თავის აღზრდელზე უფრო სწრაფად უღებდა ალღოს; კაცს შეიძლებოდა ეფიქრა, რომ რუსული სამეფისკარო წესრიგი უფლისწულისათვის კარგა ხნის ცნობილი ამბავი იყო.

მეფე და კარის დიდებულნი კმაყოფილნი დარჩნენ, რაკი ნახეს, თუ რა მოყვანილი, ლამაზი, თავდაჭერილი და ამავე დროს რა ჰქვიანი და მოსაზრებელი იყო ეს ნაცრისფერთვალებიანი ყმაწვილი. მათ არ სჯეროდათ, რომ უფლისწული მხოლოდ თერთმეტი წლისა იყო. ეს მათ მიაჩნდათ თეიმურაზის გამონაგონად, იმ თეიმურაზისა, რომელსაც არ უნდოდა მოსკოვს გაესტუმრებია ესოდენ ახალგაზრდა შვილიშვილი. მასპინძელთა აზრით, ნიკოლოზ ბატონიშვილის ხნოვანება თოთხმეტ-თხუთმეტ წლისაზე ნაკლები არ უნდა ყოფილიყო.

ნათლიების ღღეს სრულიად რუსეთის პატრიარქმა ნიკონმა ხელმწიფესთან ისაძილა. ხელმწიფემ უბრძანა თავად პეტრე ელმურაზის ძე ჩერკასკის, ჰხლებოდა საქართველოს უფლისწულს და

მიერთმია მისთვის „ხელმწიფისაგან ნაწყალობევი სუფრა საჰმელ-
ლითა და სასმელით“.⁸⁹⁾

ამ დავალებას განსაკუთრებული მნიშვნელობა ჰქონდა მიცემუ-
ლი. ჩერკასკის გადაეცა ბრძანებულება საკრებულოს მდივნის —
„დუმნი დიაკის“ ალმაზ ივანოვის ხელმოწერით. უფლისწულთან
წარგზავნილებს ევალეზობდათ „მორიდებით და სიფრთხილით“ ელა-
პარაკნათ და ის, რის თქმასაც უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე
ინებებდა, ყველაფერი ხელმწიფისათვის მოეხსენებიათ.

ჩერკასკის ყოველი მოქმედება და სიტყვა განრიგებული იყო
ბრძანებულებით. ეს წინასწარ შედგენილი გეგმა გვაძლევს ცნობას,
რომ თავადი პეტრე ჩერკასკი, მოვიდა თუ არა უფლისწულის სასახ-
ლის კართან, მარხილებიდან ჩამოხტა და ხორომებში შევიდა: მას
უკან გაჰყვნენ მხლებლები სუზანით, ჭურჭლებით, საჰმელითა და
სასმელით.

როცა უფლისწულთან შევიდა, ჩერკასკიმ თარჯიმნის პირით,
ნიკოლოზ დავითის ძეს ამ სიტყვებით მიმართა:

— უფლისწულო ნიკოლოზ დავითის ძე, წყალობითა ღვთისათა,
დიდმა ხელმწიფემ და დიდმა მთავარმა ალექსი მიხეილის ძემ, სრუ-
ლიად რუსეთის თვითმპყრობელმა და მრავალ სახელმწიფოთა ხელმ-
წიფემ, მოიღო წყალობა თქვენზე და თავისი სუფრიდან. ეს საჰმელ-
სასმელი მოგართვათ.

ამ სიტყვის წარმოთქმისთანავე ჩერკასკიმ მხლებლებს უბრძანა,
გაეშალათ სუზანი და დაეღაგებიათ მასზე ჭურჭელი, ნუსხის მიხედ-
ვით იმდენი, „რამდენსაც სუფრა დაიტევდა“.

შემდეგ ჩერკასკიმ ხელში აიღო თასყაშული სასმელით:

— ამ თასით დღეგრძელი და ჯანმრთელი იყოს დიდი ხელმწიფე
და დიდი მთავარი ალექსი მიხეილის ძე, სრულიად რუსეთის თვითმ-
პყრობელი, მრავალ სახელმწიფოთა ხელმწიფე.

უფლისწულმა მიიღო თასი. იგი უმაღლესი მიხვდა, თუ რა საზეიმო
ვითარებაში მოხვდა და რას ავალებდა ეს გარემოება. გრძელკალ-
თებიანი, მძიმე ტანსაცმლით მოსილნი, ახოვანი და რამდენადმე
ზორზოხი ადამიანები (რომლებიც სრულიადაც არ ჰგავდნენ პირ-
გაპარსულ, უღვამიან კახელებს) სულგანბულნი, მოწიწებითა და
ამასთან გამომცდელად უყურებდნენ მას: ელოდნენ, რას იტყვის
ჭაბუკი უფლისწული, რომელსაც ჯერ მხოლოდ ღიწლი ამოსვლო-
და საუღვამუზე; არა ნაკლები ცნობისმოყვარეობით შესცქეროდა.
ნიკოლოზს მისივე მამამძუძე — ლაზარე დავითაშვილი (ანუ კნიაზ
დავიდოვი, როგორც მას ახლა უწოდებდნენ მოსკოვში). დავითა-

შვილმა შეამჩნია, თუ როგორ შეეცვალა უფლისწულს სახის გამომე-
ტყველება. წარბები მოელუშა, ტუჩებთან ნაოჭი გაუჩნდა, ნაცრის-
ფერი უდარდელი თვალები უცბად შეუვიწროვდა და ზედ ტყვიას-
ვით ცივი იერი გადაეკრა. უფლისწული დაემგვანა თავის მამას —
უფლისწულს დავითს (კაცს უფრო სასტიკს, ვიდრე თეიმურაზი-
იყო).

მას გაახსენდა ჯერ ქართლიდან, ხოლო შემდეგ კახეთიდან გან-
დევნილი თავისი პაპა, რომელიც მხოლოდ რუსთა დახმარების მო-
ლოდინით ცოცხლობდა და, უფლისწულმა სწორედ ამით დაიწყო.
მან განაცხადა: „ჩამოველ აქ, დიდებულ ქალაქ მოსკოვში, რომ და-
ვადასტურო ჩემი და ჩემი პაპის, ქართველი მეფის თეიმურაზის
ერთგულეობა დიდი ხელმწიფისადმი — მეფისა და დიდი მთავრის —
ალექსი მიხეილის ძისადმი! იყოს იგი დღეგრძელი მრავალჯამიერ“.

მეფისწულმა დასცალა თასი და გადასცა იგი პეტრე ჩერკასკის.

ამის შემდეგ თავადმა პეტრე ჩერკასკიმ ისეთი სახე მიიღო, რომ
ჩანდა, წასვლას აპირებდა, მაგრამ უფლისწულმა, რა თქმა უნდა,
არ გაუშვა და დაბეჯითებით სთხოვა, რომ თავადს მასთან ერთად
მიერთმია დიდი ხელმწიფის ნაწყალობევი.

თავადმა პეტრემ უარი ვერ ჰკადრა, მაგრამ არც გაკადნიერდა
მასთან ერთ სუფრაზე დამჯდარიყო, თუმცა მრავალჯერ სთხოვა ეს.
თავადს უფლისწულმა (წინასწარი განრიგება სასტიკად უკრძალავდა
მას ერთ სუფრაზე უფლისწულთან დაჯდომას). თავადი ჩერკასკი
თავმდაბლად მოთავსდა ცალკე სუფრაზე და თავის მხლებლებს —
პრისტავებს და დიაკებს უბრძანა, ჩემს პირდაპირ სკამებზე დაე-
ქითო.⁹⁰⁾

უფლისწული, როცა ყველანი დასხდნენ და ჭამას შეუდგნენ,
ერთბაშად მიუყრდა, დადუმდა და მთელი სადილობის მანძილზე
სალამომდე, კრინტი არ დაუძრავს.

*

* *

ქართველ ბატონიშვილებზე და იმაზე, თუ რა რიგ ლამაზი და მოხ-
დენილი იყო იგი, მთელს მოსკოვში ლაპარაკობდნენ.

სამი დღის შემდეგ, 1654 წლის სამ იანვარს, მეფე ალექსი-
მიხეილის ძის მეუღლემ დედოფალმა მარიამ, თუმცა იგი ფეხმძიმედ
იყო და უკანასკნელ თვეში იდგა, თავის სასადილო დარბაზში მიიღო.
ქართველი დედოფალი ელენე ლეონის ასული. ქართველ დედო-
ფალს, იმისათვის, რომ იგი სასახლემდე მიეცილებინათ, შინ ეახლ-

ნენ თავადის ცოლნი ანისია ვასილის ასული ხილკოვა და მარია კორნელის ასული ვოლინსკაია, აგრეთვე ათანასე ოსეთის ძე პრონჩიშკევი.

დედოფალ ელენეს დარბაზობა და სადილი გაუმართეს ოქროს პალატაში. დარბაზობაც და სადილობაც დედოფალ ელენეს პატივსაცემად მდიდრული და ზარზეიმური იყო; მას ისეთივე რთული სამეფისკარო ცერემონიალი სდევდა თან, როგორიც ელენე ლეონის ასულის ვაჟის—ნიკოლოზ დავითის ძის დარბაზობას. დედაც და ვაჟიშვილიც მაშინვე იქნენ მიღებულნი მეფისკარის დიდებულთა წრეში, სადაც მათ უმაღლესი მეფური პატივით ეპყრობოდნენ.⁹¹

დედოფალი ელენე ლეონის ასული—ქალი უაღრესად ჰკვიანო და კეთილშობილი (ასეთად სთვლიდნენ მას რუსებიც და უცხოელებიც), მის შვილზე—უფლისწულ ნიკოლოზზე ნაკლებ არ მოსწონდათ მოსკოვში.⁹²) დედოფალ ელენეს მეუღლის—ბატონიშვილ დავითის—თეიმურაზის ძის მოწამებრივმა სიკვდილმა უღმრთოდეს „მუსულმანთა“ ხელისაგან, რუს ქალებზე ძალიან დიდი შთაბეჭდილება მოახდინა. ყველას ეცოდებოდა მამაცი დავითის ვაჟიშვილი. ახალგაზრდა უფლისწული და სასახლის ქალები მას არასოდეს არ ივიწყებდნენ.

თორმეტ იანვარს, ხელმწიფის დის—ტატიანა მიხეილის ასულის დაბადების დღეს, სწორედ იმ ტატიანასი, რომელიც თეიმურაზმა ალექსი მიხეილის ძეს თავისი შვილიშვილის ნიკოლოზის საცოლედ სთხოვა, ხელმწიფეს საუბარი ჰქონდა ქართველ ბატონიშვილზე პატრიარქ ნიკონთან. ამ დღეს მეფემ კვლავ გაუზავნა ქართველ ბატონიშვილს მოსაკითხი იმავე პეტრე ჩერკასკის ხელით. ჩვიდმეტ იანვარს მოხდა უფლისწულის პირველი გასვლა მოსკოვიდან, — იგი ეახლა ხელმწიფეს, რომელიც ზვენიგოროდს, საბა სასწაულმოქმედის მონასტერში გაემგზავრა. ქართველ ბატონიშვილს, როგორც მეფის დიდგვაროვან შთამომავალს, გამყოლად მიუჩინეს თავადი ანდრეი მიხეილის ძე მეშჩერსკი. თვალყურის დევნება მარხილისათვის, რომ იგი ნარვალესა და ღრანტეებში არ გადაბრუნებულიყო, დაევალა სტრიაპჩის აბრამ სვიაზიევს.⁹³)

ასე მოხვდა ქართველი ბატონიშვილი მეფის ოჯახის წრეში. რა თქმა უნდა, იგი არ ითვლებოდა ხელმწიფის დის—ტატიანა მიხეილის ასულის საქმროდ, რასაც ესოდენ მოწადინებული იყო მეფე თეიმურაზი, მაგრამ უფლისწული მაინც ახლო იდგა სამეფო კართან. მისმა დამოკიდებულებამ მეფის ოჯახთან ნათესაური დაახლოების ზასიათი მიიღო.

ოცდარვა იანვარს, ალექსი კვირაში, ხელმწიფე სადილად ეწვია მოსკოვის პატრიარქს ნიკონს. საუბარი ისევ ქართველ ბატონიშვილ ნიკოლოზზე ჩამოვარდა, და მეფემ კვლავ გაგზავნა ბატონიშვილთან მოსაკითხი თავად გოლიცინის ხელით. ერთი თვის მანძილზე ეს მესამე წყალობა და ყურადღება იყო მონარქის მხრივ ქართველი უფლისწულისადმი.⁹⁴)

თორმეტ თებერვალს, მეფის ვაჟის ალექსი ალექსის ძის შობის დღეს და თექვსმეტ თებერვალს ახლად დაბადებული უფლისწულის მონათვლის დღეს ბატონიშვილი ნიკოლოზი პატრიარქ ნიკონთან ერთად მეფის სუფრაზე მიიწვიეს.

ამის შემდეგ ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძეს ყველგან მუდამ თან ახლავს ახალგაზრდა ქართველი უფლისწული, რუსული სამეფისკარო ცერემონიალის და მეფური პატივის რთულ კოდექსში ქართველ ბატონიშვილს უკვე უჭირავს მეორე ადგილი ხელმწიფის შემდეგ. „მეფის კარეტას, — წერს უცხოელი ავტორი, — შეუძლია მიჰყვეს მხოლოდ ქართველი ბატონიშვილის კარეტა, რადგან შეუფერებლად და უმართებულოდ ითვლება სხვებისთვის კარეტით მგზავრობა და თანხლება მეფისა იმგვარად, როგორადაც თავათ მეფე მოგზაურობს.

თხუთმეტ მაისს დევიჩი პოლეზე რეიტერთა და ჯარისკაცთა ვარჯიშობის დროს, რომელიც მეფემ გეტმან ბოგდან ხმელნიცკის ელჩების პატივსაცემად გამართა, ბატონიშვილი ნიკოლოზი იდგა ხელმწიფის გვერდით, როგორც მისი უახლოესი პირი.

პატრიარქი ნიკონი არა ერთხელ პატიეებს ხელმწიფესთან ერთად სადილზე ქართველ უფლისწულს. მეფის მეუღლის, დედოფალ მარია ილიას ასულის სახელობის დღეს, უფლისწული ნიკოლოზი პატრიარქ ნიკონთან ერთად გვერდში უზის ხელმწიფეს ოქროს პალატაში, უფლისწულის მომსახურება დავალებული აქვს სტოლნიკებს — პეტრე შერემეტიევს და ივანე აკინფოვს.⁹⁵)

ქართველი უფლისწული დიდ ღღესასწაულებზე ხელმწიფესთან ერთად დაბრძანდება მონასტრებში, ხვდება იქ სუფრაზე მოსკოვის უმაღლეს სამღვდელოებას და თანდათან ეუფლება რუსულ ენას. მოსკოვს მრავალი წლის ყოფნის განმავლობაში იგი შეეჩვია რუსულ ენას, როგორც მკვიდრი მოსკოველი, მაგრამ მწიგნობრობის, კულტურისა და განათლების ენად მისთვის მაინც ქართული დარჩა. უფლისწული წერს და კითხულობს მხოლოდ ქართულად; ყველა მისი ბარათი ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძისადმი დაწერილია ქარ-

თულ ენაზე. ერთს მათგანში ბატონიშვილი კიდეც სჩივის, რომ, ალბათ, თარჯიმნები სწორად არ თარგმნიან ჩემი წერილების აზრს.⁹⁶⁾ შინ, თავის სასახლეში, ბატონიშვილს ქართული გარემოცვა ჰყავს, — მასთან არის ქართველი სამღვდლოება, კერძოდ, ქართველი ეპისკოპოსი ეპიფანე და ამაღა თავადებისა და აზნაურებისაგან. ბევრი მათგანი დაუმოყვრდა რუსეთის არისტოკრატიულ გვარებს და სამუდამოდ დამკვიდრდა რუსეთში.

1654 წელს ალექსი მიხეილის ძემ დაიწყო ლაშქრობა პოლონეთისა და ლიტვის მეფის — იან კაზიმირის წინააღმდეგ და თან წაიყვანა ქართველი უფლისწული. ლაშქრობა თერამეტ მაისს დაიწყო. ჯარს წინ წარუძღვარეს ღვთისმშობლის ქართული ხატი. შემდეგ იგი ყოველი ბრძოლის წინ გამოჰქონდათ⁹⁷⁾ უფლისწულ ნიკოლოზის — ქართლის მომავალი მეფის ერეკლე პირველის სახით საქართველო ღებულობდა მონაწილეობას რუსეთთან უკრაინის შეერთების დიად საქმეში. პირველი ბანაკი დაცემულ იქნა ვორობიოვის მთებზე და გაგრძელდა ცხრამეტიდან ოც მაისამდე. აქ ხელმწიფე ინახულა იმერეთის მეფის ალექსანდრეს ელჩმა — თავადმა ქაიხოსრომ, რომელიც მოსკოვს უფლისწულ ნიკოლოზთან ერთად ჩავიდა და იმთავითვე მის ამაღაში იმყოფებოდა. ქართველი ბატონიშვილი იყო ვიანაში, სმოლენსკის ახლო მიდამოებში, ნახა რუს რეიტერთა და ჯარისკაცთა პოლკები საბრძოლო მოქმედებაში. იგი რამდენჯერმე იქნა მოწვეული ხელმწიფის კარავში გამართულ სხვადასხვა საეკლესიო დღესასწაულზე, — პეტრეპავლობას, ღვთისმშობლის მიძინების დღეს, აგრეთვე იმ დღეს, როცა აკურთხეს მეფის კარავის პირდაპირ დადგმული სახელდახლო კარვის ეკლესია.⁹⁸⁾

ლაშქრობის დროს ნიკოლოზ დავითის ძე ახლო გაეცნო ციმბირელ უფლისწულებს, პეტრე ალექსის ძეს და ალექსი ალექსის ძეს, რომლებიც მეფის ამაღაში იმყოფებოდნენ. დებულებით ციმბირელი უფლისწულები ბევრად დაბლა იდგნენ ქართველ უფლისწულზე, ხოლო იმ ყურადღების მიხედვით, რომელსაც მათდამი იჩენდნენ, ციმბირელი ბატონიშვილები არაფრით არ განირჩეოდნენ მეფისკარის ჩვეულებრივ წარჩინებულთაგან.

ქართველი უფლისწული კარგად მიხვდა, ესოდენ განსაკუთრებული მდგომარეობა ხელმწიფის კარზე მან არა მარტო იმის გამო მოიპოვა, რომ მეფის შთამომავალი იყო... მოსკოვში მის ზურგს უკან ჰხედავდნენ საქართველოს და არა მარტო საქართველოს; არსებითად ჯერ კიდეც უცნობი და იდუმალებით მოცული, ზღაპრული და საოცრად მდიდარი აღმოსავლეთი მდებარეობდა საქართველოს სამეფოს

საზღვრებს გადაღმა. გზა ამ აღმოსავლეთისაკენ ჩინებულად იცოდნენ ქართველმა მეფეებმა, რომელთა არაჩვეულებრივი სიმაძაქე უკანასკნელად შესანიშნავად დაამტკიცა უფლისწულ ნიკოლოზის პაპამ — თეიმურაზმა.

ლიახებზე ლაშქრობის დროს, რომელიც რუსული იარაღის წარმატებით დამთავრდა, ქართველი ბატონიშვილი ყველაზე მეტად გააკვირვა იმ გარემოებამ, რომ არც მეფე და არც მისი მსლემელი დიდებულნი ომში უშუალო მონაწილეობას არ ღებულობდნენ, უფლისწულ ნიკოლოზსაც აკრძალული ჰქონდა ომში მონაწილეობა. ეს მაშინ, როცა მამამისი — ბატონიშვილი დავითი და უშიშარი პაპამისი თეიმურაზი არასოდეს არ გაურბოდნენ მტერთან პირისპირ შეხებას. ისინი შეასანიშნავი ცხენოსნები და მხედრები იყვნენ. უყვარდათ პირადად ჩეხვა მტრისა და შურდულისებრ შეჭრა ბრძოლის შუაგულში.

უფლისწული ნიკოლოზი უკმაყოფილო იყო ლაშქრობით და თავი უხერხულად იგრძნო. გაწითლდა კიდეც, როცა მოსკოვში დედამისმა დედოფალმა ელენემ ჰკითხა, რამდენი ლიახი აჩეხე პაპაშენისაგან ნაბოძევი ხმლითაო.

როცა უფლისწული 1655 წელს ლაშქრობიდან დაბრუნდა მოსკოვს, ველარ იცნო ქალაქი. — მისი მოსახლეობიდან მხოლოდ ერთი მეოთხედილა დარჩენილიყო. ქალაქის მრავალი უბანი სულ ამომწყდარიყო. მრავალი ეკლესიის კარები აჭედილი იყო. ზოგიერთ ქუჩაზე გასასვლელები ჩაეხერგათ. ქუჩების ძეღფენილიდან ამოგდებული მორები სახლებიდან გადმოყრილ ხარახურაში არეულიყო. აღამიანები მიმოდრიდნენ შეშინებულნი და დადუმებულნი. მოსკოვს, ის იყო, ჟამიანობა გადაეტანა. იმ ეკლესიებში, სადაც მღვდლები სიკვდილს გადაჩინენ, განუწყვეტელი წირვა-ლოცვა მიმდინარეობდა... შავმა ჭირმა იმსხვერპლა მოსკოვში მმართველებად დატოვებული — თავადი მიხეილ პეტრეს ძე პრონსკი და ივანე ვასილის ძე ხილკოვი. ლაშქრობაში მყოფი მეფე ალექსი მიხეილის ძე მოსკოვთან უკვე კავშირს ვერ ამყარებდა. მოსკოვისკენ მიმავალი გზები გადაკეტილი იყო. იქიდან გამოქცეულს, ვინც არ უნდა ყოფილიყო, ადგილზევე ჰკლავდნენ. დედოფალ მარია ილიას ასულის ადგილსამყოფელი კარავი ჯერ კალიაზინის მონასტერთან იდგა, ხოლო შემდეგ მდინარე ნერილის ნაპირზე. მოსკოვის დედოფალთან ერთად იმყოფებოდა ქართველი დედოფალი ელენე ლეონის ასული. თხოვნებს, საჩივრებს და მოხსენებებს ბარათებს, რომლებიც მოსკოვიდან დედოფლის სამყოფ კარავში მოჰქონდათ, „ორი ცეცხლი“ უნდა გაეგლო. სადარა-

ჯო-საყარაულოზე ცეცხლი ენთო შიკრიკის წინ, რომელიც ქა-
დალდს კითხულობდა, ცეცხლი ენთო აგრეთვე მედავითნის წინ,
რომელიც ცნობას თუ პატაკს **ლებულობდა და იწერდა**. გამოირკვა,
რომ შავი ჭირი ჰაერის მეშვეობითაც ვრცელდებოდა.⁹⁹⁾

ქართველი დედოფალი მუდამ შიშში იყო თავისი ვაჟის გამო.
ეწინოდა, რომ სენი გადალახავდა ყველა სადარაჯო-საყარაულოს და
მოედებოდა სმოლენსკის მიდამოებსაც, სადაც **სალაშქრო** კარგებში
ხელმწიფე ცხოვრობდა. ალექსი მიხეილის ძის ბრძანება, მოსკოვის
ხაზინიდან მიეწოდებინათ მისთვის ფული და საჭურველი, დედოფ-
ლის მიერ უარყოფილ იქნა. ამის შემდეგ ფული შეაგროვეს მოსკო-
ვიდან დიდ მანძილზე დაშორებული ქალაქების ხამარ-მიკიტნებში.

ნოემბერში ქამიანობა მოსკოვში რამდენიმედ დაცხრა, მაგრამ
მალე ერთბაშად იფეთქა მოსკოვის მიდამოებში, სადაც გახიზნული
იყო მეფის კარის ჯალაბობის ნაწილი — დედოფლის მარია ილიას
ასულის ხაზინადარი ირინე პალჩიკოვა და ქართველი დედოფლის ხა-
ზინადარი ავდოთია ენიშევა.

ნოემბრის დამლევს შავი ჭირი საბოლოოდ შეწყდა.

დაიწყო მოსკოვის ხელახალი დასახელება.¹⁰⁰⁾

მესამე ზამთარი უფლისწულმა მოსკოვში გაატარა. როგორც წი-
ნა წლების, ისე მესამე წლის ზამთარშიც იგი ესწრებოდა შეხვედ-
რებს მეფის კარზე, მეცადინეობდა ქართველ ეპისკოპოს ეპიფანეს-
თან (რომელიც ცხოვრობდა ნიკოლსკის ბერძნულ მონასტერში —
კიტაი-გოროდში) ღვთისმეტყველებასა და ქართულ **წყერლობაში**;
ესაუბრებოდა დედას, რომლის თვალეზზე მას ხშირად შეუუმჩნევია
ცრემლი, როცა დედოფალი თოვლის ნამქერს, მოსკოვის ჩამოწო-
ლილ ღრუბლიან ცას გაჰყურებდა, ან საქართველოზე ლაპარაკო-
ბდა. სამხედრო ხელოვნებაში ბატონიშვილს ავარჯიშებდა მამამძღვე
ლაზარე დავითაშვილი.

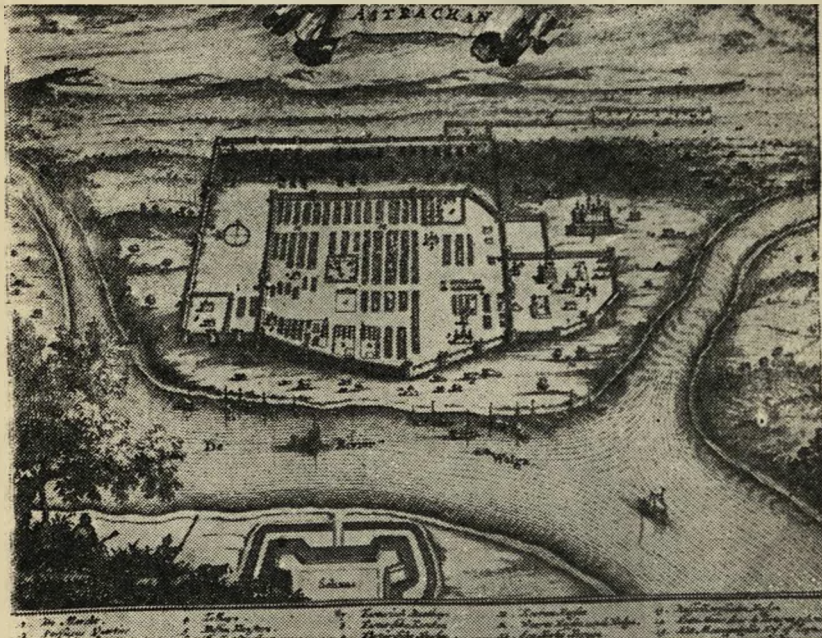
გაზაფხულზე, მაისში, ბატონიშვილი დაესწრო უცხოელი სტუმ-
რების მიღებას; მიწვეულ იქნა სადილზე, რომელიც გაიმართა რომა-
ელი ელჩების — ანგერეტ დე ალვგრეტუსის და იოჰან დისტრის ვა-
ნიუნბარხის პატივსაცემად.¹⁰¹⁾

უცხოელები მოსკოვში პირველად ეცნობიან ქართველებს. მათ
მოხსენებებში¹⁰²⁾ ჩნდება ჩანაწერები ქართველებზე.

„ჩვენ არა ერთხელ გვქონდა შემთხვევა, — წერს ერთი მათგა-
ნი — რეიტენფელსი უფლისწულ ნიკოლოზზე, — გვენახა იგი მოს-
კოვში, სადაც ის ცხოვრობდა როგორც კერძო პირი, დედითურთ,
უგონიერესი და უკეთილშობილესი ქალით. მისი ღირსეული შვილად

ასტრახანი 1693 წელს, ხედი ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან
(ნ. ვიტსენის წიგნიდან)

ასტრახანი 1693 წ., ნ. ვიტსენის გეგმა

მეფური ახოვანებისა და სულისაა, რაც ოდნავ არ დაუკნინებია მის ავ ბედობას. საზეიმო გამოსვლის დღეებში იგი თან ახლავს მეფეს მეორე ადგილზე“. მარტო თავის გარეგნობითაც ქართველები უცხო- ელებზე ფრიად სასიამოვნო შთაბეჭდილებას სტოვებენ. „ქართვე- ლებს, — წერდა იგივე რეიტენფელსი, — აქვთ კუპრივით შავი თმა, დიდი, თვინიერი თვალები, არწივისებური ცხვირი, თოვლივით თეთ- რი კანი; საერთოდ ისინი ძალიან ლამაზი ხალხია, მათი ქალები შუ- ნებით ფრიად მიმზიდველნი არიან, ამასთან ატარებენ სპარსულ ყა- იდაზე მოკაზმულ მდიდრულ, საზეიმო ტანსაცმელს.“¹⁰³)

როგორც კი მდინარეებზე ყინული გალხვა, ვოლგით წამოსულ- მა ნავებმა მოიტანეს ამბავი საქართველოდან, კახეთი ყიზილბაშებ- მა დაიკავესო. იქ განჯელი ხანი სელიმი იჯდა, თბილისში კი გა- მუსულმანებული როსტომი, რომელიც ახერხებდა, იამებინა შაჰი- სათვის და იმავე დროს ხალხიც ძალიან არ შეეწუხებინა. როსტომის მეუღლე მარიამი ქრისტიანობის ერთგული რჩებოდა და დიდ სახს- რებს ხარჯავდა ქრისტიანული მონასტრების აღსადგენად და შესამ- კობად. მისი შვილიც პირველი ქორწინებიდან, ქრისტიანი იყო. ხალ- ხი თავისუფლად ლოცულობდა ეკლესიებში და ყველაფერში ქარ- თული წეს-ადათების ერთგული რჩებოდა.

მეფე თეიმურაზი კვლავ განდევნილი იყო — იმერეთის მთებს შეხიზნებოდა. ამჯერად იგი მწვავედ განიცდიდა თავის განდევნას; მხოლოდ მოსკოვის დახმარებას შეეძლო მისი ხსნა.

თეიმურაზი ემზადებოდა მოსკოვს გასამგზავრებლად და სწერ- და მოსკოვის ხელმწიფეს:

„დიდ ხელმწიფესა და დიდ მთავარს ალექსი მიხეილის ძეს, დიდი და მცირე რუსეთის თვითმპყრობელს, ვლადიმირის, მოსკოვის, ნო- გოროდის, ყაზანის, აშტრახანის ხელმწიფეს, ციმბირის მეფეს, პსკო- ვის ხელმწიფეს და ტვერის დიდ მთავარს, იუგრის, პერმის, ვიატ- კის, ბულღარის, ნოვგოროდის, რიაზანის, როსტოვის, იაროსლავ- ვის, ბელოზორსკის, უდორსკის და მრავალთა სხვათა მეფეთა ხელ- მწიფეს და ივერიის დიდ მზრძანებელს! მე—მორჩილი შენი მთა- ხური, ივერიის მეფე თეიმურაზი მრავალჯერ თაყვანს ვცემ მე- ფის შენის უდიდებულესობის ტახტსა და მუხლს ვიდრეკ უფლთა ჩვენიისა იესო ქრისტესა და დედისა მისის ყოვლად წმიდა ღვთის- მშობლის წინაშე.

იყავნ მტერნი შენი შენთა ფერხთა ქვეშე!

მე შევიტყვე, დღეგრძელო და დიდო მეფეო, წასულხარ ლიახზე სალაშქროდ და როცა ჩემამდე ხმამ მოაღწია, — დღეგრძელი მეფე

9. ვლ. ტატიშვილი

ალექსი მიხეილის ძე მტერზე ლაშქარად მიდისო, მაშინ ჩვენცა გადავიხადეთ მღვდელმთავრებითა და მღვდლებით პარაკლისი, რათა ღმერთს მოენიჭებია გამარჯვება და ყოველ ქაშა ამარცხებდნენ მტერთა შენთა. გარდა ამისა, თავს ვუკრავ მეფისა შენს უდიდებულესობას და თავყვანს ვცემ მეფისა შენის უდიდებულესობის ტახტსა, — მოიღოთ მოწყალება, მომაველოთ ჯარი, რათა დავუფლო ქვეყანასა ჩემსა, რომელი იგი იყოს ხელქვეითი მეფის შენის დიდებულები. სა. ნუ დაგვტოვებ აგარიანთა ხელში, ნუ მისცემ მტერსა ჩემსა დასარბევად და გასაძარცვავად წმიდა ეკლესიათა და მონასტერთა.

ებრძანებია მეფის შენისა უდიდებულესობას: „თუ შენ—მეფე თეიმურაზი გამომიგზავნი შვილიშვილსა, მაშინ მოგაშველებ ჯარსა, რათა დაიუფლო ქვეყანა შენი, იყავნ ხელქვეითი ჩემი და არა სხვათა“.

და მეც აღვასრულე მეფის შენის უდიდებულესობის ბრძანება. — გამოგიგზავნე შვილიშვილი ჩემი და მეც ვარ ხელქვეითი მეფის შენის დიდებულებისა. და ვითარ მე აღვასრულე მეფის შენის დიდებულების ბრძანება, ეგრეცა შენ მოიღე წყალობა — გამოგიგზავნე ჯარი, დე იყოს ივერიის ქვეყანა შენს სახელმწიფოდ, ვითარცა სხვა სახელმწიფოებზედა მბრძანებლობ.

როცა შვილიშვილი ჩემი ნიკოლოზი, დავითის შვილი გამოგიგზავნე, განრისხდა შაჰი ჩემზედა, უნდოდა შეეპყარი და წაეხდინე. მოიღე ჩემზე წყალობა, დამეხმარე ქრისტეს გულისათვის.

ასე მითვლის ყაენი: „ან იყავი ჩემი ხელქვეითი, ან წადი, სადაც შევილიშვილი გაგზავნე, — მოსკოვის მეფესთან და იყავი მისი ხელქვეითი“.

აგერ უკვე რვა წელიწადია, რაც ჩემი სახელმწიფოდან განდევნილი ჩავარდნილვარ დიდს უბედურებასა და შევიწროებაში. ამჟამად ვიმყოფები იმერეთში — სიძის ჩემის ალექსანდრეს სამფლობელოში. მაგრამ იქაცა—სიძის ჩემის სამფლობელოში შაჰი არ მაყენებს. თუ შენი უდიდებულესობა ინებებს ჯარის გამოგზავნას ამ ქვეყნების დასაუფლებლად, კარგი იქნება, თუ არა, — მაშინ გამომიგზავნე თერგს ბოიარინი ჯარით, რათა ჯარი ბალყარში მოვიდეს; მეც ჩემის დიდებულებით და შვილიშვილით ლუარსაბითურთ მოვალ თერგს და ვიქნები დედოფლით მეფის შენის დიდებულების მფარველობის ქვეშე.

ეგრემც ღმერთმან ინებოს, შემეწიო, — მიბოძო ჯარი ქვეყნისა ჩემის დასაუფლებლად!

გიგზავნი წერილსა ამას ელჩის ჩემის დიმიტრი იეზიკილოვიჩის ტორებნიის ხელით და გიგზავნი შენ წმინდა ნაწილს—ფეხის დიდ თითსა დედი ჩემისას, რომელიცა აწამა შაჰ-აბასმან სექტემბერსა ცამეტს. რომოცი წელიწადია, რაც მან იგი აწამა, უწოდებდნენ მას ეკატერინეს.

იყოს წყალობა მეფის შენის დიდებულებისა, რათა მოვიდეს ჯარი ბალყარში თერგს ჩემს წასაყვანად, რათა არ წავხდე აგარიანთაგან, არ იქნას ცოდვა ღმერთისა წინაშე და შერცხვენა კაცთა წინაშე.

მეფე თეიმურაზი.

1656 წელი, 24 აპრილი*.104

ბრძანება მეფე თეიმურაზთან შესახვედრად ჯარის გაგზავნის შესახებ გაცემულ იქნა დაუყოვნებლივ.

თეიმურაზს ესტუმრა მოსკოვის ხელმწიფის წარმომადგენელი ჟიდოვინოვი, რომელმაც კახეთის მეფეს ეფიშკები და სიასამურები ჩამოუტანა.

თერგზე თეიმურაზს ელოდა მის შესახვედრად გამოგზავნილი ანდრეი სტეფანეს ძე ველიამინოვი, რომელიც ქართველ მეფესთან პრისტავად იყო დანიშნული და უნდა ზღებოდა მას მოსკოვამდე.

1648 წლიდან თეიმურაზი განდევნილი იყო თავის სამეფოდან, მაგრამ მიუხედავად მოსკოვის მხრივ მრავალგზის მიწვევისა, ერთხელაც არ ისურვა მოსკოვს წასვლა. დევნილებაში მყოფი იგი არ წყვეტდა ირანისაგან საქართველოს განსათავისუფლებლად მიმართულ მოღვაწეობას. იგი ისწრაფვოდა გაეერთიანებია საქართველო, შეეერთებია სამეგრელოს მთავარი იმერეთის მეფესთან, — შეეკრიბა ქართველთა მთელი ძალები და მიემართა ისინი საერთო მტრის წინააღმდეგ. მაგრამ პატარა სამთავრო-სამეფოებად დაქუცმაცებული საქართველო სულ უფრო და უფრო უძლურდებოდა, და თეიმურაზის იმედი მუსულმანური უღლისაგან კახეთის და ქართლის განთავისუფლებისა, რუსების სამხედრო ძალების დაუხმარებლად, მალე საბოლოოდ დაიმსხვრა. იგი სამუდამოდ დარწმუნდა, რომ მხოლოდ მოსკოვის დახმარება უშველიდა საქართველოს. მხოლოდ მოსკოვს, მხოლოდ რუს ერს, თუკი მოინდომებს, შეუძლია იხსნას საქართველო. „უნდა გავხდეთ რუსი ხელმწიფის ხელქვეითი“, — თეიმურაზისაგან გადასროლილს ამ აზრს ხელი ჩასჭიდა მრავალმა ქართველმა პოლიტიკურმა მოღვაწემ. იგი პოპულარული გახდა ხალხშიც.

* დედანი დაწერილია ბერძნულ ენაზე.

მთიელმა ქართველებმა — ფშავებმა, ხევსურებმა, თუშებმა, რომელნიც სწყვეტენ კავშირს ნიკოლოზ ბატონიშვილსა და დედამისსთან — დედოფალ ელენესთან, ჯერ კიდევ, როცა მოსკოვს მიმავალი თეიმურაზი გზაზე იყო, მეფე ალექსი მიხეილის ძეს ასეთი წერილი გაუგზავნეს:

„ყოვლისა მპყრობელო! შენის ბრძანებითა ჩვენს დედოფალსა და ბატონის შვილსა კაცი ებოძა, და ჩვენი ქვეყნის კაცი დაებარებინა, რომე ჩვენც ამ დიდის ხელმწიფის ხელთა ვართო, და თქვენც ამისი ყმანი შეიქენითო და თქვენც ამას დაუკარით თავიო... ჩვენც თუშეთის და ხევსურეთის და ფშავეთის ქვეყანათა, სამთავქრისტიანთ ქვეყანასა პირობა გვიქნია და ზურგი მოგვიბამს ერთმანერთისათვის და ელჩები გამოგვიგზავნია, — ხევისბერი სოზამე მაქსიმეი და გრიგოლ სიდორეი, და პავლე ვიანეი, და შენი ყმანი შეგვქნილვართ და თავი დაგვიკრავს, როგორც თქვენი ბრძანება იქნება, ჩვენ იმისი მქნელნი ვართ: ჩვენა ერთი ღმერთი ვიცით და მეორე ხელმწიფე თეიმურაზი. ჩვენ მაგარს ალაგს ვართ და არას კაცს შეგვპოვებით. ამდენი ხანი არის საქართველოს ყაენი ებრძვის და ჩვენც არც შემოგვიშვია ყაენის კაცი, და სადაც მოგვიხელება, მოგვიკლავს და მისი სარდალი გაგვიქცევია და ლაშქარი გაგვიწყვეტია. აწე, დიდო ხელმწიფე, ჩვენი ხელმწიფე ყაენმა წაახდინა, და ზურგი აღარ სადით გვქონდა, და მღვთისაგან ველოდებოდით, რომე ერთი შენი ბრძანება და კაცი მოგსვლიყო: აწე მოგვივიდა შენი ბრძანებაცა და ჩვენის დედოფლის კაცისა, და თქვენი ბრძანება გავგითავებია, და შენ შემოგხვეწნივართ და შენთვის თავი დაგვიკრავს, გვიმსახურე და გვალაშქრე, ამდღეშითო შენი ყმანი შეგქნილვართ.“¹⁰⁵⁾

შაჰის მიერ კახეთის მმართველად დაყენებულმა სელიმ ხანმა მომთაბარე თურქი ტომების ჩასახლება დაიწყო კახეთში, და როცა თეიმურაზ მეფე, თერგში ზარზეიმით მიღებული, ზღვით ასტრახანს მიდიოდა და იქ ჩასული ელოდა სამოგზაურო საშუალებას მოსკოვს წასასვლელად, ამ დროს კახეთში აჯანყება მზადდებოდა: არხოტსა, შატილსა, ბარისახოსა, ჭონთიოსა და მატურხევეში იკრიბებოდნენ ქართველნი და ამუშავებდნენ ყიზილბაშთა ლაშქარზე და იმ მომთაბარე თურქ ტომებზე თავდასხმის გეგმას, რომელთაც კახეთის ნაყოფიერი მიდამოები დაეპყროთ და ახლა უკვე ფშავესურეთის მთების მდიდარ საძოვრებზე ეჭირათ თვალი.

თეიმურაზი ნელა მიიწევდა ზევით მდინარე ვოლგაზე აყოლებით მრავალრიცხოვანი თავისი ამალით, რომელიც დიდგვაროვანი

დიდებულებისა და მაღალი წოდების სამღვდელოებისაგან შედგებოდა...

ასტრახანიდან სარატოვამდე იგი ხმელეთის გზით მიდიოდა. ვოევოდები ასტრახანისა და სარატოვისა არ ჩქარობდნენ, აყოვნებდნენ ქართველი სტუმრების გაგზავნას. ასტრახანს თეიმურაზი მივიდა ოქტომბრის დამდეგამდე, ხოლო სარატოვს მიაღწია შემდეგი წლის 7 მაისს. სარატოვიდან ის სწერს ბარათს ხელმწიფეს და ატყობინებს მას, რომ ყუმიკელები და დაღესტნელებიც მდაბლად თავს გიკრავენ ხელმწიფესო და ძე თეიმურაზიც მზად ვარ, მეფეო, შენი სამსახურისათვის.

„გთხოვ, — სწერდა ბარათის დასასრულს თეიმურაზი, — წამოვიდეს შვილიშვილი ჩემი ნიკოლოზი, ჯავითის შვილი, ჩემს შესახვედრად, რადგან, უკვე ექვსე წელიწადია, იგი არ მინახავს.

მე დიდი საქმე მაქვს მეფის შენის უდიდებულესობასთან და თუ ღმერთმან ინება და მეფის შენის უდიდებულესობის ხილვა მაღირსა, მაშინ საკუთარი ჩემი ლექსით გაიმბობ, თუ რა ხიფათი გადამხდა ზღვაზე და ჩერქეზთა ქვეყანაში ჩემთა მტერთაგან, რადგან ჯარმა, რაიცა შენი წყალობით ჩემთვის გამოგვგზავნა, არ დამიცადა, და მე მარტო მოვედი ჩემის დიდებულებითურთ.“¹⁰⁶⁾

აპრილის დამდეგს მრავალი ქალაქისა და მაზრის ვოევოდებს დაეგზავნათ სიგელი, რომელიც იუწყებოდა: „გამოგვიგზავნეთ მოსკოვს ასისთავები და ხალხი ქართველი მეფის თეიმურაზის შესახვედრად. ჩვენთან, დიდ ხელმწიფესთან, ჩამოდის ქართველი მეფე თეიმურაზი. მოსკოვში იგი იქნება მიმდინარე წლის მაისის უკანასკნელ რიცხვებში, და ჩვენ, დიდმა ხელმწიფემ, გბრძანეთ, — მოუწყონ ქართველ მეფე თეიმურაზს შეხვედრა მოსკოვში ზემლიანო გოროდის იქით, საელჩო წესის მიხედვით.

ამ შეხვედრას, თანახმად ჩვენი დიდი ხელმწიფის ბრძანებულებისა, უნდა დაესწონ მეფისა პოლკი, მისი ასისთავები, სტოლნიკები და სტრაჰანები, მოსკოვის აზნაურები და დასახლებული საასისთავოების მკვიდრი მცხოვრებნი. დანიშნული ვადისათვის — მაისის ოცდახუთი რიცხვისათვის მოსკოვს გამოგზავნეთ ყველა გამოუკლებლივ, პირადი შემადგენლობა, საელჩოს მთელი მორთულ-მოკაზმულთა.“¹⁰⁷⁾

1658 წლის 21 მაისს თეიმურაზის შესაგებებლად ვლადიმირს გაიგზავნენ სტოლნიკი თავადი ვაჰილი ხილკოვი და დიაკი ივანე ფომინი. ისინი ველიამინოვთან ერთად უნდა გაჰყოლოდნენ თეიმურაზს თერგიდან ვიღრე მოსკოვამდე.

20 ივნისს თეიმურაზი მოსკოვს ჩავიდა.¹⁰⁸⁾

III

თეიმურაზი იყო პირველი ქართველი მეფე, რომელიც მოსკოვს ესტუმრა. ის მოსისხლე, დაუძინებელი მტერი გახლდათ ირანელი შაჰებისა და მუსულმანური კულტურისა, რომელსაც საქართველოში ნერგავდნენ და ავრცელებდნენ ქრისტიანული კულტურის საწინააღმდეგოდ. ამიტომ საკვირველი არ არის, თუ მეფე ალექსი მიხეილის ძის ბრძანებულებაში ნათქვამი იყო: „მეფე თეიმურაზს, დავითის შვილს, მოუწყეთ შეხვედრა ყიზილბაშთა ელჩებზე უკეთესი, წინანდელ ადგილზე, უსტრეტინსკის ალაყაფის კარებამდე, ზემლიანოი გოროდის იქით. იაროსლავის გზაზე.“¹⁰⁹)

ირანის მძლავრობის წინააღმდეგ მებრძოლი საქართველოს წარმომადგენლის თეიმურაზის მოსკოვში ჩასვლას უფრო მეტი პოლიტიკური მნიშვნელობა ეძლეოდა, ვიდრე შაჰის მოციქულების ჩასვლას. დავა მოსკოვსა და ირანს შორის იმის შესახებ, თუ ვისი ქვეშევრდომნი არიან ქართველი მეფეები, სრულიადაც დამთავრებული არ იყო. როცა 1653 წელს თავადმა ლობანოვ-როსტოვსკიმ და სტოლნიკმა ივანე კომინინმა ირანში განაცხადეს: „საქართველო ბერძნული მართლმადიდებლური ქრისტიანული სარწმუნოებისაა და ქართველი მეფეები ძველთაგანვე ჩვენთა დიდ ხელმწიფეთა ქვეშევრდომნი არიანო, მათ უპასუხეს: არა! თეიმურაზი და საქართველოს მთელი მიწა-წყალი ჩვენი—სპარსელი შაჰების ქვეშევრდომობაში იმყოფება და ეს საქმე ასე იქნება უცვალეblადო.“¹¹⁰)

სპარსელები ყოველმხრივ ხაზს უსვამდნენ, რომ თეიმურაზი დასჯილი გვყავს, როგორც შაჰის ურჩი, რომ მას უკანვე დავუბრუნებთ სამეფოს, თუკი იგი თავის დანაშაულს აღიარებს. „ვასულ წლებში თეიმურაზმა კვლავ წამოიწყო უკადრისი საჩხუბარი საქმეები და, შაჰის მითითებით, საქართველოში გაგზავნილი იქნენ მოლაშქრენი, რომლებმაც ბრძოლაში მოჰკლეს მისი ვაჟი და თვითონ იგი გააძევეს. თუ თეიმურაზი ამ დანაშაულის გამოსასყიდად თავის შვილიშვილს შაჰს გამოუგზავნის, იგი ისევ მიიღებს თავის სამფლობელოს“...¹⁰⁹)

მოსკოვი ემზადებოდა, რომ საზეიმო ვითარებაში შეხვედრულა ქართველ მეფეს. გაიცა ბრძანება, წესრიგში მოეყვანათ ყველა ქუჩა, სადაც მეფე თეიმურაზს უნდა გაეარა.

„კითაიზე, ბელი გოროდში, ზემლიანოიზე, ქუჩებში, სადაც ქართველთა მეფემ უნდა გაიაროს, პოჟარზედაც—სადუქნე კარვები, ყაფაზები, მერხები, ხეფენილის ძველი ძელები სუფთად მილაგ-მოლაგდეს; სავაჭროები, რომელნიც არ იკეტებიან, დაივავოს, რომ ყველგან სიფაქიზე იყოს“.¹¹²)

ვოსკრესენსკის ალაყაფთან იდგა სასადილო დუქანი ქურით. ქართველი მეფის ჩამოსვლისათვის მისი იქ დგომა უკადრისად სცნეს, აიღეს და მის ნაცვლად საყარაულო ააგეს.

მოსკოვის ქუჩებზე ქართველი მეფის გასაველ მთელს გზაზე ჩამწკრივებული იყვნენ მეფის შესაგებებლად გამოგზავნილი სტოლნიკები, სტრიაჰები, აზნაურები, ქალაქების—ტულს, კოლომნის, რიაზანის, სხვადასხვა მსახური ხალხის წარმომადგენელნი, ღიაკები, მეკარენი, მეჩინიბენი, მონასტრების და ბოიარების მსახურნი.¹¹³)

თეიმურაზი შუატანის მხრებგანიერი, წელიწადი, პირხმელი კაცი იყო; ოღნავ ნაყვავილევ მის თეთრ სახეს მოკლედ შეკრეპილი შეღებილი წვერი ამშვენებდა. თვალები ნაცრისფერი და ოღნავ შეწითლებული ჰქონდა. ცოცხალი და მოყვანილი თეიმურაზი ყოველმხრივ მშვენიერი ვაჟაკის შთაბეჭდილებას სტოვებდა მოსკოველებზე, თუმცა მაშინ იგი უკვე სამოცდაათი წლის ასაკს იყო მიღწეული.¹¹⁴)

შესახვედრად მოსულ დაწესებულებათა უფროსთ მეთაურობდა რეიტერის პოლკოვნიკი, სტოლნიკი ბენედიქტე ანდრიას ძე ზმეევი, ხოლო სტრიაჰებს — თავადი ივანე რეპნინი.

ამ დღეს ერთადერთი სალაპარაკო მოსკოვში ქართველი მეფის ჩამოსვლის ამბავი იყო. ქუჩებზე გამოფენილი მკვიდრნი ერთმანეთს ეკითხებოდნენ, ვინ არის ეს ქართველი მეფე, ან თვით ეს საქართველო რა ქვეყანაა, რა სჯულის და სარწმუნოების ხალხია ქართველები — მუსულმანები არიან, თუ მართლმადიდებელი ქრისტიანნი? ისინი, ვინც საქმის ვითარება იცოდა, ახსნა-განმარტებას იძლეოდნენ, რომ საქართველო იგივეა, რაც ივერია; რომ თეიმურაზის შვილიშვილი ნიკოლოზი აგერ უკვე მეხუთე წელიწადია დედოფრით მოსკოვში ცხოვრობს. შესაძლოა იმ დღეებში მოსკოვის ქუჩებზე გამოფენილ ხალხში ერივნენ აღამიანები, რომლებმაც კარგად იცოდნენ საქართველოც და მეფე თეიმურაზიც. ასეთი იყო თერგელი მოისარი ვასკა ყასიმოვი. იგი საქართველოში ყოფილა ნამყოფი 1643 წელს. — მოსკოვის ელჩს, თავად ეფიმ მიშეცკის ხლებია და შეხვედრია კახეთში მეფე თეიმურაზს და შვილს იმისას — უფლისწულს დავითს. უნახავს ვასკა ყასიმოვს ქართული ტაძრები — წმინდა გიორგის ალავერდის დიდი მონასტერი — ისეთი, როგორიც ჩვენი „უსპენსკის სობორა“. ვასკა ყასიმოვმა ისიც შესძლო დაედასტურებია, რომ ქართველები ნამდვილად მართლმადიდებელნი არიან. ბერძნულ სჯულს

და სარწმუნოებას ერთგულად მისდევენ, მტკიცედ იცავენ, რისთვისაც ყიზილბაშები ძალიან აწუხებენ ქართველ ხალხს და მეფესაო, თუმცა არც ყიზილბაშებს ადგიათ კარგი დღე ქართველთაგან, — ურიცხვი ყიზილბაში ეთხოვება სიცოცხლეს მათს მიწაზე და საგონებელში ჩავარდნილმა ურჯულო სპარსელებმა არ იციან, სად და როგორ დააღწიონ თავი ქართველთა რისხვასო.

მოხდება ხოლმე, ყიზილბაშები ისე აჭერენ ფეხს ხალხს, რომ გარეშე კაცი ვერ უძლებს ქრისტიანთა საცოდაობასო.

როცა ვასკა ყასიმოვი თავად მიშეცკისთან ერთად საქართველოში იყო, მოსულა იქ სპარსეთის შაჰის ელჩი — ბაირამ-ბეგი. ვასკას თავად ენახა, როგორ გამგზავრებულან ალავერდს თეიმურაზ მეფე, ვაჟი მისი — დავით უფლისწული, აზნაურები, თეიმურაზ მეფის ახლობელი ადამიანები ყიზილბაშურად გამოწყობილნი, — ჩალმებსა, დოლბანდებსა, აზიაშეში.

თავად ეფიმი მიშეცკის დაევალებია ყასიმოვისათვის, ფართულად გაჰყოლოდა მეფე თეიმურაზს, რათა გაეგო, — რა საჩუქარი მოუტანა შაჰისაგან თეიმურაზს ბაირამ-ბეგმა. მართლაც, ვასკა კვალდაკვალ გაჰყოლია მეფე თეიმურაზს და უნახავს, როგორ მივიდა მეფე ტაძართან, შაჰის ელჩი კი ამ დროს ფანჩატურის ქვეშ ჩრდილში მჯდარა. თეიმურაზ მეფე, უფლისწული დავითი და თეიმურაზის ყველა ახლობელი მიახლოვებიან შაჰის მოციქულ ბაირამ-ბეგს, — იმას კიდევ პატივი არ უცია მეფისათვის, ოღნავ წამომდგარა მხოლოდ.

მაშინვე უბრძანებია ბაირამ-ბეგს — თეიმურაზ მეფისა და დავით ბატონიშვილისათვის დოლბანდები და აზიაშეები მოეხადათ და მათ ნაცვლად შაჰისაგან ნაწყალობევი ჩალმები დაეხურათ და ხალათები ჩაეცვათ.

სამი დღის შემდეგ თეიმურაზმა შაჰის ელჩს ბაირამ-ბეგს საჩუქრები გადასცა და შაჰთან გააბრუნა. იმავე დღეს თავადმა მიშეცკიმ გამოჰკითხა მეფე თეიმურაზს და სახელდებულ მიტროპოლიტს ნიკიფორეს, რა მოსაკითხით და რა საქმის თაობაზე იყო მოგზავნილი შაჰისაგან ელჩიო? მიტროპოლიტმა ნიკიფორემ თავად მიშეცკის უთხრა: მოვიდა თეიმურაზ მეფესთან და დავით უფლისწულთან ელჩი ახალი შაჰის აბას ჰეორისაგან და მოართვა მეფეს შაჰის ნაბოძები ხალათები; თან შაჰს მოეწერა: თეიმურაზ მეფეო, არ მკერა შენი და ამიტომ გამომიგზავნე ამანათად შვილიშვილი შენი ნიკოლოზი, უფლისწულის შვილიო. თეიმურაზმა არ ინება გაეგ-

ზავნა შვილიშვილი იმიტომ, რომ იგი ჩვილი იყო, ახლახან დაბადებული.

ელჩმა თავადმა მიშეცკიმ ჰკითხა თეიმურაზ მეფის ბოიარინს — რევაზ-ბეის, — რისთვის შეეგებნენ თეიმურაზ მეფე, უფლისწული დავითი და მეფის ყველა ახლობელი შაჰის ელჩს ყიზილბაშურად ჩაცმულნი — დოლბანდებსა და აზიაშეშიო? ხოლო ბოიარინი რევაზ-ბეიმ თავად მიშეცკის მიუგო: „თქვენ თავათ ხედავთ, რომ ყიზილბაშებს ჩვენ ტყვეებად ვყავართ, თუ ასე არ მოვიქცეით, ისინი ერთ დღესაც არ გვატოვებენ.“¹¹⁶)

და მოედო მთელს მოსკოვს ამბები მართლმადიდებელი ქართველი ხალხისა, თუ რა რიგად სჩაგრავენ მას ყიზილბაშნი ქრისტეს სარწმუნოებისათვის, რა დიდებული ტაძრებია იქ, რომ იმ საქართველოში — ივერთა ქვეყანაში სხეთად (მცხეთად) წოდებულ ეკლესიაში ინახება კვართი უფლისა, იქაა ლურსმნები, რომლებითაც ქრისტე ჯვარზე იქნა გაკრული, იქვეა წმინდა ნაწილები მრავალწამებულის ეკატერინესი, უფლისწულ ნიკოლოზის დიდუდისა. რომელიც წამებით მოაკვდინა სპარსთა ქვეყანაში შაჰ-აბას პირველმა იმიტომ, რომ იგი თავის სარწმუნოებას არ განუდგა.

ხოლო თავათ ქართველები ყველანი გაეკაცები, ჩინებული მეომრები არიან, და თუ მათ ცოტა შეწევნა ექნებათ, ყველა ურჯულოს მოსპობენ და ქრისტეს მართლმადიდებელ ტაძრებს ურწმუნოთაგან იხსნიან და მუდამ რუს ხალხთან ერთად იქნებიან.

გამოჩნდა კიდევ სამი დედაკაცი, კაცმა არ იცის, ქვრივნი, თუ ქმართაგან მიტოვებულნი. პირველი ორი ხატმწერალ ოსტატების სემიონ ოსტაფიევის და ივანე დანილოვის ცოლნი, ხოლო მესამე — ჩარჩოს ხელოსნის მიკიფორე გრიგორიევის ცოლი. სამივენი ატირებულნი მივიდნენ საელჩო პრიკაზში, ითხოვეს, შეგვიშვით მეფე თეიმურაზის სანახავადო. ის, რაც მათ დამართვნიათ, ჯერ კიდევ მეფე მიხეილ თედორეს ძის დროს მომხდარა. მეფის ბრძანებით და თეიმურაზ მეფის თხოვნით, ელჩ თეოდორე ვოლკონსკისთან და დიაც არტემ ხვატოვთან ერთად საქართველოში მეფე თეიმურაზისათვის გაუგზავნიათ ორი ხატმწერალი — ოსტატი სემიონ ოსტაფიევი და ივანე დანილოვი და ერთიც — ჩარჩოს ხელოსანი მიკიფორეა გრიგორიევი. სამივენი საქართველოში დაუტოვებიათ და იქა ცხოვრობენო უკვე ოცი წელიწადია. უქმროდ ოჯახი დაგვექცაო, — ჩიოდნენ დედაკაცი.

საელჩო პრიკაზში ქალებს აუხსნეს, — თქვენი კაცები, მართლაც, საქართველოში ყოფილან, კახეთის სამეფოში, მეფე თეიმუ-

რაზთან. უხატავთ და შეუკეთებიათ ხატები ყიზილბაშების მიერ დანგრეულ ეკლესიებში, ხოლო, როცა როსტომ-ხანს თეიმურაზ მეფე განუდგენია, ის ხატის ოსტატები და ჩარჩოს ხელოსანი როსტომ-ხანს დაუტყვევებია. როსტომის ცოლი მართლმადიდებელი ქრისტიანი ყოფილა. თბილისში ცხოვრობს თურმე. როსტომს რუსი ოსტატები თბილისში ცოლისათვის მიუგვრია. ახლაც ისინი ტაძრებში ხატებსა ხატავენ, და როსტომის ცოლი არსად მათ არ უშვებს და ამჟამად ამ საქმეს არაფერი ეშველებაო.

5 ივლისს, მეფე ალექსი მიხეილის ძემ მიიღო თეიმურაზ მეფე წახნაგოვან პალატაში. მიღებას ესწრებოდნენ მერხებზე ჩამომსხდარნი ერთი ყასიმელი და ორი ციმბირელი უფლისწული, აგრეთვე ბოიარები, ოკოლნიჩები, სტოლნიკები, სტრიაპჩები, საკრებულოს მსახურნი, აზნაურები, ყველანი მოოქრომკედელთა ტანსაცმელში გამოწყობილნი, ძვირფასი ბეწვიანი ქუდეებით თავზე.

წახნაგოვან პალატის წითელ პარმალთან საგუშაგოზე იდგა 62 მოსკოვის მცხოვრები აზნაური ალეზარდებით და პროტოზანებით ხელში; ზოგიერთებს მუქმოწითალო ხავერდის სამოსელი ეცვა, ხოლო სხვებს — მოყვითალო-მწვანე, ლილისფერი აბრეშუმის ტანსაცმელი. ისინი გამოვიდნენ სახაზინო სასახლის შენობიდან წითელ პარმალზე, წყვილ-წყვილად ჩამწყრივებულნი, დიაც დავით დერიაზინის წინამძღოლობით.

თეიმურაზ მეფეს სამგზის შეხვედრა მოუწყვეს — ჯერ შეეგებნენ კარეტასთან, მერე პარმალთან, ბოლოს — პალატის შესასვლელ კარებთან.

ქართველი მეფის მობრძანება გამოაცხადა ოკოლნიჩიმ ვასილ სემიონის ძე ვოლინსკიმ.¹¹⁶⁾

შევიდა თუ არა პალატაში, თეიმურაზ მეფე შედგა ხელმწიფის ალექსი მიხეილის ძის წინ. მეფე ალექსი მიხეილის ძე ფეხზე წამოდგა, ასევე მთელი პალატაც. მოსკოვის ხელმწიფის მხრივ ეს იყო უაღრესად მაღალი ყურადღების და პატივისცემის გამოვლინება. ახსოვდა რა თავისი ვასალური მდგომარეობა, თეიმურაზმა მოიწადინა ხელზე მთხვეოდა თავის სუზერენს, მაგრამ ალექსი მიხეილის ძემ ხელი არ გაუწოდა და უთხრა:

— გვამბოროთ. ურთიერთ ბაგეებზე, რადგან შენ ქრისტეს სარწმუნოების კეთილმსახური ბრძანდები, ხოლო თუ შენ ქვეშევრდომობაში იმყოფები, ეს არის ნება ღმრთისა.¹¹⁷⁾

საკრებულოს მდივანმა დიაკმა ლარიონ ლოპუხინმა სიტყვა

წარმოთქვა. მერე ხელმწიფიუ ბრძანებულებით, ვასილ პეტრეს ძე შერემეტიევმა ქართველი მეფე მაგიდასთან მიიპატიჟა.

თეიმურაზი დასვეს ხელმწიფის მარცხენა მხარეზე, ხარებიდან პირველ სარკმელში. თეიმურაზს წინ დაუდგეს მარმარილოს მაგიდა.

პალატა საზეიმოდ იყო მორთული. გამოფენილი იყო ყველაფერი, რასაც კი შეეძლო ადამიანის გაცემა ან სიმდიდრით, ან ოსტატური ნაკეთობით, ან თვით ნახელოვნების არაჩვეულებრივობით.

თეიმურაზის უკან სარკმელზე იდგა ხაზინის სალაროდან და პალატის სახელოსნოებიდან საგანგებოდ ამ დღისათვის მოტანილი ვერცხლის ოთხი საათი.

სარკმელთან იდგა აგრეთვე კედლის ვერცხლის შანდალი; მეორე მხარეზე, ივანე დიდიდან პირველ სარკმელში, მოზრდილი „სერებრიანიკი“ ლაგანით. ხოლო იმის მარცხნივ და მარჯვნივ მაღალი „რასოლნიკები“, ასევე ამ შემთხვევისათვის ხაზინის სალაროდან მოტანილი.

ივანე დიდიდან მეორე სარკმელში ოქროსფერ ხავერდზე იდგა ვერცხლის დიდი „რასოლნიკი“ და მოოქროვილი ვერცხლის კასრი. აქვე, სარკმელთანვე, იდგა ვერცხლის დიდი შანდალი.

დიდი საკრებულო ტაძრიდან პირველ სარკმელს ამკობდა საკმაოდ მოზრდილი „სერებრიანიკი“ ლაგანით.

ყველაფერი ეს ცხადყოფდა, რომ უნდოდათ ქართველი მეფე გაეოცებიათ მეფის პალატების არაჩვეულებრივი სიმდიდრით და მოკაზმულობით. მაგრამ თეიმურაზის ყურადღებას არ იქცევდა ეს მძიმე წონის ვერცხლის ნახელოვნები. და ეს არა იმიტომ, რომ თეიმურაზს ნახული ჰქონდა სტამბოლის სასახლის არაჩვეულებრივი ბრწყინვალება. საჩვენებლად აქ გამოფენილ ძვირფას ნივთებს უნახავდაც თეიმურაზმა კარგად იცოდა რუსი მეფის უთვალავი სიმდიდრე.

ხელმწიფის მარჯვენა მხარეზე, სარკმლებს შუა, საბოიარინო მაგიდის წინ საგანგებო მაგიდასთან ისხდნენ უფლისწულნი — ყასიმელი თავადი ვასილი არსლანის ძე და ციმბირელი თავადები პეტრე ალექსის ძე და ალექსი ალექსის ძე.

ალბათ, არც უნდოდა თეიმურაზს და სამწუხაროც იქნებოდა მისთვის, — ენახა თავისი შვილიშვილი ამ ყოფილ უფლისწულთა შორის, რომელთაც არ ეწერათ მამა-პაპის ტახტზე ჯდომა ამიერიდან, არც მათ შვილთა. თეიმურაზს ჯერ კიდევ იმედი ჰქონდა, რომ

ბრძოლით დაიბრუნებდა თავის სამეფოს და საქართველოს სახელმწიფო ტახტზე კვლავ დასვადა ერთ-ერთს თავის შვილიშვილს — ნიკოლოზს ან ლუარსაბს.

თეიმურაზმა თვალი მოავლო შეკრებილთ.

ბოიარები, ოკოლნიჩები, საკრებულოს დიაკები ისხდნენ კამლოტის თურქულ ხიფთანებში, აზნაურები განიერ, გრძელ კალთებიან, სახელოებგაჭრილ და ოთხკუთხსაკინძიან „ოხაზნიებში“, ხოლო მოსკოველი მოისარნი — გრძელსახელოებიან უსაკინძო გრძელ ფერეზებში.

საელჩოს მსახურთა წინ იჯდა ხუთი ქართველი არქიმანდრიტი და ილუმენი. საელჩო მაგიდას უსხდნენ ბოიარები და ქართველი მეფის დიდებულნი.

საგანგებო მაგიდას შემოსხდომოდნენ თანამდებობის (მეფისა და ბოიართა საოჯახო ეკლესიის) მღვდლები; პატრიარქი ნიკონი და მოსკოვის სამღვდლოება არა თუ მაგიდასთან, დარბაზშიც არ ჩანდნენ. თეიმურაზმა უკვე იცოდა, რომ ხელმწიფე წაჩხვებული იყო პატრიარქ ნიკონთან; უფრო მეტი, თეიმურაზმა იცოდა, რომ პატრიარქისაგან მოგზავნილი ბოიარინი ხელმწიფემ ჯოხის ცემით გააძევებინა მეფის პალატებიდან.

ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძის ორსავე მხარეზე, როცა მას საკმელი მოართევს, შუბებით ხელში დადგნენ მარჯვნივ — თავადა მისაილო პროზოროვსკი, მარცხნივ — თავადი პეტრე პროზოროვსკი.

სვეტის ახლოს ბუჯერზე ჩამწყრივებული იყო ოქროს, ვერცხლის, სარდიონის და ბროლის ჭურჭელი, საგანგებოდ შერჩეული.

ყველგან და ყველაფერი ფუფუნებით და სიუხვით იყო მორთულ-მოკაზმული. კარგა ხანი იყო, მეფის დარბაზები ასე არ ყოფილა გაბრწყინებული ოქრო-ვერცხლით და პატიოსანი ქვებით. მეტასენი, სტოლნიკები, სტრიაპჩები, — ყველანი ოქროში იყვნენ ჩამსხდარნი; ბევრს ოქროს ჯაჭვი ამშვენებდა. შეიძლებოდა გეფიქრათ, რომ ხელმწიფე ღებულობდა და მასპინძლობას უწევდა დედამიწაზე უძლიერეს თვითმპყრობელს და არა მეფეს, რომელსაც სამფლობელო წართმეული ჰქონდა და აგერ ცხრა წელიწადი იყო, რაც უნაყოფოდ დაეძებდა დახმარებას.

მაგრამ მოსკოვში კარგად იცნობდნენ თეიმურაზს. მისი სახით პატივს სცემდნენ არა უძლიერეს თვითმპყრობელს, არამედ ქედუხრელ მეომარს და დაუცხრომელ მებრძოლს. ხელისუფლების სათავეში იდგა იმერეთის მეფე ალექსანდრე, ძალაუფლება ხელთ

ეპყრა სამეგრელოს მფლობელ მთავარს ლევან დადიანს. ქართლში მეფობდა როსტომი, მაგრამ ივერთა ქვეყნის მეფედ მოსკოვში სთვლიდნენ არა იმათ, არამედ თეიმურაზს, კაცს, რომელიც უკვე ორმოცდაათი წლის მანძილზე ეომებოდა სპარსეთის შაჰს და რომელსაც არა ერთხელ დაუმარცხებია შაჰის ლაშქარი; კაცს, რომელმაც საქვეყნოდ გამოაცხადა რუსეთის ყველა მართლმადიდებელ ქრისტიანეთა მფარველად.

არ შეიძლებოდა თეიმურაზს პატივისცემით არ მოპყრობოდნენ თავის ცხოვრების უმძიმეს წუთებში ამ კაცს თავი არ დაუხრია, არასოდეს არ უცდია პირფერობით, ანუ მზაკვრობით მოეპოვებია გამარჯვებულის წყალობა ან როგორმე მისგან თავი დაეძვრინა, მხოლოდ და მხოლოდ თავისი პირადი სიამოვნებისათვის ეცხოვრა და ეხელმწიფა.

ალექსი მიხეილის ძესა და თეიმურაზთან იჯდა ბუჯერს უკან ოკოლნიჩი და მესაჭურჭლე, ხელმწიფის ნათესავი — ბოგდან მათეს ძე ხიტროვი.

ქართველ მეფეს ემსახურებოდა სტოლნიკი, თავადი თეოდორე კურაკინი.

მიღების საზეიმო ხასიათს ყველაფრისათვის კვალი დაემჩნია: ზეიმის, სიუხვის, სიმდიდრის იერს ატარებდა ყოველივე. ხელმწიფის ბუჯერთან მდგარი მეკუჭნავენი მოოქრომკედლებულ ტანსაცმელში იყვნენ გამოწყობილნი. მათ გვერდით იდგნენ ასევე მდიდრულად მოკაზმულნი მეტასენი, ხოლო ექვს სტრიაპჩის ხელში ეჭირა წითელსა და ყვითელ თავთზე (მერდინზე) დალაგებული იაშმის და ბროლის ჭურჭელი.

სადილის დამთავრებისას ალექსი მიხეილის ძემ, თეიმურაზს საჩუქრად უბოძა თასები, ხავერდის, ოქრო-ატლასის, ქამხის ქსოვილი და სიასამურები.

საჩუქრებს აცხადებდა ხაზინადარი ბოგდან მინას ძე დუბროვსკი. დასაჩუქრების შემდეგ თეიმურაზი ზეიმით მიაცილეს კარეტამდე.

ხელმწიფემ ბრძანა, თეიმურაზისათვის მომსახურება გაეწიათ ბოიარებს — თავადს ალექსი ნიკიტას ძეს ტრუბეცკოის, ვასილ პეტრის ძე შერემეტიევს და თავადს ივანე ანდრიას ძე ხილკოვს.

3 ივლისს საპასუხო სუფრა გამართა ქართველმა მეფემ. ხელმწიფე მასცა განკარგულება, თეიმურაზს მიღებაზე სწევოდნენ შემგებებელნი, ბოიარები და სტოლნიკები, აგრეთვე პრისტავები და ის სტოლნიკი, რომელიც ხელმწიფეს ემსახურებოდა.¹¹⁸⁾

მოსკოვში თეიმურაზის სტუმრობის საზეიმო-საპარადო ნაწილი დამთავრდა. დაიწყო მისი საქმიანი ნაწილი.

თეიმურაზთან მოლაპარაკების საწარმოებლად დაინიშნა ბოიარინი თავადი ივანე ანდრეის ძე ხილკოვი.

ხილკოვმა თეიმურაზს დაწვრილებით დაუწყო გამოკითხვა თურქეთთან და ირანთან წინანდელ სამხედრო შეტაკებებზე.

როცა თეიმურაზს მოუსმინა, ხილკოვმა თქვა:

— დიდმა ხელმწიფემ დამავალა გკითხო, რამდენი მსახური ადამიანი (ჯარისკაცი) დაგჭირდება, რა გზებით უნდა ვატაროთ ისინი შენს ქვეყანამდე, სად იმოვნიან ისინი ცხენებს და პურის მარაგს, რომ გზაზე შიმშილით არ ამოწყდნენ. ამასთან დიდმა ხელმწიფემ მიბრძანა გკითხო: შაჰი შენს მოღალატეებს ხომ არ გამოექომაგება?

თეიმურაზმა მოკლედ უპასუხა: დამჭირდება 30 ათასი ცხენოსანი მეომარი, სურსათის მარაგით დახმარება საჭირო იქნება ასტრახანიდან მხოლოდ საქართველოს საზღვრებამდე, თავათ საქართველოში კი ჯარისათვის საკმაოდ მარაგი მოიპოვებაო.

კითხვაზე: „შაჰი შენს მოღალატეებს ხომ არ გამოექომაგებაო“, თეიმურაზმა გაახსენა ხილკოვს მოსკოვის ხელმწიფეებისა და ელჩების მტკიცე დაპირებანი — „დავიცავთ საქართველოს მიწაწყალსო“. ეს დაპირებანი ჩაწერილი ჯა ოქროს ბეჭედდასმულია წყალობის სიგელში, რომელიც მე, თეიმურაზს, გამომიგზავნა ჯერ კიდევ მეფე მიხეილ თედორეს ძემ.

— ამის შემდეგ, — განაგრძო თეიმურაზმა, — მე მივიღე ხელმწიფის მრავალი სიგელი თხოვნით, რომ გამომეგზავნა მოსკოვს ჩემი შვილიშვილი. ეს მოთხოვნა შევასრულე, შვილიშვილი გამოგზავნე. მე დამპირდნენ ჯარის მოშველებას მტრისაგან ჩემი ქვეყნის დასახსნელად. თუ მისი უდიდებულესობა ჩემი ქვეყნის დაცვაზე უარს იტყვის, მაშინ სხვა ქართველი მმართველნი — იმერეთის მეფე, დადიანი და გურიელი იძულებული გახდებიან სხვა ხელმწიფესთან ეძიონ შველა. ისინი უარს იტყვიან მოსკოვზე.

ხილკოვი წავიდა, რომ ყოველივე ეს ხელმწიფისათვის მოეხსენებია.

შემდეგ, ხელმწიფის პასუხით თეიმურაზთან გამოცხადდა ბოიარინი ალექსი ნიკიტას ძე ტრუბეცკოი.

— ახლა დიდ ხელმწიფეს ომი აქვს პოლონეთის და შვეციის მეფეებთან, ლაშქარი ომშია ჩაბმული.

ტრუბეცკოი ურჩევდა თეიმურაზს, დაბრუნებულიყო თავისი ქვეყანაში და წინანდებურად ემართნა თავისი სამეფო.

— ხოლო როგორც კი მეფის უდიდებულესობა თავის მოწინააღმდეგეებს დასძლევს, იგი არ ინებებს გხედავდეს შევიწროებულს და გავვრანებულს, და თავის ლაშქარს მოგაშველებს...

სამგზავროდ ხელმწიფე თეიმურაზს აძლევდა ექვსი ათას მანეთს ფულად და სამი ათას მანეთად ღირებულ სიასამურებს.

— ვიმედოვნებდი, რომ მივიღებდი ხელმწიფის წყალობას, — მის დახმარებას თავდაცვისათვის, — გულისტკივილით თქვა თეიმურაზმა, — მხოლოდ ამისთვის ჩამოვედი აქ. ახლა კი მეფის უდიდებულესობა — მისტუმრებს სრულიად ხელცარიელს. ჩამოვედი აქ დიდი ხელმწიფის მითითებით. მაშინ ჩემთვის როდი მოუწერიათ. რომ ხელმწიფის ლაშქარი ომშია ჩაბმული, რომ მეფის უდიდებულესობა თავდაცვისათვის ჯარს არ მომაშველებდა. ეს რომ იმთავითვე მცოდნოდა, მოსკოვს არ ჩამოვიდოდი.

ტრუბეცკოიმ უსაყვედურა თეიმურაზს, უმადურობას იჩენ ხელმწიფისადმიო. ხელმწიფე ხომ გაძლევს ფულსაც და სიასამურსაც.

— ჩემთვის ძვირფასია დიდი ხელმწიფისაგან ნაწყალობევი თუნდაც ერთი სიასამურიც კი, მაგრამ ახლა ჩემთვის უმჯობესია დავარიგო ხელმწიფის წყალობა ჩემი სულის საოხად, ვიდრე დავბრუნდე ჩემს ქვეყანაში და სპარსებს დავემორჩილო. როდესაც თურქებმა და სპარსელებმა შეიტყვეს, რომ მე დიდ ხელმწიფესთან მივემგზავრებოდი, ისინი შეშინდნენ. მთებში ჩერქეზებმა გზები ჩამიხერგეს და თავს დამესხნენ. ძლივს დავაღწიე თავი, დავკარგე მხედრები. მოვემგზავრებოდი მის უდიდებულესობასთან მალულად. ჩამოვედი და თავყვანი ვეცი მეფის მის უდიდებულესობას. ახლა ჩემი ჩამოსვლაც და თავყვანისცემაც ფუჭი აღმოჩნდა. რა სახელი იქნება დიდი ხელმწიფისათვის, თუ მე, — მეფე თეიმურაზს, დამლუპავენ და ჩემს გვარს ძირფესვიანად ამოაგდებენ. ქრისტეს მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის თურქთა და სპარსთა წინააღმდეგ ჩემი პატარა ქვეყნით ვიბრძოდი და არ ვდრკებოდი უამრავი მუსულმანური ლაშქრის წინაშე.

ტრუბეცკოი ცდილობდა გაემხნეებინა ყოველგვარ იმედისაგან გაძარცვული თეიმურაზი. ხელმწიფის ჯარი შენს საზღვრამდე გაგაცილებსო. როგორმე გაუძელ ამ მძიმე დროს შენსავე სამეფოში. დამთავრდება თუ არა ომი პოლონეთის და შვეციის მეფეებთან, ხელმწიფე შესძლევს ქართველი მეფის დახმარებას. ჯერჯერობით,

კი ხელმწიფემ მისწერა შაჰს, — არ შემოგიტოს და შენი სამეფო არ დაარბოს.

თეიმურაზმა ველარ მოითმინა და მკვახედ (რისგანაც მუღამ თავს იკავებდა) უთხრა:

— ჩემს შესახებ შაჰს წინათაც სწერდა მისი უდიდებულესობა, მაგრამ შაჰ-აბასმა ქვეყანა ჩემი მაინც დაარბია და მე გამომაძევა.¹¹⁹⁾

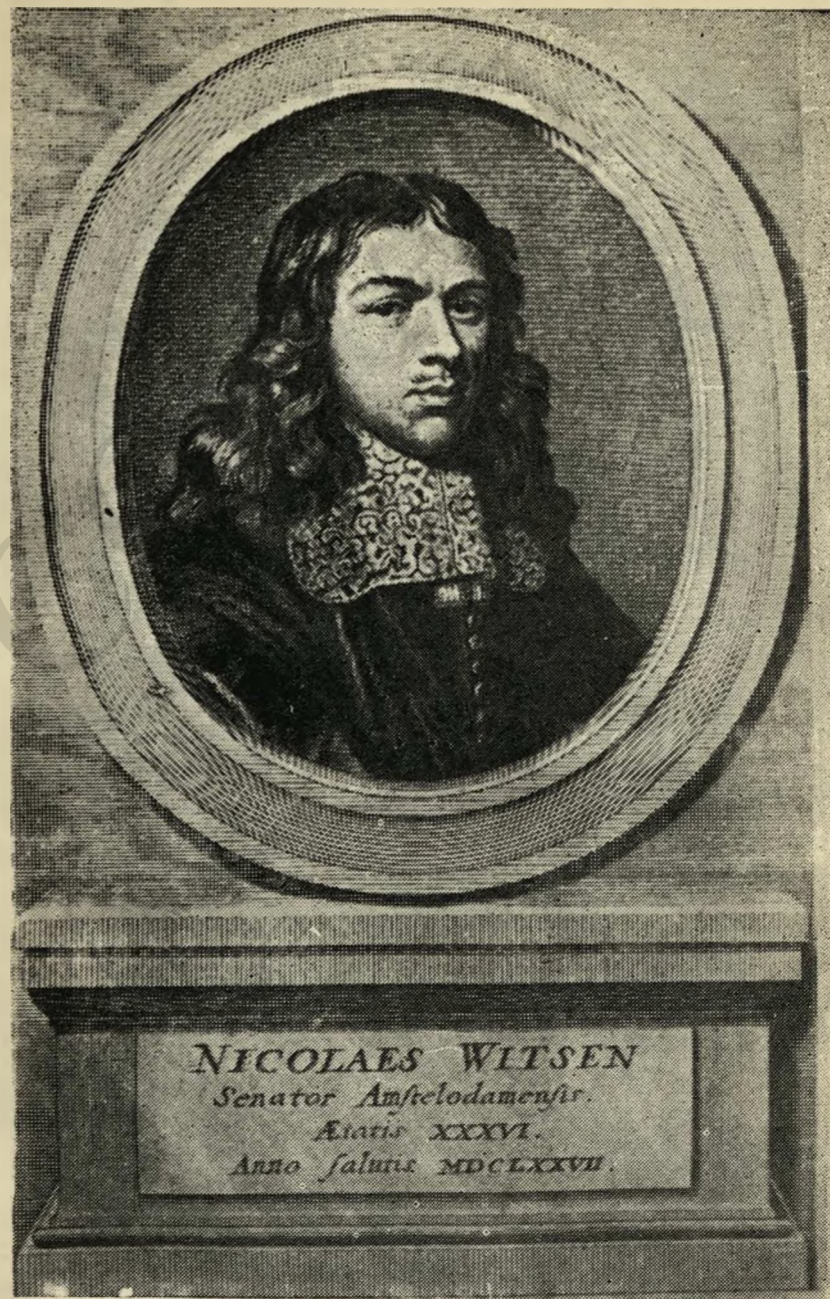
სულ სამი თვე დაჰყო თეიმურაზმა მოსკოვში.

ორმოცი წელიწადი გავიდა იმ დღიდან, რაც მეფე თეიმურაზმა მოსკოვს თავის პირველი ელჩობა გაგზავნა. ახლა მოსკოვს საქართველოსთვის არ ეცალა. იგი დაკავებული იყო უფრო მნიშვნელოვანი საქმეებით, — უკრაინის, ყირიმის. პოლონეთის, ლატვიის საქმეებით. აგრეთვე მოსაწესრიგებელი ჰქონდა უაღრესად რთული საშინაო ამბები, — ფინანსიური მეურნეობის, საერო და სასულიერო ხელისუფლების ურთიერთობის საკითხები, აგრეთვე ჩასახშობი იყო აქა-იქ დაწყებული სახალხო მღელვარება.

ამის შემდეგ თეიმურაზმა სცადა შეენელებია ის მკვახე სიტყვიერი გამოსვლა მოსკოვის პოლიტიკის წინააღმდეგ, რომლის ნებაც თავის თავს მისცა თავად ხილკოვთან და თავად ტრუბეცკოსთან საუბარში. თეიმურაზი, რომელიც ახლა უკვე მიმხვდარიყო, რომ მოსკოვი მის დასაცავად ირანის წინააღმდეგ არავითარ აქტიურ მოქმედებას არ დაიწყებდა, უკვე არ იყო მოსურნე, რომ შაჰთან მისი ურთიერთობა კიდევ უფრო გამწვავებულიყო.

ყაზანში თეიმურაზი შეხვდა ყაზანის მიტროპოლიტს ლავრენტის, რომელსაც გაუზიარა მთელი თავისი გულისტკივილი. მიტროპოლიტმა დაამშვიდა და ანუგეშა თეიმურაზი. „ჩვენ — ცოფილნი, — სწერდა თეიმურაზი მეფე ალექსი მიხეილის ძეს ყაზანიდან, — ვევედრებით წმიდანებს თქვენი დიდებულებისათვის, რათა უფალმა ღმერთმან გყოს დღეგრძელი, რათა მტერნი შენი განირთხონ შენს ფერხთა ქვეშე“.

„მე — ივერიის ქვეყნის მეფე, — შენი მსახური, მოვედი უმაღლესი ტახტის შენის წინაშე და გთხოვე მცირეოდენი ჯარით დამხმარებოდი, რომ დამებრუნებინა ჩემი სამეფო, რადგან მოგვეცა შემთხვევა და არ ყოფილა სხვა უკეთესი დრო დახმარებისათვის. ამიტომ გთხოვ მეფის შენის უდიდებულესობას, და მდებლად თავს გიკრავ, მოიღო მოწყალება, და თუმცა, როგორც შემთხვევა იყო, ვერ მიბოძე ჯარით დახმარება, ახლა გთხოვ სიტყვით შეგვეწიო, — გაგზავნე კარგი მოციქული სპარსთან, ესე იგი, შაჰთან და დააბარე შენა ელჩს ასეთი სიტყვა: „მოვიდა ჩემთან ქრისტიანე მეფე და

ნიკოლა ვიტსენი

NOORD EN OOST TARTAR YE;

TWEDE DEEL:

Beheftende de Landtchappen *Georgia, Mingrelia, Circassia, Grim, Abkhazia, Aben, Tmogoria, Siberia, en Samojedia.*

DOOR

NICOLAES WITSEN

GEORGIA OF IBERIA.

Dit Landſchap is gelegen tusschen op twee en veertig graden, Noorderbreed; Doort den Oosten een Persien, ten Westen aan het gebied van den Groeten Turk, ten Noorden een het

Duplinitche en Circassien Land; en ten Zuiden weder een Persien, in de Nabuurschap van de Kaspische Zee.

De Georgianen zijn wel eigenlijk geen Tartaren; maar der zelve taal en aangrenzende gewoonten, wa zy veel orden met de zelve gemeen hebben.

In Georgia Hverichien, in de Lenge van de voorige Eeuw, was Vorstende eenen Russien gelyk, wat Vorst van het gewest koning was; doch de zelve Tijd was toen al een Persienſch koninkrijk bezet. De eerste Vorst was genaamt *Darius*, die een eigen Heer was, naagst dertig daerom man te Veld te bevoegen; hy lag in eenen gelyk geborgen. De rege andere Vorsten, die hem na hietten, hielden zich na het Circassien geborgen een, genaamt *Da-rius* en *Joris*, van gemeen. Van Georgia Oorlog, eenen *Joris* of *Bersa* hielden gemeen, bleek zich van diele onder de Zwarte Zee ten Circassien geborgen.

Het Landſchap *Georgia* is dan gelegen tusschen de Kaspische Zee ten Oosten, en de Zwarte Zee ten Westen, en is eenen gemeen. Het is bekend, dat het Volk de Christelijke Godsdienst beoefent; doch onder de eerste Mahomedanen zijn ingedrongen, in de Turk, naar te Lande, door de Persen, een geborgen, dat is, volgens *Tartaren*, waer Prinsdommen van dat Lande geworden zijn, die Landſchappen, een Persienſche Hof, gemeen worden: den Konink van Persien heeft daar twee Gouverneurs, die de zelve Landſchappen bevoegen; doch daer een wijgend hy en is toekomende iemand te verkiezen, die niet al een het Mahomedanſch Cerkel heeft onthield. Daar geveest heftend, die nu noch een alroen Prins van 't Land zijn geveest, en die oude Koninklike Stam, te voegen de naam van Koningen, waerom hy is al bevoegen te verkiezen; en die ingetroost, zedert eenen vyfing jaren. En nu hopen al dat Prinsdijk geveest hielden, en de Konink van Persien geveest zijn. Die verkiezen al de zelve Prins te Leren.

De eerste in deze zelve Konink, hield een Zedel van *Tiflis*, in de Landſch, Konink van *Georgia* geborgen, en geborgen over het omgebende Land.

S. 11

Pls

მთხოვა, რომ ის აღარ შეაწუხო“. უბრძანოს კიდევ შენმა უდიდებუ-
ლესობამ ელჩს, რომ მან მოახსენოს შაჰს: „შევეთ, შაჰო, შენ
გინდა ჩემი სიყვარული არ მოგაკლდეს, ნულა გექნება ომი თეი-
მურაზთან, უბოძე მას მისი სახელმწიფო და ნულა შეაწუხებ; ის
მოვიდა ჩემთან ჩემი სიყვარულისათვის და არა იმისათვის, რომ შენ-
თან ომი უნდოდა“. იყოს მეფის შენის უდიდებულესობის წყალო-
ბა — მოვიდეს ჩემთან ამ ზატხულს შენი ელჩი.

იქნებ ყოვლად მოწყალე ღმერთმან ქნას, რომ შაჰმა შეისმი-
ნოს მეფის შენის უდიდებულესობის სიტყვა და მე აღარ შემაწუ-
ხოს, შესაძლოა, ღმერთმან ინებოს და დამკვიდრდნენ წმინდა ეკლეს-
სიანნი... ეს არის ჩემი სათხოვარი. მექმნეს შენი წყალობა მე, —
მეფე თეიმურაზ ს*.¹²⁰)

IV

1659 წელს ქართველნი მთებიდან ალაზნის ველზე დაეშენნ.
მათი მოძრაობა ჰგავდა მოვარდინილ ნიაღვარს, რომელსაც უეცრად
მაღალი ჯებირი გაუგლეჯია. ყველა ხეობებიდან, ყოველ გზასა და
ყოველ ბილიკზე ცხენებს მოაგლეჯებდნენ ხმალამოწვდილი ხევესუ-
რები, ფშავეები, თუშები, კახელები. მომთაბარე ქოჩმა თურქებმა,
რომელთაც კახეთის ბალ-ვენახები საბალახო საძოვარ ადგილებად
გადაექციათ, ველარ გაუძღეს ქართველთა ნიაღვრისებურ თავდასხ-
მას და უმაღლე გაიქცნენ. კახეთის მმართველმა — განჯის ხანმა სე-
ლიმმა ძლივს უშველა თავს, — ისიც მსწრაფლ გაიქცა.

კახელებმა კვლავ შესთავაზეს ტახტი თეიმურაზს. ამ დროს
იგი უკვე ღრმა მოხუცი იყო. მისი უფროსი შვილიშვილი ლუარსა-
ზი გარდაცვლილიყო. კახელებმა გაიხსენეს ერეკლე-ნიკოლოზი, და-
ვითის შვილი, კახეთის ტახტის კანონიერი მემკვიდრე, რომელიც
მოსკოვში მეფე ალექსი მიხეილის ძესთან იყო და დაიწყეს მისი
გამოხმობა საქართველოს ტახტზე ასაყვანად.

მოსკოვში გადაწყვიტეს, რომ ქართველ მეფისწულს უკვე და-
უდგა დრო აილოს ხმალი და საკუთარი ძალებით დამკვიდრდეს თა-
ვისი პაპის ტახტზე.

1660 წელს ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძემ უფლისწულს სა-
ზემო „გაცილება“, ე. ი. წასვლის წინ ოფიციალური მიღება მოუწუ-
ყო. ერეკლეს, ვითარცა საქართველოს მომავალ მეფეს, ისეთივე პა-
ტივი სცეს, როგორც მის პაპს თეიმურაზს, როცა იგი მოსკოვს
ბრძანდებოდა.

უფლისწულს სამგზის შეხვედრა მოუწყევს.

* დედანი დაწერილია ბერძნულ ენაზე.

10. გ.ლ ტატიშვილი

„გეორგია ანუ იბერია“, თავი ნ. ვიტსენის მეორე წიგნიდან
„ჩრდილოეთი და აღმოსავლეთი სათათრეთი“ (ამსტერდამი)

სამსავე შეხვედრაში მონაწილეობდნენ თავადები, სტოლნიკები, საკრებულოს მდივნები — დიაკები.

წინა კარებში მდგარ დიაკებს და სტუმრებს ემოსათ მოოქრომკედლებული ტანსაცმელი და ძვირფასი ბეწვის ქუდეები ეხურათ. შეხვედრისას დიაკები მისაღმების სიტყვებს ამბობდნენ.

უფლისწულს ისმენდა მისაღმებს და მდებლად თავს უკრავდა რუსთ ხელმწიფეს ხელმწიფური წყალობისათვის.

როცა უფლისწულმა წახნაგოვან პალატაში ფეხი შესდგა, ალექსი მიხეილის ძე უკვე თავის სამეფო ადგილზე იყო. მასთან იმყოფებოდნენ ბოიარები და ოკოლნიჩები. საკრებულოს მსახურნი, სტოლნიკები, სტრაპჩები, აზნაურები, ოქროსფერი ტანსაცმლით მოსილნი, ძვირფას ქუდეში. ბევრს ამკობდა ოქროს ჯაჭვი.

მომავალი ქართველი მეფის, უფლისწულ ნიკოლოზ დავითის ძის მობრძანება გამოაცხადა თავადმა ივანე ივანეს ძე ლობანოვ-როსტოვსკიმ შემდეგი სიტყვებით:

— დიდო ხელმწიფევ, მეფევ და დიდო მთავარო ალექსი მიხეილის ძევ, მთელი დიდი, მცირე და თეთრი რუსეთის თვითმპყრობელო, ბევრი სხვა სახელმწიფოს, აღმოსავლეთის, დასავლეთის და სამხრეთის მამა-პაპეული მიწების მემკვიდრევ, ხელმწიფევ და მფლობელო! თქვენი მეფური უდიდებულესობის ქვეშევრდომი საქართველოში — უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე თქვენ დიდ ხელმწიფეს დაბლა თავს გიკრავთ და მეფური წყალობისათვის თავგანს გცემთ!

ბოიარები ფეხზე წამოდგნენ.

ოფიციალური მიღების შემდგომ, ალექსი მიხეილის ძემ ქართველი უფლისწული და მასთან ერთად სტოლნიკები — თავადი ანდრეი ხილკოვი და დიმიტრი ვოლინსკი ოქროს პალატაში სუფრაზე მიიპატიჟა.

როცა წახნაგოვან პალატაში სუფრა გაშალეს, ქართველ უფლისწულს სუფრაზე მიუხმეს თედორე თედორეს ძე კურაკინმა და საკრებულოს მდივანმა — დიაკმა სემიონ ზაბოროვსკიმ.

ხელმწიფემ შთისვა უფლისწული თავის სახელმწიფო ადგილის მარჯვენა მხარეზე. წინ დაუდგეს სადაფის მაგიდა, იმის უკან სარკმელზე დადგეს საათები, — ორი ვერცხლისა, მესამე — იაგუნდისა. ისევ, როგორც თეიმურაზის შეხვედრის დროს, პალატა მორთულ-მოკაზმული იყო ვერცხლის ჭურჭლეულობით, ვერცხლის დიდი შანდლებით, ხოლო ბუჯერზე ბრწყინავდნენ ვერცხლის, სარდონის, იაგუნდის და ბროლის დოსტაქნები და კათხები.

სუფრის შემდგომ ალექსი მიხეილის ძემ საკუთარ სამეფოში მამა-პაპურ ტახტზე ასასვლელად მიმავალი ქართველი უფლისწული დაასაჩუქრა თასებით, ატლას-ხავერდის ქსოვილებით და სიასამურებით. გარდა ამისა, უფლისწულს ხელმწიფემ უბოძა ექვსი ეფიშკა და სამი ათასი მანეთი ფულად.

ხელმწიფის ბოძებულ საჩუქრებს აცხადებდა საკრებულოს მდივანი — დიაკი ლარიონ ლოპუხინი.

მასვე ჰქონდა დაკისრებული, ხელმწიფის სახელით სიტყვა ეთქვა ქართველი უფლისწულისათვის.

— უფლისწულო ნიკოლოზ დავითის ძევ! — მიმართა ლოპუხინმა მეფისწულს, — წარსულში პაპაშენი თეიმურაზ დავითის ძე თავისი ელჩის თავად ქაიხოსრო აბრამიშვილის მეშვეობით გვწერდა ჩვენ—დიდ ხელმწიფეს, რომ მან — მეფე თეიმურაზმა, იყო რა ჩვენი მამის ნეტარხსენებული დიდი ხელმწიფის მიხეილ თედორეს ძის ქვეშევრდომი და არის რა ჩვენს ქვეშევრდომობის ქვეშ მყოფი, გამოგვიგზავნა ჩვენ დიდ ხელმწიფეს თავისი შვილიშვილი, — შენ უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე და დედაშენი დედოფალი ელენე ლეონის ასული და გვთხოვდა ჩვენ — დიდ ხელმწიფეს, შენ — უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე და დედაშენი — დედოფალი ელენე ლეონის ასული მიგველო ხელმწიფური მოწყალებით, ხოლო პაპაშენმა მეფე თეიმურაზ დავითის ძემ აღგვითქვა, რომ ჩვენი მეფური მბრძანებლობიდან არასოდეს არ გავიდოდა და ჩვენს გარდა არავის ქვეშევრდომი არ იქნებოდა. და ჩვენ, დიდი ხელმწიფე, ჩვენი მეფური უდიდებულესობა, ხელმწიფე ქრისტიანთა, ვზრუნავთ რა წმინდა საღმრთო ეკლესიებზე, ჩვენი ერთობლივი, მართლმადიდებელი სარწმუნოებისათვის და თქვენი მრავალგზის თხოვნის თანახმად, ვბრძანეთ, — შენ და დედაშენი ჩვენს სახელმწიფოში მიღებული ყოფილიყავით ყოველი პატივისცემით ოდეს შენ მოსკოვს ჩამოხვედი, ჩვენ, დიდ ხელმწიფეს, გვყავდით შენ — უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე და დედაშენი დედოფალი ელენე ლეონის ასული ხელმწიფურ მოწყალე მფარველობაში ყოველი თავაზით. პაპაშენმა — მეფე თეიმურაზ დავითის ძემ ეს თავისი თვალით ნახა, ოდეს იგი მოსკოვში სტუმრად იყო ჩვენთან — დიდ ხელმწიფესთან. მაშინ მან გვთხოვა მასთან ერთად სამშობლოში გაგვეშვა დედაშენი — ელენე ლეონის ასული, ხოლო შენ აქ მოსკოვში დარჩენილიყავ და ჩვენი მეფური უდიდებულესობიდან გვებოძებია შენთვის სინკლიტად ის, ვისაც ჩვენ—დიდი ხელმწიფე ვინებებდით, რომ იმ სინკლიტს ეზრუნა შენს საჭიროებებზე. ჩვენ

ნება დაერთეთ დედაშენს—დედოფალს ელენე ლეონის ასულს, გამგზავრებულიყო სამშობლოში პაპაშენთან — მეფე თეიმურაზ დავითის ძესთან ერთად, მაგრამ თავათ დედაშენმა არ მოისურვა მოსკოვიდან წასვლა, როდესაც პაპაშენი—მეფე თეიმურაზ დავითის ძე ჩვენგან მიემგზავრებოდა, მან მოგიყვანა შენ — უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე ჩვენი — დიდი ხელმწიფის წინაშე და გვთხოვა, არ მოგვეკლო შენთვის წყალობა — ისევე, როგორც არ გაკლდა ჩვენი წყალობა მანამდე.

ამა წელს პაპაშენმა თეიმურაზ დავითის ძემ და იმერეთის მეფემ ალექსანდრე გიორგის ძემ, ჩვენი უდიდებულესობის ქვეშევრდომებმა, თავიანთი ელჩების მეშვეობით მოგვწერეს, რომ ღვთის ნებით გარდაიცვალა შენი ძმა ლუარსაბ დავითის ძე, ხოლო თვით მეფე თეიმურაზი ღრმა სიბერეში არის ჩავარდნილი და მას აღარც ერთი შვილი არ გააჩნია, და მათ შემდეგ არავინ რჩება ივერიის და იმერეთის ქვეყნებს ეუფლოს, ამიტომ გვთხოვეს ჩვენ, შენ—უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე, გაგიშვათ საქართველოში, რათა ურჯულო აგარიანთაგან საქართველო და იმერეთი არ გავგვრანდეს და ქრისტიანული სარწმუნოება არ აღმოიფხვრას. ჩვენც — დიდმა ხელმწიფემ პაპაშენზე, თეიმურაზ დავითის ძეზე და მეფე ალექსანდრე გიორგის ძეზე, თანახმად მათი თხოვნისა, წყალობა მოვიღეთ და ვბრძანეთ, შენ—უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე, დედაშენთან — ელენე ლეონის ასულთან ერთად, გაგზავნოთ მოსკოვიდან საქართველოში ჩვენგან ნაბოძები წყალობით.

პაპაშენს — თეიმურაზ დავითის ძეს, იმერეთის მეფეს ალექსანდრე გიორგის ძეს და შენც — უფლისწულს ნიკოლოზ დავითის ძეს გახსოვდეთ უფალი ღმერთი, ჩვენდამი თქვენი აღთქმა, ჩვენი დიდი ხელმწიფის წყალობა. ჩვენს ერთიან ქვეშაირთ მართლმადიდებელ ქრისტიანულ სჯულზე დადებით მტკიცედ და განუხრელად, ჩვენ დიდ ხელმწიფეს, ჩვენს შვილს — მეფის მის უდიდებულესობას კეთილმორწმუნე მეფისწულს და დიდ მთავარს ალექსი ალექსის ძეს და ჩვენს მემკვიდრეთ აწ და მომავალ დიდ ხელმწიფეებს, რუსეთის მეფეებს და დიდ მთავრებს ემსახურეთ და ყოველი სიკეთე უსურვეთ და იყავით ჩვენი მაღალი ხელმწიფობის მარად ქვეშევრდომობაში მთელი თქვენი სამფლობელოებით.

ხოლო ჩვენ — დიდი ხელმწიფე, ჩვენი მეფური უდიდებულესობა, პაპათქვენს მეფე თეიმურაზ დავითის ძეს, მეფე ალექსანდრე გიორგის ძეს და შენ — უფლისწულ ნიკოლოზ დავითის ძეს მთელი

თქვენი სამფლობელოებით ხელმწიფურ მოწყალებასა და მზრუნველობაში გიყოლიებთ.

ქართველმა უფლისწულმა ხელმწიფეს უპასუხა საკრებულო მდივნის — დუმნი დიაკის პირით.

— დიდი ხელმწიფე! თქვენი ხელმწიფური წყალობით, თქვენი მეფური უდიდებულესობის ქვეშევრდომი უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე დაბლა თავის დაკვრით თაყვანსა გცემთ.

შემდეგ საკრებულოს მდივანი მიუბრუნდა ქართველ ელჩებს:

— ელჩებო! დიდმა ხელმწიფემ თქვენზე წყალობა მოიღო, — ბრძანა გაგიშვათ უფლისწულ ნიკოლოზ დავითის ძესთან ერთად და თქვენის ხელით მეფე თეიმურაზ დავითის ძეს და მეფე ალექსანდრე გიორგის ძეს გაგზავნოს ხელმწიფის სიგელები.

გაცილების ცერემონია დამთავრდა.

ქართველი უფლისწული შინ წავიდა ალექსი მიხეილის ძის სახელმწიფო კარებით.

კარეტას ისეთივე ზარზედით მიაცილებდნენ, როგორადაც მეფის სასახლეში მოაცილეს.

ნიკოლოზ დავითის ძის სამომსახუროდ მის სასახლეში გაგზავნილ იქნენ თავადები — ალექსი ნიკიტას ძე ტრუბეცკოი და თედორე თედორეს ძე კურაკინი.¹²¹⁾

ქართველი უფლისწულის სასახლეში იმ ღამეს ქართული სუფრული სიმღერები გათენებამდე არ შეწყვეტილა, მაგრამ უფლისწული არ იყო მხიარულ გუნებაზე. მას და მის დედას — დედოფალ ელენესაც კარგად ესმოდათ, თუ რა მძიმე ტვირთის ზიდვა მოუხდებოდათ ამიერიდან.

საქართველო, — ღვთისმშობლის წილხედომილი ქვეყანა (როგორც ამბობდნენ მაშინ ქართველები), მძიმე დროს განიცდიდა. როსტომ მეფის სიკვდილის შემდეგ ქართლის ტახტზე ავიდა მეორე გამუსულმანებული ქართველი მეფე — შაჰ-ნავაზი, რომელსაც, რა თქმა უნდა, საქართველოში ასე როდი უწოდებდნენ, რადგან მუსულმანი იყო იგი მხოლოდ სპარსთათვის, შინ—საქართველოში, მას ეძახდნენ ვახტანგს. იგი არ კრძალავდა ეშენებინათ ტაძრები და ქრისტიანული წესით ენათლათ ბავშვები. რიგით იგი მეხუთე ვახტანგი იყო და მას მთელი გულისყური იქითკენ ჰქონდა მიმართული, რომ როგორმე ჰკუთით მოეტყუებია საძულველი ყიზილბაშები, რომელთა წინაშე იძულებული იყო მუდამ ერთგულება ეფიცა.

პოლიტიკური მოსაზრებით მიიღო მაჰმადიანობა და ცოლად შეირთო რა როსტომის ქვრივი მარიამი, შაჰ-ნავაზი ყოველმხრივ

ხელს უწყობდა თავისი ხელისუფლების ქვეშ გაერთიანებული ქართლ-კახეთის პოლიტიკურ-ეკონომიურ აღორძინებას.

1660 წლის 3 ივნისს უფლისწული და დედა მისი — დედოფალი ელენე, აღმოსავლეთ საქართველოს და იმერეთის ელჩების თანხლებით, გამოემგზავრნენ მოსკოვიდან.¹²²⁾

საქართველოში გამგზავრების წინ უფლისწული ესტუმრა სოფელ პოკროვსკოეს, რომ ხელმწიფეს გამომშვიდობებოდა. უფლისწულის კარეტას თან ახლდა სამასორმოცდაათი ცხენოსანი მოისარი გერასიმე სოლოვცევის მეთაურობით. სოფ. პოკროვსკოეში იმ სახლის მოედანთან, სადაც უფლისწული დაბინავდა, იდგა სამასამდე ცხენოსანი და მოისარი დაფდაფებით და გაშლილი ალმებით. უფლისწულს ხელმწიფის ხორომებამდე ორივე მხარეზე მიაცილებდა ოცოცი ქვეითი მოისარი. უფლისწული მეფის ხორომებში შევიდა „ოხაბენში“ ჩაცმული, ხოლო იქიდან გამოვიდა ახალ სამხედრო ტანსაცმელში, რომელიც მოსკოვის ხელმწიფემ უბოძა უფლისწულს გამომშვიდობებისას.¹²³⁾

მოსკოვში მდინარეზე, იკუზთან, ქართველ უფლისწულს უცდიდა უკვე სანაოსნოდ გამზადებული კარჭაპები (სტრუგები).

შამინვე ნიჟინ-ნოვგოროდს ოკოლნიჩი ვოევოდას სემიონ არტემის ძე იზმაილოვს გაეგზავნა ქაღალდი იმის თაობაზე, რომ დიდი ხელმწიფის ბრძანებულებით, მოსკოვიდან გამოშვებულნი არიან უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე დედით — ელენე ლეონის ასულითურთ, მათთან არიან მსახურნი და ჯალაბნი, ოთხმოცდათორმეტი კაცი დედრობითი და მამრობითი სქესისა, ქართველი ელჩები — მიტროპოლიტი გრიგოლი ოთხი სასულიერო პირით და სამი საელჩო კაცით, იმერეთის ელჩი მარკოზ თომავეი სამი ამხანაგით, მეფის და საელჩოს პირნი თექვსმეტი კაცი. „პრისტავად, — იუწყებოდა ბრძანებულება, — გამოგზავნილია დიმიტრი ვოლინსკი; თარჯიმნად — საელჩო პრიკაზის თარჯიმანი — ოსეფ პუშკაროვი, ჩამწერად — პოდიაჩი ანდრეი საზონოვი და გამცილებლად კიდევ მოისარნი, ოცი კაცი“.

„ხოლო იმ დროს, როცა ნიჟინს ახლო უფლისწული გამოივლის, ნაპირზე ხალხმრავლობა და წესრიგი იყოს!“¹²⁴⁾

უფლისწულის და დედამისის უხიფათო, მშვიდობიანი მგზავრობის უზრუნველსაყოფად მოსკოვი ასტრახანს ატყობინებდა:

„ჩვენი დიდი ხელმწიფის ბრძანებულებით, აწ საქართველოში გაშვებულნი არიან ქართველი უფლისწული ნიკოლოზ, დავითის შვილი, და დედამისი ელენე ლეონის ასული თავიანთი კაცებით. მათი გაცილება ასტრახანიდან თერგამდე და თერგიდან სამშვიდო-

ბომდე ჩვენ ვუბრძანეთ ჩვენი ლაშქრის კაცებს, რათა მშვიდობით და მრთელად მიაღწიონ ქართველთა ქვეყანას.“¹²⁵⁾

10 ივლისს მოსკოვიდან გამოიგზავნა ოკოლნიჩი ივანე ათანასის ძე გავრენოვი, რათა გზაზე, სადაც წამოეწეოდა უფლისწულ ნიკოლოზ დავითის ძეს, გამოეკითხა მისთვის ჯანმრთელობის მდგომარეობა. ეს იყო უფლისწულისადმი მეფის ყურადღების და მზრუნველობის უმაღლესი გამოვლინება. ამის ღირსი ყოველი ელჩი როდი ხდებოდა, რა დიდი რანგისაც არ უნდა ყოფილიყო იგი. გავრენოვს თან მოჰქონდა უფლისწულისათვის ხელმწიფის ნაბოძები საჩუქრები.¹²⁶⁾

ამის შემდეგ მოსკოვი ასტრახანის ვოევოდას ნიკიფორე მიხეილის ძე ბეკლემიშევს ატყობინებდა: 14 ივნისს ქართველი მეფის თეიმურაზისაგან მიღებულია ბარათი, სადაც იგი საყვედურობს, — გზაზე ცუდი დაცვა მქონდაო, ასტრახანიდან ჩემთვის არ გაუყოლებიათ ჯარისკაცთა საკმაო რაზმიო. ამით ისარგებლეს ჩერქეზებმა და ყუმიკებმა, თავს დამესხნენ და გამძარცვესო. ბეკლემიშევს ევალებოდა, ასტრახანიდან თერგში უფლისწულის გამგზავრებისას უზრუნველყო იგი ძლიერი და საიმედო დაცვით, რათა გზაზე მასაც ისეთივე „უკადრისობა“ არ შემთხვეოდა, როგორიც შეემთხვა პაპაისს.¹²⁷⁾

ათი თვის შემდეგ, 1661 წლის 18 აპრილს სტრიაჰჩი ბახტიარ მიაკინინისა და დიაც უშაკოვისაგან ასტრახანიდან მოსკოვს მიღებული იქნა მოხსენებითი ბარათი, რომ 1660 წლის 8 აგვისტოს უფლისწული ნიკოლოზი და დედოფალი ელენე ასტრახანს ჩამოვიდნენო; აქ მათ მიიღეს ცნობა, რომ ქართველი მეფე თეიმურაზი ყიზილბაშების შაჰთან წასულა, ხოლო იმერეთის მეფე ალექსანდრე გარდაცვლილაო.

27 აპრილს ალექსი მიხეილის ძემ ასტრახანს სიგელი გაგზავნა: „თუ უფლისწული მოსკოვს დაბრუნებას ინდომებს, ებრძანებ დაბრუნდეს, თუ არ ინდომებს, ხელმწიფის ბრძანების გარეშე გზა არ განაგრძოს.“¹²⁸⁾

როგორც კი მიღებული იქნა ბრძანებულება საქართველოში გამგზავრების შესახებ, უფლისწული ჩავიდა თერგში, მცირე უბარდოზე გავლით მიაღწია ალაზნის სათავეებს და აქედან სცადა შეიარაღებული ძალებით აედო კახეთი.

შაჰის ბრძანებით, თეიმურაზმა შვილიშვილს გაუგზავნა ნდო-

ბით აღჭურვილი კაცები, რათა ნიკოლოზი გამოცხადებულიყო შაჰის წინაშე. უფლისწულმა ნიკოლოზმა ცივი უარი სთქვა დამორჩილებოდა შაჰის მოთხოვნას.

ამ გარემოებამ დამღუპველი გავლენა იქონია 73 წლის თეიმურაზის ბედ-იღბალზე. შაჰმა მას ორჯულობა დასწამა და ასტრახადის საპატიმრო ციხეში გაგზავნა. ერთი წლის შემდგომ (1663 წელს) მეფე თეიმურაზი, რომელმაც ველარ აიტანა მძიმე განსაცდელი, გარდაიცვალა პატიმრობაში.¹²⁹⁾

უფლისწულმა ნიკოლოზმა, რომელიც ისევ ერეკლედ იქცა, ხამხედრო დახმარება მხოლოდ თუშ-ფშავ-ხევსურებისაგან მიიღო, რამდენჯერმე უნაყოფოდ სცადა დაებრუნებია პაპის ტახტი, ერთ-ერთ ტყვედ ჩავარდნას ძლივს დააღწია თავი. ამის შემდეგ ერეკლემ გადალახა მთები და ჩავიდა თერგში. თერგის ვოევოდამ მაშინვე შეატყობინა ეს ამბავი მოსკოვს.

სიკვდილის წინ თეიმურაზმა ითხოვა, მშობლიური კახეთის მიწას მიმბარებოდა. შაჰმა ნება დართო წამოესვენებიათ მისი ნეშტი საქართველოში. იქ კახელებმა თავისი მრავალპირანახული მეფე დიდებული პატივით დაკრძალეს ალავერდის მონასტერში.

უფლისწული ნიკოლოზი, რომელმაც ვერ შესძლო ტახტის მოაოგება, 1666 წელს დაბრუნდა მოსკოვს.

რუსეთის ჯარის პოლკოვნიკი შოტლანდიელი პატრიკ გორდონი თავის დღიურში წერდა: „19 აპრილს მოსკოვში დიდი ზემოთ შემოვიდა ქართველი თავადი ნიკოლოზ დავითის ძე.“¹³⁰⁾

მას კვლავ საზეიმო შეხვედრა გაუმართეს. წინანდებურად უფლისწულს უნდა შეჰგებებოდნენ მოსახლეობის სხვადასხვა ფენების წარმომადგენლები, მათ შორის, ვაჭრები და მათი მსახურნი. ისინი, ვინც განწყობის მიხედვით შესახვედრად არ გამოვიდნენ, სასტიკად იქნენ დასჯილნი და ფულადი გამოსადებით დაჯარიმებულნი.¹³¹⁾

10 ივნისს, მეფე ალექსი მიხეილის ძემ დიდ წახნაგოვან პალატაში მიიღო უფლისწული. როგორც წესი მოითხოვდა, მას სამგზის შეხვედრა მოუწყვეს. სუფრაზე უფლისწულს ემსახურებოდა ანდრეი ხილკოვი. დაცული იქნა საზეიმო სამეფისკარო მიღების ყოველი ცერემონია. როგორც წინანდელი მიღების დროს, ქართველ უფლისწულთან სასმელები მიჰქონდა თერთმეტ კაბუჯ თავადი-შვილს, ხოლო უფლისწულის წინ სუფრაზე კერძებს აწყობდა ოცდაათი კაბუჯი.¹³²⁾

უფლისწული ნიკოლოზი და დედოფალი ელენე ლეონის ასული კვლავ მოექცნენ სამეფისკარო ცხოვრების ფუსფუსში. დაუსრულებელ საზეიმო სადილებს, უცხოელ სტუმრებთან შეხვედრებს, ქალაქ გარეთ მდებარე მონასტრებში სიარულს უამრავი დრო მიჰქონდა.

უფლისწულის და დედოფლის ამაღლში შედიოდა ასი-ასოცი ქართველი დიდებული, თავადი, აზნაური, სამღვდლო პირი. ქართველებს მუდმივი კავშირი ჰქონდათ წმ. ნიკოლოზის ბერძნულ მონასტერთან, სადაც მეფე ივანე IV-ის ბრძანებულებით, ნებადართული იყო წირვა-ლოცვა ბერძნულ ენაზე.

ქართველთა კოლონია თავისი საკუთარი ცხოვრებით ცხოვრობდა. აქ ფხიზლად ადევნებდნენ თვალყურს ყველაფერს, რაც საქართველოსა და ირანში ხდებოდა. უკვე ერეკლეს პაპა — მეფე თეიმურაზი გახდა ირანის სახელმწიფოს ძლიერების თანდათანობითი დაცემის თვითმხილველი. ირანის დაუძლურება დაიწყო თითქმის მაშინვე, როგორც კი შაჰ-აბაზ პირველი გარდაიცვალა. შაჰ სეფი პირველის დროს დიდი მოგოლის ინდოეთის იმპერიამ ირანს წაართვა კანდაგარი. ხოლო შაჰ-აბაზ მეორის დროს ოსმალებმა დაიპყრეს ბაღდადი. ირანი ღარიბდებოდა, შაჰის კარზე დაუსრულებელი არეულობა ასუსტებდა სახელმწიფო ძალაუფლებას. მეფე თეიმურაზი მტკიცედ იყო დარწმუნებული, რომ საკმაოდ 30 ათასი რუსი ცხენოსანი და მცირეოდენი ფულადი დახმარება, რომ ყოილბაშები სამუდამოდ განდევნილ იქნან საქართველოდან. ახლა ამავე აზრის იყო უფლისწული ერეკლე. საქართველოში გამეფების აზრი არ ასვენებდა მას. თუმცა ვერ შესძლო დამოუკიდებლად დაუფლებოდა კახეთს, სადაც მას მრავალი მომხრე ჰყავდა. ახლა იმედი ჰქონდა, მოსკოვის დახმარებით ჯერ მთელ აღმოსავლეთ საქართველოში გამეფებულიყო და შემდეგ დაეწყო ქართული სამეფო-სამთავროების გაერთიანება. დედოფალი ელენე და მოსკოვში მყოფი ქართველი დიდებულნი სამღვდლოებითურთ, მხარს უჭერდნენ ერეკლენიკოლოზის ამ მისწრაფებას. ფიქრობდნენ, რომ ერეკლემ უნდა იხსნას საქართველო, გაანთავისუფლოს იგი მუსულმან მეფეთაგან. რაც ვერ მოახერხა პაპა თეიმურაზმა, ის უნდა შესძლოს შვილიშვილმაო. ერეკლე-ნიკოლოზის სიახლოვე მოსკოვის მეფის ოჯახთან, მეფე ალექსი მიხეილის ძის განსაკუთრებით კეთილი განწყობილება თავისი აღზრდილისადმი აღვივებდა იმედს, რომ, მიუხედავად დიდი არეულობისა, რაც მაშინ მოსკოვის სახელმწიფოში ხდებოდა, უფლისწული შესძლებდა სამხედრო და

ფულადი დახმარების მიღებას მოსკოვისაგან. ბიზანტიის დამხობის შემდგომ, მოსკოვი იქცა მართლმადიდებლობის ცენტრად. ბერძნულ ეკლესიას სული ედგა მოსკოვის შემწეობით. მართლმადიდებლობა საქართველოში არ შეიძლება დაიღუპოს მას შემდგომ, რაც ქართველი მეფენი მოსკოვის ხელმწიფეთა ქვეშევრდომნი შეიქნენ, მოსკოვი არ დაუთმობს საქართველოს არც თურქეთს და არც ირანსო, — ფიქრობდნენ ისინი.

*
* *

27 ოქტომბერს მეფე ალექსი მიხეილის ძის მიწვევით, პატრიარქ ნიკონის სამსჯავროზე მოსკოვს ჩავიდნენ მსოფლიო პატრიარქები: ალექსანდრიისა — ბაისი; ანტიოქიისა — მაკარი (რომელიც ადრე საქართველოს ესტუმრა); მიტროპოლიტი ტრაპიზონისა — ფილოთეი (რომლის სამწყსო — ჭანი ქართველები და ტრაპიზონის ბერძნები სასტიკად შევიწროებულნი იყვნენ თურქთაგან და მათი ძალადობის გამო ისინი თანდათან სტოვებდნენ მართლმადიდებლობას); ქართველი არქიმანდრიტი — პახომი, არქიეპისკოპოსთა, ეპისკოპოსთა და სხვა სასულიერო ხელისუფალთა, სამღვდლო პირთა დიდი ამაღა.

1666 წლის 4 ნოემბერს ალექსი მიხეილის ძეს აღმოსავლეთის უმაღლესი სამღვდლოების ოფიციალური მიღება ჰქონდა. შეხვედრის (ყველაზე დიდი — მეოთხე შეხვედრის) მონაწილეთა შორის იყო ქართველი უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე.¹³³) უფლისწული ქართულად მიესალმა ტრაპიზონის მიტროპოლიტს. დანარჩენ მსოფლიო სამღვდლო პირებს იგი თავისუფლად ესაუბრებოდა ბერძნულად.

სუფრას მსოფლიო პატრიარქები უსხდნენ ალექსი მიხეილის ძესთან ერთად. ნიკოლოზ დავითის ძის სამეფო მდგომარეობა ხაზგასმული იყო იმით, რომ მის — ქართველი უფლისწულის ბუჯერს იქით იჭდა ხელმწიფის ნათესავი — ალექსანდრე საველის ძე ხიტროვი.

პატრიარქები მოსკოვში დიდხანს დარჩნენ. ქართველი უფლისწული მონაწილეობდა ყველა შეხვედრაში, ზეიმსა და სადილში, რომელიც იმართებოდა პატრიარქების პატივსაცემად ხელმწიფესთან, აგრეთვე მოსკოვის და სრულიად რუსეთის პატრიარქთან — ყოვლად უწმიდეს იოსებთან.

მართლმადიდებელი საქართველოს ბედ-იბაღზე, ყველა საზეიმო და საქმიანი შეხვედრის დროს, ბევრს ლაპარაკობდნენ. „ღმრთის საუფლო ქალაქის“ — ანტიოქიის და სრულიად აღმოსავლეთის პატრიარქი — ყოვლად უწმიდესი მაკარი საქართველოთი განსაკუთრებით დაინტერესებული იყო. მოგზაურობის დასრულებისას მან დასტოვა იმდროინდელი საქართველოს მორალური და სარწმუნოებრივი მდგომარეობის საკმაოდ დაწვრილებითი აღწერა.¹³⁴)

V

მოუსვენრობა იყო მოსკოვში უფლისწული ნიკოლოზის იქ ყოფნის უკანასკნელ წლებში.

პოლონელმა შლიახტიჩმა ვიგოვსკიმ ყირიმის ხანთან ერთად, სასტიკად დაამარცხა თავად ტრუბეცკოის რეიტერის ჯარები. მოსკოვის ცხენოსანი ჯარი მთლიანად განადგურებულ იქნა.

ლიტვასა და ბელორუსიაში მოსკოვის ლაშქარი დამარცხებას განიცდიდა.

ნიკონს ჩამოხადეს ხარისხი და ბელოზერსკის თერაპონტეს სახელობის მონასტერში გადასახლეს.

დონში აჯანყდნენ კაზაკები. სტენკა რაზინმა დაიპყრო ყაზანი, ცარიცინი, საოატოვი, სამარა.

ძველი სარწმუნოების მმოსავებმა — სტაროვერებმაც თავი წამოპყვეს და საეკლესიო არეულობით იმუქრებოდნენ.

გარდაიცვალა ალექსი მიხეილის ძის თანამეცხედრე — დედოფალი მარია, ილია მილოსლავსკის ასული.

მოსკოვს საქართველოსათვის დახმარების გაწევის თავი არ ჰქონდა. მიუხედავად ამისა, უფლისწული ნიკოლოზი და დედოფალი ელენე ლეონის ასული თავისას არ იშლიდნენ, — საქართველოსთან კავშირს არ წყვეტდნენ. კახეთიდან, რაჭიდან, ქუთაისიდან და თვით თბილისიდანაც კი, სადაც მართვა-გამგეობას განაგრძობდა ვახტანგ V — შაჰ-ნავაზი, ჩამოდიოდნენ მალემსრბოლენი და ჩამოჰქონდათ ამბები.

კახეთი კვლავ მიუხმობდა თავისკენ ერეკლე-ნიკოლოზს. შაჰი უმაცუფილო იყო ვახტანგით. საქართველოს ცა ისევ შავად იღრუბლებოდა. ვახტანგმა ფარული მოლაპარაკება დაიწყო თურქეთთან.

1668 წელს დეკემბერში გარდაიცვალა ქართველი მიტროპოლიტი ეპიფანე.¹³⁵) უფლისწულმა ნიკოლოზმა და დედოფალმა ელენე ლეონის ასულმა პატივით დაკრძალეს სწავლული ქართველი მღვდელმსახური წმ. ნიკოლოზის ეკლესიაში, რომელიც ნიკოლსკის ქუჩაზე მდებარეობდა.

უფლისწული დაეჯეცა. ის უფრო და უფრო ემსგავსებოდა თავის მამას დავითს. მას ისეთივე სიფიცხე, მაგრამ იმავე დროს თავდაპირველობა ახასიათებდა. ნიკოლოზი მხრებგანიერი, წელვიწრო, შუბანის თხელი კაცი იყო. იგი მუდამდღე ცხენოსნობასა და სამხედრო ოსტატობაში ვარჯიშობდა; მთელ აზრით და ფიქრით იმას უტრიალებდა, რომ როგორმე სამშობლოში დაბრუნებულიყო და საქართველოს მეფე გამხდარიყო. პირველმა მარცხმა გული ვერ გაუტეხა. მას არ სჯეროდა შაჰისა, მაგრამ არც მოსკოვის მხრით დახმარების შესაძლებლობა სწამდა. რაკი სხვა გამოსავალს ვერ პოულობდა, თანდათან იმ აზრს ადგებოდა, რაიმე გზით შაჰს შეთანხმებოდა და ჭკუით მოეტყუებინა იგი. საქართველო უნდა გახდეს მუსულმანთაგან დამოუკიდებელი, მტკიცე ქრისტიანული სახელმწიფო, ქართული მიწები—საქართველოს ყველა კუთხე უნდა გაერთიანდეს ერთი სამეფო კვერთხის ქვეშ და ეს კვერთხი ხელთ უნდა ეპყრას მას—ნიკოლოზს. ის არის ქართული ტახტის ერთადერთი პირდაპირი მემკვიდრე. როსტომ მეფის გარდაცვალების შემდეგ, ქართლის მეფეთა შტო შეწყდა. ვახტანგ V თუშცა ბაგრატიონი იყო, მაგრამ ის მუხრანბატონის ოჯახის შვილი იყო: მის წინაპარს, გიორგი მეცხრის ძმას — ბაგრატს, ქართლის ტახტი არ სჭერია.

არჩილმა, ვახტანგის შვილმა, რომელიც ამჟამად ჰმართავს კახეთს, უდავოდ მე უნდა დამითმოს ტახტიო.—ფიქრობდა ნიკოლოზი.

მოსკოვში უფლისწულის უფლებებს საქართველოს სამეფო ტახტზე ყველანი სცნობდნენ. ეს უნდა ერწმუნებია შაჰ-სეფი მეორესაც.

უფლისწული. რაც დრო გადიოდა, უფრო ხშირად ჩამოუგდებდა ხოლმე ამის თაობაზე სიტყვას ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძეს.

უფლისწული ძალიან უყვარდა ხელმწიფეს. რომელსაც ნიკოლოზი თავის აღზრდილად, უახლოეს ადამიანად მიაჩნდა.

1671 წლის იანვარში ალექსი მიხეილის ძე მეორედ დაქორწინდა. მისი ახალი მეუღლე ნატალია კირილეს ასული ოცი წლის ახალგაზრდა ქალი იყო.

ხელმწიფის ქორწილში „ტისიაცად“ მიწვეულ იქნა ქართველი ბატონიშვილი ნიკოლოზ დავითის ძე. რუსული ჩვეულების მიხედვით, ეს იყო საქორწინო ცერემონიის ყველაზე დიდი თანამდებობა. როგორც წესი, „ტისიაცა“ იყო იმავე დროს სასიძოს ჯვარისმამა, იგი განაგებდა საქორწინო მაყრიონს და ქორწილის მთელს ცერემონიას.

ნიალს. „ტისიაცა“ ლოცავდა სიძეს, თან დაჰყავდა იგი, უცვლიდა ბეჭდებს ნეფე-დედოფალს. იხდიდა ფულს ქორწინებისათვის, მიჰყავდა შინ დაქორწინებულნი. ნიკოლოზისათვის ეს მოასწავებდა პირდაპირ, უშუალო მოხვედრას ხელმწიფის უახლოესს, ნდობითმოსილ პირთა წრეში. იმის გამო, რომ უფლისწული ნიკოლოზი ხელმწიფის „ტისიაცა“ იყო, დედოფალს ელენე ლეონის ასულს ქორწილში განსაკუთრებული პატივი დასდეს: სუფრაზე მას ემსახურებოდნენ თვით ხელმწიფის მეუღლის სტოლნიკები.¹³⁶⁾

შესდგა თუ არა ფეხი ხელმწიფის სასახლის დარბაზებში, ახალგაზრდა დიასახლისმა მეფის კარის საქალებოში ახალი წესრიგის შემოღება დაიწყო. დახშულ აღმოსავლურ ტერეშებში სილი ჰაერი შეიჭრა. როცა კარეტაში ჯდებოდა, ახალგაზრდა დედოფალი გადასწევდა სარკმელზე ფარდას, რომ ხალხისათვის შეეხედა. ქალაქგარეთ მგზავრობის დროს დედოფალი ჯდებოდა ღია მაღალ ეკიპაჟში, რათა ბუნების სილამაზით დამტკბარიყო, დედოფლის ასეთი სითამამით შეცბუნებული ხალხი დაბლა ხრიდა ხოლმე თავს.

სანახაობაზე, თეატრში, რაც ევროპის დედაქალაქების მსგავსად იმ დროს მოსკოვშიც შეიქმნა, ახალგაზრდა დედოფალი ხშირად დადიოდა, იჯდა თამამად და სრულიადაც არ ცდილობდა ტიხრს აქეთ დამალულიყო, ხალხის თვალს მორიდებოდა.

წლინახევრის შემდგომ, 1672 წლის მაისში, დედოფალმა შობა ვაჟიშვილი—პეტრე, რუსეთის მომავალი იმპერატორი.

იმ დღეს, 30 მაისს, ხელმწიფე ალექსი მიხეილის ძე ახლობლებით წაბრძანდა ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარში საპარაკლისო გალობის მოსასმენად. სადღესასწაულო წირვა-ლოცვას დაესწრნენ უფლისწულნი, ოკოლნიჩები, საკრებულოს მსახურნი, სტოლნიკი სტრიპაჩები, აზნაურები, მოისართა პოლკოვნიკები, რომელნიც საზეიმოდ იყვნენ მორთულ-მოკაზმულნი.

საპარაკლისო გალობის მოსმენის შემდგომ, მღვდელმთავარმა—ველიკი ნოვგოროდის და ველიკიე ლუჟის მიტროპოლიტმა პიტირიმმა მთელი სამღვდლოებით—მიტროპოლიტებით, არქიეპისკოპოსებით და ეპისკოპოსებით მიულოცა ხელმწიფეს ვაჟის შექმნა.

ხელმწიფეს მიულოცეს აგრეთვე უფლისწულებმა, ბოიარებმა, ოკოლნიჩებმა, საკრებულოს მდივნებმა, ყველა თანამდებობის პირებმა.

ქართველმა უფლისწულმა ნიკოლოზ დავითის ძემ, მილოცვის ნაცვლად მთელი სიტყვა წარმოსთქვა.¹³⁷⁾ დოკუმენტებმა არ შე-

შოგინახეს ზეიმზე წარმოქმნილი ამ ერთადერთი სიტყვის შინა-
არსი.

როგორც ასეთ შემთხვევაში ჯერ არს, ეს სიტყვა იქნებოდა
შალღარდოვანი, სახობო-შემამკობელი, ახლადშობილის დი-
დებული მომავლის სურვილებით აღსავსე, მაგრამ როგორადაც
არ უნდა გაეზვიადებია ქართველ უფლისწულს მომხდარი ამბის—
მეფის ახალი ვაჟის დაბადების მნიშვნელობა, იგი მაინც ვერ იტყო-
და იმას, რასაც ნამდვილად მოასწავებდა ეს რუსეთისათვის. ალექსი
მიხეილის ძის ვაჟს წილად ხვდა გამხდარიყო შემდეგში რუსეთის
იმპერატორი, რუსეთის სახელმწიფოს და მთელი რუსული საზო-
გადოებრივი ცხოვრების საფუძვლების გარდამქმნელი.

ქართველი უფლისწულის სიტყვამ ხელმწიფეზე დიდი შთაბეჭ-
დილება დასტოვა. ამას მოწმობს ის, რომ შემდგომ ზეიმებში
უფლისწულ ნიკოლოზს და დედამისს ელენეს მიუჩინდნენ ხოლ-
მე მეფის შემდეგ—ყველაზე საპატიო ადგილს.

29 ივნისს პეტრე ალექსის ძე მონათლეს ჩუდოვის მონასტერ-
ში. მეფემ სუფრა წახნაგოვან პალატაში გააშლევინა.

ამ სუფრაზე ყველა დამსწრე ტკბილეულით და ხილით დაასა-
ჩუქრეს.

ხელმწიფის სუფრაზე მორთმეულ იქნა ასოცი კერძი, რომელ-
თა შორის იყო კერძი — წონით ორფუთნახევარი; კერძები გა-
მოხატავდნენ სხვადასხვა საგნებს, მაგალითად, მოსკოვის სახელ-
მწიფო ღერბს, ჩამოსხმულ შაქრის არწივს, ანუ შაქრის გედს, წიხი-
ს. ორ ფუთს, დიდ კოშკს არწივითურთ და სხვას.

ქართველ უფლისწულს მიართვეს 40 კერძი, ბევრად ამაზე
მეტ, ვიდრე რომელიმე იქ დამსწრე სხვა პირს, რამდენიმე
შაქრის კერძი მიიღო დედოფალმა ელენე ლეონის ასულმა. რომ-
ელიც ამ დროს სტუმრად იმყოფებოდა ხელმწიფის ცოლთან — დე-
დოფალთან სახელმწიფო ხორამებში.¹³⁹⁾

კიდევ ორი წელიწადი დაჰყო უფლისწულმა ნიკოლოზმა მოს-
კოვში და მერე დაუწყო თხოვნა ხელმწიფეს: საქართველოში გა-
მეო. საქმე ის იყო, რომ ირანის შაჰს გაეგო, ვახტანგი საკუთარ
ქართულ ფულს სჭრის და საერთოდ, დამოუკიდებელ გზას ჯა-
დავ. განრისხებული შაჰი ემზადებოდა საქართველოს დასალაშქ-
რად და დასარბევად.

უფლისწულმა შეიტყო თუ არა ეს, გადაწყვიტა გამგზავრებუ-
ლიყო ირანს, ჰხლებოდა შაჰს, რათა აეცილებია საქართველოსათვის
ახალი უბედურება.

შაჰთან მოლაპარაკების გასამართავად უფრო უკეთესი შემთხ-
ვევის წარმოდგენაც კი ძნელი იყო. ვახტანგზე განრისხებულ შაჰს,
რომელსაც ხელთ არ ჰყავდა საქართველოს ტახტის კანონიერი
მემკვიდრე, შეეძლო ერთგვარ დათმობაზე წასულიყო კახეთის
უფლისწულთან მოლაპარაკების დროს და დათანხმებულიყო იმა-
ზე, რომ საქართველოს ტახტზე ასულიყო ქრისტიანი უფლისწული.
ერეკლეს ამის იმედი ჰქონდა.

ჩვენთვის უცნობი დარჩა ბევრი წვრილმანი ამის თაობაზე გა-
მართული მოლაპარაკებისა ქართველ უფლისწულსა და ხელმწი-
ფე ალექსი მიხეილის ძეს შორის. ალექსი მიხეილის ძემ ქართველი
უფლისწული გაუშვა საქართველოში, მაგრამ ეს „გაშვება“ ჰგავდა
წინანდელი გულთბილი, თითქმის ნათესაური ურთიერთობის სრულ
შეწყვეტას მათ შორის.

11 თებერვალს უფლისწული ცივად მიიღეს წინა ფიცრულში.
შეხვედრა არ გაუმართავთ; მოსვლა არ გამოუცხადებიათ, სუფრა-
ზე მოსაკითხი არ მიუერთმევიათ.

ეს კიდევ ცოტაა: როცა 22 თებერვალს უფლისწული მოსკო-
ვიდან გავიდა, პრისტავს ივანე ტელეპნევის და დიაკს ბოგდან ეფი-
მოვს ებრძანათ გაეცილებიათ უფლისწული მხოლოდ ყაზანამდე,
ხოლო ყაზანიდან, როგორც ნაბრძანები იყო, ასტრახანამდე უფლის-
წულს უნდა გაჰყოლოდა ყაზანელი აზნაური.¹³⁹⁾

ასეთ გაცილებას უწყობდნენ საელჩოს ყოველად უმნიშვნელო
მსახურებს, ისეთს, როგორიც იყო უბრალო დიპლომატიური შიკ-
რიკი.

მიუხედავად ყოველივე ამისა, უფლისწული მიეშურებოდა ჯერ
საქართველოსაკენ და მერე ირანს დიდი იმედით ფრთებშესხმული.
მას არ შეეძლო გულგრილად განშორებოდა ქვეყანას, სადაც პირ-
ველად ნამდვილად შეიცნო ცხოვრება. საბრძოლო მშფოთვარება,
პატივი, არაჩვეულებრივი მეფური ფუფუნება; ქვეყანას, სადაც იგი
თითქმის ყრმა-ბავშვი ჩამოვიდა და საიდანაც მიდიოდა უკვე რო-
გორც მომწიფებული, გამოცდილებით დაბრძენებული პოლიტიკუ-
რი მოღვაწე.

მოსკოვში ერეკლეს და მისი მრავალრიცხოვანი ამაღლის ყოფ-
ნის პერიოდი — მე-17 საუკუნის მეორე ნახევარი ერთ-ერთი უმნიშ-
ვნელოვანესი ეპოქაა რუსული საზოგადოებრივი აზრის და სახელ-
მწიფოებრიობის განვითარების ისტორიაში. ქართველები დასახლდ-
ნენ მოსკოვში ყოველმხრივ მეტად მშფოთვარე წლებში, თუმცა
მოსკოვის ტახტზე იჯდა მეფე, რომლის ტიტულთა შორის იყო

სიტყვა „ტიშიში“ (უფუყნარესი), ეს დრო ოდნავადაც წყნარი და დამშვიდებული არ ყოფილა.

ბოიარსკაია ღუმა (სათათბირო) თავის არსებობის აღსასრულს უახლოვდებოდა. რუსეთში აბსოლუტური მონარქია მკვიდრდებოდა. რუსეთის სახელმწიფოს საზღვრები დასავლეთისა და სამხრეთ-დასავლეთისაკენ თანდათან ფართოვდებოდა. ამ მჩქეფარე ვითარებაში, რომელიც თანდათან მძაფრდებოდა, ერეკლეს არ შეეძლო დიდ ისტორიულ ამბებს განზე გადგომოდა; იგი მეფე ალექსი მიხეილის ძისა და პატრიარქ ნიკონს შორის აღძრული და თანდათან უფრო გამძაფრებული მტრობის უშუალო მოწამე იყო. იგი საკუთარი თვალთ ხედავდა მოსკოვში თეოკრატიის წინააღმდეგ დაწყებულ გააფთრებულ ბრძოლას. მის თვალწინ წარმოიშვა რასკოლნიკური მოძრაობა. მოსკოვის მოედნებზე მას არა ერთხელ დაუწახვს, თუ როგორ სწვავდნენ გიზგიზა კოცონზე რასკოლნიკ სტაროვერებს. სამეფო კართან ახლო მდგომი ბოიარინა მორთოვას და მის დას, რომლებიც ერეკლეს არ შეიძლებოდა არ სცნობოდა, ხელფეხზე ბორკილები დაადეს და მოსკოვიდან ისე განდევნეს.

ერეკლე მიემგზავრებოდა მოსკოვიდან ცხოვრების ღრმა ცოდნით და სახელმწიფოებრივი გამოცდილებით აღჭურვილი. ერეკლეს თვალწინ მიმდინარეობდა ისეთ შესანიშნავ პიროვნებათა მოღვაწეობა, როგორიც იყვნენ სემიონ პოლოცკი და თედორე მიხეილის ძე რტიშჩევი. მეფე ალექსი მიხეილის ძის ერთი უახლოესი თანამშრომელთაგანი რტიშჩევი ერეკლეს კარგად უნდა სცნობოდა. მეფის მხარდაჭერით და ხელშეწყობით რტიშჩევმა კიევიდან გადმოიყვანა სწავლული ბერები და წმ. ანდრეას მონასტერში შემოიღო სლავური და ბერძნული ენების, აგრეთვე რიტორიკის და ფილოსოფიის სწავლება... გრამატიკული სწავლების სკოლა. გრამატიკული ოსტატობის, სლოვენური, ბერძნული და ლათინური ენების სასწავლებლად კიტაია-გოროდში „გიმნაზიონის“ დაარსება, სამეფო სასახლის კარზე პირველი რუსული თეატრის შექმნა, ბეჭდვითი საქმის გაფართოება, პირველი საერო წიგნების გამოცემა — ყოველივე ეს არ შეიძლებოდა ქართველთა კოლონიის ყურადღების გარეშე დაჩიხნილიყო. ერეკლეს და მისი ამალის კაცებს, რომელთა შორის ბევრი განათლებული სამღვდელო პირი და საერო დიდკაცი იყო, ისეთი, როგორც, მაგალითად, ეპისკოპოსი ეპიფანე და ლაზარე დავითაშვილი, არ შეიძლებოდა ამ ამბებისადმი ღრმა ინტერესი არ გამოეჩინათ. ერეკლეს და მის კაცებს, ალბათ, დიდად აინტერესებდათ სამხედრო საქმეც, რომელიც მოსკოვში განუწყ-

Georgian a.b.c. of Georgian		
1 შ an	13 ჳ man	25 ი hin
2 ჩ ka	14 თ qar	26 ხ txa
3 კ ka	15 ნ on	27 ც tsa
4 უ u	16 ვ far	28 ჳ dxi
5 ე et	17 ჳ zar	29 წ tsi
6 ე ia	17 ჳ zar	30 ჳ tsa
7 ჯ zin	18 რ ra	31 ჳ rha
8 ჳ ha	19 ჳ sa	32 ჳ kha
8 ჳ ha	20 უ u	33 ჳ dza
9 თ tan	21 ფ far	34 ჳ hy
10 ი in	22 ჳ kha	34 ჳ hy
11 ჳ kan	23 ჳ gan	35 ნ na
12 მ las	24 ჳ kar	36 ჳ lana
		37 ჳ laara

[illegible]

(ნ. ვიტსენის წიგნიდან)

11. ვლ. ტატიშვილი

ყვენი მწედ წყალობით დამხვდა და მწყალობელიც არის. თქვე-
ნის ბედნიერებით, კიდევ ახლა (მოვიდა) გერასიმ დოღა, — თქვე-
ნი ჩაფარი, და კაი წიგნი მოგეწერათ ყვენთან. ღმერთმან თქვენი
დღე ერთი ათასად ქნას, რომ ჩვენი თქვენგან გაზრდილობა კიდევ
მთგონებოდეთ“.

წერილის დასასრულს უფლისწული სწერდა:

„ერთი ეს მოგეწერათ: ჩვენი ხელქვეითი იყავო“. ასრე ღმერთი
როგორ მომიძულევს, რომ მე თქვენი ნაზარდულობა და თქვენი
წყალობა დავივიწყო, მანამდე ცოცხალი ვიყო“.¹⁴¹⁾

ამ წერილმა, რომელსაც უნდა აღედგინა გულთბილი ურთიერ-
თობა აღზრდილსა და აღმზრდელს შორის, ვერ ჩაუსწრო ხელმწი-
ფეს ცოცხალს. ალექსი მიხეილის ძე გარდაიცვალა 1676 წელს, 29
იანვარს, უფლისწულის წერილი კი მიღებულ იქნა მოსკოვში
იმავე წლის 25 მარტს.

მიუხედავად ახლო პირადი დამოკიდებულებისა, რომელიც
ხელმწიფის და ნიკოლოზ შორის შეიქმნა უფლისწულის იქ ყოფნის
წლებში, მოსკოვში ნიკოლოზს ახლობელი არავინ რჩებოდა. დე-
დოფალი ელენე ლეონის ასული მოსკოვიდან შვილთან წავიდა
ირანში.

ირანში უფლისწულმა მწვავედ იგრძნო, თუ რამდენად აუცილე-
ბელი იყო მისთვის მოსკოვში ჰყოლოდა თავისი კაცი. ბოიარინ
არტემ ვოლინსკისადმი გაგზავნილ ბარათში უფლისწული სწერდა:
„მოსკოვში აღარ დამრჩა არავინ ნათესავთაგანი“.

ირანში ჩასულ უფლისწულს შაჰი ყურადღებით და მზრუნვე-
ლობით ექცეოდა. ამას მოწმობს 1681 წელს მოსკოვს ჩასული შიკ-
რიკი უფლისწულ ნიკოლოზისა—ქართველი მათე ივანიშვილი. ანუ
როგორც მაშინ რუსები უწოდებდნენ „გრუზინეც მატვეი ივა-
ნოვი“, რომელმაც მოსკოვს ჩაიტანა დედოფალ ელენე ლეონის
ასულის ბარათი. საელჩო პრიკაზში დაკითხვისას მათე ივანიშვილმა
განაცხადა:

ყაზვინში შაჰმა უფლისწული სამჯერ მიიღო. შაჰმა აჩუქა მას
არღამაკი მთელი მოკაზმულობით და გაგზავნა ქალაქს აშრაფში
სანადიროდ. აქედან უფლისწული წავიდა ისპაჰანს, სადაც იგი და-
ქორწინდა ერთ-ერთი ქართველი დიდებულის ასულზე. საქართვე-
ლოდან სარძლოს ჩამოსაყვანად გაიგზავნა უფლისწულის მოძღვა-
რი — ბერი დანიელი.¹⁴³⁾

ამ ამბამდე სამი წლით ადრე უფლისწულმა ახალ ხელმწიფეს—
თედორე ალექსის ძეს სასოწარკვეთილებით აღსავსე ბარათი გა-
უგზავნა:

„როცა ელჩები—ბორის ეფიმოვიჩი მიშეცკი და პეტრე დოღ-
ჩი მივიდნენ, მიუხედავად იმისა, რომ მათ განსვენებული შენი მამი-
საგან ნაბრძანები ჰქონდათ და ნაკაზშიც ეწერათ, რომ როცა დი-
დებულებთან მოლაპარაკება ექმნებოდათ, ჩემზედაც ელაპარაკათ
(რომ მათ ეს ნამდვილად უბრძანა დიდმა მეფემ,—ამაზე მწერდა
დედაჩემი მოსკოვიდან), მათ ჩემზე არაფერი თქვეს და შაჰმა იფიქ-
რა, რომ დიდმა მეფემ მე სრულიად დამტოვა“.

1676 წლას დიდ პარასკევს შაჰი ძალიან მაწუხებდა სარწმუ-
ნოებისათვის. მისი ცდა უფრო გაძლიერდა, როცა გაიგო დიდი მე-
ფის სიკვდილი. ხან დაშინებით, ხან მუქარით შაჰი მაძულებდა
მიმელო მისი რჯული. მე ათას რამეს ვეუბნებოდი, რათა გავქცეო-
დი პირდაპირ პასუხს; ვაჩვენე საკუთარი მისი ბარათი, რომელიც
ანდრეევოში გამომიგზავნა და სადაც იგი მეფიცებოდა, რომ არ
ხელჰყოფდა ჩემს სარწმუნოებას.

მე შაჰს ვუთხარი:

— მეფენი მბრძანებლობენ, მაგრამ არ სტყუიან. მე წავიკით-
ხე შენი ბარათი, ვერწმუნე შენს ფიცს და დაუეჭვებლად მოველი
შენთან. მე არ მინდა გადავუდგე ჩემს სარწმუნოებას. არ იქნება კარ-
გი, თუ ფიცი შენი დიდებულებისა დაირღვევა.

14 სექტემბრიდან სამ საღამოს ზედი-ზედ შაჰი ცდილობდა გა-
ეტეხა ჩემი სიმტკიცე. მკლავში ხელი მომიკლა და მითხრა:

— მეტი რაღა გინდა: მოგცემ კახეთს, თბილისს, მთელს საქარ-
თველოს და ყოველივეს თერგიდან ვიდრე არაქსამდე, — ეს ირა-
ნის ერთი მეზუთედია. მე განიჭებ ისპაჰანის დარაგის წოდებას და
შენც იმდენსავე ჯამაგირს მოგცემ, რამდენსაც შაჰ ნავაზ-ხანს ვაძ-
ლევდი. მხოლოდ სთქვი: ერთთა ალაჰი და მაჰმადი მისი წინასწარმე-
ტყველი. სთქვი, რომ დებულობ ჩვენს რჯულს, რათა აღსრულდეს
სიტყვა ჩემი, რათა არა მკიცხავდნენ გარემო სახელმწიფოთა მეფენი
იმის გამო, რომ მიწა, რომელსაც ჰფლობენ მუსულმანები, მე
ქრისტიანს განვუბოძე. ხოლო როცა საქართველოში დაბრუნდები, იქ
ირწმუნე ის, რაც გინდოდეს.

მე ვუპასუხე:

— არამც თუ საქართველო, მთელი ირანიც რომ მიბოძო, ბაგეთა
ჩემთაგან არ ამოუშვებ არც ერთს სიტყვას, სიმდიდრისა და ხელ-
მწიფობის მოპოვებისათვის არ უკუვადებ ჩემს სარწმუნოებას.
უკეთუ ღმერთსა ჩემსა მოვატყუებ და განვუდგები სარწმუნოებას

ჩემსას წარმავალი ხელმწიფებისთვის, როგორ შეიძლება ვიქნე შენო ერთგული?

შაჰმა თქვა:

— თუკი მე შევიწყნარებ, რომ შენ, რომელიც ჩემთან ჰამ და სვამ, ურწმუნოებაში იტანჯებოდე,—დიდი იქნება ჩემი ცოდვა და პასუხი. მომეთხოვება ღმრთისა წინაშე. შენი საკუთარი კეთილდღეობისათვის გატან ძალას!—უკეთეს ჩემსას არ შეისმენ, ვუბრძანებ, რომ ძალით გაგაზუსტდეს.

მე ვუპასუხე:

— ეს შენ ძალგამ—მე შენს ხელთ ვარ, მე მოგაგონებ მხოლოდ შენს ღანაფიცარს; ხოლო მე, მთელი ჩემი სხეულიც რომ ნაკუწ-ნაკუწად აქციონ და თავიც წამჭრან, ვერ განვუდგები ჩემს სარწმუნოებას და არც სხვის რჯულს ვირწმუნებ.

მაშინ შაჰი რისხვით განმშორდა და მითხრა:

— მე გირჩევდი შესულიყავ სამოთხეში; რაკი არ გინდა, ახლა წაჯოჯოხეთში.

ამის შემდეგ აღარაფერი უთქვამს და ღმერთმან უწყის, რა განზრახვა აქვს გულში.¹⁴⁴)

ამ ბარათის მიღებიდან სამი წლის შემდეგ 1681 წელს იგივე ქართველი შიკრიკი „გრუზინეც მატვეი ივანოვი“ საელჩო პრიკაზში დამსწრეთ უამბობდა.

მას უკან, რაც უფლისწულმა უარი სთქვა გამოეცვალა სარწმუნოება, ორ წელიწადს იტანჯებოდა იგი საპყრობილეში. ბოლოს ვერ აიტანა შიმშილი. რომელშიც ჩაადგო შაჰმა და რაკი ვერ დაინახა რა ვერსაით შეწევნა, დასთანხმდა გამოეცვალა სარწმუნოება... იგი მაშინვე გაანთავისუფლეს და ოცი ათასი მანეთი მისცეს. მასთან მყოფი დიდებულნი (გარდა მეღვინეთუხუცესისა და მეჭურჭლეთუხუცესისა), რომლებმაც აგრეთვე გამოიცვალეს სარწმუნოება, საქართველოში გაუშვეს. უფლისწულთან დაახლოებული პირები ამბობენ, რომ უფლისწული ისევ მართლმადიდებელ სარწმუნოებას ადგას და დამდამობით ჩუმად, საიდუმლოდ ლოცულობსო. უფლისწულის მეუღლეს არავითარი იძულება არ განუცდია და მისთვის კარვის ეკლესიაში სწირავს ბერი დანიელიო.¹⁴⁵)

„გრუზინეცმა მატვეიმ“ საელჩო პრიკაზში დაკითხვის დროს მეტი ვერაფერი სთქვა, შესაძლოა, არც ისურვა მეტი ეთქვა. ძალიან სამძიმო და შემადონებელი იყო მისთვის ეამბნა მამაპაპათა სარწმუნოებისაგან იძულებითი განდგომის მთელი სამწუხარო ანბავი. შესაძლოა, ილინსკის კრესტეცზე, თავად ლვოვის შლიახტურ კარ-

მიდამოში, სადაც ისევ ცხოვრობდნენ მოსკოვში დარჩენილი ქართველები, მათე ივანიშვილმა ახლობელ ადამიანთა წრეში, საქართველოდან ჩამოტანილი პურ-ღვინით გაწყობილ სუფრაზე უფრო მეტი გულახდილობა გამოიჩინა და ბევრი ისეთი რამ მოჰყვა, რის თქმაც საელჩო პრიკაზის ჩინოვნიკთა წრეში საჭიროდ არ ჩასთვალა.

ისტორიამ სამწუხაროდ, ძალიან ძუნწი ცნობები შემოგვინახა, იმ დროს მოსკოვში მყოფ ქართველებზე. თვითონ მათ არ დაუტოვებიათ თითქმის არავითარი კვალი თავიანთი პირადი. ცხოვრებისა, თავიანთი დამოკიდებულებისა იმ დიდი პოლიტიკური ამბებისადმი, რომელთა მოწმენი იყვნენ.

დედოფალი ელენე ლეონის ასული ისევ ისე თავმდაბლად, რა-ივე საყვედურის და მუნათის გამოუთქმელად, გააგრძობდა წერილების წერას ხელმწიფე თედორე ალექსის ძისადმი.

„ნუ დაგვტოვებთ“ ჩვენ გვაქვს ღმრთის და ქრისტეს იმედი. რომ არ წარწყმდება სული. ჩვენი, მაგრამ გვამი ჩვენი არის აქ — ირანში და ღმერთმან უწყის, რა მოგველის. ჩვენს ნათესავთაგან მეფის კარზე აღარავინ არის, რომ გაგახსენოთ ჩვენი თავი. ნუ დაგვივიწყებთ, იყოს ბედნიერი და დღეგრძელი შენი დიდებულება. ამინ“.

შემდგომ ამისა, არც დედოფალი ელენე ლეონის ასული და არც უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე, რომელსაც გამუსულმანების შემდეგ ოფიციალურად ნაზარ ალი-ხანს უწოდებდნენ, მოსკოვში აღარ ყოფილან.

შაჰმა შეასრულა სიტყვა—ნაზარ ალი-ხანი საქართველოს მეფის ტახტზე აიყვანა.

ნაზარ ალი-ხანმა იმეფა 1688 წლიდან 1703 წლამდე. მას არასოდეს აღარ უთხოვია დახმარება მოსკოვისათვის. მისცა რა სიტყვა შაჰს, არ მიაჩნდა შესაძლებლად და საჭიროდ ეძალატნა მისთვის. მაგრამ განმარტოვდა, თავის თავში ჩაიკეტა, ადამიანისადმი რწმენა დაჰკარგა, გაბოროტდა და საქართველოში ვერ მოიპოვა ვერც დიდება და ვერც ხალხის სიყვარული. გაჩევილად თითქოს იგი გულგრილი იყო რუსთა მიმართ, მაგრამ ოჯახში, წმინდად ინახავდა მეფე ალექსი მიხეილის ძისაგან ბოძებულ სიგელს. მან იგი უანდერძა თავის შვილებს—დავითს, კონსტანტინეს, თეიმურაზ მეორეს. ისინიც ამოყობდნენ ამ სიგელით და ყოველთვის მუთითებდნენ მას. ზე ყველა მიმოწერაში, როცა მიმართავდნენ რუს ხელმწიფეებს, პეტრე პირველიდან დაწყებული, ეკატერინე მეორემდე.

იგი ვერ შეეგუა თავის ქართველ „ბოიარებს“. საქართველოსათვის უჩვეულო ღონისძიებებით მან თავის წინააღმდეგ აიძვდრა ქართლის უძლიერესი ფეოდალები. შაჰი მიხვდა, რომ ერეკლე, როგორც საქართველოს მმართველი, უვარგისი და შეუფერებელი იყო. 1703 წელს თავის დედაქალაქ ისპაჰანში გაიწვია და ყულარაგასად — სამეფისკარო დარაჯთა რაზმის უფროსად დანიშნა. მაგრამ განა ამისათვის ემზადებოდა ასე ხანგრძლივად მოსკოვში უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე?

იმავე წელს შაჰმა კახეთის მმართველად დანიშნა ერეკლეს ვაჟი უფლისწული დავითი. ერეკლეს ოჯახის წევრი ქალები ქრისტიანული ღვთისმოსაობით გამოირჩეოდნენ. ქართველი მუსულმანი მეფის ერეკლეს ცოლმა ორჯერ იმოგზაურა იერუსალიმს და თავის დღენი დაასრულა მონასტერში, როგორც მონაზონმა. დაქვრივების შემდეგ მონაზვნად აღიკვეცა ერეკლეს ასული მაკრინე, რომელმაც შემდგომში თავი ისახელა, როგორც ქართულ საეკლესიო საგლობელთა შემქმნელმა და შემკრებმა.

ერეკლე პირველი გარდაიცვალა 1710 წელს. დაასაფლავეს ალავერდის ტაძარში, იქ, სადაც დაკრძალული არიან კახეთის მეფეები. ერეკლე-ნიკოლოზის შთამომავალნი მართავდნენ საქართველოს მანამდე, ვიდრე იგი რუსეთს შეუერთდებოდა. მათ შორის ყველაზე დიდი და დიდებული სახელი მოიხვეჭა ერეკლე-ნიკოლოზის შვილიშვილმა, ერეკლე მეორემ, რომელმაც ორმოცდათოთხმეტ წელს (1744—1798) იმეფა.

ამ ხნის განმავლობაში, რაც ერეკლე-ნიკოლოზი დაბრუნდა საქართველოში და მისი შთამომავალნი განაგებდნენ ქართლსა და კახეთს, საქართველოდან მოსკოვს გაიხიზნა და იქ ხანგრძლივი დროით დაჰყო ორმა შესანიშნავმა პიროვნებამ, — მეფე-მგოსანმა არჩილ მეორემ და ქართულ კანონთა კრებულის ავტორმა, მრავალი ქართული მეცნიერული შრომის შთამაგონებელმა — მეფე ვახტანგ მეექვსემ.

საჩილი მესამე

არჩილ
მეფე

მეფე ალექსი მიხეილის ძე გარდაიცვალა ისე, რომ არ შეუტყვია ის დიდი უბედურება, რაც მის აღზრდილს—ნიკოლოზს დაატყდა. უფლისწული ნიკოლოზის მიერ მუსულმანური სარწმუნოების მიღებას საქართველოს ფარგლებს გარეთ სხვადასხვაგვარად უყურებდნენ. საკითხი იმდენად რელიგიური ხასიათის არ იყო, რამდენადაც პოლიტიკური. ყველაზე უკეთ ეს თვალსაზრისი გამოსთქვა იერუსალიმის პატრიარქმა დოსითეოსმა:

„გარემოებამ იძულებული გყო შენ გამოგეცვალა მამა-პაპური და უწმიდესი სარწმუნოება,—სწერდა პატრიარქი უფლისწულს ნიკოლოზს (რომელიც ირანში ნაზარ-ალი-ხანად იქცა), — მაგრამ ეს შენ ჩაიღინე არა ცუდი განზრახვით, არამედ განსჯით. ეცადე მიაღწიო განსჯით ნაკარნახევ მიზანს, რომელიც შენ მხედველობაში გქონდა, როცა სარწმუნოებას იცვლიდი. მტკიცეზე მტკიცედ გახსოვდეს ეს მიზანი და ესწრაფვიდე მას განუხრელად. მიზანი კი შენი ის იყო. რომ გარეგნულად თავი გეჩვენებინა სხვა რჯულის მიმდევრად, ხოლო გულში კი მართლმადიდებელი ქრისტიანე ყოფილიყავი, რათა ასეთი გარეგნული სახის მეოხებით, მრავალთა საქმეთა სასარგებლოდ, მშვიდობიანი ურთიერთობა გქონოდა ურჯულოებთან. დაიცავი ის მიზანი, რაც შენ დაისახე: გარეგნულად შენ იყავ სხვა ტომისა, გულში კი დარჩი კეთილმსახური.“¹⁴⁶)

იერუსალიმის პატრიარქის დოსითეოსის ეპისტოლე ნაზარ ალი-ხანისადმი მოსკოვისათვის, რა თქმა უნდა, ცნობილი იყო. საეჭვოა, რომ „დიდი ბატონი — მოსკოვის არქიეპისკოპოსი და ჩრდილოეთის ყველა ქვეყანათა პატრიარქი—ყოველად უწმიდესი იოაკიმი (ქრიტეთი) თავის ძმის—დოსითეოსის ამ თვალსაზრისის წინააღმდეგი ყოფილიყო. იმ ხანებში ეს თვალსაზრისი მოსკოვისთვის სავსებით სა-

ხელმწიფოებრივ თვალსაზრისს წარმოადგენდა, განსაკუთრებით უფლისწულის ნიკოლოზის მიმართ.

მცირე საზრუნავი როდი გაუჩინა მოსკოვს ნიკოლოზის მდგომარეობამ. უფლისწულის გაკიცხვას ან მასთან კავშირის გაწყვეტას არავითარი აზრი არ ჰქონდა, მით უფრო ახლა, როცა უფლისწული გახდა მეფე და უშუალო ზეგავლენა ჰქონდა საქართველოს ბედზე.

თედორე ალექსის ძის ხანმოკლე მეფობა ექვს წელიწადს თუ გაგრძელდა. დედოფალ ელენე ლეონის ასულის მიერ ირანიდან „გრუზინეც მატვეი ივანოვის“ ხელით გამოგზავნილი წერილი თედორე ალექსის ძემ მიიღო, მაგრამ მასზე პასუხის გაცემა არ დასცალდა.*)

მოსკოვის ტახტზე ავიდნენ პეტრე და იოანე ალექსის ძენი.

ისინი ირანში მყოფ ელენე დედოფალს სწერდნენ:

„გასულს 1682 წელს შენ, შენი ელჩის მატვეი ივანოვის მეშვეობით, მიმართავდი მის უდიდებულესობას, ჩვენს ძმას, მეფეს და დიდ ხელმწიფეს დაბლა თავის დაკვრით სთხოვდი, რომ მის უდიდებულესობას კეთილ ენება და თავისი მეფურთა მფარველობის ქვეშე მიეღო შვილი შენი ნიკოლოზი, რადგან შენ და მთელი შენი გვარი ჩვენი მეფის ქვეშევრდომია. შენი ელჩის ხელით ჩვენი ძმისათვის საჩუქრად გამოგვგზავნა ოქროს თასი ალმასებით, ზურმუხტებით, ძვირფასი მარგალიტებით შემკული, და ოთხი ფარჩა. ჩვენი ძმის—დიდი ხელმწიფის ბრძანებით, თასი და ფარჩები მიღებულ იქნა შენი ელჩისაგან და შესანახად გადაეცა სამეფო ხაზინას.

ამა 1683 წელსა, პირველ იანვარს, შენ ჩვენთვის, ჩვენი მეფის, მისი უდიდებულესობისათვის კვლავ გამოგიგზავნია ცხრა ფარჩა.

ჩვენ, დიდი ხელმწიფენი, გიცხადებთ ჩვენს წყალობას და გიბოძებთ 625 მანეთად ღირებულ სიასამურის ტყავებს იარლიყით, ციმბირის პრიკაზის ბეჭდით და მეფის ჩვენი უდიდებულესობის ბეჭდით.

ელჩი შენი გრუზინეც მატვეი ივანოვი გარდაიცვალა მოსკოვში.“¹⁴⁷⁾

იმ დროს, როცა სახაზინო პალატაში ათვალიერებდნენ და სინჯავდნენ დედოფალ ელენესაგან გამოგზავნილ თასს, ზოლო საელჩო პრიკაზში თათბირობდნენ, „გრუზინეც მატვეი ივანოვის“ სიკვდილის შემდეგ თუ როგორ და რა გზით გადაეგზავნოს ისპაჰანს 625 მანეთად ღირებული სიასამურის ტყავებით, უკვე მეორე წელიწადი იყო, რაც მოსკოვში თავისი ხელმწიფისათვის უნაყოფოდ იღწვოდა

*) მეფე თედორე გარდაიცვალა 1682 წლის 27 აპრილს.

მეორე „გრუზინეცი“—მეფე არჩილ მეორის ელჩი,—თავადი დიმიტრი პავლეს ძე ქვარიანი.¹⁴⁸⁾

ქვარიანს, ის იყო, შეეტყო რომ მოსკოვი აპირებდა ოკოლნიჩის—თავად თედორე თედორეს ძე ვოლკონსკის პირით შეეთვალა არჩილისათვის—დაეტოვებინა ასტრახანი, სადაც იგი მოსკოვს ჩასვლის ნებართვას ელოდა, და მთელი თავის ოჯახით გადასახლებულიყო მოსაზღვრე ქალაქ თერგში. ღრმად აღელვებული ქვარიანი ითხოვდა ხელმწიფის პირადად ნახვას და უმტკიცებდა საელჩო პრიკაზის მოხელეთ, რომ შეუძლებელია მეფე არჩილის ცხოვრება თერგში, ამ მწირსა და ნაღვლიან ადგილში, სადაც ასახლებენ უბადრუკ და მეფის შერისხულ ადამიანებს. სულთანი და ყეენი ჩასთვლიან ამას გადასახლებად და გამოიტანენ სავსებით სწორ დასკვნას: თითქოს მეფე არჩილი, რომელიც მართლმადიდებლობისათვის ასე ვაჟკაცურად და გამირულად ეომებოდა ყეენს, სულთანს და ქეშმარიტი სარწმუნოებისაგან განდგომილ უფლისწულს ნიკოლოზს, დავითის შვილს, მოკლებულია მოსკოვის დიდ ხელმწიფეთა ყოველგვარ წყალობას.

ქვარიანის მღელვარება და ხელმწიფისადმი მისართმევად არა ნაკლებ მღელვარედ დაწერილმა მისმა სასოწარკვეთილმა თხოვნამ, გერავითარი შთაბეჭდილება ვერ მოახდინეს საელჩოს მოხელეებზე. სრული სიმშვიდით მოუსმინეს გულფიცს ქვარიანს და ასეთივე სიმშვიდით, თითქოს ქვარიანის სიტყვები არც კი გაუგონიათო, საუბრობდნენ იმაზე, რომ „მეფე არჩილმა დაბლა დაუკრა თავი და სთხოვა დიდთა ხელმწიფეთ, რათა მათ—დიდთა ხელმწიფეთ, მიიღონ მოწყალება—იხსნან არჩილი მუსულმანთა შევიწროებისაგან, ბრძანონ მოვლა მისი მათ მაღალმპყრობელ ხელქვეით საცხოვრებლად“.

დიდთა ხელმწიფეთ ის,—მეფე არჩილი, შეიწყალეს, მართლმადიდებელი ქრისტიანული სარწმუნოებისათვის, მიიღეს მთელი მისი სახლობა თავიანთ ქვეშევრდომად, ხელმწიფეთ ბრძანეს, უფრო მეტ მშვიდობისათვის იცხოვროს მათი უდიდებულესობის განაპირა ციხე-სიმაგრესა შინა—ქალაქ თერგს.

ხელმწიფეთ გასცეს განკარგულება, ებოძოს მას, არჩილს, მეფეთა მათი უდიდებულესობისაგან არამცირე ჯამაგირი. ამასთან არაა საჭირო, მეფე არჩილმა შეურაცხყოთ თავი თვისი. მათი ხელმწიფური წყალობისთვის იგი მხოლოდ თავის თავს უნდა უმადლოდეს. მას, არჩილ მეფეს, დიდ ხელმწიფეთაგან ებოძა უკაზი იცხოვროს თავის ქვეყნის მახლობლად, — მეფის მათი უდიდებულესობის ქალაქ თერგში.

როცა ის იქ იცხოვრებს და ამას შეიტყობენ მისი თვისტომნი,

მასთან ხშირი მიმოსვლა ექნებათ და იმედი მიეცემათ მის ნათესა-
ვებს; როცა მტერი და წმიდა სარწმუნოების მღევნელნი გაიგებენ
აგრეთვე, რომ მეფე არჩილი დიდ ხელმწიფეთა ქვეშევრდომობაში
ცხოვრობს და იმერეთთან ახლომდებარე ადგილებში იმყოფება.
იქაურ მცხოვრებთა დევნას და შევიწროებას თავს დაანებებენ“.¹⁴⁹

1683 წლის 21 აპრილს, თედორე თედორეს ძე ვოლკონსკი და
დიადი ვასილი მიხაილოვი გაემგზავრნენ ასტრახანს. მათ თან მოჰქონ-
დათ სიგელი „მეფის მათი უდიდებულესობის ქვეშევრდომობაში“
არჩილის მიღების შესახებ“ და უკაზი იმის შესახებ, რომ „მოეწყოს
თერგში სასახლე, სადაც არჩილი იცხოვრებს თავისი ოჯახით გაუ-
პირებლად“.¹⁵⁰

ქვარიანი სასოწარკვეთილები ჩავარდა. არა ნაკლებმა უსასო-
ობამ შეიპყრო თვით არჩილი, როცა ვოლკონსკიმ მას მეფეთა გადა-
წყვეტილება გამოუცხადა. განზე, სხვების გამოკითხვით, არჩილმა
ისიც გაიგო, რომ ვოლკონსკის და მიხაილოვს დავალებული ჰქონ-
დათ არა მარტო ის, რომ მოლაპარაკება გაემართათ მასთან, არჩილ-
თან, არამედ ისიც, რომ 625 მანეთად ღირებული სიასამურის ტყავე-
ბი გადაეგზავნათ ისპაჰანში უფლისწულ ნიკოლოზის დედისა და
მისი (არჩილის) სიდედრის დედოფალ ელენე ლეონის ასულისათ-
ვის. დაახლოებით ამდენადვე ღირებული სიასამურის ტყავეები მიი-
ღეს მოსკოვიდან ვოლკონსკის ხელით არჩილმა და მთელმა მისმა
ოჯახმა—დედოფალმა ქეთევანმა, მეფის ასულმა დარეჯანმა, უფ-
ლისწულებმა ალექსანდრემ, მამუკამ (მათემ) და დავითმა.

არჩილი მიხვდა, რომ მოკოვი საქართველოს მეფედ სცნობდა
ისევ ნიკოლოზს, ნაზარ-ალი-ხანს, მიუხედავად ქრისტეს სარწმუ-
ნოებისაგან მისი განდგომისა. მოსკოვის მიერ არჩილის ცნობა და მი-
ღება ნიშნავდა ნიკოლოზის უარყოფას და უკუგდებას.

არჩილისადმი თავისი ასეთი დამოკიდებულების გამოამჟღავნებდა
მოსკოვს ჯერ ვერ გადაეწყვიტა. მოსკოვს შეეძლო არჩილისათვის
მიეცა მხოლოდ თავშესაფარი და ისიც სახელმწიფოს განაპირას, სა-
ქართველოს საზღვარზე, მიეცა რუსეთის დედაქალაქში არჩილის მი-
წვევის გარეშე, ხელმწიფეთა სასახლის დარბაზებში არჩილის ყო-
ველგვარი ოფიციალურ-დიპლომატიური მიღების გარეშე.

მიხვდა რა ამას, არჩილმა გადაწყვიტა. რაღაც არ უნდა დასჯი-
მოდა, პირადად ენახა ხელმწიფენი მათ დედაქალაქში,—სატახტო ქა-
ლაქ მოსკოვში.

არჩილმა ჯერჯერობით საქმე დაიწყო იმით, რომ მოსთხოვა

ვოლკონსკის, — მომეცით საშუალება ვსთხოვო ხელმწიფეთ მიი-
ღონ მოსკოვში თუნდაც ჩემი შვილები — ალექსანდრე და მათეო.
(ოფიციალურად ასე უწოდებდა არჩილი თავის საშუალო ვაჟს მა-
მუკას).

ვოლკონსკიმ ვერ გაბედა უარი ეთქვა არჩილისათვის ამ მოთხოვ-
ნაზე.

არჩილი, მეფეების—პეტრესა და იოანეს სახელზე გაგზავნილ
მიმართვაში სწერდა:

„სხვა კიდევ ეს გეძნებათ, თუ ჩემი ნება იყოს, თერგს დამაყენონო.
დიდო ხელმწიფენო, მოგესხენებათ, მე დიდს და კურთხეულს თქვენს
ძმას—ხელმწიფეს, მეფეს თედორე ალექსის შვილს ამაზე დაუკარ
თავი, რომ მის წინ თავის დაკვრა მღირსებოდა და დიდმა ხელმწი-
ფემა თედორე ალექსის შვილმაც მაგისი წყალობა მიყო და ეს ეწერა.
წიგნს და ბრძანებას მისსა: „შენ შენი თქმული გაათავე და წამოდიო
და ჩემის დიდი ხელმწიფობისაგან დიდი წყალობის იმედი ქონდე-
სო“. მე ჩემი მოხსენება გავათავე და დიდის ხელმწიფის მეფის თე-
დორე ალექსის ბრძანება და წამოველ და იქნა ბრძანება მლთის და
ამ საწუთროს სოფლისაგან საუკუნეს და წარუღას ცხოვრებას მიი-
ცვალა. აწ, თქვენ სხედხართ მას ტახტზე, დიდნო ხელმწიფენო, მე-
ფენო ივანე ალექსის შვილო და პეტრე ალექსის შვილო, ყოველის
დიდისა და ცოტას, თეთრის რუსეთის მჭირაველნო და თქვენც დიდს
მეფობასა და ხელმწიფობასაც ამას ვეხვეწებით, დაგიკრავ თავსა,
რომ თქვენს წინ თავის დაკვრა მადირსოთ.

თუ არა და, ჩემს თქვენ ტახტს წინ მოსვლას არ ბძანებთ, სამი
პატარა შვილი მამირჩენია, თქვენის ძალით, ურჯულოთ ხელთაგან
და მლთის გულისათვის დაიმდაბლეთ მაღალი თავი და წმიდასა
ღვთისმშობელსა დაამადლეთ, ამ ჩემს შვილებს თქვენ საფარველ
ქვეშ მისვლა აღირსეთ, რომ ამითი ურჯულოს ხელთ ჩაცვივნის ეჭვი-
დამ გამოვიდე...

აწ, ხელმწიფენო, წყალობა ქენით ღვთის გულისათვის ამ ჩემს მცო-
რის ნებასა, რომ მონამან დიდი თქვენი ნება აღასრულოს. ჩემს ყმებს
ზოგსა საქართველოში გაბრუნება ებძანა, ღმერთმან ყოველის მაგა-
თი წინააღმდეგომნი ასე დაანაკლულოს ყოველის სიკეთისაგან, რომ
მე ყმაზე დამცრობილი ვიყო. მაგრამ ბძანება ხელმწიფისა გაგვითა-
ვებია და ზოგი გაგვიშვია.

მლთის გულისათვის, ქრისტიანნო მართლმადიდებელნო ხელმწი-
ფენო, მეფენო, ივანე ალექსის შვილო და პეტრე ალექსის შვილო,
მოწყალება მოიღეთ“.¹⁵¹

არჩილი იყო შვილი ქართლის მეფის ვახტანგ V-ისა, რომელიც გამუსულმანდა და სპარსთაგან შაჰ-ნავაზად იწოდებოდა. ამ დროიდან მუსულმანობის მიღება ირანთან კეთილმეგობრული დამოკიდებულების შენარჩუნების აუცილებელი პირობა გახდა. შაჰებისათვის სასურველ და ხელსაყრელ სარწმუნოებას ქართველი მეფეები ღებულობდნენ იმ პირობით, თუ ნება მიეცემოდათ ცოლი ქრისტიანი ჰყოლოდათ და შვილებიც ქრისტიანებად მოენათლათ.

მარჯვედ ჩატარებული სამხედრო ექსპედიციის შედეგად ვახტანგ V-მ მოახერხა იმერეთის ტახტზე აყვანა თავისი ვაჟი არჩილი. 14 წლის არჩილი მეფედ ეკურთხა ქუთაისში მართლმადიდებლური საეკლესიო წესების დაცვით, მაგრამ ამ აქტმა გამოიწვია უკმაყოფილება სულთნისა, რომელიც იმერეთს თურქეთის გავლენის სფეროში შემაგვალ ქვეყნად სთვლიდა. თურქეთის დაუინებელი მოთხოვნით, შაჰმა არჩილი ისპაჰანში მიიწვია. არ სურდა რა შაჰთან ურთიერთობის გამწვავება და საქართველოს თავზე ახალ უბედობათა დატება, არჩილმა ისპაჰანში საჯაროდ მიიღო მუსულმანობა, სამაგიეროდ შაჰმა მას კახეთის სამეფო ტახტი უბოძა. არჩილის მეუღლე ქეთევანი იყო ერეკლე პირველის შვილიშვილი. კახელებმა დიდი პატივით მიიღეს არჩილი. მისი მუსულმანური სახელი მხოლოდ შაჰთან მიწერ-მოწერაში იხსენიებოდა. არჩილი დიდი გულმოდგინებით ეწეოდა დანგრეული ტაძრების აღდგენა-განახლებას, ამკობდა-ალამაზებდა მათ. ამასთან არჩილი საღმრთო წერილის დიდ მცოდნედ ითვლებოდა. იგი დიდად პატივს სცემდა მეფე თეიმურაზის ხსოვნას და სთვლიდა მას არა მარტო შეუდრეკელ მებრძოლ ვაჟკაცად და დიდად გონიერ ხელმწიფედ, არამედ საქართველოს საუკეთესო პოეტად. თეიმურაზის პოლიტიკა, რომელიც ვერ ითმენდა თურქეთის და ირანის ჩარევას საქართველოს შინაურ საქმეებში, მას ერთადერთ სწორ პოლიტიკად მიაჩნდა. თავის ძმასთან—ქართლის მეფე გიორგი XI-სთან ერთად, არჩილი იმ აზრს ადგა, რომ ვიდრე საქართველო არ შემოიკრებდა მთელ თავის ძალებს, ვიდრე კახეთი და ქართლი არ გაერთიანდებოდა, ვიდრე საბოლოოდ მოდრეკილი არ იქნებოდნენ ურჩი თავადები, მანამდე ფიქრიც კი არ შეიძლებოდა ირანის წინააღმდეგ საქართველოს აშკარა დამოუკიდებელი გამოსვლის შესახებ. ამავე შეხედულებისა იყო არჩილის და გიორგის ძმისწული ვახტანგი. ეს იყო თეიმურაზის რამდენადმე შესწორებული პოლიტი-

კის გაგრძელება, პოლიტიკისა, რომელიც მტკიცედ იკიდებდა ფეხს პოლიტიკურად მოაზროვნე ყოველი იმდროინდელი ქართველის შეგნებაში.

მეტად მძიმე ვითარებაში დაიწყო სულიერი აღორძინების და კულტურის განვითარების ახალი პერიოდი საქართველოში. მოწინავე საზოგადოება უკვე ვეღარ ურიგდებოდა იმას, რომ საქართველოში არ იყო სკოლები, სახელმძღვანელოები, სტამბები. ქვეყანა განადგურებულ-გავერანებული და დაქუცმაცებული იყო, მისი საზღვრები ღია და გაშიშვლებული სპარსთა და თურქთა ურდოებისათვის. საქართველოს სწავლულები და ფილოსოფოსები, ბერები და მეომრები იწყებენ შეუსვენებელ, თავაუღებელ საქმიანობას თავისი ქვეყნის სამეურნეო და კულტურული აღორძინებისათვის. ჭეშმარიტად ეს იყო გამირული მუშაობა და მისი ერთი აქტიური მონაწილე გახლდათ მეფე არჩილი. არა მარტო სურვილი—დაეკავებია კახეთის თუ იმერეთის სამეფო ტახტი—აიძულებდა არჩილს ეხეტიანა მთელ საქართველოში და მთებში გახიზნულს, ელოდინა ხელსაყრელი ვითარებისათვის. ამასთან იგი ფიქრობდა საქართველოზე, მის კულტურაზე, მის მომავალ ბედზე და განვითარებაზე. ხელიდან მახვილის გაუგდებლად არჩილი წერს ღრმააზროვან პოეტურ თხზულებას, აყენებს თავის ნაწარმოებებში რელიგიურ-ფილოსოფიურ და ეთიკურ პრობლემებს, ცდილობს გააღვივოს ხალხში პატრიოტული შეგნება.

ამ მხრივაც იგი განაგრძობს საქმეს თეიმურაზისას, რომელმაც ღრმა კვალი გაავლო ქართული საზოგადოებრივი აზრის განვითარებაში.

1678 წელს არჩილმა მეორედ დაიკავა იმერეთის სამეფო ტახტი, მხოლოდ ერთი წელიწადი გასძლო მან ამ ტახტზე. თურქებმა გააძევეს იგი იმერეთიდან. არჩილი გადავიდა ჩრდილოეთ ოსეთში და იქ მთებს შეაფარა თავი. იგი არ ფიქრობდა და არც უნდოდა დაეტოვებია საქართველო, მაგრამ რაკი შიშობდა, საქართველოში დარჩენით ვნებას მოუტანდა ძმას,—ქართლის მეფეს გიორგის, გადაწყვიტა, რამდენიმე ხნით განზე გასდგომოდა საქართველოს საქმეებს და თავშესაფარი რუსეთში ეძია.¹⁵²⁾

1680 წელს არქიმანდრიტმა მაკარიმ მოსკოვს მეფე არჩილის საში სიგელი ჩაიტანა. ერთი ხელმწიფე თედორე ალექსის ძის სახელზე, მეორე ეპისკოპოს სიმეონ პოლოცკის და მესამე საკრებულოს მდივნის (გვარი და სახელი არ იყო მოხსენებული) სახელზე. არჩილი მთხოვდა მოსკოვს, გამოეგზავნა მისთვის სამხედრო რაზმი, რომე-

ლიც გააცილებდა მას თერგის ციხე-ქალაქამდე. ხელმწიფისადმი გაგზავნილ სიგელში არჩილი მოკლედ აღწერდა ამბებს, რომლებმაც იგი აიძულეს დაეტოვებია სამშობლო. არჩილის სიგელები მოსკოვში მიიღეს ნოემბრის დამლევს.¹⁵³)

მოსკოვიდან დახმარების მიღების მოლოდინში არჩილი უქმად იყო. მუდამ მოქმედი და მოუსვენარი არჩილი არასოდეს არ იჭდა გულზე ხელდაკრეფილი. აქაც — ფაიკომში მტრებისაგან თავდაღწეული შეუდგა ერთ-ერთი თავისი შესანიშნავი თხზულების — რუსთაველისა და თეიმურაზისადმი მიძღვნილი პოემის წერას. აქ დაწერა მან 667 სტროფი, დანარჩენი 420 სტროფი შექმნა ასტრახანში.

პოემის წინასიტყვაობაში არჩილი, სხვათა შორის, წერდა:

„მეფის თეიმურაზის... ამბავი თვითმნახვთა და თანახლ მის ყმათ ქართველთა და კახთაგან მსმენოდა, არა ხოტბა, არამედ მართალი; რამე თუ ათორმეტ წელს კახეთს ვმეფობდი, მისნი დაზრდილნი და ნამსახურნი დარბაისელნი გვერთს მახლდენ, ვპკითხავდი ნაქმარსა მეფისასა და მიაბობდესო... ოდეს კახეთით იმერეთის დასაქერად წამოველ, სამ წელ არამცირე სარჩელი ვნახე და მეოთხეს წელს დავიჭირე ენკენისთვეს; და თიბათვეს ხვანთქრმა სუაზს აქეთოლაშქარი გამომისია, და მეფე და გურიელი წინ მიეგებნენ და ზოგნი იმერელნი დარბაისელნი, და ყაენმა აღრიბეჟანის ლაშქარი ქართლისა და კახეთს პირს მოუყენა. რომელიც იმერელნი მე მახლდნენ, ზოგი იმათაც იქით ირჩიეს, და დვალეთს გარდმოველ; დედოფალი იქ დავაყენე და მე იქივ იმერეთს ჩაველ. რვა თვეს ჩხერს ვიყავ და ისევ დვალეთს წამოველ და იქიდან ოსეთს ფაიქომში გარდმოველ და ერთს წელიწადს იქ ვიდექი. ვითაც მოწყენილი კაცის წესია“.¹⁵⁴)

მთებში დაწყებულ და ასტრახანში დამთავრებულ პოემაში არჩილი მოგვითხრობს მეფე თეიმურაზის ცხოვრების და შემოქმედების ამბებს. თავის წინამორბედზე ბიოგრაფიული ცნობები არჩილმა შეაგროვა თავისი ორი ათეული წლის მეფობის დროს კახეთში, — მასალისათვის მიმართა მეფე თეიმურაზის მსახურებს, მეფისკარის დიდებულებს. არჩილის პოემა, ძირითადად, რეალისტური ნაწარმოებია, რომელიც ასახავს საქართველოს ისტორიის ერთ-ერთ ყველაზე ტრაგიკულ პერიოდს. — „არჩილი, — წერს მარი ბროსე, — რომელსაც კახეთში თეიმურაზის ადგილი ეჭირა და რომელიც თეიმურაზიგით რაინდული სულისკვთებით გამოირჩეოდა, თითქოს გასაოცარი სცენებით და ამბულავებელი ამბებით აღსავსე ამ დრამის შესაქმნელად იყო გაჩენილი“.¹⁵⁵)

1684 წლის დამდეგს ასტრახანში მიღებულ იქნა მოსკოვს უფლისწულთა გაგზავნის ნებართვა. სიგელში აღნიშნული იყო: მცირეწლოვანების გამო უმცროსი ვაჟი — დავითი მეფე არჩილმა თან დაიტოვოს, ხოლო ორი ვაჟიშვილი — ათი წლის ალექსანდრე და რვა წლის მათე (მამუკა) მდინარის გზით მოსკოვს გამოგზავნოს.

პრისტავად არჩილთან ჩეხობდა დიაკი ანდრეი პოკრიშკინი, ხოლო უფლისწულებს უნდა გაჰყოლოდა ოკოლნიჩი თავადი თედორე თედორეს ძე ვოლკონსკი. მეფე არჩილს წინადადება ეძლეოდა, გააცილებდა რა ბავშვებს, საცხოვრებლად კვლავ თერგს დაბრუნებულიყო.¹⁵⁶)

სიმწრით და ცრემლის ღვრით ეთხოვებოდა დედოფალი ქეთევანი შვილებს. მეფე არჩილმა თავის კარისკაცთაგან შვილების მხლებლებად გამოჰყო 69 კაცი. მათ შორის იყვნენ გვაროვანი დიდკაცები, სტოლნიკები, მეღვინეთუხუცესნი, სუფრის მსახურნი, ხაზინადარი, მეჭინბენი, მზარეულნი, ხელფარეულები, გადიები, ძიძები, უბრალო გლეხები.

მთელი ეს ხალხი, მას შემდეგ, რაც იალქნიანი ხომალდი ბარგით და სურსათ-სანოვავით დატვირთეს და თავადაც მასზე მოთავსდნენ, 1684 წელს, 28 აპრილს დაიძრა მოსკოვისაკენ.

4 ივნისს უფლისწულნი თავიანთი ამალით სიმბირსკს მივიდნენ. აქ მათ ელოდებოდა მოსკოვიდან გამოგზავნილი მეჭინბე კორნილ ბიკოვი, რომელმაც უფლისწულებისათვის ვოლკონსკის გადასცა დიდ ხელმწიფეთა პირადი კარეტა.

ვოლკონსკიმ სამეფისკარო ეტიკეტის თანახმად, ეს ზეიმით უწყა უფლისწულთ დავითსა და მათეს (მამუკას). შემდეგ, კარეტაში შესაბამელად სიმბირსკის ვოევოდას თავად გრიგორი ათანასეს ძე კოზლოვსკის გამოართვა სახაზინო ცხენები; რამდენადაც შეიძლებოდა, კარეტაში მოხერხებულად მოათავსა უფლისწულები და 12 ივნისს გასცა ბრძანება, დაძრულიყვნენ მოსკოვისაკენ.

მეხუთე კვირის დასასრულს, 6 აგვისტოს, უფლისწულნი უკვე მოსკოვის ახლო უბანში — პეხოვოკაში იყვნენ.

აქედან ვოლკონსკიმ საელჩო პრიკაზს პატაკი გაუგზავნა. საელჩო პრიკაზიდან პასუხი იმ დღესვე მოვიდა.

დიდ ხელმწიფეთა სახელით შედგენილ სიგელში ვოლკონსკის წინადადება ეძლეოდა პეხოვოკიდან გამომგზავრებულიყო ბასმანნის სლახოდისაკენ, სადაც უნდა მომხდარიყო უფლისწულთან საზეიმო შეხვედრა. სიგელში მითითებული იყო, რომ უფლისწულთ თან უნდა ზღებოდნენ თავადი ვოლკონსკი და დიაკი ივანე კაზარინოვი.

„შეხვედრის ადგილიდან წამოდით პოკროვსკის ქუჩით და მოიყვანეთ იმერეთის უფლისწულნი პოკროვკაზე — ნიკოლაევის სასახლეში. უფლისწულთა სახელმწიფო საელჩო პრიკაზში მოსვლა მოხსენდეს „მეფის დიდი ბეჭდის და დიდ სახელმწიფო საქმეთა შემნახველს — ნოვგოროდის თავადს ვასილ ვასილის ძე გოლიცინს“.¹⁵⁷⁾

ყველაფერი ისე მოხდა, როგორც სიგელში იყო ნაბრძანები.

უფლისწულთ მათი ღირსების საკადრისი შეხვედრა მოუწყვეს. ბასმანნი სლაბოდაზე დიდძალი ხალხი უცდიდა საპატიო სტუმრებს. მომლოდინეთა შორის იყვნენ აზნაურები, ვაჭრები, დაწესებულებათა მოსამსახურენი, მოისარნი და მრავალი სხვა მოსკოველი მკვიდრი. ისინი დაბლა მიწამდე ხრიდნენ თავს და ხმამაღალი შეძახილებით მიესალმებოდნენ ბატონიშვილთ. ამის შემდგომ უფლისწულები შეიყვანეს — პოკროვკაზე საგანგებოდ მათთვის და მათი მრავალრიცხოვანი ამაღისათვის მოწყობილ „დავიდოვის სასახლეში“, რომელიც დიდ ვაჭარს ნიკოლაევს ეკუთვნოდა.

მალე აქვე მობრძანდა თავადი ვასილი ვასილის ძე გოლიცინი, რომელსაც ევალებოდა უფლისწულთა მეურვეობა და მათზე მზრუნველობა.

II

მოსკოვს შვილების გამგზავრების შემდეგ მეფე არჩილი მოუხვეწებოდა შეიპყრო. მას ძალა არ ჰყოფნიდა ენუგეშებია დედოფალი ქეთევანი, რომელიც აგრეთვე ძალიან დარდობდა. როცა არჩილმა გაიგო, რომ მის შვილებს მზრუნველად თავადი ვასილი ვასილის ძე გოლიცინი მიუჩინეს, წერილი მისწერა მას. არჩილი სრულიად არ ფიქრობდა თერგზე დაბრუნებას. უკვე მესამე წელიწადი იყო, რაც ასტრახანში ცხოვრობდა. საგანგებო შიკრიკებისა და მოციულების საშუალებით ყოველთვის ტყობილობდა, თუ რა მდგომარეობა იყო საქართველოსა და მოსკოვში.

არჩილს კარგად ესმოდა, რომ იმავე დღიდან, როგორც კი მას თავიანთ სასახლეში მიიღებდნენ მოსკოვის დიდი ხელმწიფენი, მის მოწინააღმდეგეთა, მათ შორის ნაზარ-ალი-ხანის (ნიკოლოზ ბატონიშვილის) მდგომარეობა შეირყეოდა, ხოლო მისი — მეფე არჩილის პოზიცია, რაც ურო გავიდოდა, მით უფრო განმტკიცებოდა. ის — არჩილი, მეფე თეიმურაზ პირველივით, სათავეში ჩაუდგებოდა ქრისტიანული საქართველოს ბრძოლას მუსულმან დამპყრობთა წინააღმდეგ.

არჩილი, რომელსაც შესაძლებლობა და საბაბი ჰქონდა, მოსკოვს ხშირად ეგზავნა თავისი თავადები შვილების ამბის შესატყობად, კარ-

გად იცნობდა მოსკოვში შექმნილ ვითარებას. მან იცოდა, რომ დაიწყო გამძაფრებული ბრძოლა ნარიშკინებისა და მილოსლავსკების მომხრეთა შორის. იცოდა, რომ მეფე თედორე ალექსის ძის სიკვდილის შემდეგ, 27 აპრილს, ბრბო შეიკრიბა კრემლის სასახლის წითელი პარმალის წინ და მოითხოვა, რომ თედორეს უფროსი შვილის, დედოფალ მილოსლავსკიას შობილის ივანეს ნაცვლად, უმცროსი ბატონიშვილი პეტრე ასულიყო რუსეთის ტახტზე. 16 მაისს პარმალს მიაწყდა ნარიშკინებისადმი მტრულად განწყობილი მეორე ბრბო, რომელმაც ახალგაზრდა პეტრეს თვალწინ შუბების წვერზე წამოაგო პეტრეს მამამძღე მატვეევი. გავიდა ერთი კვირა და 23 მაისს დაიწყო ამბოხი, — ხალხი მოითხოვდა, რომ ტახტზე ასულიყო თორივე ძმა — პეტრე და ივანე. ერთი კვირის შემდეგ, მოისრებმა ახალი მოთხოვნა წამოაყენეს: რადგან მეფეები ყმაწვილები არიან, მმართველობის სადავეები, სრულწლოვანობამდე, მეფის ასულ სოფიოს გადაეცესო.

არჩილმა იცოდა, რომ რუს ხელმწიფეებთან დარბაზობის დროს, როცა მისმა შვილებმა ახალგაზრდა მეფეებს სათხოვარი მიართვეს, ბატონიშვილი ალექსანდრე მოეწონა პეტრეს და ესლა მასთან ერთად მონაწილეობდა სამხედრო თამაშ-ვარჯიშობაში პრეობრაჟენსკოვში. არჩილმა ისიც იცოდა, რომ პეტრემ ალექსანდრე აირჩია თავის ამხანაგად არა მისი მეფური წარმოშობის გამო, — ახალგაზრდა პეტრე ერთნაირად ეპყრობოდა უბრალო ოჯახის შვილ ყმაწვილ კაცებს და დიდგვაროვან ახალგაზრდებს, ხოლო ზოგჯერ უბრალო ოჯახის შვილებს უპირატესობასაც კი აძლევდა.

პეტრესავით ალექსანდრეც მკვირცხლი ხასიათის ახალგაზრდა იყო. ალექსანდრეს ღია, ფართო შუბლი, მკვეთრად მოხაზული ნიკაბი და მდგარი, ენერგიული გამოხედვა ჰქონდა. მოსილი იყო ხუჭუჭა მოშავო წაბლისფერი თმით, რომლის კულულები ლაღად სცემდა მხრებამდე. პეტრესთან შედარებით ალექსანდრე ძალღონით უფრო სუსტი იყო, მაგრამ უფრო ახოვანი, უფრო მოხდენილი და ფიცხი.

არჩილი როდი ფიქრობდა სამუდამოდ დაეტოვებია შვილები მოსკოვში; თითონ მოსკოვში მიისწრაფოდა მხოლოდ იმისათვის, რომ პირადად შეხვედროდა რუსეთის მმართველ თავკაცებს და მათი მეოხებით განმტკიცებია თავისი მდგომარეობა, როგორც ქართველთა, ისე ირანელთა თვალში. არჩილს სჭირდებოდა, რომ მოსკოვს საქვეყნოდ, ოფიციალურად ეცნო იგი თუნდაც მხოლოდ იმერეთის მეფედ, თუმცა მას კახეთის და ქართლის ტახტის დაჭერის სრული უფლებაც ჰქონდა.

რუსეთის ქვეშევრდომად არჩილის მიღება, რაც მას ზარზემით აუწყეს ასტრახანში, ჯერ კიდევ არაფერს ნიშნავდა. ციმბირისა და ყასიმის უფლისწულთაც უკვე ჰქონდათ მიღებული რუსეთის ქვეშევრდომობა, მაგრამ გვირგვინსა და სამეფოს მოკლებულნი იყვნენ. ისინი მუდამ მოსკოვის მეფის კარზე ცხოვრობდნენ, მაგრამ მეფობაზე კარგა ხანია ხელი ააღებინეს. არჩილი გულამრეზით ფიქრობდა ამ გარუესებულ თათრებზე. ასტრახანში ის არა ერთსა და ორ მათგანს შეხვედრია. ბაგრატიონებს, ბიბლიური მეფის დავითის შთამომავალთ, არ შეშვენის მათსავით იყოს ვისიმე მსახური, — ფიქრობდა არჩილი.

არჩილი, როგორც ბევრი მისი გვარიშვილი, შრომისმოყვარე და მოქმედი კაცი იყო. მას ყოველი დღე განრიგებული ჰქონდა: კითხულობდა სიტყვაკაზმულ მწერლობას, საღვთისმეტყველო წიგნებს, თარგმნიდა ბერძნულიდან და სპარსულიდან, ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს პოლიტიკას, იცოდა დროზე გაჩუმება და თავისი მეფური სიტყვის დროზე თქმაც. არასოდეს, თვით განდევნის წლებშიაც კი, არ ავიწყდებოდა მას ფიზიკური ვარჯიში და ნადირობა.

არჩილი შვილების მეტად მოყვარული მამა იყო. როცა ბავშვები მოსკოვს გაგზავნა, ისე დარდობდა, რომ ვერ შესძლო თავისი ჭავრი დაემალა ქეთევანისათვის.

ვასილი ვასილის ძე გოლიცინს არჩილი სწერდა:

„...მღთისა და დიდის ხელმწიფის გარდა ჩვენი შვილები თქვენ გებრალეობდეთ და თვალი გეჭიროსთ—ყმაწვილები არიან. ჩვენც სანამდინ ცოცხალნი ვართ, თქვენი სიამუვნისა და სამსახურის მდომი ვიქნებით.“¹⁵⁸⁾

აქ, ასტრახანში, არჩილი უფრო და უფრო ხშირად ამოწმებდა თავის თავს, თავის აზრებს, თავის დამოკიდებულებას სახელმწიფოსა და ადამიანებისადმი. არა! პატივმოყვარეობის გულისათვის როდი აღმართა მან მახვილი. საქართველოს ადარ ძალუძს იცხოვროს იმ ქვეყნების გვერდით, რომლებიც ასეთი თავგამოდებით უშლიან ხელს საქართველოს დაამყაროს ძმური ურთიერთობა მართლმადიდებელ რუს ხალხთან. ქართველ ერს უნდა ჰქონდეს ყოველივე ის, რაცა აქვთ ევროპის მოსახლე ერებს, საქართველოს უნდა ექნეს თავისი სტამბები, თავისი აკადემია, თავისი სკოლები. ქართულ ენაზე უნდა თარგმნოს ხალხისა და სახელმწიფოსთვის საჭირო და აუცილებელი წიგნები.

დადგა 1685 წელი. საქართველოდან ჩამოტანილი ხატების წინ

დანთებული კანდელიდან ცეცხლი გაუჩნდა და დაიწვა დიდი სახლი, სადაც მეფე არჩილი თავისი ცოლშვილით ცხოვრობდა.¹⁵⁹⁾

მაგრამ ვერც ხანძარი, რომელშიც ჩაინთქა უამრავი ძვირფასი და იშვიათი ნივთები, ჰურჭელ-ავეჯეულობა, ხელნაწერები, წიგნები, ქსოვილები, ვერც აუტანელი ასტრახანული ჰავა ყინვიანი ზამთრითა და მცხუნვარე ზაფხულით, ვერც თვით ასტრახანი, რომელიც არჩილს მოაგონებდა ნოეს კიდობანს, აღმოსავლეთიდან—ჩინეთიდან, ინდოეთიდან, ბუხარიდან, ავღანისტანიდან მოსული ვაჭრებით სავსეს, ვერ მოქმედებდნენ არჩილზე ისე შემაწუხებლად, როგორც მოსკოვის დუმილი. ვასილი ვასილის ძე გოლიცინმა, რომელმაც ალერსით და მოფერებით მიიღო არჩილის მცირეწლოვანი ბავშვები, თითქოს დაივიწყა თვითონ არჩილი. რატომ არ უნდა ვახსოვდე მოსკოვსო, — ფიქრობდა იგი. — მე ხომ მზად ვარ ვეომო თურქებს, ასეთ ადამიანებს კი მოსკოვში დაეძებნო. არჩილმა იცოდა, რომ ჯერ კიდევ 1684 წელს მოსკოვში იმყოფებოდა ვენელი ელჩი ბარონი ბლიუმბერგი, რომელიც შეუთანხმდა რუსებს თურქების წინააღმდეგ ერთობლივი მოქმედების შესახებ. „თურქეთმა დაჰკარგა თავისი წინანდელი ძალა და ძლიერება, — ამბობდა ბლიუმბერგი, — თურქები სამარცხვინოდ გარბიან. დაჰკრა მათი დაღუპვის საათმა. რუსებს ეძლევათ ხელსაყრელი შემთხვევა — გაიკაფონ გზა შავი ზღვისაკენ. მთელი საბერძნეთი და აზია თქვენ მოგვლით. დადგა დრო ყირიმზე გალაშქრებისა. თქვენ უნდა აიძულოთ ყირიმელი თათრები, რომელთა მტაცებლური თავდასხმებისაგან იტანჯებიან ხალხები, პატივი სცენ თქვენს სახელმწიფოს. განა დიდხანს უნდა ისარგებლონ ბოროტად თქვენი მოთმინებით? გარწმუნებთ, ახლანდელი სულთანის მხოლოდ საბრალო დედაბერია, რომელმაც რთვაც კი არ იცის და მხოლოდ ტირილი ემარჯვება. მოდრიკეთ თურქეთი თქვენი ძლიერი ხელით. თქვენ მახვილით გასწმენდთ გზას ვრცელი მიწების დასაუფლებლად.“¹⁶⁰⁾

არჩილი ფიქრობდა: საეჭვოა, რომ ოდესმე დადგეს ამაზე უფრო ხელსაყრელი დრო თურქთა ასალაგმავადო, მაგრამ მოსკოვი აყოვნებდა, მოსკოვი რაღაცას ელოდა, მოსკოვი ზოგავდა თავის პოლკებს. გოლიცინი იმდენადვე ენდობოდა პოლონელებს, რამდენადაც თურქებს. მაგრამ იგი სრულიად არაფერს ატყობინებდა არჩილს ასტრახანში. ეს უამბობა აწუხებდა და სტანჯავდა მას.

მოსკოვთან ერთობლივი მოქმედების გარეშე არჩილს ოცნებაც კი არ შეეძლო თურქეთის საწინააღმდეგო ომზე. მოსკოვს, მხოლოდ მოსკოვს შეეძლო ეხსნა საქართველო.

მოსკოვი! ეს ქალაქი იზიდავდა და აოცებდა არჩილს. უზარმაზარი დედაქალაქი, რომელიც დაიტევდა კახეთის მთელ მოსახლეობას, გასაოცარი ცხოვრებით ცხოვრობდა.—იქ ტახტზე იჯდა სამი ხელმწიფე—პეტრე, ივანე და სოფიო. არა მარტო არჩილს აოცებდა ეს. ვენეციაში მოსკოველ ელჩს, როცა მან აუწყა ვენეციელებს, რომ სოფიოც „თანამეფობსო“, აშკარად უთხრეს: „დოჟი და მთელი სენატი გაკვირვებულია, თუ როგორ ემსახურებიან ქვეშევრდომნი ესოდენ ღიდებულ და ზემაღალ სამ სახელმწიფო პერსონასო“.

არჩილს მართებდა უალრესი სიტუზილუე მოსკოვთან ურთიერთობაში, რომ რაიმე უბრალო წვრილმანით, მაგალითად, უმართებულო, არასწორი სატიტულო მოხსენებით, რომელიმე ხელმწიფის და მის მომხრეთა გულისწყრომა არ აღეძრა. ეს შესანიშნავად ესმოდა არჩილს და მუდამ ცდილობდა ზედმიწევნით სცოდნოდა მოსკოვის საქმეები. როცა 1685 წელს სოფიომ აშკარად ხელში ჩაიგდო სახელმწიფო სადავეები, არჩილმა გაიგო, რომ ყველა სახელმწიფო საქმეს წყვეტდა სოფიოს საყვარელი თავადი ვასილი ვასილის ძე გოლიცინი. ამის შეტყობისთანავე არჩილმა თავად ვასილ გოლიცინს აახლა თავის შინაკაცები: ბეჟანი.—შიოს შვილი და თავადი ნოდარი,—იასეს შვილი. მათ წარმატებით დააგვირგვინეს თავიანთი საქმე.—მიზანს მიაღწიეს: არჩილს ნება მიეცა ასტრახანიდან მოსკოვს გამგზავრებულიყო. არჩილს პრისტავებად მიუჩინეს ბოიარინი და ვოევოდა ანდრეი იანის ძე გოლიცინი და საკრებულოს აზნაური სტეფანე ლოეჩიკოვი, რომლებიც თან ახლდნენ მოსკოვისაკენ გამგზავრებულ არჩილს.¹⁶¹⁾

როგორც იქნა, გრძელმა გზამ უკიდევანო რუსეთის მდინარეებზე არჩილიც დიდი ხნით ნანატრ სამეფო ქალაქ მოსკოვს მიიყვანა.

არჩილმა ძლივს-ძლივობით დააცხრო მღელვარება დედოფალ ქეთევანისა, რომელიც ჩქარობდა გულში ჩაეკრა დიდი ხნის უნახავი შვილები—უფლისწულები ალექსანდრე და მამუკა.

უკვე მესამე წელიწადი იყო არჩილი მოსკოვში ცხოვრობდა. წლები მისთვის დასვენების და სიმშვიდის წლები იყო. არასოდეს წინათ არჩილს ასე გულმოდგინედ და დაუცხრომლად არ უმუშავნია. მან დაამყარა მუდმივი კავშირი საქართველოსთან,—თავის ძმასთან—ქართლის მეფე გიორგი მეფერთმეტესთან, საქართველოს კათოლიკოს-პატრიარქ ნიკოლაოზთან. არჩილის ერთგულ და მისთვის თავდადებულ, კახეთის და იმერეთის თავადებთან და აზნაურებთან. ვასი-

ლი ვასილის ძე გოლიცინის მეოხებით იგი ფხიზლად ადევნებდა თვალყურს, თუ რა ამბები-მოდიოდა უშუალოდ ირანიდან, სადაც საქართველოს საქმეებში კვლავ უპირატეს აქტიურ როლს ასრულებდა მეფე ერეკლე პირველი—ნაზარ-ალი-ხანი.

არჩილს მოსკოვში სამწერლო საქმეებზედაც არ აუღია ხელი. ყოველ დღით ჩაიკეტებოდა ხოლმე სამუშაო ოთახში, თარგმნიდა ან კითხულობდა რუსულ წიგნებს, რომელთა რაოდენობა მოსკოვში თანდათან მატულობდა. ხარბად ათვალიერებდა იგი კიევისა და მოსკოვში დაბეჭდილ საეკლესიო-სლავურ საღვთისმეტყველო წიგნებს. არჩილი რამდენჯერმე იყო ნიკოლსკის ქუჩაზე, გაეცნო სტამბას, გამოიკითხა, თუ რა დაჯდა დაზგები და ლიტერები, გაეცნო ოსტატებს, დიდხანს ელაპარაკა მათ. სიხარულით ფრთა ესხმოდა, როდესაც წარმოიდგენდა, თუ რა რიგად გამოიცვლებოდა საქართველო და ქართველი ხალხი, როცა იქ ყოველ ეკლესიაში ყოველ მონასტერში ექნებათ საკმაოდ ნაბეჭდი საღვდელმსახურო წიგნები, როცა „დაბადება“ და რუსთაველი სახლში ექნება ყოველ ღირსეულ კულტურულ ქართველ მამულიშვილს.

დაკვირვებული მეთვალყურისათვის მოსკოვი იმ დროს, როცა იქ არჩილი იმყოფებოდა, მრავალნაზივ იყო საინტერესო. რად ღირდა მარტო ვასილი ვასილის ძე გოლიცინის სახლი ოხოტნი რიადზე! ყველაფერი იქ ახალ ყაიდაზე გახლდათ მოწყობილი. დიდი ნათელი დარბაზები მორთული იყო უცხოეთიდან მოტანილი ავეჯით; კედლებზე ეკიდა რუსი და უცხოელი პოლიტიკური მოღვაწეების პორტრეტები; მაგიდებზე და თაროებზე ელაგა რუსული, ლათინური, პოლანდიური და გერმანული წიგნები. გოლიცინის სახლში შეიძლებოდა გენახათ დიდი გეოგრაფიული რუკები, სხვადასხვა „იკლიკანტური“ საათები, ვენეციური მხატვრული ნაქეთობანი. აქ ხშირად იმართებოდა საუბრები მწერლობაზე, მეცნიერებაზე, სასტამბო საქმეზე, გაზეთზე, ანბანის წიგნებზე, სკოლებზე... აქ შეიძლებოდა შეხვედროდით უცხოელ სწავლულებსა და ოსტატებს, კიეველ ბერებს—უმადლესი სასწავლებლების მასწავლებლებს. ამ ხანებში გოლიცინი განაგებდა არა მარტო საელჩო პრიკაზს, არამედ სარეიტერო, სამოსამართლო, საარტილერიო პრიკაზებს, მცირე რუსეთის, სმოლენსკის, ნოვგოროდის მხარეთა სამმართველოებს. გოლიცინი ფლობდა გერმანულ და ბერძნულ ენებს, თავისუფლად ლაპარაკობდა და საუბრობდა აგრეთვე ლათინურ ენაზე. ამაზე უკეთესი მფარველი თავის ბავშვებისათვის არჩილს არც კი შეეძლო ენატრა.

მისი პირმშო უფლისწული ალექსანდრე უკვე შესანიშნავად

ლაპარაკობდა რუსულად, ერთი ნაბიჯით არ შორდებოდა იგი სამხედრო თამაშობის და გართობის დროს თავის ტოლს—მეფე პეტრე ალექსის ძეს, რომელსაც მთელ სიცოცხლეში გულითადად მეგობრობდა. პეტრესთან ერთად მანაც დაიმსახურა ცარენა სოფიოსაგან „შფოთისთავის“ სახელი. იმავე დროს უფლისწულ ალექსანდრესადმი სოფიოსა და იოანეს ნათესავები—მილოსლავსკები კეთილად იყვნენ განწყობილნი. ახალი ქართველი მეფისწული, რომელიც მოსკოვში დასახლდა, მოსკოვიდან ერეკლეს გამგზავრების ათი წლის შემდეგ, ისეთივე თავაზიანი, გულგახსნილი აღმოჩნდა, როგორიც მისი წინაპარი იყო. მის მკვირცხლ, ცოცხალ ხასიათს უხიაკობის ნატამალი არ აჩნდა.

მეფე არჩილს გაგონილი ჰქონდა პეტრეს ის მშფოთვარე სამხედრო გართობა-თამაში, რომელშიაც მონაწილეობას ღებულობდა მისი შვილი ალექსანდრეც.¹⁶²⁾ მოსკოვში ხშირად ლაპარაკობდნენ იმ ნამდვილ ბრძოლებზე, ფიცხელ შეტაკებებზე, რომლებიც პეტრეს ორ პოლკს შორის იმართებოდა. გარედან ისე ჩანდა, თითქოს პეტრე არავითარ ყურადღებას არ აქცევდა სახელმწიფო საქმეებს, თითქოს სახელმწიფო მართვა-გამგეობას თავისი ძმის ივანეს და თავისი დის სოფიოს საქმედ სთვლიდა. არჩილმა ყველაფერი ეს იცოდა, მაგრამ არ ესმოდა, თუ რას ნიშნავდა პეტრეს ასეთი გატაცება სამხედრო თამაშით და მისი ასეთი მიდრეკილება მოსკოვში მცხოვრებ უცხოელებისადმი. შემდგომში რუსეთის მეფის დაუცხრომელი შრომით აღსავსე მთელი ცხოვრება გაივლის არჩილ მეფის თვალწინ, იმ არჩილისა, რომელიც მოსკოვში ბერდებოდა და თანდათან ჰკარგავდა თავისი ქვეყნისა და პირადი ბედნიერების მოპოვების იმედს.

არჩილი აკვირდებოდა და სწავლობდა ნარიშკინებისა და მილოსლავსკების შუღლით და მტრობით შექმნილს რთულ ვითარებას მოსკოვში. მუდამ ღრმა სევდითა და ტანჯვით ივონებდა საქართველოს, ფიქრობდა მის ბედიბალსა და ბედნიერებაზე. როცა არჩილი დარწმუნდა, თუ რა უმნიშვნელო როლს თამაშობდნენ პეტრე და ივანე ქვეყნის გამგებლობაში და სახელმწიფო საკითხების მოგვარებაში, მან გადაწყვიტა, პირადი ურთიერთობა დაემყარებია ხელისუფლების სათავეში მდგარ ბოიარებთან და თავადებთან, მათი მეოხებით მიეღწია თავისი მიზნისათვის—მიეღო რუსთაგან დახმარება საქართველოსათვის. არჩილმა იცოდა, რომ ამ საქმეში ბევრი რამ იყო დამოკიდებული რუსეთის პატრიარქ იოაკიმზე და ამიტომაც ცდილობდა მოემხრო იგი. მეფემ გადაწყვიტა ეს საქმე საქართვე-

ლოს კათოლიკოს პატრიარქის ნიკოლაოზის საშუალებით მოეგვარებია.

1687 წელს 15 ივლისს სრულიად რუსეთის პატრიარქმა იოაკიმმა ნიკოლაოზის წერილი მიიღო.¹⁶³⁾ ეს წერილი მოსკოვს ჩაიტანა არქიმანდრიტმა ლავრენტიმ, რომელიც გულმხურვალედ მიიღო მოსკოვში მეფე არჩილმა.

კათალიკოსი ნიკოლაოზი სრულიად რუსეთის პატრიარქს სწერდა:

„დიდო მღვდელ-მთავარო იოაკიმ!

ჩვენი ქვეყანა და ჩვენი ქრისტიანენი და საყდარნი და მონასტერნი დიად ძალდამართებული შეიქმნა უსჯულოთა აგარიანთა ხელისაგან და მრავალი უწყესური და ავი საქმე მოინდომეს საქნელად. ამდონი ავი საქმე ჩვენის რჯულისა ვერ დაითმინა და ამათ უსჯულოს ბრძანებას დაემონა და მომართა დიდს მეფესა, დიდს კნიაზსა თედორე ალექსის შვილსა და მისის დიდის იმედითა და ზურგით წამოვიდა ბატონი მეფე არჩილ, ვახტანგის შვილი, იმერეთისა და კახეთისა.

აწე მოვიდა და მობრძანდა თქვენგან კურთხეულისა და თქვენის მადლით კეთილად დამწყსულს, თქვენის მაღალთ ხელმწიფეთ ტახტსა და საბატონოზე და რომელიც თქვენს ანგელოზთ მიმსგავსებულს თავს და თქვენს პატიოსნებასა და ღირსებასა ეკადრების პატივით შეწყნარება და ნუგეშინის ცემა გიქნიათ. მაგაზე ჯერ ღმერთი დაგიმადლებსთ, რომე უსჯულოთაგან ძალდამართებული ხელმწიფე არის იმერეთისა და კახეთისა. მართლმადიდებელი მეფე ბატონი არჩილ, ვახტანგის შვილი, შემწე ეყავ, ვითარცა ეყო უფალი იაკობს უცხოებასა შინა, შემწე ეყავ, ვითარცა დამბადებელი დავითს გოლიათზედა.

სოლომონ ბრძანებს, ბრძენთან ერთი სიტყვა კმა არსო აწე, ჩვენ მრავალ სიტყვით ამას გევედრებით და გეხვეწებით, რომელიც სჯობდეს და ქრისტიანობას მოუხდებოდეს, იმისთანა მამაშვილური საქმე მოუხდინეთ, რომ ეს ჩვენი ქვეყანა და ქრისტიანობა, მონასტერი და საყდარი, ხატი, ჯვარი უსჯულოთ აგარიანთაგან დასატაცები და წასახდენი არ შეიქნას.

შენს მეუფესა დაამადლე და შენის პატიოსნობისა და ღირსების მსგავსი საქმე მოუხდინე...

სხვას ჩვენს სიტყვას არქიმანდრიტი პაპა ლავრენტი მოგახსენებთ, მეუფეო.

აღამს აქეთ, შვიდი ათას ასოთხმოცდათუთხმეტსა, თუესა ივლისს იე (1687 წ. 15 ივლისი).

არქიმანდრიტი ლავრენტი დიდხანს ეთათბირა არჩილს და ბოლოს როცა გაარკვეეს მთელი სირთულე მოსკოვის ამბებისა, ლავრენტი პატრიარქს ეახლა. ადვილი არ იყო ლავრენტისათვის გაუფანტა ის შარავანდედი, რომლითაც მოცული იყო მოსკოველთა საყვარელი ადამიანი უფლისწული ნიკოლოზ დავითის ძე, იგივე ნაზარ-ალი-ხანი. მას ჯერ კიდევ ბლომად ჰყავდა მომხრენი მოსკოვში და მას ყველგან კეთილი სიტყვით იხსენიებდნენ.

პატრიარქი როდის ამჟღავნებდა თავის განსაკუთრებულ კარგ განწყობილებას ნაზარ-ალი-ხანისადმი, მაგრამ მას შუბლი შეეკუმუხნა, როდესაც ლავრენტიმ ყოფილი უფლისწულის მოღალატეობაზე სიტყვა ჩამოაგდო. პატრიარქი არ ამართლებდა ნიკოლოზ დავითის ძეს; რა თქმა უნდა, მას მძიმე ცოდვა აწევსო, მაგრამ თვით კახეთისა და იმერეთის მეფე არჩილ ვახტანგის შვილიც, ხომ იწოდებოდა შაჰ ნაზარ-ხანად, როცა ის შაჰთან იყო.

სრულიად რუსეთის პატრიარქი საქართველოს საქმეებში უფრო მეტად გარკვეული და ჩახედული აღმოჩნდა, ვიდრე ამას ფიქრობდნენ არა მარტო საქართველოს მკვიდრნი, არამედ მოსკოველი ქართველებიც. პატრიარქმა მაინც თანხმობა განაცხადა: რაოდენადაც ნიკოლოზმა, დავითის შვილმა, რომელმაც მიიღო მუსულმანობა, არაფრით არ გამოამჟღავნა გულშემატკივრობა ქრისტეს სჯულისადმი, ხოლო გიორგი და მეფე არჩილი ზრუნავენ მართლმადიდებლობისათვის, საჭიროა ხელი შეეწყოს მათ დამკვიდრებას საქართველოში.

საქართველოს კათალიკოსის ნიკოლოზის აზრს, რომ საჭიროა არჩილი შვილებითურთ გაემგზავროს საქართველოში, სადაც მას ელოდებიან კახეთი და იმერეთი და სადაც მან დახმარება უნდა გაუწიოს სამხედრო საქმეებში გამოუცდელს თავის ძმას გიორგისო, — რუსეთის პატრიარქი მაშინვე როდის დაეთანხმა. იოაკიმმა ბრძანა, რომ ეს საერო საქმეა და სასულიეროს არ ეხება.

მიუხედავად ამისა, არქიმანდრიტი ლავრენტი მაინც მიხვდა, რომ საქართველოსთვის ამ უმნიშვნელოვანეს საქმეში პატრიარქი იოაკიმი მათ დაუჭერდა მხარს და მაშასადამე, შეიძლება მის მხრივ თუნდაც მცირეოდენი დახმარების იმედი ვიქონიოთ.

* * *

იმ დღეს, შუალამემდე, არქიმანდრიტი ლავრენტი არჩილთან იყო და ისევ და ისევ საქართველოს ამბებზე ესაუბრებოდა. ლავრენტი, რომელიც, ის იყო, საქართველოდან მოსკოვში ჩამოსულიყო, გრძელ, დაუსრულებელ გზაზე უკვე შეეპყრო სამშობლოს სევდას. არჩილი, რომელიც უკვე მერამდენე წელიწადია საქართველოს მიწა-წყალს

გარეთ ცხოვრობდა, არ აშორებდა თვალს პაპა-ლავრენტის. თითქოს ლამობდა სტუმრის სახის მეტყველებაში, მის მიხრა-მოხრაში, მისი ტანსაცმლის ნაოჭებში ეხილა თავისი სამშობლო კუთხე.

არჩილი არქიმანდრიტს უმასპინძლდებოდა ფრანგული ღვინით, რომელსაც მას სასახლის პრიკაზიდან უგზავნიდნენ, და ამასთან შიგა და შიგ ჩაურთავდა სიტყვას, თუ რა ძნელია წინათ ქართულად თარგმნილი და აწ უკვე დაკარგული ბიბლიის წიგნების თარგმნაო. არჩილი ალტაცებით ლაპარაკობდა აგრეთვე, თუ რაოდენ ტკბილსმოვანი და მდიდარია ქართული მეტყველება. რომ უკვე დროა ქართველებმაც ხელი მიჰყონ წიგნების ბეჭდვასო. ლიტერების დამზადება აქ, მოსკოვში, შეიძლებაო. აქ უკვე არიან კარგი უცხოელი ოსტატებიო. ლავრენტი აღანთო ამ აზრმა. იგი უკვე შეუდგა იმის ანგარიშს, თუ რამდენი დაჯდებოდა ეს საქმე და რამდენი კაცი იქნებოდა ამისთვის საჭირო. შესაძლო იყო, გათენებამდეც ესაუბრათ სტუმარ-მასპინძელს, რომ უცბად პაპა-ლავრენტის არ გახსენებოდა, — უკვე გვიანაა და საჭიროა დროზე მისვლა ნიკოლსკის ქუჩაზე, ბერძენთა მონასტერში, სადაც მისი ათონელი ბერები ცხოვრობდნენ და სადაც იგი დაბინავდა. უკვე მოაყენეს კარეტა და ეზო გაანათეს გამცილებელ ცხენოსან და ქვევით მსახურთა ფარნებმა, მაგრამ მეფე არჩილმა არ გაუშვა პაპა-ლავრენტი, თვითონ შეარჩია ლეიბ-საბანი და მუთაქები, როცა სტუმრისთვის საწოლის გაშლა დაიწყეს.

დაწოლის წინ შეთანხმდნენ, რომ მეორე დღეს, როგორც კი ათონელ ბერებს ინახულებდნენ, გამგზავრებულ იყვნენ დონის მონასტერში, დაეთვალიერებიათ იქ ახალი საკრებულო ტაძარი, რომელსაც ეკატერინეს (მეფე ალექსის ასულის) ბრძანებით აგებდნენ.

ტაძარს ოთხკუთხედიანი ჯვრის ფორმა ჰქონდა. მისი შუატანი ოთხკუთხედს წარმოადგენდა, ხოლო მისი კიდეები მომრგვალებული იყო. ტაძრის ასეთი გეგმა არჩილს განსაკუთრებით მოსწონდა.

ტაძარს აშენებდა „კამენი პრიკაზი“, რომელმაც შარშან შეწყვიტა მისი მშენებლობა ყირიმზე ლაშქრობის დაწყების გამო.

ტაძარს გუმბათის დაშენებალა აკლდა.¹⁶⁴)

III

1686 წელს პოლონეთის მეფემ იან სობესკიმ მას შემდეგ, რაც მოსკოვმა პოლონეთთან მუდმივი ზავი დასდო, მოსკოვის სამეფო „საღვთო ლიგის“ წევრად შეიწვია.

იმპერატორი ლეოპოლდ პირველი (მოსკოვში მას რომის კეისარს უწოდებდნენ), ვენეციის რესპუბლიკა, პოლონეთი და მოსკოვი თურქთა წინააღმდეგ ერთობლივი ბრძოლისათვის გაერთიანდნენ.

ნოვგოროდის თავადი ვასილ გოლიცინი—„მეფის დიდი ბეჭდისა და დიდ სახელმწიფო საქმეთა მცველი“—ცარევნა სოფიოს პირველი კაცი, — ყირიმზე გასალაშქრებლად მზადებას შეუდგა.

დადგა დრო ქართველებიც დაძრულიყვნენ თავისი ისტორიული მტრის წინააღმდეგ, რომელმაც არაერთხელ უწყალოდ გასთელა და მოსრნა საქართველოს ქალაქი და დაბა-სოფელი.

არასოდეს ესოდენი აღელვება არ უგრძნია მეფე არჩილს, მას უკვე აღარ შეეძლო განეგრძო თავისი ყოველდღიური შრომა. კალამი განზე გადასდო. გასამგზავრებლად მზადება დაიწყო. მოუთმენლად ელოდა მოსკოვიდან თავის ოფიციალურ გაშვებას. მარტო იმერეთის სამეფოს, მარტო ქუთაისის ტახტის გასანთავისუფლებლად როდი მიდიოდა იგი! ის, მეფე არჩილი—ისევე, როგორც თავადი გოლიცინი, როგორც კეისარი ლეოპოლდ პირველი, როგორც პოლონეთის მეფე იან სობესკი, როგორც ვენეციელი რაინდები,—მიდიოდა უკანასკნელი სამკვდრო-სასიცოცხლო ბრძოლისათვის, მთელი საქრისტიანოს გადასარჩენად თურქთაგან, რომლებიც რამდენიმე საუკუნის განმავლობაში მოძალადებოდნენ, აბუჩად იგდებდნენ დამორჩილებულ ხალხებს, სჯულს უცვლიდნენ მათ, უნგრევდნენ ხელოვნების ძეგლებს, რომელთა აგების თავი თურქებს არასოდეს არ ჰქონიათ. ასი ათასობით ქართველი გაიხადეს მათ მონებად, მთელ აზიაში მონათა ბაზრებზე ვაჭრობდნენ ისინი ქართველი ჭაბუკებით და ქალწულებით. ყველგან, სადაც კი ისინი ფეხს შესდგამდნენ, იწყებოდა ნგრევა და ყოველივეს გავერანება. არა მარტო იმერეთი, მთელი სამხრეთ საქართველო ტრაპიზონის საზღვრებამდე უნდა გაეწმინდათ მოძალადე აგარიანთაგან.

არჩილი ეშურებოდა გამგზავრებას. იაუზის შესართავთან, გოლიცინის განკარგულებით, არჩილისა. მისი ვაჟებისა და ამაღისათვის ამზადებდნენ, ჩურთავდნენ ხომალდებს და ზედ აშენებდნენ ვრცელ სხვენებს—კაიუტებს. ნავმისადგომებთან საგზლად დიდძალი სურსათ-სანოვაგე მოჰქონლათ. „საელჩოს პრიკაზში“ მზადდებოდა ურიცხვი სიგელები ყველა ვოევოდისადმი მოსკოვიდან ასტრახანამდე. ამ გრძელ, დაუსრულებელ გზაზე მიმავალ მეფე არჩილს და მის ამაღას ეს სხვადასხვაგვარი ქაღალდები დამხდურათთვის უნდა წარედგინათ, რომ მიეღოთ მათგან სასმელ-საჭმელი, დამცველი რაზმები, ხომალდების შემკეთებელი ხელოსნები და მენაოსნები მგზავრობის განსაგრძობად. მეფის სიგელები უნდა გადასცემოდით აგრეთვე გზის ყველაზე სახიფათო ნაწილში—თერგიდან საქართველოს მიჯნამდე მდებარე სათავადოების და სამთავროების მფლობელებს: მოსკოვის

ხელმწიფე სთხოვდა, გაფრთხილებოდნენ იმათ მიწა-წყალზე მიმავალ ქართველ მეფეს და მის ამაღას, გაეწიათ მათთვის დახმარება; სამაგიეროდ მოსკოვის ხელმწიფე აღუთქვამდა მათ თავის წყალობას. არჩილმა უკვე იცოდა, რომ პრისტავეზად მასთან ინიშნებიან თავადი ანდრია ივანეს ძე დაშკოვი, ალექსი სტეფანოვი და დიაკი ივანე სალთანოვი, რომელიც წინათ დიაკად იყო ასტრახანში.

მოსკოვიდან არჩილის გასამგზავრებლად ყველაფერი მზად იყო, მაგრამ გამგზავრების დღე და არჩილის გასტუმრების ფორმულა ჯერ კიდევ არავინ არ იცოდა.

მაღე და ერთბაშად როდი კეთდებოდა საქმეები მოსკოვში. ხანდახან არჩილს ეგონა კიდევ, რომ მოსკოვი ემორჩილება არა მეფეს, არა წარჩინებულ ბოიარებს—მოსკოვის პრიკაზთა უფროსებს, არამედ დიაკებსა და მათს ხელქვეითებს, მათს ურიცხვს ქაღალდებს, ნაკაზებს, სიგელებს, ნუსხებს, კაბადონის სვეტებს.

თვით ვასილი ვასილის ძე გოლიცინი უძლური იყო რაიმე გაეწყო ამ უკვე დამკვიდრებული წესრიგის წინააღმდეგ. საქმე პრიკაზში რომ მოხვდებოდა, აუცილებლად დაწესებულ ვადამდე უნდა დაყოვნებულიყო; ამ ვადაზე ადრე არასგზით არ ხერხდებოდა საქმის ადგილიდან დაძვრა. იყო შემთხვევები, როცა გოლიცინი მოთმინებას ჰკარგავდა და ამისათვის სჯიდა დიაკებს, ყურებს უშევდა, წვერებსა ჰგლეჯდა, მძიმე ჯოხით სცემდა ზურგზე, მაგრამ ამით არაფერი გამოდიოდა. დიაკები, როცა გალახვით გამოწვეული ტკივილი დაუტყდებოდათ, ისევ ძველებურად განაგრძობდნენ საქმეს. და ყოველ ფუტ, უბრალო რამეზე დაუსრულებლად აწრიპინებდნენ კალმებს და კაბადონებს კაბადონებზე ავსებდნენ.

მხოლოდ ახლა, როცა იგი ასეთის ვაი-ვაგლახით და გაჭირვებით სტოვებდა მოსკოვს, არჩილი მიხვდა, თუ რატომ აყოვნებდნენ მას ამდენხანს ასტრახანში, მიუხედავად იმისა, რომ მისდამი კეთილად იყვნენ განწყობილნი მოსკოვის ხელმწიფენი და მათ შორის ყველაზე მეტად — ცარევნა სოფიო.

სალაშქროდ გამზადებულ არჩილს თან მოჰყავდა თავისი ორი უფროსი ვაჟი—ალექსანდრე და მამუკა. მიემგზავრებოდა რა მოსკოვიდან, არჩილი როდი ფიქრობდა სამუდამოდ გაეწყვიტა კავშირი ქალაქთან, სადაც მას შეეძლო, საქართველოში გამეფების შემდეგაც, ეპოვა დახმარება და მიეღო რჩევა იმ ახალ საქმეთა წამოწყებისათვის, რომლებიც, მისი აზრით, უნდა დამკვიდრებულიყო საქართველოში ისევე, როგორც მკვიდრდებოდა მოსკოვში. ფოსტის მოწყობა, მადნების მოპოვება, რკინის ქარხნების, ქაღალდის დამამზადებე-

ლი საწარმოებისა და წისქვილების გამართვა, ხელოსნობის გავერცელება, — ყველაფერი ეს ისეთი საქმე იყო, რომლის მოწესრიგებაში მოსკოვს საქართველოსთვის დიდი დახმარების აღმოჩენა შეეძლო.

არჩილმა იცოდა ენები, რაც მას უადვილებდა კავშირი გაება და ურთიერთობა ჰქონოდა სულ სხვადასხვა ქვეყნის წარმომადგენლებთან. ის ლაპარაკობდა თურქულად, სპარსულად, ბერძნულად. მოსკოვში იგი რუსულ ენასაც დაუფლებოდა. ეს მას შველოდა ჯერ კიდევ ასტრახანში ყოფნის დროს — კარგად სცოდნოდა, თუ სად რა ვითარება იყო, ხოლო აქ, მოსკოვში, სადაც მან უმაღლეს აუღო ალლო ყველაფერს, შესანიშნავად ერკვეოდა არა მარტო მოსკოვის, არამედ დასავლეთის მეფეთა პოლიტიკაშიც.

არჩილიც ისეთივე ინტერესით, როგორც მოსკოველი პოლიტიკოსები, ადევნებდა თვალყურს, თუ რა ნაბიჯს გადასდგამდა რეგენს-ბურგის დროებითი ზავის შემდეგ. ლუდოვიკო მეთოთხმეტე ევროპაში. მაშინ მოსკოვში ბევრს არ სჯეროდა, რომ საფრანგეთის მეფე (რომელიც არავის ანგარიშს არ უწევდა და არავის ინდობდა) დროებითი ზავის პირობებს არ დაარღვევდა და დამშვიდებული იქნებოდა მთელი ოცი წლის განმავლობაში. ეს არ სჯეროდა არჩილსაც. ის მთლიანად იზიარებდა მოსკოვის აზრს, რომ ევროპის პოლიტიკაში საჭირო იყო განსაკუთრებული სიფრთხილე და წინადახედულობა. ლუდოვიკო მეთოთხმეტის მხრივ ხან ერთი, ხან მეორე კუთხის დაუსრულებელ მიჩემებას შეეძლო ძალიან ადვილად ჩაეშალა გეგმა დიდი ლაშქრობისა თურქთა წინააღმდეგ.

მაგრამ რაზედაც არ უნდა ეფიქრა არჩილს, მოსკოვიდან ჩრდილოეთის, აღმოსავლეთის და დასავლეთის რა შორეულ ქვეყანასაც არ უნდა მისწვდომოდა მისი განჭვრეტა, ყველა მისი ფიქრი, ყველა მისი მოსაზრება, ბოლოს და ბოლოს მაინც ერთ კუთხეს დასტრიალებდა, კუთხეს, რომელსაც იგი, რაც დრო გადიოდა, მით უფრო აღიდებდა და ამადლებდა თავის თვალში. გაიდვიძებდა თუ არა დილა ადრიაანად, ჯერ კიდევ ცისკრის ლოცვამდე არჩილი მხრებზე წამოისხამდა რუსულ სამხედრო კაფტანს, რომლის ტარებასაც ის მოსკოვში შეეჩვია, და ჩაუჯდებოდა წერას. იგი წერდა საქართველოზე ფიქრით შეპყრობილი და მოსკოვის წყნარი რიყრაჟის საათებში მას სამშობლო წარმოუდგებოდა იმ დიდებულ ქვეყანად, რომელიც გავლენას ახდენს მთელი მსოფლიოს ბედზე. საქართველოც ღირსია ჰქონდეს ყოველივე კარგი და საუკეთესო, ყოველივე ის, რაც მოეპოვებათ სხვა კულტურულ ქვეყნებს.

ურალის მთებში უბრალო რუსმა ადამიანებმა — თუჯის მღნობ-

ლებმა იპოვეს ზურმუხტი, მთის ბროლი, ლალი, ტოპაზი (მწვანე თვალი), გიაცინტი, ქრიზოლიტი. რუსები გულმოდგინედ განაგრძობდნენ მარილის მადნების, პათიოსანი ფერადი ქვებისა და ქარსის ძიებას.

მოსკოვის სკოლები, რომლებიც, ის იყო, ახლად ეწყობოდა, არჩილს ისე მოსწონდა, რომ მზად იყო უცვლელად გადმოეტანა საქართველოში. „წიგნების ყველა ეს მოვაჭრენი ფროლოვის ხიდთან — უნდა ვაჭრობდნენ საქართველოშიც. მხატვრებს პოლონეთიდან, ხუროთმოძღვრებს ვენეციიდან, მბეჭდავებს ვალახიდან და პოლანდიიდან, ყველა ამათ გავუჩენდი საქმეს საქართველოში, ყველას თან წავიყვანდი და, შევქველია, ყველას სულით და გულით მოეწონება საქართველო და ქართველი ხალხი, — ასე იცნებობდა მეფე.

აქ, მოსკოვში, შეიცნო არჩილმა, თუ რა მდიდარია და იმავე დროს რა ღარიბი და შეუძლოა მისი ქვეყანა, დატაცებული და ნაკუწ-ნაკუწ დაგლეჯილი ურჯულოთაგან, რომელთა მძლავრობას ძლივსძლივობით დააღწია თავი თვით რომის კეისარმა ლეოპოლდმა; მან მხოლოდ შარშან შესძლო უკან დაებრუნებინა ციხე-სიმაგრე ბუდა, რომელიც 145 წლის მანძილზე თურქებს ეკირათ.

ხოლო რამდენი კეისრის მიწა-წყალი ეპყრათ კიდევ ამ ურჯულოთ?..

• •

არჩილმა გადაწყვიტა, ვიდრე მოსკოვიდან გაემგზავრებოდა, დაეკორწინებინა უფროსი ვაჟი ალექსანდრე.

ამ რთულ საკითხში არჩილი უფრო პოლიტიკოსი იყო, ვიდრე მამა; საეჭვოა, რომ არჩილი რაიმე ანგარიშს უწევდა ამ საქმეში ჯერ სრულიად ჰაბუჯ ალექსანდრეს სურვილებსა და მისწრაფებას. არჩილმა იცოდა, რომ არ შეიძლებოდა თუნდაც დროებით დატოვება მოსკოვისა, ამ დიადი სატახტო ქალაქისა (რომელიც არჩილის თვალწინ იზრდებოდა და მიუვალი ციხე-სიმაგრე ხდებოდა), ვიდრე რუსებთან უახლოეს მჭიდრო ნათესაურ კავშირს არ დაამყარებდა.

საცოლე ალექსანდრესათვის თვით ხელმწიფე იოანე ალექსის ძის ნათესავებმა გამონახეს. იქნებ, იგი შეარჩია თვით ცარევნა სოფიომაიც. რა თქმა უნდა, ეს დიდი და რთული საკითხი არ მოგვარდებოდა ისე, რომ მასში მონაწილეობა არ მიეღო ვასილ ვასილის ძე გოლიცინსაც.

ქორწილი გადახდილი იქნა მოსკოვის ხელმწიფეთა სამეფო კარზე. სახელმწიფოს მმართველმა—**ცარევნა** სოფიო ალექსის ასულმა ქორწილში მონაწილეობაც კი მიიღო, როგორც პატარძლის უახლოესმა ნათესავმა. საქორწინო ნადიმზე **ცარევნა** სოფიოს სახელით სიტყვა წარმოთქვა ოკოლნიჩმა სემიონ თედორეს ძემ ტოლოჩანოვმა, რომელმაც „დიდი ხელმწიფის, კეთილმორწმუნე ცარევნის და დიდი დედოფლის“ სოფიო ალექსის ასულის სახელით სიძეს მიაართვა საქორწინო საჩუქრები — მოოქროვილი თასი ხუფიანად, წონით სამი გირვანქა, ათი ადლი ოქროსფერი ატლასი, ხუთი ადლი სილისფერი ობიარი (ქსოვილი), ათ-ათი ადლი წითელი ატლასი და ორპირი ქამხა, სამას მანეთად ღირებული **დასტა** სიასამურისა. ტოლოჩანოვმა და დიაკმა თედორე მაქსიმოვმა ეს საჩუქრები მიუტანეს ახლადგარდაწერილებს სათანადო ცერემონიით ეზოში.¹⁴⁵

ქორწილი გადაიხადეს 1687 წლის შუა ნოემბერში.

ალექსანდრეს საცოლე—ივანე მილოსლავსკის ასული თეოდოსია, ცარევნა სოფიოს ახლობელი ადამიანი იყო. ამ ქალის მამა — მეფის კართან დაახლოებული ბოიარინი ივანე მიხეილის ძე მილოსლავსკი, ახლო ნათესავად მოხვდებოდა განსვენებულ დედოფალს მარია ილიას ასულს.

არჩილს არ შეიძლებოდა არ სცოდნოდა, რომ მილოსლავსკი, ისევე, როგორც ყველა მისი მოგვარენი, ნარიშკინების მოძულე იყო, რომ მილოსლავსკებთან ახლო დანათესავებით არჩილის ოჯახი მისდაუნებურად **ექცეოდა** ნარიშკინებისადმი, მათ შორის, პეტრეს დედის ნატალია კირილეს ასულისადმი მტრულად განწყობილ ბანაკში.

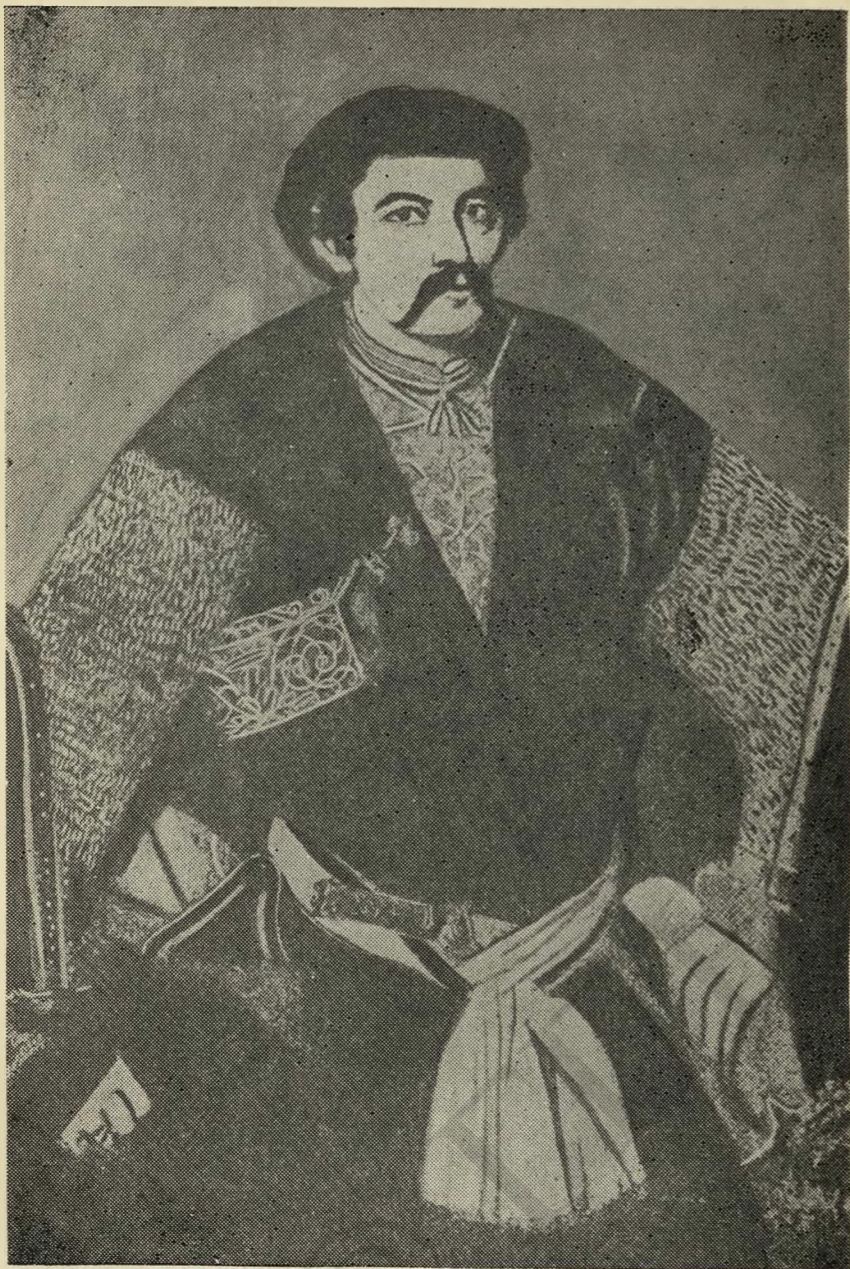
მილოსლავსკებსა და ნარიშკინებს შორის სისხლი უკვე დაღვრილი იყო. მილოსლავსკების ჩაგონებითა და წაქეზებით მემამოხეთა ბრბომ შუბის წვერზე წამოაგო პეტრეს მამამძღვე და მისი დედის აღმზრდელი მატვეევი, მხეცურად ნაკუწ-ნაკუწად დაგლიჯა ნატალია კირილეს ასულის ძმები — ივანე და ათანასე ნარიშკინები.

დედოფლის მამა—კირილე პოლუეჟტის ძე ნარიშკინი, რომელიც ძლივსძლივობით გადაარჩინა მეფისკარის მასხარამ, იძულებული გახდა ბერად აღკვეცილიყო და გამოუსვლელად მონასტერში ეცხოვრა. არჩილს არ შეიძლებოდა ეს არ ცოდნოდა. იქნებ, არჩილი ფიქრობდა, რომ პეტრე ვერასოდეს ვერ გახდებოდა თვითმპყრობელი ხელისუფალი. ითამაშა თუ არა ამ საქმეში **როლი** თვითონ ცარევნა სოფიომ, რომელიც გულთბილად შეხვდა არჩილს მოსკოვში და გოლიცინის მეშვეობით დიდ მზრუნველობას იჩენ-

პეტრე პირველი

პორტრეტი მხატ. ნიკიტინისა
ლენინგრადის რუსული მუზეუმიდან

ალექსანდრე არჩილის ძე
(XVII ს. უცნობი მხატვრისა)

და მისადმი? გულმოდგინე, დაკვირვებული და ფხიზელი თვალის პატრონს არჩილს შესანიშნავად შეეძლო გარკვეულიყო ყველაზე ურთულეს სამეფისკარო ინტრიგაში; შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ მას სრული შეგნებით მოჰყავდა რძლად ივანე მიხეილის ძის მილოსლავსკის ქალიშვილი, ასული იმ ბოიარინისა, რომელსაც დიდი სახელმწიფოებრივი წონა ჰქონდა.

ალექსანდრეს ცოლის — თეოდოსიას გარდა, ივანე მიხეილის ძე მილოსლავსკის ჰყავდა კიდევ მეორე ქალიშვილი, რომელიც ცოლად შეირთო პოლკოვნიკმა ციკლერმა. შემდეგ ეს ციკლერი სოფიოს ბანაკს მიემხრო და შეთქმულება მოაწყო პეტრეს მოსაკლავად; როცა პეტრე სახელმწიფოს სათავეში ჩაუდგა, საჯაროდ შაყისკვრით დასაჯა ციკლერი. მილოსლავსკებისა და არჩილის დამოყვრებამ ვერავითარი გავლენა ვერ იქონია პეტრესა და ალექსანდრეს ურთიერთობაზე. პეტრეს უყვარდა ალექსანდრე და ენდობოდა მას. ისინი დარჩნენ მეგობრებად, ერთად იმოგზაურეს პრუსიასა, ნიდერლანდებსა და ინგლისში, სადაც ორივენი ერთად ეუფლებოდნენ ევროპულ მეცნიერებას.

ალექსანდრე ჯერ კიდევ ძალიან ახალგაზრდა, ჩვიდმეტი წლისა იყო და ვერ ეგუებოდა ოჯახურ ურთიერთობას; იგი ამჯობინებდა, რომ მთელი თავისუფალი ღრო ძველებურად პეტრესთან ერთად სამხედრო გართობაში ეტარებინა.

ბოლოს, როგორც იქნა, მოსკოვიდან გამგზავრების ნანატრი ღლეც დადგა.

* *

მოსკოვიდან არჩილის გამგზავრება მოხდა 1688 წლის 30 ივნისს. წინა დღით პეტრე ალექსის ძის ღლეობა იყო. პეტრე განსაკუთრებული გულმოდგინებით, საკუთარი ხელით უმასპინძლებოდა არჩილსა და მის ვაჟებს საგანგებოდ მათთვის მომზადებული ქაღებითა და არაყით.

როგორც წესი მოითხოვდა, არჩილსა და მის ვაჟებს სამგზის მიღება მოუწყვეს. სამივეჯერ მიღებას დაესწრნენ ბოიარები, სტოლნიკები, თავადები.

სასადილო დარბაზის წინა კარებში მათ წინ დააყენეს 70 კაცი ხავერდის ტერლიკებითა და ქუდებით მოსილნი, პროტოზანებითა და ალებარდებით ხელში. ყველა ეს მდიდრული და ძვირფასი 13. ვლ. ტატიშვილი

ჩაცმულ-მოკაზმულობა და საქურველი გაცემული იქნა ნუსხით ზარდახანის პალატიდან.

სასადილო პალატაში კარებიდან სვეტამდე იდგნენ ფერად ხიფ-თანებში გამოწყობილი გენერლები, პოლკოვნიკები, სტრიაპჩიკები, აზნაურები, დიაკები და ვაჭრები.

ოფიციალურად არჩილის გაშვება მოსკოვიდან გამოცხადებული იქნა მის გამგზავრებად საკუთარ ქვეყანაში, თავის სამშობლოს გასანთავისუფლებლად და თურქთა სამხედრო ვითარების გამოსაძიებლად.⁶⁶⁾

ყიზილბაშებზე არაფერი ყოფილა ნათქვამი, იმიტომ (როგორც ეს განუმარტეს არჩილს საელჩო პრიკაზში), რომ „დიდი ხელმწიფენი შაჰთან ურთიერთობასა და მეგობრობაში არიან“.

როგორც სწორად გაიგო არჩილმა, მას გზას ულოცავდნენ მხოლოდ ქუთაისზე ლაშქრობისათვის. მოსკოვი ოფიციალურად სცნობდა არჩილს მხოლოდ იმერეთის მეფედ და მხარს უჭერდა მის ბრძოლას მხოლოდ თურქებისა და თურქთაგან დაყენებული მმართველების წინააღმდეგ იმერეთში. ყოველი სხვა დახმარება, რომელსაც არჩილი აღმოუჩენს თავის ძმას, ქართლის მეფეს გიორგის, — მოსკოვს არ ეხებაო.

მოსკოვის ხელმწიფეთა ქვეშევრდომის არჩილის ბრძოლა თავისი სამშობლოს განთავისუფლებისათვის საღებოდა თვით მოსკოვის გამოსვლად თურქთა წინააღმდეგ დაწყებული ევროპული ლაშქრობის ერთ-ერთ უბანზე.

სასახლეში არჩილისა და მისი ვაჟების მისვლა მეფეებს მოახსენა საკრებულოს მდივანმა — დიაკმა ემელიან ეგნატეს ძე უკრაინცევმა.

პეტრე და ივანე, რომლებიც მამით ძმები იყვნენ, მაგრამ ერთმანეთს არ ჰგვანდნენ, ერთიმეორის გვერდით ისხდნენ საგანგებო ორმაგ ტახტზე. პეტრე, რომელიც ყოველთვის მოწყვნილი იყო ხოლმე ოფიციალური დარბაზობის დროს, ახლაც ეკლებზე იჯდა, მოუთმენლად ელოდა, როდის დასრულდებოდა ეს გრძელი და ერთფეროვანი სამეფისკარო ცერემონია, თავი ოდნავ კადნიერად, გამომწვევად ეჭირა და ხანდახან ღიმილით გადაჰხედავდა ბატონიშვილს ალექსანდრეს.

ივანე, პირქუში და მოწყვნილი, სადღაც სივრცეში ერთ წერტილს მისჩერებოდა.

მეფისკარის ახლობელმა ბოიარინმა სემიონ თედორეს ძე ტოლოჩანოვმა სახაზინო პრიკაზიდან გაცემული ნუსხის მიხედვით და-

იწყო ჩამოთვლა ხელმწიფეთაგან იმერეთის მეფე არჩილისა და მისი ვაჟებისათვის ალექსანდრესა და მამუკასათვის ნაბოძები წყალობისა. როგორც ასეთ შემთხვევაში წესად იყო მიღებული, არჩილსა და მის შვილებს ებოძათ ოქრომკედით მოვარაყებული კაფტანები შემოვლებული სიასამურით, თასები, აბრეშუმი, ატლასხავერდი, ქამბა და ფული სახელმწიფო ხაზინიდან.⁶⁷⁾

ბოლოს, როგორც იქნა, პეტრესა და ალექსანდრესათვის მოსაწყენი ცერემონია დამთავრდა.

მეფე არჩილი თავისი ორი ვაჟით მოსკოვიდან ხომალდებით დაიძრა.

დაწვრილებითი ბარათი არჩილისაგან მოსკოვს ჩავიდა ორი წლის შემდეგ — 1690 წლის 27 სექტემბერს.

არჩილი მოსკოვის მეფესა და ცარევნა სოფიოს მოახსენებდა:

„...რა მთაში ამოვედით, დასაბამითგან შვიდი ათას ასოთხმოცდათექვსმეტს წელსა. ეს ამბავი დამხვდა. ჩემის ძმის მეფის გიორგის, ვახტანგის შვილისთვის ფარსის შაჰს შვილი და ძმა ეთხოვა... მნახონო და პატივითა და სიყვითთ ვნახო და მალე გამოუშვებო.

ჩემს ძმას დაეჯერებინა და გაეგზავნა შვილიცა და ძმაცა. ისინი რომ მის საჯდომ ქალაქს, ისპანი ჰქვია, იქ მისულიყვნენ, მაშინვე ბატონიშვილი ნიკოლა, დავითის შვილი გამოეგზავნა დიდის ლაშქრითა ჩემის ძმის წასახდენად. ჩემი ძმა ველარ შებმოდა, რადგან შვილი და ძმა იქ ჰყავდა, და გამოსცლოდა და ჩვენს საბატონოს იმერეთს მოსულიყო. იქიდან ბატონიშვილი ნიკოლა მოსდგომოდა; აქადამ ის, ვინც თურქის საქმით დღეს იმერეთს ბატონობს და უნდოდათ, რომ ძალათ ფარსის შაჰისათვის გაეგზავნათ: ჩემს ძმას ჩემთან კაცი გამოეგზავნა მომეშველეო, თვარემ მე ამათ ვერ დაუდგებო.

ასოთხმოცდამეჩვიდმეტე წელს, რვას იანვარს, მთას ქვეითად გარდავიარე და მოველ. ჩემი შვილები აქ მთაში დავაყენე, საცა ჩემი ძმა მეფე გიორგი იყო. მლთითა და თქვენის წყალობით ისინი უკუვაცალე და ის ზამთარი ერთად ვიყავით: ამავე მარტს თერთმეტს მე გავილაშქრე. ჩემი ძმა იმავე ადგილს დავაყენე და ჩემი საბატონოს უფროსი დავიჭირე. ამავე ქრონიკონს აგვისტომდე ასე ვიყავით. ამაში, იქით, ქართლიდან, ყიზილბაშიდან ჩემს შვილებზედ მოსულიყვნენ დიდი ლაშქარი ბატონიშვილის ნიკოლოზის საქმითა და იქით — თურქის ლაშქარი, რომელიც თურქის საქმით დღეს იმერეთს — ჩვენს საბატონოზე ბატონობს და ზის. ეს და ზოგი ჩვენი კნიაზები და ქვეყნის ლაშქარი ჩემზე მოვიდნენ. დაგვემართა ჩვენის

ცოდვისა: მეც მძლიეს და მე შეგრელისა და აფხაზის ქვეყანაში მიველ და ველარც ჩემი შვილები დამდგარიყვნენ და სხვას მთის ალაგს მოსულიყვნენ. ასრე მოგვიხდა საქმე, რომ მე შავი ზღვისპირს და ჩემი შვილები—მთის ქვეყანას. ველარც მე ჩემს შვილებთან მოველ, ველარც ეგენი ჩემთან მოვიყვანე და წიგნი გაუგზავნე: თქვენ ისევე მღთის მოყვარეთა და მოწყალეთა დიდს ხელმწიფეებთან წადით, ჩემს საქმეს, რომელსაც ღმერთი განაგებს, კიდევაც ცოდინებთ-მეთქი.

ჩემი შვილები ამავ წელიწადს, თებერვალს ოცს წამოსულიყვნენ მაგათის მეფობის დიდებულებასთან და თერგზე მოსვლის ამბავი მამივიდა და სხვა ჩემი შვილებისა აღარა ვიცი-რა, თუ მაგათის—დიდის ხელმწიფეობის წყალობა მაგათზე რა იქნა...

ამისთანა ჩემის ცოდვის მსგავს საქმეზე ეს გავიგონე: ჩემი რძალი თეოდოსი ივანეს ასული მიცვლილა: ვაიმე, ყოველის გზით მტრის გულისად გავხდი.

დაიწერა დასაბამიდან შვიდი ათას ასოთხმოცდამეთვრამეტესა, თვესა მაისისა ექვსა, მთის ქვეყანას — დიგორს.¹⁶⁸⁾

ამ ბარათის მიღების შემდეგ მალე მოსკოვს ჩავიდნენ ალექსანდრე და მამუკა ბატონიშვილები.

IV

იმ დროისათვის, როცა არჩილის ვაჟები ჩავიდნენ, მოსკოვში, უკვე ცხოვრობდა მტკიცედ დამკვიდრებული რამდენიმე ქართველთა ოჯახი. ეს იყო ერეკლეს და მისი დედის ელენე ლეონის ასულის მრავალრიცხოვანი ამაღლის ნაშთი. ისინი რუს დიდგვაროვან ბოიარებს დაუმოყვრდნენ, არ მოინდომეს მოსკოვი დაეტოვებიათ და დარჩნენ იქ სამუდამოდ. დარჩენილთა შორის იყო ერეკლეს აღმზრდელის ლაზარე დავითაშვილის — ხოხონა რომანოვის ძე დავითაშვილის მრავალრიცხოვანი ოჯახი.

ხოხონა დავითაშვილი თავის ძმა ელიზბარ (ილია) დავითაშვილთან ერთად რუსეთს გაემგზავრა 1666 წელს. კახეთში ისინი მონაწილეობდნენ ერეკლეს მიერ პაპის ტახტის დასაბრუნებლად დაწყებულ იმ ლაშქრობაში, რომელიც მარცხით დამთავრდა.

ხოხონა დავითაშვილს ცხრა ვაჟიშვილი ჰყავდა. თითქმის ყველანი საქართველოში დაიბადნენ. მათ ჩინებულად იცოდნენ როგორც მშობლიური, ისე რუსული ენა. მაგრამ გარდა ამ დაბადებითვე ქართველებისა, რომლებმაც რუსული ისევე კარგად იცოდნენ, როგორც თავიანთი დედა-ენა, არჩილის შვილების მოსკოვში ჩასვლის დროისათვის იყვნენ დიდგვაროვანი რუსი თავადები, რომელთა ბავშვებს შეეძლოთ ცოდნოდან ქართული ენა, რადგან მათი დედე-

ბი ქართველი ქალები იყვნენ. ასეთებს უნდა მივაკუთვნოთ შვილები თავად კოზლოვსკისა, რომელსაც ცოლად ჰყავდა ევდოკია ხოხონას ასული დავითაშვილი. ხოლო ევდოკიას ერთ-ერთი ძმის ცოლი კი გახლდათ კნიაჟნა სოფიო ბორისის ასული, — სახლიშვილი დიდგვაროვანი თავად ლეოვებისა, რომელთა წარმომადგენლებს მთელი მე-17 საუკუნის მანძილზე დიდი სახელმწიფო თანამდებობანი ეჭირათ და მეფის კართან ახლოს იდგნენ.¹⁶⁹⁾

არჩილის მიერ დიგორიდან გაგზავნილმა წერილმა ცარევნა სოფიოს ხელისუფლების სათავეში ველარ მიუსწრო: მმართველობის სადავეები მთლიანად ახალგაზრდა პეტრეს ხელში იყო გადასული. უღონო და უსიცოცხლო ივანემ ადვილად დაუთმო ხელისუფლება თავის უმცროს ძმას. იგი მხოლოდ ნომინალურად რჩებოდა მოსკოვის ხელმწიფედ.

ასე ადვილად როდი შეურიგდა ტახტის დაკარგვას ცარევნა სოფიო. იგი ხმამაღლა შეღალღებდა ხალხსა და მოისართ, საშინელ დანაშაულს აბრალებდა ნარიშკინებს. სოფიო ყოველი ღონისძიებით ცდილობდა გადაერჩინა თავისი მომხრეები — კანცლერი ვასილი გოლიცინი და მოისართა ჯარის უფროსი თედორე შაკლოვიტი.

მალე შაკლოვიტი შეპყრობილი და დასჯილი იქნა, ხოლო გოლიცინი — გადასახლებული შორეულ მხარეში.

მოსკოვის მთავრობა მთლიანად განახლებული იქნა. ხელისუფლების სათავეში მოქცეულ წარჩინებულ ბოიარებთან არჩილის მიერ დამყარებულმა პირადმა კავშირმა ახლა ყოველგვარი მნიშვნელობა დაჰკარგა. არჩილის ახალი მოსკოველი ნათესავებისა და მეგობრების დიდი უმრავლესობა უსასტიკესად იდევენებოდა.

მოსკოვიდან ცხრა მთას იქით მყოფ არჩილისათვის ძნელი, თითქმის შეუძლებელი იყო სცოდნოდა მოსკოვის ამბები. ამ ამბებში კარგად ვერ ერკვეოდნენ თვით ისინიც კი, ვინც მოსკოვში ცხოვრობდნენ და ამბების შუა ცეცხლში იწვოდნენ. მაგალითად, უყოყმანოდ როდი მიემხრო პეტრეს ისეთი გამოცდილი და გამოჭახრაკებული კაცი, როგორიც იყო პატრიკ გორდონი, რომელიც შემდგომ პეტრეს უახლოესი სამხედრო თანამშრომელი და მეგობარი გახდა.

არჩილამდე მიღწეული ცნობები უეჭველად მეტად არაზუსტი და ნაკლებ სანდო იყო. შემდეგ მოსკოვის ხელმწიფეებისადმი გაგზავნილ თავის წერილებში არჩილმა შეწყვიტა ცარევნა სოფიოს მოხსენიება, მაგრამ მიუხედავად ამისა, ერთხანს მაინც უგზავნიდა

სიგელებს ხელისუფლებისაგან ჩამოშორებულს და ოპალაში მოხვედრილს ვასილ გოლიცინს. თავისთავად ცხადია, რომ ახალი მთავრობის შემადგენლობა დიდხანს რჩებოდა უცნობი არჩილისათვის. ხელისუფლებისაგან გოლიცინის ჩამოშორებამ დიდად ავნო არჩილს. მოსკოვის მთავრობაში აღარ რჩებოდა კაცი, რომელიც კარგად იცნობდა ქართულ საქმეებს და პირადი ურთიერთობით დაკავშირებული იყო არჩილთან.

არჩილის სამხედრო და დიპლომატიურმა წარმატებამ (იმ ხანებში მან შესძლო ყველა თავისი მტრის დამარცხება და იმერეთში გამეფება) ვერ ჰპოვა მოსკოვის მხარდაჭერა. არჩილი ითხოვდა მცირეოდენ ფულადს დახმარებას, ცდილობდა ფულით დაეხსნა თავი თურქთაგან და მოეგვარებია ომით აწეწილი და არეულ-დარეული იმერეთის საქმეები, მაგრამ მოსკოვი ფულად დახმარებას აგვიანებდა და, არჩილმა, რომელმაც ვერ შესძლო ხელისუფლების შენარჩუნება, 1693 წლის ივლისში ქართლისაკენ დაიხია. აქ ცხინვალში ის შეხვდა რის ვაივავლასთან მოსკოვიდან მოღწეულ შიკრიკს — აზნაურს დიმიტრი ივანოვს.¹⁷¹)

სამეფოს უკან დაბრუნების იმედი არჩილს არ დაუკარგავს 1696 წლის გაზაფხულამდე. მას არც დაუტოვებია კავკასიის ფარგლები: ის ხან თერგში გამოჩნდებოდა, ხან მცირე ყაბარდოში, ზოგჯერ კი აგროვებდა მომხრეებს საქართველოს ფარგლებში.

ათასგვარ გაჭირვებას იტანდა და ყოველ წუთში ხიფათში აყენებდა თავის სიცოცხლეს. არჩილს იცნობდნენ ყაბარდოში, ოსეთში, საჩხერნოში, ბალყარეთსა და დიგორში, მას კვალდაკვალ სდევდნენ ყიზილბაშთა და თურქთა ემისრები, მაგრამ პირადი სიჭკველე, კეთილმოხილება, უსაზღვრო პატიოსნება და სიმამაცე ყოველთვის შველოდნენ არჩილს. ხშირად მას არც სახსარი ჰქონია, არც პირადი დაცვის რაზმი ჰყოლია, მაგრამ მუდამ უვნებელი გამოსულა უაღრესად მძიმე მდგომარეობიდან.

1693 წლის მარტში მოსკოვში გარდაიცვალა არჩილის მეორე ვაჟი მამუკა. ყველაზე უმცროსი დავითი მოკვდა მოსკოვში 1688 წელს. ორთავე ნოვოდევნიის მონასტერში დაკრძალეს.

1693 წლის 11 ნოემბერს თერგის ვოევოდა ვასილი საბას ძე ნარბეკოვი ატყობინებდა ასტრახანში მყოფ პეტრე ივანეს ძე ზოვანსკის: „თერგს ჩამოვიდნენ იმერეთის მეფის არჩილის არქიმანდრიტი ლავრენტი. დიაკონი იოსები. მისი ბოიარინი ბეჟან შიოშევი, აზნაურები—გრიგორი გრიგორიევი, ეგორ პეტროვი, ივანე ივანოვი, თავიანთი ჯალაბით, რომელთაც მალე გავამგზავრებთ იმერეთს.“¹⁷¹)

მაგრამ არქიმანდრიტი ლავრენტი და მისი ამაღალ ვერც იმერეთში მოხვდნენ და ვერც არჩილის ნახვა მოახერხეს. 23 ნოემბერს „პრიკაზნი პალატაში“ პეტრე ივანეს ძე ზოვანსკისთან გამოცხადდნენ იურტის მურზები, ილხის თავები და თათრის ასისტავები — ბაიტეგრევის შვილი აზამათ მურზა ელმურზინი, კოშკარინი, ტლევ ურაზაევი და შეატყობინეს: მეფე არჩილი თერგისაკენ მიმავალ გზაზე დააკავა მცირე ყაბარდოს მფლობელმა ყულჩუკ კილიმბეტოვამ. თერგის შამხალიც ემუქრება მეფე არჩილს, — მოითხოვს ყულჩუკისაგან — გადაეცეს მას არჩილი, რომელსაც თავისთან იხმობს სპარსეთის შაჰიო. როცა იურტის მურზებმა ეს ამბავი შეიტყეს, ყულჩუკთან კაცები გაგზავნეს თხოვნით — შამხალს არ გადასცე მეფე არჩილი.¹⁷²)

ამ ამბით შეშფოთებულმა თავადმა ზოვანსკიმ დაუყოვნებლივ საგანგებო შიკრიკის ხელით მოხსენება აფრინა მოსკოვს და ადგილობრივ მიიღო სასწრაფო ზომები. რომ შამხალისათვის მეფე არჩილის დაკავების საშუალება არ მიეცა.

მოსკოვში, ყაზანის სასახლის პრიკაზში, რომელიც ასტრახანისა და თერგის საქმეებს განაგებდა, დაუყოვნებლივ შედგენილი იქნა ასტრახანს თავად ზოვანსკისადმი გასაგზავნი უკაზი, რომელიც ზოვანსკის ავალებდა, არჩილის დასახმარებლად ასტრახანიდან გაეგზავნა ჯარისკაცთა რაზმი, ასტრახანელი იურტის მურზები (თათრები), თერგიდან — ყოველი ჩინის მსახურნი, თერგელი დივლები და ალდი გირეი, ჩერქეზეთის და სხვა კუთხის მურზები, უზდენები, მესაზღვრე კაზაკები, რომ მეფე არჩილი თერგამდე უხიფათოდ მიეცილებინათ.

თავადი ზოვანსკი სისტემატურად უგზავნიდა ცნობებს მოსკოვს. იგი იტყობინებოდა, ყულჩუკ მურზამ მეფე არჩილი მთლად გაძარცვაო. კაცები ამოუხოცა, და ახლა ტყვედ ჰყავს თავის თავთან მცირე ყაბარდოში. სადაც მეფე მეტად შევიწროებულ და გაჭირვებულ მდგომარეობაში ცხოვრობსო. გაიგო თუ არა ეს, არჩილის დასაბრუნებლად ყირიმის ხანმა თერგის შამხალს ხუთასი მხედარი მიაშველა და არჩილ მეფის მტრებს დონელი კაზაკებიც მიემხრნენო. თავადმა ზოვანსკიმ ქართველი მეფის დასაცავად ფეხზე დააყენა მოსკოვის ხელმწიფის ქვეშევრდომი ტომები და აიძულა ყულჩუკი გაენთავისუფლებია არჩილი. მაგრამ ქართველი მეფე თერგისკენ მაინც ვერ დაიძრა: ყველა გზა დაეკავებიათ მისი მტრების რაზმებს. არჩილმა მთებს მიაშურა და ბალყარეთს შეაფარა თავი. გაბრაზებული თერგელი შამხალი ყულჩუკის სამფლობელოში შეიჭრა,

გადასწვა მისი სახლ-კარი, გასთელა დათესილი ყანები და წამოას-
ნა პირუტყვი.¹⁷³⁾

ხოვანსკიმ ვერ შესძლო ჯარის გაგზავნა ბალყარეთიდან მეფე
არჩილის გამოსაყვანად. არქიმანდრიტი ლავრენტი დაბრუნდა მოს-
კოვს ისე, რომ ვერ მოახერხა თავისი მეფე-ბატონის ნახვა.

1695 წლის ორ ოქტომბერს ღამით მოსკოვში გაჩნდა ხანძარი.
იგი დაიწყო თავად პეტრე დოლგორუჟის კარმიდამოში, შემდეგ
ცეცხლი მოედო ალექსი გოლიცინის ეზოს, შემდეგ მიხეილ რომო-
დანოვსკის, ივანე ტროეკუროვის, ივანე გოლინსკის, კონდრატი ვო-
ლინსკის კარმიდამოებს. ბოლოს ცეცხლი მოეკიდა და დაიწვა წმ.
გიორგის მონასტერი და მის გვერდით მდებარე ბატონიშვილ ალექ-
სანდრეს სახლი.¹⁷⁴⁾

უფლისწული ალექსანდრე გადასახლდა თავის მეუღლის—გან-
სვენებული თეოდოსია ივანეს ასულის მამულში, მოსკოვის მახლობ-
ლად მდებარე სოფელ ვსესვიატსკოეში. დაიწყო მღელვარებით საე-
სე ცხოვრება, — ალექსანდრეს და მის ახლობლებს მეტისმეტად
აწუხებდათ არჩილის ბედი. დღე ისე არ გავიდოდა, რომ უფლის-
წული ალექსანდრე ყაზანის სასახლის პრიკაზში არ მისულიყო და
არ ეკითხა, ხომ არაფერი ახალი ცნობა მოსულა თავად ხოვანსკი-
საგანო.

ბოლოს, როგორც იქნა, 1696 წლის 5 სექტემბერს მოსკოვს მი-
აღწია მეფე არჩილის სიგელმა. არჩილი სწერდა მოსკოვის დიდ
ხელმწიფეებს:

„ამდენი ხანი არის ვეცადეთ ჩვენის ქვეყნის საქმესა, რომ ამ
ჩვენის მძლავრის მტრის ხელით დაგვეხსნა და ჩვენი მკვიდრი ქვე-
ყანა ჩვენ დაგვეჭირა და თქვენ დიდის ხელმწიფეებისათვის გვემ-
სახურებინა. მაგრამ ჩვენი ძალა ამათ ძალას ვერ გაუვიდა და ორას
და ერთს წელიწადს*) ხელმწიფედ თავი ვეღარ დაუქარით და ის-
რე ისევ მაგათს მაღალს ხელს მოემართეთ და ლაშქარი ვეღარ
ვთხოვეთ და დამხვდნენ ყაზარიაში შამხალის შვილი და ყილჩიყო-
მირზა და მომკლეს-ლამე და ღმერთმან და მაგათმა სიმართლემ
მომარჩინა. აჲ აღარც აქ დგომა შეიძლება ჩემგან და ვერც ულაშქ-
როდ მაგათ მაღალს ხელს ქვეშ მოსვლა შეიძლება ჩემგან: ღვთის
გულისათვის და მართლმადიდებლობისა და ქრისტიანობისათვის,
ლაშქარი გვიბოძეთ და ამათის ხელისაგან დაგვიხსენით და ლაშქრის
თაობა ადლიეგრაჲ — (ადილ გირეი) მირზას უბოძეთ, რომ მან გა-

*) 7201 წელს „ქვეყნის დასაბაჰიდან“.

მოგვიყვანოს: ღმერთი დაგიმადლებს, თორამ ჩვენი სამსახური რა
იქნება: დაიწერა დასაბამითგან შვიდი ათას ას ოთხსა, მაისსა ოცსა“
(1696).¹⁷⁵⁾

მაგრამ ამჯერად არჩილს არ გამოუყენებია მის საშველად გამო-
გზავნილი რაზმი, კვლავ გადავიდა იმერეთს, სადაც ყველანი უკმა-
ყოფილონი იყვნენ სულთნის მიერ დაყენებული მმართველით.
1698 წელს არჩილმა დაიკავა ქუთაისი და კვლავ გამეფდა. მალე არ-
ჩილმა მოსკოვის მთავრობას გაუგზავნა სიგელი თხოვნით — გამო-
გზავნეთ იმერეთში უფლისწული ალექსანდრეო.

მაგრამ პეტრემ, რომელიც უკვე მოსკოვის თვითმპყრობელი მეფე
გახდა, არ გაუშვა ალექსანდრე სამშობლოში. იგი თანდათან უფრო
იახლოვებდა Мелетейский царевич-ს (ასე უწოდებდნენ მოს-
კოვში ალექსანდრეს), და როცა მიღებულ იქნა მეფე არჩილის
სიგელი, მაშინ იქ არ იყვნენ არც პეტრე, არც ალექსანდრე: ორთა-
ვენი იმყოფებოდნენ ინგლისში, სადაც ეუფლებოდნენ სამხედრო
და საზღვაო მეცნიერებას.

თავისი განსვენებული ცოლის ნათესავებს, — პეტრეს წინააღ-
მდეგ მტრულად განწყობილ მილოსლავსკებს, ბატონიშვილი ალექ-
სანდრე საბოლოოდ ჩამოშორდა. საზღვარგარეთ გამგზავრებამდე,
ე. ი. ცოტა ხნით უფრო ადრე, ვიდრე „დიდი საელჩო“, რომლის
შემადგენლობაში პეტრესთან ერთად ალექსანდრეც შედიოდა,
საზღვარგარეთ გამგზავრებოდა, უფლისწული ალექსანდრე მეო-
რედ დაქორწინდა. ამჯერად მისთვის საცოლე შეარჩია დედამისმა
დედოფალმა ქეთევანმა. ეს ქალი გახლდათ ელიზბარ (ილია) რომა-
ნოზის ძე დავითაშვილის ასული გლიკერია. ამ ქორწინებით არჩი-
ლის ოჯახი დაუმოყვრდა და დაუნათესავდა მრავალრიცხოვან დიდ-
გვაროვან ოჯახებს: დავითაშვილებს, ლვოვებს, კოზლოვსკებს, კუ-
ტუშოვებს, ყეცველაშოვებს, გოლოვინებს (ერთ-ერთ გოლოვინს
ცოლად ჰყავდა აგრაფინა პოტაპის ასული დავითაშვილი).

ალექსანდრე ბატონიშვილის პირველი ცოლის ნათესავეები მილო-
სლავსკები ახლა უკვე არჩილის ოჯახის მტრები გახდნენ. რა
თქმა უნდა, ახლა ალექსანდრე ეჯავრებოდა ცარეენა სოფლისა-
ც კარებულოს აზნაური, მოისართა პოლკოვნიკი, ალექსანდრე ბატო-
ნიშვილის ქვისლი პირველი ცოლით და პეტრეს წინააღმდეგ დაწ-
ყებული შეთქმულების ერთ-ერთი მონაწილე—ივანე ელისეის ძე
ციკლერი დასჯის წინ გამოტყდა—მეფის მოკვლა ცარეენა სოფიომ
შემაგონაო; როცა ყირიმის ლაშქრობიდან დავბრუნდი, ცარეე-
ნა სოფიო ამ მკვლელობაზე მაქეზებდა და თან გასამრჯელოდ მპირ-

დებოდა ივანე მილოსლავსკის სოფელს **კუზნეცოვოს**, რომელსაც იმერეთის უფლისწული (Мелетейский царевич) ფლობდა¹⁷⁶)

ციკლერის სიკვდილით დასჯის წინ, ერთი დღით ადრე საზღვარგარეთ „დიდი საელჩოს“ გამგზავრებამდე, დასჯის ადგილზე მოიტანეს აგრეთვე საფლავიდან ამოღებული ნეშტი უფლისწულ ალექსანდრეს სიმამრის — ივანე მილოსლავსკისა, რომელსაც, როგორც გამოიჩვენა, მონაწილეობა მიეღო შეთქმულებაში.

1697 წლის მარტში უფლისწული ალექსანდრე მთელს ელჩობასთან ერთად მოსკოვიდან გაემგზავრა. მასთან იყო სამი ქართველი — მისი პირადი მსახურნი. ალექსანდრე ვოლონტერთა მესამე ათეულში ირიცხებოდა; მეფე პეტრე, რომელიც მიხეილის სახელით მოგზაურობდა, ითვლებოდა მეორე ათეულში. ვოლონტერების „კომანდოროდ“ დაინიშნა ანდრეი მიხეილის ძე ჩერკასკი.

22 მარტს საელჩო ფსკოვს მივიდა. 25 მარტს გასცდნენ საზღვარს, ხოლო 31 მარტს ზეიმიტ შევიდნენ რიგაში. აქ, მდ. დვინის ადიდების გამო, საელჩოს ერთი კვირა დააგვიანდა. პეტრეს გამოთქმით, საელჩოს წევრები «Жили рабским обычаем и сыты были только зрением» (ე. ი. მუშებრით ხელმოკლედ ცხოვრობდნენ და მძღარი იყვნენ მხოლოდ იმით, რასაც ხედავდნენ).

რიგას გასცდნენ 8 აპრილს. მიტავაში 14 აპრილს მივიდნენ და აქ ერთი კვირა სტუმრად იმყოფებოდნენ კურლიანდიის პერცოვთან.

7 მაისს კენიგსბერგს ჩავიდნენ. აქ დაიწყო ვოლონტერთა პრაქტიკული საქმიანობა: პეტრეს საარტილერიო გაკვეთილებს აძლევდა პრუსიის ციხე-სიმაგრეთა მთავარი ინჟინერი პოდპოლკოვნიკი შტიეტნერ ფონ შტერნფელდი. სამხედრო ისტორიკოსი მ. დ. სმიროვი წერს: „დანამდვილებით შეიძლება ვივარაუდოთ, რომ ამ გაკვეთილებს ესწრებოდა უფლისწული ალექსანდრეც, რომლის დანიშვნა შემდგომში ერთბაშად როდი მოსვლია თავში პეტრეს“¹⁷⁷)

მართლაც, მალე ალექსანდრე შეუდგა მეცადინეობას. 31 აგვისტოს პეტრე თავად თედორე იუტრის ძე რომოდანოვსკისადმი გაგზავნილ ბარათში ჩამოთვლიდა რა, რომელი ვოლონტერი სად და რა საქმეზე იყო გამწესებული, სწერდა: „ალექსანდრო არჩილოვი გაემგზავრა ჰაავას ბომბარდირების შესასწავლად“¹⁷⁸)

საარტილერიო საქმის შესწავლა ჰაავაში ალექსანდრემ წარმატებით დაამთავრა. პეტრე გაოცებული დარჩა იმ ცოდნით, რომელიც ქართველმა უფლისწულმა მეილდენბერგში საარტილერიო ცდების დროს გამოამჟღავნა. პოლანდიაში ბატონიშვილს მართებულად უწოდებდნენ „ქართველ თავადს ალექსანდრე ბაგრატი-

ონს“. იგი დიდი პატივისცემით სარგებლობდა პოლანდიელ დიდკაცთა, კომერსანტთა და მეცნიერთა წრეში. უდიდესმა ზაანდამელმა ნეგოციანტმა (სოვდაგარი) მიენერტ არენდებოთ ბლიუმმა ქართველ უფლისწულს ზაანდამში ყოფნის დროს დაუთმო თავისი მდიდრული სახლი ვრცელი ხეხილის ბაღით. ამასთან ბლიუმი მართავდა წვეულებას გამოჩენილი სტუმრების პატივსაცემად.

აქ ქართველ უფლისწულს გაეცნო ცნობილი პოლანდიელი მეცნიერი, ამსტერდამის ბურგომისტრი ნიკოლოზ კორნელი ვიტზენი, რომელიც შემდეგ რამდენჯერმე ესტუმრა ალექსანდრეს შინ. ისინი დიდხანს ესაუბრებოდნენ ერთმანეთს საქართველოსა და ჩერქეზეთის ამბებზე.

როგორც პოლანდიელები ირწმუნებიან, პრინცი ალექსანდრე ბაგრატიონი იმ მიზნით, რომ მადლობა გადაეხადა იმ სამსახურისათვის, რომელიც თითქმის პოლანდიელმა სწავლულმა და პოლიტიკოსმა გაუწია მამამისს, ქართველ მეფეს არჩილს 1685 წელს. „ჩრდილოეთის და აღმოსავლეთ სათათრეთის“ ავტორს, ე. ი. ვიტზენს, უფლისწული უამბობდა ყველაფერს, რაც კი მას აინტერესებდა.

ვიტზენი ვერ შერიგებოდა იმას, რომ „პრინცი, რომელსაც, როგორც უფროსს გვარში, დიდი სამეფოს ტახტი უნდა გადასცემოდა, აქ, — პოლანდიაში, რუსი მეფის საამებლად და მისი მონარქიის სასარგებლოდ მღაბიურ ხელობას და ხელოსნობას სწავლობდა.

ელაპარაკებოდა თუ არა ყველაფერს ამას ვიტზენი ქართველ უფლისწულს? ალბათ, ელაპარაკებოდა. მაგრამ პეტრესადმი ალექსანდრეს სიყვარული და ერთგულება ასეთმა საუბრებმა ვერ შეარყიეს. ალექსანდრე მზად იყო ეკეთებია ყველაფერი, რასაც კი პეტრე უბრძანებდა.

აი, როგორ აგვიწერენ პოლანდიელები ქართველი უფლისწულის და პეტრეს ურთიერთდამოკიდებულებას:

„მეფეს ძალიან მოეწონა ის შენობა, რომელიც მისთვის ნავსაშენ უბანში გამოჰყვეს. იგი აქ დასახლდა მცირე ამალით, რომელშიც იმყოფებოდნენ თავადი ბაგრატიონი და, ალბათ, გრაფი აპრაქსინი, შემდგომში გენერალ-ადმირალი. პირველ მათგანთან განსაკუთრებით გულითადი დამოკიდებულება ჰქონდა მეფეს, იმის გამო. რომ იგი ყველა თავისი მოქმედებით მისთვის სასიამოვნო იყო და ყველაფერს მონარქის ნება-სურვილის და ბრძანებების შესაბამისად აკეთებდა; თანდაყოლილი დაკვირვების ნიჭით აღჭურვილი თავადი ბაგრატიონი სწრაფად ითვისებდა და იმახსოვრებდა გემ-

შენებლობის და ზღვაოსნობის ტერმინებს და ძალიან მალე გახდა კიდევ დახელოვნებული და გამოცდილი მეზღვაური“.¹⁷⁹⁾

უფლისწულის საზღვარგარეთ ყოფნა ჰაავით არ შემოფარგლულა. იქედან იგი გადავიდა ქ. უბტრეტში, სადაც იგი სრულყოფდა საარტილერიო მეცნიერებათა ცოდნას კაპიტან იან გოშკასთან, რომელიც შემდეგ პეტრე მეფემ მიიწვია ამსტერდამში, როგორც სახაზო-საქვემდებო საქმის უდიდესი სპეციალისტი. უფლისწულთან მეცადინეობისა და მისი გამოწერობისათვის იან გოშკამ ვასამარჯელოდ მიიღო ორმოცდაათი ოქრო და ოც მანეთად ღირებული ერთი წყვილი სიასამური.¹⁸⁰⁾

მეცადინეობისა და მძიმე ფიზიკური შრომისაგან თავისუფალ საათებში უფლისწული დადიოდა ქართულ ტანსაცმელში, რომელსაც იგი, როგორც ამას ჰოლანდიელები აღნიშნავდნენ, „აღმოსავლური ბრწყინვალეობით“ ატარებდა.¹⁸¹⁾

1698 წლის 7 იანვარს პეტრე ამსტერდამით ინგლისს გაემგზავრა და თან წაიყვანა სამი ვოლონტერი — ალექსანდრე ბაგრატიონი, ალექსანდრე მენშიკოვი და ფილატე შაპსკი. მეორე დღეს, საღამო-ჟამს, ხომალდი მიადგა ჰოლანდიის ნავსადგურს გელვეტელიუსს. აქ პეტრე თავის ვოლონტერებით გადაჯდა სამეფო იახტაში, რომელიც მას ელოდებოდა, და მეორე დღეს, გამთენიისას, ინგლისური ესკადრის თანხლებით. მიადგა ლონდონს. აქ ისინი გადმოსხდნენ 11 იანვარს, აღრე დილით, იორკ-ბოლდინგსის რაიონში, სადაც ჩამოსულთათვის უკვე მზად იყო სახლი, რომლის ფანჯრებიც მდ. ტემზას გადაჰყურებდა.

ალექსანდრე გახლდათ პირველი ქართველი, რომელმაც ევროპაში ღრმად შეისწავლა მეცნიერებანი და ხელობანი. იგი საფუძვლიანად გაეცნო იმდროინდელ მოწინავე ტექნიკას. ჰოლანდიაში ალექსანდრე ხვდებოდა მსხვილი სავაჭრო-სამრეწველო წრეების წარმომადგენლებს, ეცნობოდა წიგნის ბეჭდვას და წიგნით ვაჭრობას, რომელთაც მსოფლიო მნიშვნელობა ჰქონდათ. აქ მან ნახა ევროპული მხატვრობის და არქიტექტურის საუკეთესო ნიმუშები. ინგლისში ალექსანდრე ბაგრატიონი მოხვდა იმ დროს, როცა ტახტზე იჯდა ყოფილი ჰოლანდიელი შტატჰალტერი ვილჰელმ III ორანელი, რომელიც სამეფო ტახტზე აიყვანეს 1689 წელს, ინგლისიდან იაკობ II-ის გაძევების შემდეგ.

კოლონიებში ნაძარცვი უამრავი სიმდიდრე განუწყვეტლივ მოედინებოდა ინგლისის ნავსადგურებში. მაშინაც ლონდონი გახლდათ დიდი სავაჭრო-სამრეწველო ქალაქი ურიცხვი გემთმისადგომებით,

საწყობებით, კანტორებით, მაღაზიებით, ბანკებით. იქ უკვე ორ წელზე მეტი იყო, რაც არსებობდა მუდმივი თეატრი, გამოდიოდა რამდენიმე გაზეთი, იბეჭდებოდა და იცემოდა დიდძალი წიგნი. ლონდონის ქუჩები გაჰედილი იყო ხალხით — დიდებულად ჩაცმული მდიდარი ადამიანებით, გადატაკებული ხელოსნებით და ნახევრად შიმველი მათხოვრებით... ლონდონში ჩასვლისთანავე პეტრემ მოისურვა ინკოგნიტოდ დარჩენილიყო. მეფე ვილჰელმმა ანგარიში გაუწია პეტრეს სურვილს და იმ სახლთან, სადაც რუსები დაბინავდნენ, ისე ჩუმად მივიდა, რომ მეზობლებიდან ვერავინ იცნო ინგლისის მეფე იმ ხმელს და გამხდარ ჯენტლმენში, რომელიც დარბაზული კარეტიდან გამოვიდა.¹⁸²⁾

ეს მოხდა ლონდონში რუსების ყოფნის მესამე დღეს. პეტრემ მიიღო ინგლისის მეფე დასაძინებელ ოთახში. მიღებას დაესწრო უფლისწული ალექსანდრე.

ავსტრიელმა რეზიდენტმა ჰოფმანმა ამის გამო ასეთი მოხსენება გაუგზავნა სამეფო კარს ვენაში:

„გასულ პარასკევს კოროლმა მანამდე, ვიდრე პარლამენტში წავიდოდა, გრაფ რომნის კარეტით სრულიად ინკოგნიტოდ ინახულა მეფე პეტრე. კოროლს თან ახლდნენ მხოლოდ გრაფი ალბერმალი და გვარდიის კაპიტანი. კოროლმა რუს მეფეს მიუსწრო ჩაუცმელს, მხოლოდ ქილეტის ამარად. დანიელი პრინციც ეწვია მას, შეხვედრა მოხდა ზეზეურად (არ დამსხდარან). მეფეს საპასუხო დარბაზობა არ გაუმართავს. მისი ცხოვრების წესი სრულიად არაჩვეულებრივია. სძინავს ეგრეთ წოდებულ თავად ალექსანდრესთან (იმერეტინსკისთან), ერთ ექიმთან და კიდევ სამ თუ ოთხ ადამიანთან ერთად, ერთს პატარა ოთახში“.¹⁸³⁾

კოროლ ვილჰელმმა პეტრესთან ყოფნა დააკისრა ვიცე ადმირალ მიჩელს და მარკიზ კარმარტენს. საზღვაოსნო საქმეებში ღრმად განსწავლულობის გამო პეტრემ მარკიზი ძალიან დაიახლოვა. იგი დიდად გატაცებული იყო ზღვით და ნაოსნობით, ჰყვებოდა ზღვაოსნობის ამბებს დიდი შთაფონებით; ამასთან ახსოვდა ამ ამბების ყოველი დეტალი.

პეტრე და ალექსანდრე ჩქარობდნენ ენახათ დეპუტორდი, რომელიც მაშინ ჯერ კიდევ არ შედიოდა ლონდონის ფარგლებში. დეპუტორდი გემთამშენებლობის ქალაქი იყო. აქ იმყოფებოდა მსოფლიოში უდიდესი გემსაშენები და დოკები.

20 იანვარს პეტრემ და ალექსანდრემ ინახულეს ეს ქალაქი. 6 თებერვალს მეორედ ესტუმრნენ მას, ხოლო 9 თებერვალს სულ

დასტოვეს მათთვის ძალზე მოსაწყენი არისტოკრატიული უბანი ლონდონისა და საბოლოოდ გადავიდნენ გემსაშენების რაიონში— დებტფორდში. აქ ისინი დაბინავდნენ ჯონ ივლინის სახლში, რომელიც იმ დროს განთქმული იყო ლიტერატორთა და მეცნიერთა სალონით. სულ მალე ის ოთახები, სადაც ისინი ცხოვრობდნენ, გაივსო ხომალდების, ფრეგატების, კარჭაპების, ბრანდმერების მოდელებით. ბაგირების ნიმუშებით, საზღვაოსნო ხელსაწყოებით და ინსტრუმენტებით.

•
•

დებტფორდზე უფრო მეტად ალექსანდრეს, რა თქმა უნდა, აინტერესებდა ინგლისის სამხედრო მრეწველობის ცენტრი—მეზარბაზნეთა ქალაქი ვულიჩი მისი უამრავი ქარხნებით და სახელოსნოებით. დებტფორდივით ისიც ლონდონს ქვემოთ ტემზის ნაპირას მდებარეობდა.

2 მარტს ფელდცეხმეისტერი სიდნეი-გრაფი რომნი არტილერიის სალიუტით შეეგება აქ რუს სტუმრებს. გრაფი რომნი გულკეთილი და მხიარული კაცი იყო. როგორც ოფიციალურ საანგარიშო მოხსენებაშია ნათქვამი, სტუმრები მასთან გამხიარულდნენ და ზარბაზნებიდან გაისროლეს, მაგრამ მარტო ამით როდი იყო აღსანიშნავი რომნისთან სტუმრობა. ალექსანდრეს აქ მოუხდა ხანგრძლივი და სერიოზული მუშაობა ნახაზებზე ცირკულით ხელში.

ვულიჩს პეტრე და ალექსანდრე რამდენჯერმე ეწვივნენ.

ალექსანდრესთან ერთად პეტრე სადარბაზოდ იყო მეფე ვილჰელმთან და დანიის პრინცთან გიორგისთან. ალექსანდრე მუდამ ახლდა პეტრეს იმ სადამო-მეჭლისებზე, რომლებსაც პეტრეს პატივსაცემად აწყობდა ადმირალი კარმარტენი; ქართველი პრინცი პეტრესთან ერთად დადიოდა პორტსმუდტში ინგლისის ფლოტის მანევრებზე; იყო აგრეთვე ზარაფხანაში, რომელსაც განაგებდა სახელგანთქმული მათემატიკოსი და ფიზიკოსი ისააკ ნიუტონი; დადიოდა თეატრშიც, სწავლულთა საზოგადოებაში, ათვალიერებდა პირქუშ ტოყერს, ისმენდა მეცნიერთა ახსნა-განმარტებებს გრინვიჩის ობსერვატორიაში, ნახულობდა ლონდონის ფაბრიკებს და მრავალრიცხოვან სახელოსნოებს, ხვდებოდა ვაჭრებს, ხელოსნებს, მუშებს, სახელმწიფო მოღვაწეებს, მეცნიერ-სწავლულებს.

ალექსანდრე მოემგზავრებოდა ინგლისიდან საარტილერიო

საქმეებში თეორიული და ტექნოლოგიური ცოდნით აღჭურვილი და დიდი პრაქტიკული სახელმწიფოებრივი მოღვაწეობისათვის მომზადებული.

უქვევლია, პეტრემ ჯერ კიდევ ლონდონში გამოარკვია ალექსანდრეს სამოღვაწეო სარბიელი, მოიწადინა მასში დაენახა თავისი სიდნეი-გრაფი რომნი, ფელდცეხმეისტერი, რომელსაც ექნებოდა უნარი ეშენებია დიდი სამხედრო სამრეწველო ქალაქი—რუსული ვულიჩი და აღეჭურვა არმია საუკეთესო ზარბაზნებით.

პეტრემ ის ამბავი, რომ ლიგა თურქეთთან ზავს აპირებდა, ინგლისში შეიტყო; ალექსანდრე ბატონიშვილთან ერთად უმაღლეს გაეშურა ვენას, ალბათ, იმ იმედით, რომ დაეყოლებია ლეოპოლდი, განეგრძო ომი. მაგრამ ოთხთა კავშირი თურქეთის წინააღმდეგ დაიშალა.

ევროპაში მზადდებოდა ნიადაგი ახალი ომისათვის, მზადდებოდა ომი ესპანეთის მემკვიდრეობისათვის. თურქები შედარებით დაუსტდნენ და უკვე ისეთ შიშს ველარ ჰგვრიდნენ ევროპელებს. პეტრეს წინადადება მისცეს დამოუკიდებლად შეთანხმებოდა თურქეთს აზოვის თაობაზე.

დიდი საელჩოს დიპლომატიურმა დანიშნულებამ ამ მხრივ სრული მარცხი განიცადა. პეტრე დარჩა მარტოდმარტო პირისპირ ჯერ კიდევ ძლიერი თურქების წინააღმდეგ. „ქრისტეს ჯვრის“ მტრებთან ბრძოლის იდეა ევროპაში უკვე აღარავის არ აღელვებდა. ასეთ ვითარებაში პრეტენზიები თურქთა მიმართ არ შეიძლებოდა აზოვს გასცილებოდა, და არჩილიც ევროპისათვის სრულიად უმნიშვნელო ომის უბანზე დარჩა ყველასაგან მიტოვებული.

არჩილი ჯერ მაინც არ სტოვებდა კავკასიის ფარგლებს, თავისი საკუთარი ძალებით იგი ისევ ცდილობდა მუსულმანთა გავლენისაგან ეხსნა თუნდაც დასავლეთ საქართველო, მაგრამ მისი მოქმედება წააწყდა არა მარტო თურქების, არამედ იმ ქართველ დიდკაცთა წინააღმდეგობასაც, რომლებიც ირანელებმა გააბატონეს საქართველოში. თურქეთის ემისრებთან ერთად მათ მოაწყვეს ნამდვილი ნადირობა არჩილზე კავკასიის მთებში.

თავისი უნდა მიეზღოს არჩილ მეფის შეუპოვრობას: მან დასტოვა ბრძოლის ველი უკანასკნელმა, დასტოვა მაშინ, როცა მტრებისაგან ყოველმხრივ გარემოცული შეიქნა, როცა მას თერგისაკენ თავისუფლად გასასვლელი გზაც კი აღარ დარჩა.

მოისართა ახალი აჯანყების შესახებ მიღებული ცნობებით შემოთავაზებული პეტრე 1698 წლის 25 აგვისტოს უცხოეთიდან სამშობლოში დაბრუნდა.

მოისართა უკანასკნელი დიდი დასჯა მოხდა 1699 წლის ორ თებერვალს. დამატებითი გამოძიების შემდეგ ცალკეული დასჯის შემთხვევებს ადგილი ჰქონდა 1700 წლის იანვარსა და თებერვალში.

მთელი ამ ხნის განმავლობაში პეტრე გართული იყო ფლოტის მშენებლობით, დანიის და ბრანდენბურგის ელჩებთან საიდუმლო მოლაპარაკებით, თურქეთთან დასადები ზავის სამზადისით. შვედებთან ომის დაწყების საკითხი საბოლოოდ გადაწყდა.

მოულოდნელად არა ბოლო აჯანყებულ მოსირებს, რომელთაც პეტრე „პაკოსტნიკებს“ უწოდებდა, შეუდგა ერთიანი რეგულარული არმიის და ცენტრალური სამხედრო მმართველობის ორგანიზაციის შექმნას.

1760 წლის თებერვალში გარდაიცვალა რაზრიადნი, პუშკარსკი, ინოზემნი და რეიტერის პრიკაზების (სამმართველოების) უფროსი—ბოიარინი ალექსი სემიონის ძე შეინი, ხოლო 19 მაისს პეტრემ ხელი მოაწერა ბრძანებულებას ალექსანდრე არჩილის ძის დანიშვნის შესახებ: „ის საქმეები, რომლებიც პუშკართა პრიკაზს ექვემდებარება, განავოს არტილერიის გენერალმა, უფლისწულმა ალექსანდრე არჩილის ძემ“.¹⁸⁴)

მამის მსგავსად უფლისწული ალექსანდრე მრავალმხრივი ნიჭის ადამიანი იყო. მას აინტერესებდა არა მარტო სამხედრო საქმე, არამედ მწერლობაც. მის კალამს ეკუთვნის რუსული ენიდან ქართულად თარგმნილი თხზულებანი სემიონ პოლოცკისა.

პუშკარსკი პრიკაზის უფროსად ალექსანდრეს დანიშვნის დღე უნდა ჩაითვალოს რუსეთის მთელი საარტილერიო საქმის რეორგანიზაციის დაწყების დღედ. არტილერიის გენერალს ალექსანდრე არჩილის ძე ბაგრატიონს ენიჭება ახალი, მანამდე რუსეთში არასებულები სამხედრო წოდება გენერალ ფელდცეხმეისტერისა.

საარტილერიო საქმე ცალკე გამოიყო და მას განსაკუთრებული მნიშვნელობა მიეცა. პუშკარსკი პრიკაზი იქცა არტილერიის პრიკაზად. სახელწოდებათა ეს შეცვლა, რა თქმა უნდა, სიტყვების ფუძი თამაში როდი იყო. კენიგსბერგის, პაავის, მეიდერბერგის, უტრეხტის, ბოლოს, სახელგანთქმული ვულიჩის ნახვის შემდეგ, რუსეთში „საზარბაზნო საქმე“ პეტრეს ძალიან ჩამორჩენილად ეჩვე-

ალექსანდრე არჩილის ძე
უცნობი ნახტერისა, სსრკ ისტორიული მუზეუმი

2.

Достъ Азия и Кавказъ, и въ нѣмъ
Потомъ въ оставшихся во вѣдѣхъ
Усердный? Пріятельный армія

14. ვლ. ტატიშვილი

დებული იყო მხოლოდ ორი პოლი — პრეობრაჟენსკის და სემიონოვის პოლები.

ალექსანდრეს ყველაზე უკეთ, ვიდრე სხვა ვინმეს, ესმოდა ის რთული ვითარება, რომელშიაც მოჰყვა: მას დასჭირდა მეტისმეტი გაჭირვებით და ჯაფით უგზოობაში გაეტარებია და ნარვასთან მიყვანა არტილერია, რომლის ნახევარს სხვა ვითარებაში გააუქმებდა, ხოლო ზარბაზნებს გადასადნობად ქარხნებში გაგზავნიდა. უფარგისი იყო არა მარტო ასი წლის წინათ ჩამოსხმული ქვეშევრდები — ყველა ეს „ლომები“, „მარტორქები“ და „დათვები“, არამედ შეინის მიერ ტულის და კაშირის ქარხნებში ცოტა ხნის წინათ ჩამოსხმული ზარბაზნებიც. ზოგიერთი მათგანი პირველ გასროლისთანავე სკდებოდა. იმ სამ თვეში, რომლის განმავლობაშიც ალექსანდრე არტილერიის პრიკაზს მეთაურობდა, მან შესძლო მხოლოდ ახალი ქარხნების მშენებლობის და სპეციალისტების მომზადების გეგმათა დასახვა.

კარლოს XII-მ, რომელმაც ჯარი პიარში გადმოსხა, 19 ნოემბერს უეცრად შემოუტია რუსის ჯარებს ნარვასთან.

რუსეთის არმიის მეთაური — პეტროვი დე-კროი დაუყოვნებლივ დანებდა შვედებს.

რუსეთის ჯარი მიხვდა, რომ სარდლობამ, რომელიც თითქმის მთლიანად უცხოელებისაგან შედგებოდა, უღალატა მას.

აღამ აღამის ძე ვეიდემ, გენერალმა, რომელმაც თავისი სამხედრო სამსახური პეტრეს სათამაშო-საგარჯიშო პოლებში დაიწყო, შვეციის მეფეს ასეთი ბარათი გაუგზავნა:

„მე გადავწყვიტე თავი დავიცვა უკანასკნელ სისხლის წვეთამდე, თუმცა მზად ვარ დავთანხმდე საპატიო კაპიტულაციას და დაგნებდეთ გონივრულ პირობებში, თუ თქვენ მას მიიღებთ.“¹⁸⁷⁾

კარლოს XII, რომელიც ჯერ კიდევ დარწმუნებული არ იყო, თუ რა შედეგით დამთავრდებოდა ბრძოლა, დათანხმდა გაეშვა რუსეთის არმია. მაგრამ მდინარეზე გადასასვლელთან შვედებმა მუხანათურად დააშორეს რუს ჯარისკაცებს რუსი გენერლები და ოფიცრები, აიძულეს იარაღი აეყარათ მათ და ტყვედ ჩაიგდეს დაახლოებით 700 კაცი.

ნარვიდან მიღებულ ოფიციალურ ცნობაში შვედები იტყობინებოდნენ, რომ ვეიდემ დაჭრილია მუშკეტით მარცხენა ფერდში და მკურნალობს ნარვაში; რომ თავადი იაკობ დოლგორუკოვი, იმერეთის პრინცი, ავტონომ გოლოვინი, ივანე ბუტურლინი და სხვები

ბრძოლის დამთავრებისთანავე მოთავსებულ იქნენ ხის სახლში მიწის ქვეშა სანგარში.¹⁸⁸⁾

ამის შემდეგ დიდი ხანი არ იყო გასული, რომ თავადი იაკობ დოლგორუკოვი ტყვეობიდან სწერდა თედორე გოლოვინს: „ახლა ჩვენ ვართ რუგოდევეში, ორ დღეს ყველანი ერთ ადგილზე ვიყავით, შემდეგ გაგვაცალკევეს. იგი თხოულობდა გამოერკვიათ, თუ რა ვითარებაში მოხდა რუს გენერალთა და ოფიცერთა დატყვევება, შეკითხებოდნენ იმათ, ვინც ამ ამბებს დაესწრო და ვისაც შეიძლება ერწმუნონ.“¹⁸⁹⁾

კარლოსის უღირსმა საქციელმა — მის მიერ მეფური სიტყვის დარღვევამ და მოტყუებით რუს გენერალთა დატყვევებამ, გულის სიღრმემდე აღაშფოთა პეტრე.

დასტოვა რა სამუდამოდ საქართველო, მეფე არჩილი ვოლგით გაემგზავრა მოსკოვისაკენ.

კამიშინში არჩილი შეხვდა გამოჩენილ ინგლისელ ჰიდროლოგს კაპიტან ჯონ პერის.

— პირველ ზაფხულს, — იგონებს ამ შეხვედრას ჯონ პერი, — როცა ვოლგასთან დონის შეერთების გეგმას ვამუშავებდი, ქართველმა მეფემ ჩვენს ახლოს გამოიარა, შეჩერდა და შემოვიდა ჩემი სამუშაოების სანახავად. ის წარმოსადგევი ლამაზი კაცი იყო. არ ვიცი, რუსებისადმი თავაზიანობის გამოსახატავად, თუ სხვა რაიმე მიზეზით, იგი, როგორც ყოველი რუსი, წვერს ატარებდა. მე მხვდა პატივი—მასთან ერთად მესადილნა კამიშინის გუბერნატორის სახლში. მეფის ჩამოსვლის თაობაზე გუბერნატორი წინასწარ იყო გაფრთხილებული. ბრძანება ჰქონდა მიღებული—შეხვედროდა მას ისეთი პატივისცემით, როგორიც ეკადრებოდა თვითმპყრობელი ხელმწიფის ღირსებას.¹⁹⁰⁾

პეტრე ალერსით და დიდი პატივით შეეგება არჩილს მოსკოვში. საბოლოოდ დაუმკვიდრა რა ვსესვიატსკოე, სოფელი პახრა და მილოსლავსკების კარმიდამო მოსკოვში, ამასთან პეტრემ პირადად არჩილის სამფლობელოდ გამოჰყო ნიჟნიგოროდის მაზრის სამი ვოლოსტი — ტერიუშევის, ბელგოროდის და ლისკოვის ვოლოსტები.¹⁹¹⁾

ალექსანდრეს დატყვევებამ პირველ ხანებში არც ისე შეაშფოთა და დაამწუხრა არჩილი. ბატონიშვილის ტყვეობიდან გამოსნა, ტყვედ წამოყვანილ შვედ გენერლებზე გაცვლის საშუალებით, არჩილს ორი-სამი თვის საქმედ მიაჩნდა. ის ვითარება, რის გამოც

ალექსანდრე ნარვის გარემოცვის დროს მტერს ტყვედ ჩაუვარდა, ყველასათვის ცნობილი იყო და ოდნავადაც ვერ აყენებდა ჩრდილს ალექსანდრეს სიმაპაცესა და მის საბრძოლო უნარს. შემდგომმა ამბებმა ცხადყვეს ალექსანდრეს სულიერი სიმტკიცე და მაღალი პატრიოტული სულისკვეთება.

მოელოდა რა შვილის მალე დაბრუნებას, არჩილი როდი ითვალისწინებდა იმას, რომ სწორედ ალექსანდრეს სამხედრო მომზადება, მისი სპეციალური ღრმა ცოდნა საარტილერიო საქმისა, ბოლოს, მისი მეფური შთამომავლობა, ის, რომ იგი საქართველოს ტახტის ერთადერთი მემკვიდრე იყო, სწორედ ყველაფერი ეს წინ გადაედებებოდა ალექსანდრეს ტყვეობიდან განთავისუფლებას. კარლოს მეთორმეტე ჩინებულად იცოდა, თუ რა ზიანს აყენებდა პეტრეს, როცა აჭიანურებდა საარტილერიო საქმის ისეთი მცოდნის განთავისუფლებას, როგორიც იყო ალექსანდრე, რომელიც ამასთან ქართველი პრინციც იყო. ამიტომ კარლოს მეთორმეტე ალექსანდრეს განთავისუფლებისათვის მეტად დამამძიმებელ სასყიდელს—ათ კასრ ოქროს და რუსებისაგან ტყვედ წაყვანილი სამოცი რჩეული შვედი ოფიცრის დაბრუნებას მოითხოვდა.

ტყვეთა გაცვლა-გამოცვლის და მათი მდგომარეობის გაუმჯობესების თაობაზე მოლაპარაკება პეტრემ მაშინვე დაიწყო. თავის მხრით არჩილმაც მიიღო ზომები თავის ტყვე ვაჟთან კავშირის დასამყარებლად და მისთვის აუცილებელი სახსრების მისაწოდებლად. 1701 წლის 4 აგვისტოს ფსკოვიდან ხელმწიფის სახელზე რუსი ტყვეების შესახებ გამოგზავნილ ბარათში თედორე გოლოვინი იწერებოდა: ამსტერდამის საშუალებით მიღებულია ზომები, რომ შვეციაში ტყვედ მყოფ გენერლებს და ოფიცრებს გადაეგზავნოთ ოთხი ათასი ეფიმა, მაგრამ აქედან რა გამოვა, ჯერ კიდევ არავინ იცისო.¹⁹²⁾

გაიარა წელიწადმა და არჩილიც მიხვდა, რომ შვედებისაგან ალექსანდრეს გამოხსნა ბევრად უფრო ძნელი იყო, ვიდრე პეტრეს სხვა რომელიმე გენერლისა. ტყვეობაში ალექსანდრეს სხვებზე უფრო მკაცრად ეპყრობოდნენ. ის, როგორც პატიმარი, სასერიზოდ გამოჰყავდათ მხოლოდ ბაღრაგის თანხლებით. რა ეწადა კარლოსს ალექსანდრესაგან? იქნებ ის, რომ ქართველ პრინცს გაემხილა რუსეთის სამხედრო-პოლიტიკური საიდუმლოებანი ან მიეცა შვეციის მპყრობლისთვის რაიმე მნიშვნელოვანი დაპირებანი? რისგან, გამოელოდა კარლოსი უფრო მეტ სარგებლობას—ალექსან-

დრეს მაღალი სამხედრო წოდებისგან, თუ საქართველოს ტახტზე მისი მოსალოდნელი გამეფებისაგან?

ტანჯვისა და წამების საშინელი ღლეები დაუდგა არჩილს, იგი ცოცხლობდა მხოლოდ ერთადერთი იმედით — სიკვდილის წინ ერთხელ მაინც ენახა თავისი შვილი — გვარის გამგრძელებელი, ივერიის ტახტის მემკვიდრე, მისი სიბერის დასაყრდენი, საქართველოს სახელმწიფო საქმეების მომავალი მესვეური. ეს იმედი, რომელიც ხან აინთებოდა და ხან ჩაჰქრებოდა, დაუსრულებელ სულიერ კრილობას აყენებდა არჩილს; მისი ღონისძიებანი—როგორმე გაეთავისუფლებია შვილი — უნაყოფოდ რჩებოდა და ეს მეტად აღონებდა მეფეს.

გავიდა ტყვეობის მეორე, შემდეგ, მესამე წელიწადი. მდგომარეობა არა თუ უმჯობესდებოდა, პირიქით, უარესდებოდა. კანცლერი თედორე გოლოვინი 1703 წლის ნოემბერში იწერებოდა, რომ სტოკჰოლმში გენერლები და სხვა რუსი ტყვეები ჩაკეტილი ჰყავთ, როგორც მხეცები გალიებში, და შიმშილით ხოცავენ. ტყვეები სახლიდან გამოგზავნილ ამანათებსაც კი ვერ იღებენ. ამიტომ ბევრი მათგანი მოკვდაო.¹⁹³⁾ თავის აღსასრულს ელოდა უფლისწული ალექსანდრეც. იმავე 1703 წელს იგი სწერდა გოლოვინს:

„ჩემო ხელმწიფე, თედორე ალექსის ძე, იცოცხლე მრავალჯამიერ. მაღლობელი ვარ თქვენი წყალობისა — ბარათის გამოგზავნისათვის, იმისათვის, რომ არ დამივიწყე. დიდება უფალს, ჯერ ვცოცხლობ, თუმც ძლიერ ავად ვარ. ამიტომ მთელი გულით გთხოვ, ჩემო ხელმწიფე, გამომიგზავნო ვინმე მღვდელი მაღლიანი, რომ ქრისტიანული წესით სიკვდილის ღირსი გავხდე. კვლავაც იცოცხლე და იღლეგრძელე, ჩემო ხელმწიფე!“

ალექსანდრე, უფლისწული ივერიისა. დეკემბრის 6.¹⁹⁴⁾

ალექსანდრე სტოკჰოლმში ცხოვრობდა 1701 წლის 28 მაისიდან. აქ იგი გადმოიყვანეს დანარჩენ ტყვე რუს გენერლებთან ერთად. ტრიუმფალურ მსვლელობაში, რომელიც კარლოსმა თავის მოწინააღმდეგეთა დასამცირებლად მოაწყო, ალექსანდრე მოაბიჯებდა პოლონელი ელჩის, გენერალ-მაიორის ლანგეს გვერდით, მწკრივის თავში. ალექსანდრე მოათავსეს სტირნდალის სახლში. მასთან იყვნენ მისი პირადი მომსახურენი — კარისმსახური ზაალი, პრაპორშჩიკი ნიკოლოზი და მდაბიონი — მაქსიმე, გიორგი, ათანასე, პაპუნა, ვინდერმუტი და კონსტანტინე. ქართველ უფლისწულს შეეძლო, თუკი მოისურვებდა, გაეუმჯობესებია თავისი,

როგორც პატიმრის, მდგომარეობა. მორჩილ და პირმოთნე ტყვეებს კარლოსმა პრივილეგიური მდგომარეობა შეუქმნა. მაგალითად, თავადი ტრუბეცკოი მეფის კარზე ცხოვრობდა, ხასად ჰყავდა იქვე მცხოვრები დიდგვაროვანი ქალი, მისგან შეეძინა კიდევ ვაჟი, რომელიც შემდგომში, ეკატერინეს დროს, თავადი ბეცკის სახელით ცნობილი დიდკაცი გახდა. ტრუბეცკოის როდი ჰგავდა ალექსანდრე ბატონიშვილი“.¹⁹⁵⁾

პეტრემ გაიგო თუ არა კარლოსის მიერ ალექსანდრეს შეურაცხმყოფელი დამცირება, სამაგიერო გადაუხადა შვეციის მეფეს. გამოიყვანა ტყვე შვედები და შვეციის ელჩის მეთაურობით მოსკოვის ქუჩები შემოარბენინა.¹⁹⁶⁾

თავისი მნიშვნელოვანი შემოსავლის დიდ ნაწილს არჩილი ალექსანდრეს ახმარდა, მაგრამ ამან ვერ იხსნა უფლისწული შიმშილისაგან, რაზედაც იგი განუწყვეტლივ ჩიოდა თავის წერილებში. ფულის, რომელსაც არჩილი სხვადასხვა პირის, მათ შორის, სომეხი ვაჭრების ხელით შვილს უგზავნიდა, ალექსანდრემდე ვერ აღწევდა. შვეციის ხელისუფალნი აკავებდნენ არა მარტო უფლისწულისათვის გაგზავნილ ფულს, არამედ წერილებს, განსაკუთრებით, თუ იგი მამისაგან იყო გაგზავნილი. 1703 წლის სექტემბრის დამლევს არჩილი სწერდა გოლოვინს:

„ვაჟი ჩემი ალექსანდრე თქვენს მოწყალებას თაყვანისცემით მრიკითხავს და დიდ გულისტკივილს გამოთქვამს იმის გამო, რომ უკვე ნახევარი წელიწადია ჩემი წერილები მის ხელამდე ვერ აღწევს. გთხოვ, ჩემო ხელმწიფე, წყალობას, გვიბრძანოთ, რა გზით გაგზავნათ ჩვენების ხელით ჩვენი ეს ამანათი და გვინდა აგრეთვე შეგვატყობინოთ, ვისი ხელით უფრო უმჯობესი იქნება გზავნოთ ამანათები.“¹⁹⁷⁾

1703 წლის 20 იანვარს ავსტრიის ელჩი პლეიერი თავის მთავრობას წერილობით მოახსენებდა ვენაში, რომ იმერეთის ერთ-ერთი თავადი სტოკპოლმს წასულა იმ მიზნით, რომ მოეგვარებია ტყვე შვედ ოფიცრებზე ალექსანდრე არჩილის ძის გაცვლის საკითხი. მაგრამ იქიდან დაბრუნებულმა თავადმა ჩამოიტანა ცნობა, რომ უფლისწულის განთავისუფლებისათვის შვედები მოითხოვენ ათ ტონა (კასრ) ოქროსო. ჩვეულებრივი წესით პრინცის გაცვლაზე ისინი არ თანხმდებიან.¹⁹⁸⁾

არჩილმა მიმართა პეტრეს. პეტრემ განაცხადა, მარტო მე, ალექსანდრესთან შეუთანხმებლად, ამ საკითხს ვერ გადაწყვეტო. ესო-

დენ დიდძალი ოქროთი ალექსანდრეს გამოხსნა რუსეთის ხაზინას გააღატაკებო.

პეტრეს შეკითხვაზე უფლისწულმა ალექსანდრემ უპასუხა:

„არა თუ სათქმელად, ფიქრადაც არ მომსვლია რამე ზარალი მოუვიდეს სახელმწიფოს არა თუ ჩემი განთავისუფლებისა, არამედ იმათი განთავისუფლებისათვისაც კი, რომლებიც ჩემზე ათასკეცად მეტი ღირან; ჩვენ ამისთვის ვართ მოწოდებულნი: ვითმინოთ და მოვკვდეთ სახელმწიფოსა და მამულის ინტერესებისათვის.“¹⁹⁹⁾

მოსკოვში აღტაცებული რყვნენ ალექსანდრეს საქციელით.

ტყვეობაში მას თავი ღირსეულად ეჭირა და კვლავ პეტრეს ერთგულ მეგობრად რჩებოდა. ალექსანდრეს დატყვევების შემდეგ, პეტრემ არტილერიის პრიკაზის უფროსად ბრიუსი დანიშნა, მაგრამ ქართველ უფლისწულს მაინც თავის სამსახურში სთვლიდა და გენერალ-ფელდცეიხმეისტერის წოდებას არავის აძლევდა. რუსეთის მეფემ უკეთ, ვიდრე სხვა ვინმემ, იცოდა ღვაწლი ალექსანდრესი, რომელმაც დიდი მოსამზადებელი მუშაობა გასწია საარტილერიო საქმის გასანვითარებლად რუსეთში. ქართველი ბატონიშვილი ღებულობდა ცხოველ მონაწილეობას ოლონეცკის და ურალის ქარხნების მშენებლობათა გეგმების დამუშავებაში. ალექსანდრეს დროს უკვე დაიწყო ახალი ტიპის ზარბაზნების წარმოება, იწვრთნებოდნენ და ემზადებოდნენ ინჟინრები და ტექნიკოსები. ამ გარემოებამ ნარვის შემდეგ პეტრეს გაუადვილა ომის მსვლელობაში წარმატებით მოხდინა მთელი არტილერიის რეკონსტრუქცია.²⁰⁰⁾

პეტრე, რამდენადაც შეეძლო, ანუგეშებდა არჩილს, მუდამ ზრუნავდა მისთვის და მისი ოჯახისათვის. ხშირად მოინახულებდა ხოლმე მას ვსესვიატსკოეში, როცა მოსკოვში იყო. პეტრეს არ ავიწყდებოდა წერილობით ეცნობებია არჩილისათვის შვედებზე მოპოვებული თავისი გამარჯვებანი.²⁰¹⁾ პეტრეს ახლო მეგობრული ურთიერთობა ჰქონდა დედოფალ ქეთევანთან და არჩილ მეფის ასულ დარეჯანთან, რომელსაც-მოსკოვში დარიას უწოდებდნენ.

ღრმა დარდისა და წუხილის მიუხედავად, არჩილი არ სცვლიდა მუშაობის ჩვეულ თაღარიგს; დილა ადრიადა ჩაუჯდებოდა ხოლმე იგი სამუშაოს. პეტრესთან ყოველდღიური ურთიერთობის დასამყარებლად არჩილს მიჩენილი ჰყავდა ბოიარინი თედორე გოლოვინი. სწორედ მისი საშუალებით არჩილმა რუსეთის მეფის წინაშე წამოჭრა საკითხი, რომ დაუყოვნებლივ დაწყებულიყო ქართული წიგნის ბეჭდვა მოსკოვში. ეს აუცილებელია მუსულმანთაგან შევიწროებული საქართველოსთვის.

მოსკოვის სტამბის გამოყენება ქართული წიგნების დასაბეჭდად არჩილს წინათაც რამდენჯერმე უცდია.

— უმაღლესი ხელმწიფისაგან, — წერდა არჩილი, — წასულ წლებშიც გვებრძანა ჩვენი უვერიის ხალხის საეკლესიო და საერთო სარგებლობისათვის გვებეჭდა წიგნები ჩვენს ენაზე. მაშინ დაწყებული საქმე, ლიტერებისა და ამ საქმისათვის შესაფერი კაცების ნაკლების გამო, შეჩერდა. ახლა კი, ღვთის შეწევნით, ჩვენი დიპლმატის ლიტერები დამზადებულია ჩინებულად და მოიძებნებიან ამ საქმეში დაოსტატებული მხატვრებიც.

არჩილი თავგამოდებით ცდილობდა მიეღო მოსკოვის სტამბაში ქართული წიგნების აწყობის და ბეჭდვის ნებართვა. 1703 წლის დამდეგიდან ერთი თვის შემდეგ არჩილს უკვე ჰქონდა პეტრეს წერილობითი განკარგულება — დაეწყათ მოსკოვში ქართული წიგნების ბეჭდვა.*) არჩილი სწერდა გოლოვინს: „ამ ბრძანების მეოხებით ნუგეშის ნამით დაცხრომილა იქნა ჩემი დანუშრებული გულის მგზნებარე აღი“. 202)

იმავ 1703 წლის 26 სექტემბერს ხანძარმა ფერულად აქცია არჩილის სახლი მოსკოვში.

ოცი წლის მანძილზე ცეცხლმა მესამეჯერ გააცამტვერა არჩილის ხელნაწერები — ლიტერატურული შრომები, პირადი არქივი, მიწერ-მოწერა რუს და ქართველ სახელმწიფო და საეკლესიო მოღვაწეებთან, რომლებთანაც არჩილს განუწყვეტელი ურთიერთობა ჰქონდა.

არჩილის მოღვაწეობა მოსკოვში მრავალმხრივი იყო.

შვილზე რომ ნუვავე ჯავრი გაექარებია, არჩილი მთლიანად მუშაობას მიეცა, იგი მთელ დამეგებს თეთრად ათენებდა თავის სამუშაო კაბინეტში.

გოლოვინის თხოვნით, საქართველოზე მან დაწერა წერილები, სადაც, სხვათა შორის, წერდა, საქართველო ძირს დაცემული მუხაა, რომელსაც ყველა ძარცვავსო. გოლოვინისთვისვე მან შეადგინა საქართველოს რუკა, რომელზედაც დიდხანს იმუშავა. ამასთან მიწერ-მოწერა გააჩაღა იერუსალიმის პატრიარქ დომენტისთან. ამავე

*) ალ. ხახანაშვილი წერს: „მის (არჩილის) დროს მოსკოვში დაარსდა პირველი ქართული სტამბა და დაიბეჭდა (ქართული) წიგნები, რომელთაგან 1705 წ. ფსალმუნი წარმოადგენს ქართული ბეჭდური სიტყვის ერთ-ერთ უძველესს ძეგლს. Очерки по истории грузинской словесности. вып. 3-й. მოსკოვი, გვ. 98.

დროს მუდმივი კავშირი ჰქონდა საქართველოსთან, სადაც თავის კაცებს ჰგზავნიდა, სამშობლოდან მიღებულ ყველაზე საინტერესო მასალებს და ბარათებს რუსულ ენაზე თარგმნიდა და გოლოვინს უგზავნიდა. ბერ ბაგრატ სოლოლაშვილთან ერთად დიდხანს და გულმოდგინედ მუშაობდა დასაბეჭდად მოსამზადებელი საეკლესიო წიგნების რედაქციაზე, თარგმნიდა ქართულ ენაზე მოთხრობებს ბერძნული „ქრონოგრაფიდან“. 203)

ყოველივე ამას ზედ დაერთო ზრუნვა და მოუსვენარი გარჯა მოსკოვში ახალი სახლის (დამწვარი სახლის ნაცვლად) ასაგებად.

თავისი ვაჟის ალექსანდრეს ბელზე არჩილი განუწყვეტლივ ფიქრობდა, მუდამ დღე ეძებდა საშუალებას ტყვე შვილის გამოსახსნელად. 1706 წლის თებერვალს იგი კარლოს XII სწერდა ბარათს, სადაც ნათქვამი იყო: „უკვე ექვსი წელიწადია ჩემი შვილი ტყვეობაში იტანჯება. მრავალი სენი და გულისჯავრი მას დაუძლურებას და ნაადრევ სიკვდილს უქადის. ჩვენ კი მოხუცებულს, შვილის დაკარგვის შემთხვევაში, მწუხარება დავგასამარებს უფრო აღრე, ვიდრე ჩვენი ქვეყნის გავერანება და უბედურება. ამიტომ ჩვენ და მთელი ჩვენი ოჯახი მორჩილად ქედს გიხრით და ვთხოვთ თქვენს უდიდებულესობას, უბოძოთ ჩვენს შვილს თავისუფლება, — გასცვალოთ იგი თქვენის უდიდებულესობის რამდენიმე ოფიცერზე, რომლებიც თავიანთი ადგილით და ჩინით ჩვენი შვილის თანაბარი არიან, რათა ჩვენს მოხუცებულობას შვილის ნუგეში არ მოაკლდეს“. 204)

ათენის მონასტრის ბერმა ბაგრატ სოლოლაშვილმა ეს ბარათი სტოკჰოლმს წაიღო. უფლისწულმა ალექსანდრემ შემდგომში მამას შეატყობინა: მაცნობეს კაროლის უკაზი — კოროლი თანახმაა გამცვალოს ოც კაპიტანზე, ოც პორუჩიკზე და ოც პრაპორშჩიკზეო. 205)

მაგრამ როგორც კი საქმე გაცვლაზე მიდგა, შვედებმა უარი თქვეს ქართველი უფლისწულის განთავისუფლებაზე.

VI

თავდაპირილს, ენერგიულს, მუდამ საქმეებში გართულს, დაუცხრომელ არჩილს იცნობდნენ ყველგან, დედაქალაქის ყველა უმაღლეს სახელმწიფო და სასულიერო-საეკლესიო დაწესებულებაში. არჩილის ფაქტიურ გამგებლობაში გადავიდა მოსკოვის ერთ-ერთი დიდი საგუშაგო — დონის მონასტერი, სადაც დაცული იყო უდიდესი განძი — დონის ღვთისმშობლის ხატი. ეს ხატი თან ჰქონდა ლაშქრობაში დიმიტრი დონსკოის კულიკოვის ველზე ბრძოლის დროს. აქედან უკვე ცხადია მისი დიდი ისტორიულ-არქეოლო-

გიური მნიშვნელობა. შესაძლებელია ვიფიქროთ, რომ პირადად პეტრემ გასცა განკარგულება გადასულიყო მონასტერი არჩილის არაოფიციალურ გამგებლობაში, რათა ფართო გამოსავალი ეპოვა არჩილის რელიგიურ გრძნობებს, რომლებიც ესოდენ გაამწვავა და გაამახვილა არჩილის თავზე დატრიალებულმა ოჯახურმა უბედურებამ; 1705 წელს არჩილის თხოვნით, მონასტრის მოძღვრად დაინიშნა მისი ოჯახის უერთგულესი ადამიანი—არქიმანდრიტი ლავრენტი, რომელმაც იმთავითვე გაიზიარა თავისი ხელმწიფის ყველა ჭირვარამი.²⁰⁶)

მანამდე, ვიდრე ეს მოხდებოდა, მონასტრის ტერიტორიაზე დამთავრდა დიდი ტაძრის მშენებლობა. ტაძარს საფუძველი ჩაეყარა ჯერ კიდევ 1684 წელს, პეტრე პირველის დის—ცარევნა ეკატერინე ალექსის ასულის აღთქმის თანახმად. ომმა შეაფერხა ახალი ტაძრის მშენებლობა. 1686 წელს, მოსკოვში თავის პირველი ჩასვლისას, არჩილმა არქიმანდრიტ ლავრენტისთან ერთად ინახულა ახალი მშენებლობა. „კამენი პრიკაზმა“ (დიდ მშენებლობათა მეთვალყურე და საკონტროლო უმაღლესი დაწესებულება), რომლის უწყებშიაც იმყოფებოდა მოსკოვის ყველა დიდი ნაგებობა, შეაჩერა დონის ახალი ტაძრის მშენებლობა ვ. გოლიცინის მიერ დაწყებული ყირიმის ლაშქრობის გამო.²⁰⁷)

ტაძარს თავის დაშენება აკლდა. მის გვერდით დონის ძველი ტაძარი, რომელიც იქვე იდგა, მიწაში იყო ჩაფლული, მონასტრის ძელებიანი გალავანი თავისი კოშკებითა და სათოფურებით საცოდავად გამოიყურებოდა. ახლა კი, როცა ტაძრის შენობა მთლიანად აღმართული იყო და მისი ხუთი გუმბათი მთელს იმ მიდამოს ამყარდ შორს გასცქეროდა, ხის გალავანი კიდევ უფრო საცოდავად მოჩანდა.

ლავრენტისა და არჩილს, როგორც ეს ადრე იყო გადაწყვეტილი, უმოკლეს ვადაში მონასტერი უნდა შემოესარტყლათ ქვიტკირის კედლითა და კოშკებით. გალავანი უნდა აეგოთ ისეთი, როგორიც ნავოდევიჩი მონასტრისა, რომელიც იმ დროს ყველაზე მდიდარ მონასტრად ითვლებოდა მოსკოვში. ლავრენტიმ და არჩილმა დაიწყეს შენობა გალავნისა, რომლის სიმაღლე 4 საეცნს უდრიდა, ხოლო სისქე — 4 არშინს.

ქვიტკირის გალავნის მშენებლობა იმხანად მოსკოვში ჯერ კიდევ ახალი და მეტად ძნელი საქმე იყო. მოსკოვი ჯერ კიდევ ხის ქალაქად რჩებოდა. თვით ქუჩებიც კი ძელებით იყო ნაგები. მე-17 საუკუნის დამდეგს მოსკოვს უკვე მსოფლიო სახელი ჰქონდა მოხვე-

ჭილი, მაგრამ იქ ისევ ფიცრული შენობები სჭარბობდნენ. კრემლისა და კიტაი გოროდის ბრწყინვალე ქვის შენობებთან ერთად, მოსკოვში ჩასულ უცხოელს ყოველ ნაბიჯზე თვალში ხვდებოდა ჯარველიანი შენობები. ხანძარი უწყალოდ ნთქავდა მათ. ამ დროს მოსკოვში მწვავედ იგრძნობოდა ხელოსნებისა და მუშა-ხელის სიმცირე, ოსტატებს უხმობდნენ ქვეყნის ყველა კუთხიდან. ყველა ის, ვინაც კალატოზობა იცოდა, საგანგებო აღრიცხვაზე იყო აყვანილი.

ასეთ ვითარებაში ადვილი როდი იყო ლავრენტისათვის თავი გაერთმია დიდი სამონასტრო მშენებლობისათვის, მაგრამ მან მაინც ექვსი წლის განმავლობაში შესძლო დაემთავრებია ძირითადი სამუშაოები. 1711 წელს სათოფურებიანი და თეთრქონეზურებიანი სქელი წითელი კედელი გარს შემოერტყა მონასტრის ტერიტორიას. ოთხკუთხოვანი გალავნის კუთხეებში აღიმართნენ უზარმაზარი მრგვალი კოშკები, გადახურული თაღებით.

მონასტერმა მიიღო პირველხარისხოვანი სამხედრო ციხე-სიმაგრის პრისხანე და ზვიადი შესახედაობა. გეგმით იგი ასეთივე უნდა ყოფილიყო, რადგან მას ევალეზობდა მოსკოვის დაცვა აღმოსავლეთით და სამხრეთით დაძრულ მტერთა შემოსევისაგან.

ამ მონასტრის აღმართვა სწორედ ამ ადგილას სამხედრო საჭიროებით იყო ნაკარანხები.

ახლა იშვიათად თუ ვინმემ იცის ამ დიდი მონასტრის გალავნის მშენებელთა სახელები, რადგან არსად არ არის აღბეჭდილი მათი ვინაობა.

მონასტრის მხოლოდ ძუნწ მატთანეში არის გაკვრივით მოხსენიებული, რომ გალავანი შენდებოდა მოძღვრის ლავრენტის დროს, რომ მონასტრის მშენებლობისათვის დიდ გულმოდგინეობას იჩენდა არჩილი, მეფე იმერეთისაო.

ლავრენტი დონის მონასტრის ყველაზე დიდი მოძღვარი-მშენებელი იყო. არც მანამდე და არც მის შემდეგ მონასტრისათვის არავის იმდენი არ გაუკეთებია, რაც ლავრენტიმ გააკეთა. არჩილი და მთელი მისი ოჯახი, განსაკუთრებით მეფის ასული დარეჯანი, უშუალო მონაწილე იყვნენ ყველა სამონასტრო საქმისა, რომელთაც სათავეში უდგა არჩილის მუდამ მჩქეფარე ენერგიით შთაგონებული და გამხნეებული ლავრენტი.

დონის მონასტერი ხდებოდა იმ ქართველთა რელიგიურ ცენტრად, რომლებმაც მოსკოვში თავისი მეორე სამშობლო ჰპოვეს.

მოსკოვის ქართული კოლონია, რომელიც ერეკლეს (ნიკოლოზ დავითის ძის) დროს ჩაისახა, არჩილის დროს შესამჩნევად გაიზარ-

და. არჩილთან ერთად მოსკოვში ჩავიდნენ და საბოლოოდ დამკვიდრდნენ თავადები — ამბრასაძე (რომელიც შემდგომში აბრასანცევად იქცა), ხერხეულიძე (შემდგომში ხერხეულიძევი), სოლოდაშვილი (სოლოგოვი), დადიანი (დადიანოვი), ქვარიანი, ჯაფარიძე, საყვარელიძე, ბეჟანიშვილი, ალადაშვილი და ბევრი სხვა. ოცზე ან ნაკლები დიდი ქართული გვარი შეადგენდა XVII საუკუნის მოსკოვში ქართველთა კოლონიას. ამას უნდა მიემატოს კიდევ დაბალი წარმოშობის ასორმოცდაათი ქართული გვარი, უმთავრესად ჯმა გლეხები და სამღვდლო პირები, რომლებიც მოსკოვში გამგზავრებულ თავიანთ ბატონებს ახლდნენ. მათ სახელებს და გვარებს, ზშირად მეტისმეტად დამახინჯებული სახით, გვხვდებით სხვადასხვა რუსულ დოკუმენტებში — საეკლესიო, სასამართლო, საბატონო და სახელმწიფო საბუთებში.

არჩილის ცხოვრების უკანასკნელი წლები თავისი ტრაგიზმით აღემატებოდა წინა წლებს. ეს წლები მის ცხოვრებაში აღიბეჭდა მუდმივი შფოთით და მოუსვენრობით ალექსანდრეს გამო, რომელიც უკვე ათ წელიწადს შვედთა მძიმე ტყვეობაში იტანჯებოდა.

ალექსანდრესთან ერთად შვეციაში ტყვედ იმყოფებოდნენ: ბავშვობიდანვე პეტრეს ოთახის მსახური — ავტონომ მიხეილის ძე გოლოვინი; პეტრეს სამხედრო თამაშობის თანამონაწილე და შემდეგშიაც პეტრეს თანამებრძოლი ადამ ადამის ძე ვეიდე; პეტრეს ძალიან საყვარელი ადამიანი, მისი მოადგილე ნოვგოროდში, ივანე იურის ძე ტრუბეცკოი; პეტრეს ეპოქის ერთ-ერთი უგანათლებლესი ადამიანი თავადი იაკობ თედორეს ძე დოლოგორუკი. დოლოგორუკი იმთავითვე მიემხრო პეტრეს და მაშინვე დაინიშნა პეტრეს მიერ მოსკოვის პრიკაზის მოსამართლედ. ალექსანდრესთან ერთად შვედთა მძიმე, აუტანელ ტყვეობაში იტანჯებოდა ერთ-ერთი პირველი ევროპულად განსწავლული რუსი დიპლომატი—თავადი ანდრეი იაკობის ძე ხილკოვი. ომმა ხილკოვს შვეციაში მოუსწრო. კარლოსმა ბრძანა დაუყოვნებლივ დაეპატიმრებინათ ხილკოვი, ხოლო მისი ქონებისათვის კონფისკაცია ეყოთ.

პეტრეს არ შეეძლო შეემსუბუქებია ამ ადამიანთა მდგომარეობა ტყვეობაში. კარლოსი ჯიუტი და უხიაგი იყო. მას თავი ზვიადად ეჭირა და რუსები სძულდა. „უმჯობესია თურქთან ტყვეობა, ვიდრე შვედთანო, — სწერდა თავადი ხილკოვი, — აქ რუსებს არად აგდებენ, ჰქირდავენ და უსირცხვილოდ დასცინიან. გენერალმა გალერმა შარშან სცადა ტყვეობიდან გაქცევა, სარკმელთან მას ძირს დასაშვები ზეწარი უნახეს. მისთვის მზად იყო ცხენები, მუშკეტები,

მაგრამ შვედებმა ეს საქმე არ გამოიძიეს და ყური მოიყრუესო, ჩვენებს ასე როდი ეპყრობიან“.²⁰⁸)

1706 წელს ალექსანდრე იწერებოდა, — ტყვეობაში საარსებო პურიც არა მაქვსო, ყელამდე ვალით სავსეს შიშშილით სიკვდილი მომელისო. მართლაც, ალექსანდრე დიდის გაჭირვებით შოულობდა საარსებო სახსარს, მას უნდა შეენახა არა მარტო თავის თავი, არამედ მთელი პირადი ამაღა, რომელზედაც ალექსანდრე განუწყვეტილ ზრუნავდა.²⁰⁹)

შვეციის რეზიდენტი ტომას კნიპერი, რომელიც იმხანად მოსკოვში იმყოფებოდა, ცდილობდა დაეტყუებინა არჩილისათვის ფული; მოუთხრობდა რა ალექსანდრეს ტყვეობის ამბებს, იგი ერთიორად აზვიადებდა იმ ვალს, რომელიც ალექსანდრე ჰქონდა ალექსანდრეს. კანცლერ თედორე გოლოვინისადმი მიწერილ ბარათში არჩილი ჩიოდა:

„ტომას კნიპერი მუდამდღე მომაგონებს შვილის ვალს და ფულსა მტყუებს იმ მუქარით, რომ სხვაგვარად შენს შვილს დიდხანს დაავგიანდება ტყვეობაშიო“.²¹⁰)

ათ წელიწადს მომქანცველი ლოდინით ელოდა მეფე არჩილი თავისი შვილის ალექსანდრეს დახსნას ტყვეობიდან. შვედებთან ომს თითქოს ბოლო არ უჩანდა. ცნობები ტყვეებისაგან ძუნწად და იშვიათად მოდიოდა. ალექსანდრეც ყოველთვის როდი ღებულობდა მოსკოვიდან გაგზავნილ ბარათებს. მისი ჯანმრთელობა შეირყა. ჩრდილოეთში ხანგრძლივმა ყოფნამ, ცუდმა კვებამ, მუდმივმა ტანჯვამ სულით და ხორციით დაასუსტეს ალექსანდრე.

პოლტავის ბრწყინვალე გამარჯვებამ მოახლოებული განთავისუფლების იმედით გაუნათა გული მამასა და შვილს, მუდმივი სულიერი შფოთით ღონემიხდილი მეფე არჩილი კვლავ გამოცოცხლდა.

დონის მონასტრის ღიდ ტაძარში არქიმანდრიტმა ლავრენტიმ საღვთსაწაულო პარაკლისი გადაიხადა. პარაკლისის დაესწრნენ მეფე არჩილი, ღედოფალი ქეთევანი, მეფის ასული დარეჯანი, თავადები: დადიანი, დავითაშვილი, თურქესტანიშვილი, ამბრასიძე, ქვარიანი, არჩილ მეფისა და ღედოფალ ქეთევანის სხვა ახლობელი ადამიანები და სტოლნიკები.

შვედებზე პეტრეს ძლევამოსილი გამარჯვების გამო არჩილმა

რუსულ ენაზე დაწერა ლექსი და გაუგზავნა იგი თავად ალექსანდრე დანიელის ძე მენშიკოვს²¹¹) შემდეგი ბარათით:

„უბრწყინვალესო თავადო, თავიდანვე ჩემო მწყალობელო მეგობარო! არ შემიძლია ჩემი თანამდებობის გამო თქვენი თავადური ბრწყინვალეობისათვის არ გამეცხადებია ჩემი დამწუხრებული გულის უსაზღვრო სიხარული იმ სახელოვანი ვიქტორიის (გამარჯვების) გამო, რომელიც გამარჯვების მომნიჭებელმა ღმერთმა თქვენს უმამაცეს მონარქს, ბედნიერი იარაღის და უერთგულეს მსახურთა გაქცაყური გულის მეოხებით, შვეციის დიდ ღომაზე და მის გულზე დადო ლაშქარზე მოაპოვებინა, თქვენი სახელის სამარადისო სადიდებლად და მწუხარებისაგან ჩვენი გულის სანუგეშებლად.

Убо сею неслыханною викториєю
Вашу княжескую светлость
Прерадостно от сердца поздравляю.
Да благославит всевышний Бог
Царского величества оружие
Всеконечно неприятеля искоренить
И неправедного пленителя праведно пленить.
А понеже сими малыми строками
Вашей княжей светлости поздравить
Я недоволен, сего ради желаю от сердца
Видеть ваши желательные мне особы
Во армии самоприбытно, истинно вельми желаю.
И прошу царского величества на сие и позволения;
А вашу светлость о доношении
Всегда ваш в услугах сердечный Арчилъ.

მაღე მოსკოვში მეფე პეტრემ მიიღო იაკობ თედორეს ძე დოლოგორუკის ბარათი. იგი ტყვეობიდან იწერებოდა:

„ახლა უფრო მკაცრად გვეპყრობიან, ალბათ იმიტომ, რომ გვიჩვენონ, რომ მხნეობა არ დაუკარგავთ. უკვე ნახევარი წელიწადია ეკლესიაში არ ვყოფილვარ. აქაურები უზომოდ დამწუხრებულნი არიან პოლტავასთან დამარცხების გამო. შვედებს ეგონათ, რომ მოსკოვში ქვა ქვაზე არ დარჩებოდა. როცა მათი დამარცხების ამბავი მოვიდა, არავის არ სჯეროდა. თავს მოვიჭრით, თუ ეს ტყუილი არ იქნებაო,—ამბობდნენ. იგრძნობა საერთო მიღრეკილება დავებისაკენ, განსაკუთრებით იმის გამო, რომ მრავალი დიდი გვარის ოჯახის-შვილები რუსთა ტყვეობაში იმყოფებიან. საქმეს მხოლოდ მეფე აბრკოლებს. ამბობენ, მეფე უკანასკნელ კაცს გასწირავს, რუსებს არ შეურიგდება, ვიდრე ყველაფერს არ დაიბრუნებსო.“²¹²)

კარლოს მეთორმეტე ამ დროს შვეციაში როდი იმყოფებოდა.

პოლტავის ბრძოლაში მძიმედ დაჭრილი კარლოსი თურქეთს გაიქცა. სენატმა სტოკჰოლმში გადაწყვიტა, დაეწყო მოლაპარაკება ტყვეთა გაცვლა-გამოცვლის თაობაზე. მოსკოვში რუსთა ტყვეობაში მყოფ გრაფ პიპერს სენატმა დაავალა, შეთანხმებოდა ამ საკითხზე რუსეთის მთავრობას.

თედორე ალექსის ძე გოლოვინმა შვედებს განუცხადა, თანახმა ვართ გადავცვალოთ ჩინი ჩინზე, ხოლო თუ თანახმარი რიცხვი არ აღმოჩნდება, ერთზე გადაიცვალოს ორი და მეტიც, ჩინის მიზეზდითო. თუ რომელიმე მხარეს ზედმეტი ტყვე აღმოაჩნდება, გამოხსნილი იქნას ფულითო.

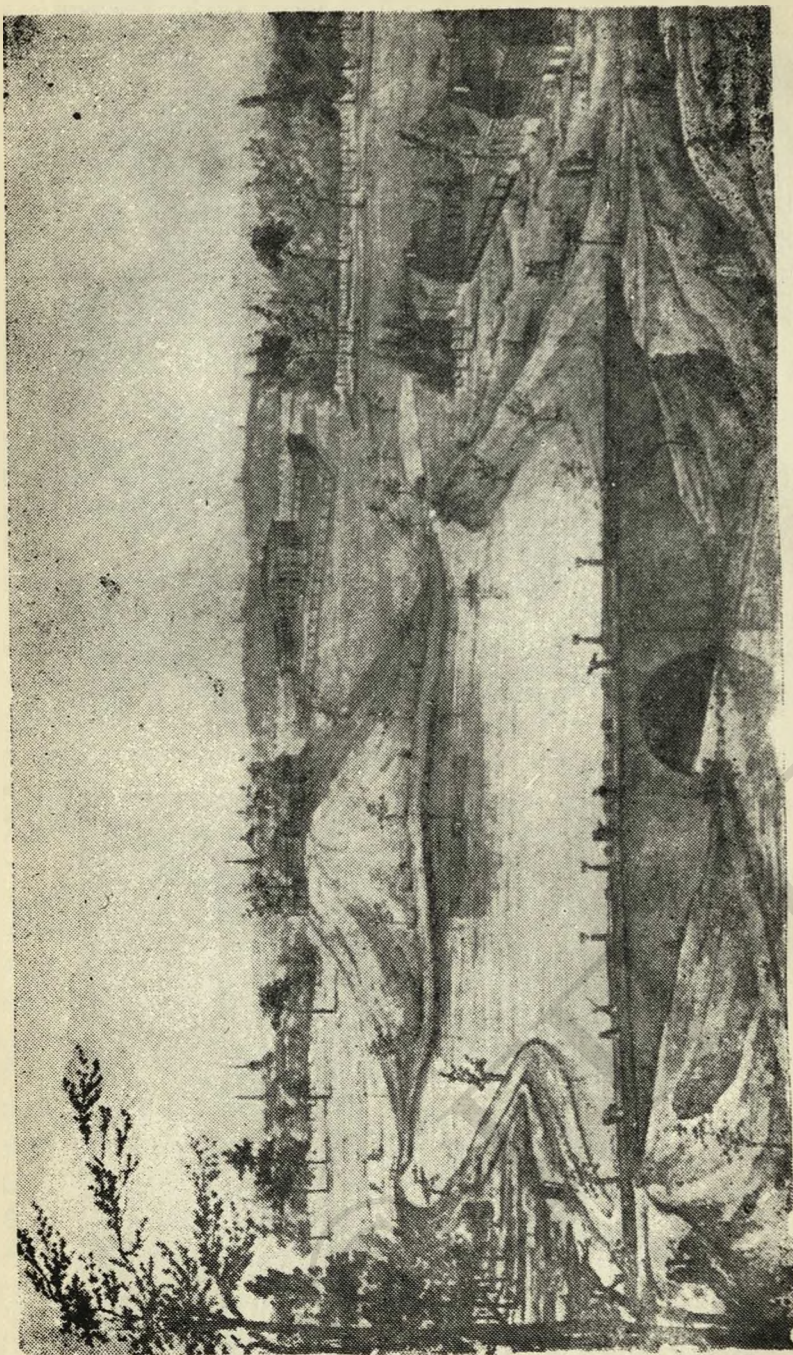
გოლოვინმა მაშინვე აუწყა არჩილს, რომ მიღწეულია შეთანხმება—ბატონიშვილი ალექსანდრე და თავადი ტრუბეცკოვი გრაფ პიპერზე გაცვალათ, ხოლო თავადი იაკობ დოლოგორუკი და ავტონომ გოლოვინი—ფელდმარშალ რენშელდზეო. ცხადია, ეს არ იყო სარტა შვედებისათვის, რომლებიც მანამდე მხოლოდ ბატონიშვილ ალექსანდრეს განთავისუფლებისათვის მოითხოვდნენ 60 ტყვე შვედი ოფიცრის განთავისუფლებას. მაგრამ პოლტავის გამარჯვების ცისკარი უფრო და უფრო ძლიერად ენთებოდა. ევროპაში უკვე საქვეყნოდ ლაპარაკობდნენ შვეციის სამხედრო ძლიერების აღსასრულზე, და შვეციის მთავრობა იძულებული გახდა, დათანხმებულიყო გოლოვინის პირობაზე.

მეფე არჩილი შეუდგა სამზადისს შვილის შესახვედრად.

მომქანცველ ლოდინში გავიდა სამი წელიწადი.

ორი წერილის პასუხად პეტრე 1710 წლის ივლისში ალექსანდრეს სწერდა: „თქვენ უზომო მწუხარებას შეუპყრისართ იმის გამო, რომ ისეთების ხელში მოხვდით, რომელთაც ვერავითარ გულკეთილობას და მეომარ ქრისტიანთათვის ჩვეულ ვერავითარ კეთილ ღონისძიებას ვერ მოვთხოვთ“. პეტრე ატყობინებდა ქართველ ბატონიშვილს, თუ როგორ მიმდინარეობდა მოლაპარაკება ტყვეთა გაცვლა-გამოცვლის შესახებ; აუწყებდა მას, რომ შვედები იძლევიან რუსეთში ტყვედ მყოფი ყოველი ჯარისკაცის გამოსასყიდად რამდენიმე ალტინს. — ჩვენ მათ მძინარე ვგონივართ,—ირონიით სწერდა პეტრე, — ფიქრობენ, ფულს დავხარბდებით, მათ არმიას გავყიდით და ჩვენი თავისათვის კი უბედურებას ვიყიდით“.

თვით პეტრეს მიერ დაწერილი ეს ბარათი ბატონიშვილს ალექსანდრეს გაეგზავნა საზღვაო ფლოტის პორჩუკის, ხომალდ „ასტაშკოვსკაიას“ მეთაურის ფალკენბერგის ხელით, პეტრეს დიპლომატიური მოსაზრებით ბარათისათვის ხელი არ მოუწერია, მაგრამ ბარათი გამსჭვალულია ალექსანდრესადმი პეტრეს ჩვეული გულთაღო-

პრესნა, აგვარელი მხატ. კადოლისა, XIX საუკუნის დამდეგი

ვეყვანეთ, მაგრამ შემხვედრი ქარის ამოვარდნის გამო რამდენიმე დღე დავყავით კუნძულებს შუა. ყოვლად მოწყალემ ჩვენ ხელსაყრელი შემთხვევა და იმდენად დიდი გამბედაობა გვიბოძა, რომ შევძელით იარაღი აგვეყარა კაპიტანისა და იმ ჯარისკაცებისათვის, რომლებიც ჩვენ მოგვაცილებდნენ. სამ ივნისს აუშვით ლუზა და ჩვენს გზას გამოვუდექით“.

ბატონიშვილ ალექსანდრეს მეგობრები ტყვეობაში—თავადი ტრუბეცკოი და ავტონომ გოლოვინი რუსეთს დაბრუნდნენ. შვილი წლის შემდეგ ისინი გადასცავენ ფელდმარშალ რენშელდზე.

თავად ხილკოვს ბატონიშვილ ალექსანდრეს ხვედრი ხედა—გარდაიცვალა ვესტეროსში ისე, რომ ვერ ელირსა სამშობლოს ნახვას.

შვედებმა მაშინვე როდი გამოგზავნეს ალექსანდრეს ნეშტი. იგი დაკრძალეს კუნძულ პიტეოსზე. შვეციის ხელისუფალნი დიდხანს და არასაკადრისად ვაჭრობდნენ. რაკი ცოცხალში ვერაფერი მიიღეს, ლამობდნენ ნეშტი მაინც გაეყიდათ დიდ ფასად.

„ვაი ჩვენ უბედურთ, ყოველი კეთილისაგან გაძარცულთ, — სწერდა არჩილი პეტრეს, — სიკვდილმა, ვითარცა მძვინვარე ნადირმა, მოგვტაცა შვილი ჩემი ალექსანდრე. ხოლო ჩვენ მწარე მოხუცებაში გვიმზადებს გზას საფლავთა შინა. ღიდ ნუგეშად მექნება, თუ გვაში ჩემი შვილისა გადმოსვენებული იქნა მოსკოვს.²¹⁶“

პეტრემ ყველაფერი გააკეთა იმისათვის, რომ იძულებულყო შვედები — გამოეგზავნათ ალექსანდრე ბატონიშვილის ნეშტი.

არჩილ მეფემაც შესწყვიტა ყოველგვარი საქმიანობა, გარდა ერთისა: იგი ყოველმხრივ ცდილობდა როგორმე გადმოესვენებინა შვილის ნეშტი.

არქიმანდრიტი ლავრენტი არ შორდებოდა თავის ხელმწიფეს. ერთი წუთითაც არ სტოვებდა მას მარტო. ურთიერთთან თათბირით მათ გადაწყვიტეს, რომ ერთადერთი ადგილი, სადაც უკანასკნელი განსვენება უნდა ეპოვა ალექსანდრეს ნეშტს, იქნებოდა დონის მონასტრის დიდი ტაძარი.

დაბლა სართული, რომლის ძლიერ თაღებზე აღმართული იყო ტაძარი ჯერ კიდევ მოუწყობელი იყო. მუშუდროება და სიცარიელე სუფევდა მის ვრცელ პალატებში. აქ საკურთხეველს ქვემოთ, ბალტიის ნაპირებიდან ღაძრული სამგლოვიარო პროცესიის (რომელსაც თან ახლდნენ არჩილ მეფის უახლოესი ადამიანები) მოლოდინში ამზადებდნენ საფლავს ალექსანდრე ბატონიშვილისათვის.

ქავისი უკანასკნელი შვილის ნეშტთან ერთად არჩილმა და-
მარბა საქართველოში დაბრუნების უკანასკნელი იმედიც.

სწორედ ერთი კვირის შემდეგ, ნოვოდევიჩის მონასტრიდან
გაღმოსვენეს ალექსანდრეს პირველი ცოლის თეოდოსია ივანე
მილოსლავსკის ასულის და ალექსანდრეს ორი უმცროსი ძმის დავი-
თისა და მამუკას ნეშტები.

ალექსანდრეს საფლავის გვერდით სამი კუბო ჩაუშვეს სამარე-
ში: თეოდოსია დაკრძალეს. მარჯვენა მხარეზე, ხოლო ალექსანდრეს
უმცროსი ძმები — მარცხენა მხარეზე.²¹⁷)

დონის ახალი მონასტრის საკურთხეველის ქვემოთ საფუძველი
ჩაეყარა XVIII საუკუნის ქართველ პოლიტიკურ და სამხედრო მო-
ღვაწეთა ყველაზე დიდს განსასვენებელს. შემდგომშიც აქ იმარბე-
ბოდნენ ბაგრატიონების სამეფო ოჯახიდან გამოსული სახელმწიფო-
ქილი მოღვაწენი. ვერსად საქართველოში, ვერც ტაძრებში და ვერც
სასაფლაოებზე ვერ ვიპოვით ბაგრატიონთა გვარიდან წარმომოხილ
სახელმწიფო მოღვაწეთა იმდენ საფლავს, რამდენსაც ჩვენ ვპოუ-
ლობთ დღეს ახალი დონის მონასტრის სასაფლაოზე. თითქოს წი-
ნასწარ სჭვრეტდა ამას არჩილი, რომელმაც ამ ნეკროპოლის და-
არსების ერთი წლის შემდეგ, აქვე მოაწყო ეკლესია. 1712 წელს
ეს ეკლესია აკურთხა რიაზანისა და მურმანის მიტროპოლიტმა სტე-
ფანემ.

მეფე არჩილი ჩქარობდა თავის მიწიერ საქმეთა დამთავრებას,
იგი გრძნობდა სიკვდილის მოახლოებას. მას რჩებოდა მხოლოდ
ერთადერთი ასული დარეჯანი. მამის მზრუნველი გულიც თავისი
ასულის მომავალი ბედით იყო შეპყრობილი. მისი მეოხებით ფიქ-
რობდა მეფე არჩილი განეგრძო თავისი გვარი. ეს იყო მისი ერთადეო-
თი სულის სალბუნი და იმედი.

საჭირო იყო არჩილს თავისი ასულისათვის მეფური წოდების
ღირსი სასიძო გამოეძებნა. ამას შესთხოვდა იგი სიკვდილის წინ
პეტრე დიდს. „სულის განტევებისას მოვმართავ თქვენს უდიდებუ-
ლესობას. ჩვენ ქვეყნად ვიბადებით შრომისათვის, ვკვდებით იმისა-
თვის, რომ მოვიპოვოთ განსვენება, „სიკვდილი კაცისათვის დასვენე-
ბაა“. სიცოცხლეში მე ბევრი რამ გადავიტანე ქრისტეს სარწმუნოე-
ბისათვის. მისთვის მე გავიმეტე არა მარტო მიწიერი ჩემი სამეფო,
ჩემი საყვარელი სამშობლო, უტკბესი ჩემი შვილები, არამედ ხშირად
ჩემი სიცოცხლე. მოწყალეო მეფევ, შენს ხელს ვაბარებ ჩემს სახლს
და ყველა იქ მყოფს. შენ გაბარებ ღატაკთ, ობოლთ და გად-
მოსვენებულთ, იყავ მათი მწე, ნუ დასტოვებთ მათ სიბერეში. მისმი-

ნე: თუ ჩემი უყურადღებობით რაიმე შეგცოდნე, მომიტევე. მაღალი
მონარქის თვალთ გადმოხედე და შეივრდომე ჩემს შემდგომ დარ-
ჩენილი ასული ჩემი. იმედი მქონდა ჩემი ვაჟების მეოხებით აღმედ-
გინა მემკვიდრეობა ჩემი გვარეულებისა, რომელიც საუკუნეთა გან-
მავლობაში მფლობელობდა ივერიას და სხვა ქვეყნებს. ღმერთმან
არ ინება ეს. მაგრამ დამიტოვა ასული, რომლის მეოხებით ჩვე-
ნი გვარი შეიძლება აღდგენილი იქნას, თუ ჩემი ქალისათვის გამო-
ნახული იქნება შესაფერი პირი, კანონიერი ქორწინებით და ურთი-
ერთ თანხმობით მასთან შესაუფლებლად. წარსულში ამ გზით ჩვე-
ნი გვარი ორჯერ იყო განახლებული. ეს წესი მიღებულია და კა-
ნონიერად ითვლება აზიისა და ევროპის ბევრ სამეფო კარზე. —
იმერეთის სამეფოს და სხვა სამფლობელო მიწებს, რომლებიც
თქვენს მაღალმონარქიულ მფარველობაში იმყოფებიან, ნუ დას-
ტოვებთ უმწედ საერო და საეკლესიო საქმეებში. მათი ბედი თქვენს
ხელშია. მათ სწადიათ თქვენს მფარველობაში ყოფნა ისევე, რო-
გორც წინათაც თქვენი უდიდებულესობის წინაპართა მფარველობა-
ში იყვნენ. დე, ბრძანოს თქვენმა უდიდებულესობამ, რომ აზნაუ-
რები და ჩვენს ენაზე მოლაპარაკე ყველა წოდების ადამიანები, რომ-
ლებიც ჩვენთან ცხოვრობდნენ მოსკოვში და ჩვენს შემდგომაც ჩე-
მი ქვეყნიდან ჩამოვლენ, მოვიდნენ და წავიდნენ წინანდებურად
დაუბრკოლებლად. დე, მოსკოვში ჩამოსულნი, მიღებული ჩვეულე-
ბისამებრ, აუცილებლად ჩვენს სახლში ცხოვრობდნენ.“²¹⁸)

არჩილი გარდაიცვალა 1713 წლის 16 აპრილს. დაკრძალული
იქნა 19 აპრილს შვილების გვერდით.²¹⁹)

VII

არჩილის მეუღლეს — ქეთევანს ეს სახელი უწოდეს ნიშნად პა-
ტივისცემისა მისი სახელოვანი დიდების — ქეთევანისადმი. რომე-
ლიც ქართულმა ეკლესიამ წმიდათა შორის ჩარიცხა. მთავარმოწა-
მე ქეთევანს აღიდებდნენ არა მარტო საქართველოში, არამედ სხვა
ქვეყნებშიც. მისი ნაწილები დაცული იყო მოსკოვსა და ნამიურში
(ბელგია).

ქეთევანის დიდება და სახელი მაშინ განასახიერებდა მთელი
საქართველოს დიდებას, — ქართველი ხალხის მაღალ ზნეობას, სუ-
ლიერ სიმტკიცეს და შეუპოვრობას, მამულის საკეთილდღეოდ სი-
ცოცხლის განწირვის მზადყოფნას.

ბედმა ინება, რომ ქეთევან წამებულის შვილის შვილის ასუ-
ლი — არჩილ მეფის მეუღლე ყოფილიყო და დაე მეფისწულის ნი-

კოლოზ დავითის შვილისა (ერეკლე პირველის), რომელიც მთავარ-მოწამის ქეთევანის შვილის შვილის ძე იყო აგრეთვე და რომელმაც შემდეგ მუსულმანობა მიიღო სწორედ იმავე ირანში, სადაც ასე წამებით დაასრულა თავისი სიცოცხლე მრავალტანჯულმა ქეთევანმა.

მოსკოვში არავის არ სჯეროდა ნიკოლოზ დავითის ძის მუსულმანობა, მაგრამ ქეთევანს მთელი არსებით სძაგდა თავისი ძმა, სამშობლოსა და სარწმუნოებისაგან განდგომილი, სთვლიდა მას ყველა იმ უბედურების მთავარ მიზეზად, რაც არჩილის ოჯახს თავს დაატყდა.

არჩილ მეფის სიკვდილის შემდეგ, ქეთევანი მთელ თავის დროს ლოცვა-ვედრებას და მუშაობას ანდომებდა, — ამზადებდა მაღალხარისხოვან მხატვრულ საეკლესიო ქსოვილებს ქართული წარწერებით. თავის ნახელოვნებს ქეთევანი უგზავნიდა ეკლესიებს. ჩვენ ღრმად დაცულ ერთ-ერთ ასეთ ქსოვილზე შეიძლება ამოვიკითხოთ ლამაზი ასომთავრულით, ჩართული ხელით ნაწერი ასეთი წარწერა:

„ღვთის-მშობელო ქალწულო მარიამ, არა თუ მოსკოვისა, ჩრდილოეთისა ქვეყნისა მფარველო, არამედ ყოვლისა სოფლის მფარველო, ყოვლის ძის შენის ღვთად თაყვანის-მცემელთა შესავედრებელო, — ნუ გვარცხვენ დღესა მას განკითხვისას მონათა შენთა: მეფეს არჩილს და დედოფალს ქეთევანს და ძეთა ჩუენთა“.²²⁰⁾

შემდგომში რუს მღვდელმსახურთ დავიწყდათ თუ ვისგან იყო შენაწირი ეს ქსოვილი, გაკვირვებით ათვალიერებდნენ ამ გაუგებარ წარწერებს და არა ერთხელ სთხოვდნენ ენათმეცოდნე სწავლულებს აეხსნათ აზრი ამ წარწერებისა და გამოერკვიათ მათი წარმოშობა.

საეკვთა, რომ ქეთევან დედოფალს თავის ნახელოვან-საეკლესიო ქსოვილები შეეწირა იმ ეკლესიებისათვის, სადაც ქართული ენა უცნობი და გაუგებარი იყო. — ქართველი მღვდლები მეტად მაღალი საეკლესიო ხარისხით მსახურობდნენ მოსკოვის ბევრ დიდ ტაძარში.²²¹⁾

ქართულ რელიქვიებს რუსეთში, განსაკუთრებით მოსკოვში ძალიან დიდად აფასებდნენ.

უფრო და უფრო ახლობელი და მშობლიური ხდებოდა მოსკოვი ქართველთათვის. თითქმის ასმა წელმა განვლო იმ უამიდან, რაც პატრიარქმა ნიკონმა ათონის ივერიის მონასტერში დაოსტატებული მხატვრები გაგზავნა იმ მიზნით, რათა მათ ივერიის ღვთისმშობლის პირი გადმოეღოთ.

1648 წლის 13 ოქტომბერს ეს ხატი მოსკოვში გადმოასვენეს. ამ დღიდან სიტყვა „ივერია“ მტკიცედ დამკვიდრდა მოსკოველთა მეტყველებაში.

1656 წელს პატრიარქმა ნიკონმა ათონის ივერიის მონასტერში მეორე ექსპედიცია გაგზავნა. მას დავალებული ჰქონდა გადაეღო ხატის ახალი პირი და თან ჩამოეტანათ მონასტრის ზუსტი გეგმა. როცა ეს დავალება შესრულებულ იქნა, პატრიარქმა ნიკონმა ვალდაიზე ააგო ივერიის ახალი მონასტერი, რომელსაც ეწოდა ივერიის მონასტერი ვალდაიზე. მოსკოვის ქართველებმა კარგად იცოდნენ ათონის ივერიის მონასტრის ზუსტი გეგმის მიხედვით აგებული ამ მონასტრის არსებობა. გვაქვს სრული საფუძველი ვიფიქროთ, რომ თეიმურაზ პირველი, ერეკლე პირველი და მეფე არჩილი ამ მონასტერში სალოცავად დადიოდნენ.

მაღე, არჩილის სიკვდილის შემდეგ, იერარქიული ხარისხი ვალდაის ივერიის მონასტრისა, რომელიც პეტრეს მიერ ახლად აგებულ ალექსანდრე ნეველის მონასტერზე იყო მიწერილი, გაუქმებულ იქნა. ქეთევან დედოფალმა და არჩილ მეფის ასულმა დარეჯანმა ეს ამბავი არქიმანდრიტ ლავრენტიანთან შეიტყვეს, და მათ გადასწყვიტეს ეზრუნათ იმისათვის, რომ ივერიის მონასტრის ხარისხი მიკუთვნებოდა დონის მონასტერს, რომელიც სამუდამოდ დაუკავშირდა საქართველოს ისტორიას, განსაკუთრებით მას შემდეგ, რაც იქ დაკრძალულ იქნენ არჩილ მეფე და მისი შვილები.

1715 წლის 2 ოქტომბერს არქიმანდრიტმა ლავრენტიმ პეტრე დიდს ჩელობიტანია-სათხოვარი მიართვა.

სათხოვარი ასე იწყებოდა:

„მეფევ თვითმპყრობელო, ყოვლად მოწყალეო ხელმწიფევ!

თქვენის — დიდის ხელმწიფის ბრძანებითა, კეთილშობილის მეფის არჩილ ვახტანგის შვილის აღთქმის თანახმად, თქვენ სამეფო სალოცავსა — ყოვლად წმიდა ღვთისმშობლის სავანეში, დონის მონასტერში დაკრძალულ არიან მეფისწულნი — ალექსანდრე, მათე და დავით არჩილის ძენი, ხოლო გარდაცვალების შემდეგ, თავათ არჩილ ვახტანგის შვილი, რომელიც მას სამარესა შინა შვილთა თანა დაიმარხა. კეთილმორწმუნე დედოფალმან ეკატერინე დავითის ასულმან და კეთილშობილმან მეფის არჩილის ასულმან დარიამ ინებეს მშობელთა საუკუნეო ხსენებისათვის წმინდა სავანე იგი უმაღლესი წოდებით იდიდებოდეს... ყოვლად მოწყალეო ხელმწიფევ, შევსთხოვ თქვენს დიდებულებას, ბრძანოთ ივერიის მონასტრის წოდება მიენიჭოს დონის მონასტერს და ღვთის მსახურად ვიყო მე — თქვენთვის მავედრებელი“.²²²⁾

არქიმანდრიტ ლავრენტის ჩელობიტნაია პეტრეს იმავე დღეს მიაბრუნეს. იმავე დღესვე—2 ოქტომბერს პეტრემ უბრძანა რიაზანი-სა და მურომის მიტროპოლიტს სტეფანეს შეესრულებია ლავრენტის თხოვნა.

ცნობილი ისტორიკოსი და მოსკოვის ჩინებული მცოდნე ი. ზაბე-ლინი გამოსთქვამს მოსაზრებას, რომ ამ საქმის ასე სწრაფად მოგვარება შეიძლებოდა მხოლოდ პეტრეს ძალიან ახლობელი ადამიანების ეკატერინე დედოფლის (ქეთევანის) და არჩილ მეფის ასულის დარაიას (დარეჯანის) განსაკუთრებული შუამდგომლობით.

არქიმანდრიტ ლავრენტის პეტრე დიდის სიგელი გადაეცა 1713 წლის 13 ოქტომბერს. ამ დღიდან დონის მონასტრის არქიმანდრიტებს, როგორც იმერეთის მეფის არჩილის საგვარეულო სამარხის მთავარ მღვდელმთმსახურთ, ნება ეძლეოდათ მღვდელმთმსახურება შეესრულებიათ ვალდაის მონასტრის ხარისხის შესაბამისად.

დონის მონასტერი თავისი წოდებით და მღვდელმთმსახურთა შესამოსელის ზემოქმედებით დიდად უახლოვდებოდა იმ ტაძრებს, სადაც საპატრიარქო მღვდელმთმსახურება იყო.

დონის მონასტერი ხდებოდა თავის მდგომარეობით ყველაზე მაღალი და დიდებული მოსკოვის მონასტრებს შორის. არქიმანდრიტი ლავრენტი იშვიათი გულმოდგინეობით იღწვოდა იმისათვის, რომ საუკეთესოდ დაეყენებია მონასტრის მეურნეობა. მან აქ ააგო ქვიტკირის ახალი სენაკები, სარდაფები, საბურავი, საყინულე, სახაბაზო, საერთო სამზარეულო და ქვიტკირის სხვა დამხმარე შენობები. დიდი ტაძრის ქვემოთ მოთავსებულ არჩილის ეკლესიასაც მან შემოაგ-ლო ცხრამეტი შესაკრავი ბრტყე თალი, მომრგვალებული სარკმლებით, რომლებშიც ჩასვა იმდროისათვის მეტად ძვირფასი „ჩერქეზული მინა“.

ყველა ამ საქმის მოწესრიგებისას არქიმანდრიტი ლავრენტი ყოველთვის ეთათბირებოდა ქეთევან დედოფალს და არჩილ მეფის ასულს დარეჯანს. მათ ერთად შეადგინეს მონასტრის კეთილმოწყობის გეგმა. ლავრენტიც, დედოფალი ქეთევანიც და მეფის ასული დარეჯანიც მონასტრის კეთილმოწყობას ახმარდნენ პირად სახსრებსა და დანაზოგს. მოსკოვში მცხოვრები ქართველებისათვის დონის მონასტერი საქართველოს განუყოფელი ნაწილი ხდებოდა. მოსკოვში ჩასული ყველა ქართველიც არჩილის ნეშტით ნაკურთხ ამ მიწას აღთქმულ მიწად სთვლიდა. აქ ჩერდებოდნენ და დიდხანს ცხოვრობდნენ საქართველოდან ჩამოსული სწავლული ბერები.

ვახტანგ მეექვსეც, ბაქარიც, ვახუშტიც, კითალიკოს ანტონ პირველიც და დედამისი—მონოზანი ელისაბედიც აქ, არჩილის ეკლესიის თალებს ქვეშ, ეძიებდნენ სულის სიმშვიდეს. სულხან ორბელიანსაც, ანუ ბერს საბას, როგორადაც ეს არის აღნიშნული საქართველოდან ლტოლვილთა ვახტანგისეულ ნუსხაში, არ შეეძლო არ სწვეოდა დონის მონასტერს და იქ მოკრძალებით თავი არ მოეხარა არჩილის ნეშტის წინაშე.

ვახტანგ VI-ის მეუღლემ — დედოფალმა რუსუდანმა აქ ხმამაღლა დაიტირა არჩილი. დედოფლის ტირილი მისმა თანამედროვე მგოსანმა ფავლენიშვილმა თავის პოემა „ვახტანგთან“ შეიტანა.²²³) აი, ფავლენიშვილის მიერ გალექსილი ეს ტირილი:

წაბრძანდა მეფის არჩილის საფლავზე დედოფალი;

თან ახლდნენ ეფისკოპოსნი, თავის ტომი და ქალია.

მივა და მიტირს გულმდუღრად, რეთ მოსდის თვალთა წყალია.

„თქვენგან არს გარდაუხადი ჩემზედა დიდი ვალია!“

საფლავი ნახა, მოიხსნა თავისი სამკაულები,

იშალა მრავლად ნაწნავი, თმანი გიშრისებრ თხულები,

ილწა მიწა ზაფრანად, ვარდი გარდექცა სრულები.

მოსთქმიდა უცხო სიტყვებსა, არვისი დარჩა თქმულები.

„რადგან თქვენც მოგცა სოფელმან სიმუხთლე, მისი წყინება,

ვისლა შერჩება, რომ მისცეს თავით ბოლომდინ ლხინება?

სამაროვნოთა ადგილთა დაგიდვით გული, ინება.

იმის უღროდ შეცვლანი ქვეყანას მოეფინება.

ოი მე, კვალად ოი მე, რის დღის შემსწრე ვარ ამისა!

არჩილ, გიორგის, ლევანის დამკარგველი ვყოფ სამისა.

ალარვინ მივის პატრონად ჩემად გულდასაამისა.

დაბნელდი, თვალო. მწუხველ ვარ დღისა და ამა ჟამისა.

ენავ, რაღად ხარ მოძრავი, ჰყოფ სამყოფელსა თქმულობით,

დადუმდი სიბრძნე-გონებით მეცნიერობის გულობით.

სასმენო შექმენ უსმენათ, ხელო, ნუ იძვრი სულობით,

სულო, შეიქენ ანაზღად გვამიდან აღმოსულობით.

ვა ჩემდა ცოცხლად ყოფასა, ნეტარძი თქვენსა მაგ დღეს და,

იხარებ სასუფველსა, ჟამსა ვერ ნახავ მოკლეს და,

გიტირებიათ ასული, რომელი შეგავს მზესა და,

პატრონო ჩემო, მო, მიძღვენ, ნუღარ გამიშვებ მე.

სადა“.

შეხვეწენ დადუმებას, ნუ მოიკლავ ნებით თავსა,
ცრემლი მათგან ნადინები გაუხმობლად არეს რწყავსა.
აჟლიც იქმნა მწვე მოაჯეთ: „აგრე ყოფა არა ხამსა,
დღეის უკან თვალი ჩემი არ დაიკლებს სისხლთა ნამსა“.

მრავალს ეცადნენ. ძლივ ექმნენ დამდუმებელ მას მცირებით,
ოხრავს საწუხრად, ახსენებს მალ-მალ ლომად და გვირობით,
„იყავ ობლისა პატრონი, გლახაკთ მოწყალე ხშირობით,
თვალუღებულად მსაჯული, უზაკვათ, ერთის პირობით.“

თქვენს უკან თქვენს სახლს კეთილი აღარა ქონდა ზომისა.
გზორდა რკულზედა სიმაგრე, იყავ მისისა ნდომისა,
დაცყარე მრუდუნებელ, ჭირისა უსაზომისა,
ჰაპაი კრულო სოფელო, არა გაქვს ხანი დგომისა!“

ამ დროს დედოფალი ქეთევანი უკვე ცოცხალი აღარ იყო. იგი
1719 წლის 16 აპრილს გარდაიცვალა. არჩილის ოჯახიდან მხოლოდ
ერთი ღარეჯანიღა რჩებოდა ცოცხალი.

არჩილ მეფის მეუღლე—ქეთევან დედოფალი დიდი პატივით
დაკრძალეს. ოც დღეზე მეტი დაავდებოდა მოსკოვიდან დონის მო-
ნასტერში მისი ნეშტის გადმოსვენებას. ამის მიზეზი იყო 1719 წლის
გაზაფხულის დიდი წყალდიდობა. მოსკვა-მდინარემ ნაპირები გადა-
ლახა და ყველა ხის ხიდი წაიღო. ერთადერთი ქვის ხიდი წყალმა
დაფარა. ღრმა მოხუცებსაც კი არ ახსოვდათ ასეთი წყალდიდობა.
ქვის ხიდი მდინარის ზედაპირზე გამოჩნდა მხოლოდ 4 მაისს. ხო-
ლო 5 მაისს ქეთევან დედოფლის ნეშტი მიასვენეს მირქმის ეკლე-
სიაში.

დედოფლის სიკვდილით გულმოკლულმა არქიმანდრიტმა ლავ-
რეტიმ ველარ შესძლო მონაწილეობა მიეღო ქეთევანის წე-
სის აგებაში. წესის აგება იკისრა მოსკოვის უმაღლესმა სამღვდე-
ლოებამ, რომელმაც ეს ცერემონია შეასრულა უცხოეთის სამღვდე-
ლოების წარმომადგენელთა და მოსკოვის ყველა მონასტრის არქი-
ელთა მონაწილეობით. ქეთევან დედოფლის წესის აგებაში მონაწი-
ლეობა მიიღეს სარსკისა და პოდოლსკის მიტროპოლიტმა ეგნატემ,
პალესტინელმა არქიელმა მიტროპოლიტმა თეზაიდელმა, მეღვკე-
ნელმა მიტროპოლიტმა გრიგორიმ, ჩუდოვის, ნოვოსპასკის, ანდრო-
ნევსკის, ბოგოიაველენსკის, პეტროვსკის, ზლატოუსის არქიმანდ-
რიტებმა და სერბიის არქიმანდრიტმა იოანიკემ.

წესის ეგების ასეთი დიდებული ზეიმურობა ამ დაკრძალვას
დიდ მნიშვნელობას ანიჭებდა. მიწას აბარებდნენ არა მარტო საქარ-
თველოს ყოფილ დედოფალს, არამედ არჩილ მეფის ერთგულ მე-
გობარს, გენერალ ფელდცეიხმეისტერ ალექსანდრეს მშობელ დე-
დას, ქართველ ქალს, რომელმაც სამშობლოს ყველაფერი მსხვერპ-
ლად მიუტანა.

დაკრძალვას ასეთი ხასიათი და მნიშვნელობა ვერ მიეცემოდა,
რომ არ ყოფილიყო პირადი ბრძანება ხელმწიფისა, პეტრე დიდი-
სა, რომელიც ამ აქტით ერთხელ კიდევ ამჟღავნებდა თავის სიყვა-
რულს ალექსანდრესადმი და ღრმა პატივისცემას არჩილისადმი.

ამ დროისათვის დარეჯანი, ანუ როგორც მას მოსკოვში უწო-
დებდნენ,—ცარევნა დარია არჩილოვნა, დაახლოებით ორმოცდაათი
წლისა იყო. მშობლების—არჩილის და ქეთევანის გარდაცვალების
შემდეგ, დარეჯანი სათავეში ჩაუდგა მოსკოვის ქართველთა საქ-
მეებს.

ეპილოგი

ი. თ. ტოკმაკოვი, რომელმაც გასული საუკუნის დამლევს მოსკოვის ახლო მდებარე სოფლის — ვსესვიატსკოეს ყველაზე სრული და ყოველმხრივი აღწერა გამოაქვეყნა, წერს:

„პეტრე დიდის ისტორიკოსებს დღემდე არ განუმარტავთ იმის მიზეზი, თუ რატომ დაიწყო ზეიმი შვეციასთან დაზავების გამო სწორედ სოფელ ვსესვიატსკოეში“.²²⁴⁾

სოფელი ვსესვიატსკოე მაშინ მეფე არჩილის ასულის დარეჯანის მამული იყო.

პეტრე გაემგზავრა მოსკოვიდან ვსესვიატსკოეში მარხილებზე დადგმული საიმპერატორო ხომალდით 1722 წლის 30 იანვარს. მასთან იყვნენ მისი თანამემცხედრე დედოფალი ეკატერინე, მისი ორი ასული, პერცოგი ჰოლმშტინელი, თავადი ვალახსკი მეუღლით, თავადი ალექსანდრე მენშიკოვი, თავადი კესარ რომოდანოვსკი, აპრაქსინი, გენერალ ფელდციხმეისტერი ბრიუსი, გენერალ მაიორი მატუშკინი, მეფისკარის დიდებულთა და უცხოელთა მრავალრიცხოვანი ამალა.

იმპერატორის ხომალდი წინ უძღოდა რუსული და უცხოური აღმებით მოკაზმულ ხომალდთა მთელს ფლოტილას. ვსესვიატსკოეში მისვლისას იმპერატორის ხომალდის გემბანიდან გასროლილ იქნა ზარბაზნის ზალპი.

პეტრე ხომალდიდან ჩამობრძანდა და არჩილის სასახლისკენ გაეშურა.

დღესასწაული შვედებზე მოპოებული გამარჯვების აღსანიშნავად უნდა დაწყებულიყო მეორე დღეს, მოსკოვში. ამ დღესასწაულს უნდა მისცემოდა საყოველთაო სახალხო ზეიმის ხასიათი. იმპერატორის მთელი ამალა, მათ შორის უცხოელნიც მოთავსებული იყვნენ მარხილებზე, რომელთაგან ზოგიერთს ცხენები ება, ხოლო ზოგიერთს — ძაღლები.

მოსკოვი ემზადებოდა სამეფო კარნავალის შესახვედრად. გზებზე, სადაც იმპერატორის ფლოტილას უნდა გაევიღა, აღრმავებდნენ გასასვლელებს, რათა ხომალდის ანძები ალაყაფებში და თალებს ჭკვეთ თავისუფლად გატარებულიყვნენ.

ვსესვიატსკოეში დაწყებული მოსკოვის ზეიმის სრული და დაწყებული აღწერილობა დასტოვებს ამ ამბების დამსწრეებმა, რომლებმაც მონაწილეობა მიიღეს ნიშტადის ზავის გამო გამართულ ზეიმში. მათ შორის ვხვდებით რუს დიდებულს ვასილი ნაშჩოკინს და უცხოელ კამერიუნკერს ბერხჰოლცს — ჰოლშტინელი პერცოგის მდივანს.²²⁵⁾ არც ნაშჩოკინი, არც ბერხჰოლცი თავიანთ დღიურებში არ იძლევიან იმის ახსნა-განმარტებას, თუ რად დასჭირდა მეფე პეტრეს მთელი ხუთი ვერსით მოშორებოდა მოსკოვს და სოფელ ვსესვიატსკოეში, მეფე არჩილის ასულის დარეჯანის მამულში, არჩილ მეფის სასახლეში დაეწყო დღესასწაული შვედებზე მოპოებული გამარჯვების გამო.

სავსებით ბუნებრივი იქნება, თუ ვიფიქრებთ, რომ ვსესვიატსკოეში ზეიმის დაწყების მიზეზი, როგორც ნაშჩოკინისა, ისე ბერხჰოლცისათვის იმდენად კანონზომიერი და თავისთავად გასაგებია იყო, რომ ისინი საჭიროდ არ სთვლიდნენ ამ ფაქტის საგანგებო, განსაკუთრებულ ახსნა-განმარტებას.

პეტრე მეფეს არ შეეძლო გვერდი აეგლო ვსესვიატსკოესთვის, არ შეეძლო განსაკუთრებული ყურადღება არ გამოეჩინა მეფე არჩილის სასახლისადმი, იმ სახლისადმი, სადაც დიასახლისობდა მეფის ასული დარეჯანი — ერთადერთი ცოცხალი წევრი იმ ოჯახისა, რომლის შვილი იყო პეტრეს ბავშვობისა და ყრმობის მეგობარი ალექსანდრე არჩილის ძე. ალექსანდრესთან ერთად პეტრემ შემოიარა მთელი ევროპა, მასთან ერთად იგი ხარბად ეწაფებოდა მეცნიერებათა და ხელოსნობათა შესწავლას; ალექსანდრესთან ერთად გაატარა მან სამი ხანგრძლივი და განსაკუთრებით ნაყოფიერი თვე ინგლისში. ალექსანდრესთან ერთად პეტრე დაბრუნდა ევროპიდან და მიანდო მას უაღრესად მნიშვნელოვანი სამხედრო საქმე — რუსული არტილერიის გარდაქმნის, მისი თითქმის ხელახლად შექმნის საქმე, ისევე, როგორც არტილერიის შექმნის საქმე, რომელიც უძლიერესი უნდა ყოფილიყო მთელს ევროპაში.

ღრმა გულისტკივილით განიცდიდა პეტრე ალექსანდრეს დაკარგვას. ზემოხსენებული ი. თ. ტოკმაკოვი, რომელიც მთელ თავის სიცოცხლეში სახელმწიფო არქივებში მუშაობდა, წერს:

„პეტრე პირველმა თავისი პირველი გენერალ ფელდციხმეისტერის უფლისწული ალექსანდრეს დატყვევებისათვის არა ერთხელ

იძია შური შვედებზე, მას არაერთხელ გამოუყვანია ტყვე შვედები, რომელთა შორის იყვნენ გენერლები და ოფიცრებიც, ხალხის წინ საჯარო შესარცხვენად. ეს ზღებოდა განსაკუთრებით მაშინ, როცა გამარჯვების შემდეგ ძლევამოსილი პეტრე ზარზეიმით შედიოდა სანკტ-პეტერბურგსა და მოსკოვში“.

პეტრეს, რომელმაც მოდრიკა შვედები და ხანგრძლივი ბრძოლის შემდეგ ფრიად ხელსაყრელ ზავზე დაიყოლია ისინი, არ შეეძლო არ გაეხსენებია ალექსანდრე. პირველი სასმისი, რომელიც ხელში აიღო პეტრემ შვედებზე მოპოებული გამარჯვების აღსანიშნავად, აიღო მეფე არჩილის სახლში.

აქ გამოჩნდა მისი ხასიათი, მთელი ბუნება პეტრესი. რომელიც არასოდეს არ ივიწყებდა თავის მეგობრებს. მტრების მიმართ უალრესად მკაცრი და დაუნდობელი პეტრე გასაოცრად გულსხმიერი და თავაზიანი იყო თანამებრძოლთა მიმართ: მას როდი რცხვენოდა სახალხოდ, საჯაროდ დაეტირებია თავისი დაკარგული მეგობრები და სრულიად შემთხვევითი არ არის, რომ პეტრეს ერთ-ერთი უსაყვარლესი ადამიანის, ფ. ი. ლეფორტის საფლავის ქვაზე წარწერა ასეთი სიტყვებით თავდებოდა: „გამვლელო, ფრთხილად გაიარე, ნუ დაადგამ ფეხს ქვასა ამას, ის მორწყულია ამა სოფლის უდიდესი ხელმწიფის ცრემლებით“. ეს სიტყვები მთლიანად შეიძლება იქნას წარწერილი ალექსანდრეს საფლავის ქვაზეც.

ი. ვ. ნაშჩოკინის და კამერ-იუნკერ ბერხჰოლცის ჩვენს დრომდე მოღწეული დღიურები მეტად ძუნწია თავისი დეტალებით. თავიანთ დღიურებში ისინი ნაკლებად მსჯელობენ, თითქმის არაფერს არ ხსნიან და არ განმარტავენ, ისინი მხოლოდ და მხოლოდ ამბების აღრიცხვას აწარმოებენ. სწორედ ეს არის მიზეზი, რომ ჩვენ ამჟამად არ შეგვიძლია აღვადგინოთ ბევრი რამ იქიდან, რაც 30 და 31 იანვარს მოხდა ვსესვიატსკოეში, მეფე არჩილის სასახლეში.

ჩვენ ვიცით მხოლოდ, რომ პეტრე ძალიან ეშურებოდა ვსესვიატსკოეში. იგი მიბრძანდა იქ სხვებზე ადრე და უმაღლეს დასტოვა ამაღლა. ეს იყო 30 იანვარს. ღამით როგორც დღიურებიდან ირკვევა, ღამე იყო წყნარი და ნათელი, ჰყინავდა. სასახლეში მისულნი წყვილწყვილად დაიყვნენ და ცეკვა გააჩაღეს. მომღზენთა შორის პეტრე არ იყო. ტოკმაკოვი აღნიშნავს, რომ „არჩილ მეფის ასული დარეჯანი, ქალი უკვე ხანში შესული, მაგრამ არც ისე მოხუცებული, ტყვეობაში დაღუპული ძმის გამო ღრმად ღამწუხრებულ, მეჯლისში მონაწილეობას არ ლებულობდაო“.

დილით ვსესვიატსკოეში მისულნი—მეფისკარის მთელი შტატი, უცხოელი მინისტრები, გვარდიის ოფიცრები, საზღვარგარეთე-

ლი სოვდაგრები (ნეგოციანტები), უნდა ვიფიქროთ ზეიმის ხასიათის მიხედვით, რამდენიმე ასეული ადამიანი, პეტრე მეფის წინააღმდეგობით არჩილის სასახლისკენ გაემართნენ. აქ მეფის ასულმა დარეჯანმა პეტრეს პატივსაცემად, შვედებზე გამარჯვების მოპოების და რუსეთისათვის ხელსაყრელი ნიშტადტის ზავის აღსანიშნავად, საზეიმო საუზმობა გამართა.

სამწუხაროდ, მათიანემ არ შემოგვინახა დოკუმენტები, რომელთა მიხედვით შეიძლებოდა აღდგენილიყო ამ მნიშვნელოვანი მოვლენის ყველა დეტალი, მაგრამ ერთი რამ უეჭველი და უდავოა: არჩილის სასახლეში დაიწყო დიდი ზეიმი, დიდი დღესასწაული მოსკოველთა, რომლებიც ამ დღეს რუსული იარაღის გამარჯვებას აღიღებდნენ.

აქ აღმართა პეტრემ პირველი სასმისი რუსეთის სიმტკიცისა და დიდებისათვის, იმ ადამიანთა პატივისა და სამარადისო ხსოვნისათვის, რომელთაც თავიანთი სიცოცხლე მსხვერპლად მიუტანეს რუსეთის დიდებას. მეფისწულის ალექსანდრეს სახელი, რა თქმა უნდა, ყველაზე უწინარეს იქნა წარმოთქმული.

პეტრე ჩვეული იყო რთული და დიდი საკითხების გადაწყვეტას ყოველგვარ ვითარებაში. ექვს გარეშეა, რომ პეტრემ 30 იანვარს, შეღამებისას, დასტოვა რა თავისი ამაღლა, მთელი ღამე დარეჯანთან საქმიან საუბარში გაატარა.

დარეჯანი პეტრეზე ათი წლით ხნეირი იყო. მთელი ცხოვრება პეტრესი, რომელიც იმ წელს, როცა ვსესვიატსკოეში ზეიმი მოეწყო, იმპერატორი გახდა, დარეჯანის თვალწინ მიმდინარეობდა. უკვე ოცდაათ წელზე მეტს სცხოვრობდა დარეჯანი მოსკოვში, ოცდაათ წელს პირადი ახლო ნაცნობობა და მეგობრობა ჰქონდა დარეჯანს პეტრესთან.

მაგრამ იმ საღამოს, ვსესვიატსკოეში, პეტრესთან საუბრის საღამოს დარეჯანი არ იყო მხოლოდ პეტრეს კეთილი, ახლობელი ადამიანი, მხოლოდ არჩილ მეფის ქალიშვილი და გენერალ ფელდციეხმეისტერის ალექსანდრეს დაა. იმავე დროს დარეჯანი იყო საქართველოს სრულუფლებიანი მინისტრი რუსეთის მთავრობასთან, თუმცა ოფიციალურად იგი ამ სახელს როდი ატარებდა. საქართველოსაგან სრული ნდობით აღჭურვილი დარეჯანი მოლაპარაკებას აწარმოებდა პეტრეს მთავრობასთან. ამის რწმუნებას დარეჯანს

აძლეოდა იმ დროს საქართველოს ტახტზე მჯდარი მეფე ვახტანგ მე-
ექვსე, არჩილის ძმისწული და დარეჯანის ბიძაშვილი.

მაგრამ არა მარტო დარეჯანს ესაუბრებოდა პეტრე ვსესვიატს-
კოეში, 1722 წლის, ე. ი. იმ წლის 30 იანვარს, როცა დაიწყო პეტ-
რეს ცნობილი ლაშქრობა ირანის წინააღმდეგ. უეჭველია, საუბარში
მონაწილეობას იღებდნენ სხვა მოსკოველი ქართველებიც, მათ შო-
რის სამეგრელოს მთავრის ლევან მეოთხის შვილი, რუსეთის სამ-
ხედრო სამსახურის კაპიტან-პორუჩიკი გიორგი დადიანი. იგი და-
რეჯანთან ერთად ჩავიდა მოსკოვს და იზრდებოდა არჩილის ოჯახში.
ის ჩინებულად ჰფლობდა როგორც რუსულ, ისე ქართულ ენას.
სწორედ გიორგის საშუალებით წარმოებდა მაშინ მიწერ-მოწერა სა-
ქართველოსთან. იმ ხანებში ვსესვიატსკოეში მუდამ ხედავდნენ აგ-
რეთვე მეფე არჩილის სტოლნიკს პეტრე ამბრასაძეს, მის ძმას მოსეს
და შვილს დიმიტრის. ვახტანგ VI-მ საგანგებოდ აღნიშნა პეტრე და
მოსე აბრასაძეების ღვაწლი საქართველოსა და რუსეთს შორის გამარ-
თულ მოლაპარაკებაში: უბოძა მათ მამული ქართლში. მოსკოვში
ყოფნისას ვსესვიატსკოეს არ სტოვებდა არც ბორის თურქესტანი-
შვილი, რომელიც ვახტანგ VI-ის ნდობით აღჭურვილი პირის როლს
ასრულებდა პეტრესთან, სპარსეთზე ლაშქრობის წელს*.

პეტრეს, რომელიც მაშინ უკვე აქტიურად ემზადებოდა საომ-
რად, უეჭველად უნდა ჰქონოდა საუბარი ქართველებთან უმთავრე-
სად ირანის წინააღმდეგ განზრახულ ლაშქრობაზე. პეტრემ, რომელ-
მაც უკვე მოათავა საქმე შვედებთან და რომელმაც უკვე შემოიმტკი-
ცა დასავლეთთან ვაჭრობისა და აღებ-მიცემობის გასაჩაღებლად
საჭირო მიწები, ახლა შეუდგა მეორე ამოცანის გადაწყვეტას — სა-
ვაჭრო-საკომერციო გზების გაკაფვას აღმოსავლეთისაკენ, თვით ინ-
დოეთამდე. უწინარეს ყოვლისა, ამისათვის საჭირო იყო კასპიის სა-
ნაპიროების ხელში ჩაგდება, ამ საქმეში, პირველყოვლისა, მას გამო-
ადგებოდნენ საქართველო და ქართველები.

ქრისტიანულ საქართველოს შესაძლებლობა ეძლეოდა ჩასჭი-

* შემონახულია პეტრე პირველის ძმისწულის ეკატერინე იოანეს ასულის —
შეკლუნბურგის პერცოვინიას საინტერესო წერილი ბორის თურქესტანიშვილი-
სადმი: „ბატონო თავადო ბორის, ნუ გიხარია, რომ მოსკოვში იმყოფები. თუ
ღმერთი ინებებს, მეც მალე ვიქნები მოსკოვში და მოვალ ვსესვიატსკოეში. მე
გაეჩერდები ცარვენასთან (დარეჯანთან,—ვ. ტ.) შენ მოგინახულებს ერთი პატი-
ცემული პირი, რომელსაც იცნობ. გწერთ ცარევნა ეკატერინა პეტერბურგიდან
1722 წლის 21 დეკემბერს.“

მადლობელი ვარ, რომ ჩემთან სასახლეში მოიღვინეთ და გამხიარულდით.“226)

დებოდა პეტრეს მისწრაფებას, თავისი ძალები შეერთებია რუსეთის
შეიარაღებული ძალებისათვის და დიდი რუსეთის დახმარებით გა-
მანადგურებელი ლახვარი ჩაეცა თავისი მრავალსაუკუნოვანი მტრი-
სათვის.

პეტრეს ლაშქრობა სპარსეთზე იმ მტკიცე მდგომარეობის პირ-
დაპირი შედეგი იყო, რომელსაც რუსეთმა მიაღწია ნიშტადტის სა-
ზავო ხელშეკრულების შემდეგ.

აი რატომ მოხდა, რომ მოსკოვის ზეიმობა დაიწყო ვსესვიატს-
კოეში, ქართველი მეფის ასულის ბრწყინვალე ნადიმზე, დაიწყო
რუსეთისა და საქართველოს სადიდებლად წარმოთქმული საღლე-
გრძელოებით.

საუზმობა ორ საათს—ღილის 7 საათიდან 9 საათამდე გაგრ-
ძელდა.

ცხრა საათზე ყველანი ხომალდებზე მოთავსდნენ, აღმართეს
ალმები, საიმპერატორო ხომალდზე დაიქუხა გამოსათხოვარმა სა-
ლუტმა. იმავე დროს ეს დაძვრის სიგნალიც იყო.

მოზეიმე პეტრემ ფლოტილია მოსკოვისაკენ ახალი გზატეცი-
ლით—პეტერბურგის ტრაქტით წარმართა.

იმ ღამეს მორთულ-მოკაზმული მოსკოვი უკვე მზად იყო ზეი-
მისათვის.

ქართულ პოლიტიკურ
და კულტურულ მოღვაწეთა
პანთეონი მოსკოვში

ქართველ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა
პანთეონი მოსკოვში

(დონის მონასტრის მირქმის ეკლესია)

მოსკოვში დაკრძალულია ქართველი ხალხის სამი დიდი კულტურული მოღვაწე: მეფე-პოეტი არჩილ II, ლექსიკოგრაფი და იგავთმწერალი სულხან საბა ორბელიანი და ცნობილი გეოგრაფი და ისტორიკოსი ვახუშტი ბაგრატიონი. ყველა ამ სამი მოღვაწის საფლავი დაკარგულია. მხოლოდ ცალკეული ცნობარების, გზისმაჩვენებლების, ქრონიკების მიხედვით ვიცით ადგილები, სადაც ისინი დაიკრძალნენ (მირქმის და ყოვლად წმინდის—Всехсвятская-ს ეკლესიები). მაგრამ თვით სამარხები საფლავის ქვებით და წარწერებით დაკარგულია. კულტურული და პოლიტიკური მნიშვნელობის თვალსაზრისით ეს დანაკარგი აუნაზღაურებელია.

ცალკე პირებმა და მეცნიერებმა თავის დროზე სცადეს დაედგინათ სულხან საბა ორბელიანის და ვახუშტის დაკრძალვის ადგილები. მეფე-პოეტი არჩილ II-ის და მისი დიდად ნიჭიერი ვაჟის, რუსეთის არმიის პირველი გენერალ-ფელდციხმეისტერის ალექსანდრე არჩილის ძის საფლავები დანამდვილებით შეიძლება დადგენილად ჩაითვალოს, თუმცა ამ საფლავთა ფიქსაცია ადგილზე ახლო მომავლის საქმეა. თავის დროზე მე დავწერე და, პოეტ-აკადემიკოსის გიორგი ლეონიძის წინადადებით, საქართველოს სახელმწიფო ლიტერატურულ მუზეუმს გადავეცი ჩანაწერები — „ქართულ სიძველეთა შესახებ მოსკოვში“, სადაც მოკლედ (50 გვერდზე) აღწერილი მქონდა მოსკოვის სამ ეკლესიაში (წმ. ნიკოლოზის ბერძნული მონასტერი, დონის მონასტერი, ვსესვიატსკოე) დამარხულ ქართველ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა დაკრძალვის ადგილები. ჩანაწერებში მოცემული იყო ამ ადგილების ისტორია და ახლანდელი მდგომარეობა.

საფლავის ქვები (ხოლო XVIII საუკუნის მეორე ნახევრიდან თუჩის ფილებიც) ზედ წარწერილი მატრიანებით ისტორიული დოკუმენტაციის ერთ-ერთ სახეობას წარმოადგენს. ამ წარწერების ენასა და სტილში, ციფრებსა და თარიღებში გამოხატულებას პოულობს არა მარტო დაკრძალულთა და დამკრძალავთა კავშირურობა, არამედ ეპოქის, ყოფის ცალკეული თვისებები, დადგენილ შეხედულებათა ნიშნები, ხოლო ზოგჯერ მთელი ხალხის ბედის ბრძანების მაუწყებელი ამბები. როგორც ყოველ ისტორიულ დოკუმენტში, საფლავის წარწერაში შეიძლება უაღრესად დიდმნიშვნელოვანი და მეცნიერული თვალსაზრისით დიდი ღირებულების მქონე აღმოჩნდეს ყოველი ცალკეული სიტყვა, ყოველი ნიშანი და მცირე ხაზიც კი, რომლებიც ყველა სხვა შემთხვევაში შეიძლება შეუმჩნეველი დარჩენილიყო. ვისახავთ რა მიზნად ფაქტობრივ-დოკუმენტური მასალის შეგროვებას ისეთ დიდ პოლიტიკურ და კულტურულ მოღვაწეთა საფლავების გეგმაშეწონილი მოძებნისათვის, როგორიც არიან სულხან საბა ორბელიანი და ვახუშტი, ჩვენ არ შეგვიძლია უგულებელვყოთ ისეთი წვრილმანებიც, როგორიც არის საფლავის ქვები ისეთი პირებისა, რომელთაც ჩვენი ხალხის წინაშე არავითარი ეროვნულ-კულტურული დამსახურება არ მიუძღვით. დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიის მხოლოდ ყველა საფლავის სრული და ზუსტი ფიქსაციის პირობებში შეიძლება პრაქტიკულად გადაწყდეს საკითხი, არსებობდა თუ არა ამ ეკლესიაში („პანთეონში“) ესა თუ ის საძიებელი საფლავი.

მხოლოდ და მხოლოდ ამ მოსაზრებამ გადამაწყვეტინა მომეცა დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიის ფარგლებში მოთავსებული ყველა ცნობილი საფლავის აღწერილობა გამოთქვებლივ.*)

• • •

დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიაში მოთავსებული საფლავები შეიძლება ჯგუფებად დაიყოს:

1. არჩილის ჯგუფი. 8 საფლავი. 1711-1740 წწ.
2. ვახტანგ VI-ის ჯგუფი. 19 საფლავი. 1741—1793 წწ.

*) ვსარგებლობ რა შემთხვევით, უღრმეს მადლობას მოვასწავებ გიორგი ნიკოლოზის ძე ნათიძეს, რომელმაც გადმომცა თავის დროზე ისტორიკოს ბორის ესაძის მიერ შეგროვილი ფოტოსურათები, რომლებიც დღემდე გამოქვეყნებული არ ყოფილა. ავტორი.

3. ქართველი მეფეების მსახური პირები. 3 საფლავი. 1730-1733 წწ.
 4. დონის მონასტრის წინამძღვარი. 3 საფლავი. 1720-1774 წწ.
 5. დადიანის ჯგუფი. 8 საფლავი. საფლავების ნაწილი მონასტრის ეზოშია. 1747-1784 წწ.
 6. ამილახვრები, 2 საფლავი. 1771-1786 წწ.
 7. იმერეთის მეფის დავით გიორგის ძის შთამომავალი. 2 საფლავი. 1832-1885 წწ. (ეკლესიის გარეთ, მონასტრის ეზოს ფარგლებში).
 8. მეფე იესეს შთამომავალი. 4 საფლავი. 1828-1853 წწ.
 9. სხვა ქართველთა საფლავები. 14, (სხვადასხვა წლები).
 10. გარეშე პირების სამარხები. 2 საფლავი, 1739-1754 წწ. სურათი № 1.
- პანთეონი მოთავსებულია დონის მონასტრის ტაძრის ქვეშ, მირქმის ეკლესიაში (ამჟამად საბჭოთა კავშირის არქიტექტურის მუზეუმი).

ეკლესია დააარსა მეფე-პოეტმა არჩილმა 1711 წელს. ფოტოსურათი გადაღებულია მირქმის ეკლესიის საკუთრებელიდან. ამრიგად, ჩვენ წინ არის პანთეონის დასავლეთ კედელი, რომელიც თავლით ორ ნაწილადაა გაყოფილი: სამხრეთ (ფოტოსურათზე—კედლის მარცხენა მხარე) და ჩრდილოეთ (კედლის მარჯვენა მხარე) ნაწილად. პირდაპირ, დასავლეთ კედლის ცენტრში არჩილის ვაჟის, პეტრე დიდის მეგობრის და თანამოღვაწის, რუსეთის არმიის პირველი გენერალ-ფელდცეიხმეისტერის და ქართულ ენაზე რუსული ლიტერატურული ნაწარმოებების პირველი მთარგმნელის ალექსანდრეს მარმარილოს მდიდრული სარკოფაგია. ალექსანდრეს საფლავის მარჯვნივ დაკრძალულია ორი მისი ძმა მამუკა (გარდაიცვალა 1693 წ.) და დავითი (გარდაიცვალა 1688 წ.), მარცხნივ ალექსანდრეს ორი ცოლი: 1. გლიკერია ილია (ელიზბარ) დავითაშვილის ასული (გარდაიცვალა 1720 წ.) და 2. თეოდოსია, ივანე მილოსლავსკის ასული (გარდაიცვალა 1689 წ.).

ეს საფლავები (სარკოფაგები) ამჟამად უკვე აღარ არსებობს ისევე, როგორც არ არსებობს პანთეონის დანარჩენი საფლავები, რომლებიც, არქიტექტურის მუზეუმის თანამშრომელთა ცნობით, დანგრეული და აღებული იქნა დიდი სამამულო ომის დასაწყისში, ამ შენობაში თავშესაფრის მოწყობასთან დაკავშირებით.

სურათი № 2. წარწერა ალექსანდრეს სარკოფაგის მარმარილოს სახურავებზე:

- 1 1711 году 20 (2?) дне Февр. во граде
- 2 Норботическом Питео пополудни осмъ
- 3 часов счетвертию преставися царевичъ Александръ
- 4 Арчиловичъ Иверскій житія своего тридесять
- 5 осмъ лет котораго тело zde лежит

ალექსანდრე არჩილის ძის სარკოფაგიდან მარჯვნივ დაკრძალულია მისი ორი ძმა მათე (მამუკა) და დავითი, რომლებიც პირველად დაკრძალული იქნენ ნოვოდევიჩის მონასტერში, ხოლო შემდეგ გადასვენებული დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიაში.

სურათი № 3. მარცხენა მხარეზე მათეს ეპიტაფია.

- № Лето 7201
 - 2 Марта в 23 день в 7 ча
 - 3 су дня на память Преподобного
 - 4 Отца нашего Никона и учеников его
 - 5 Представися раб божий Царевичъ Матфий
 - 6 сын благочестивого царя Арчила
 - 7 Вахтанговича Имеретинской земли
8. (მერვე სტრიქონი იატაკის ქვეშაა მოყოლილი)
- სურათი № 3. (მარჯვენა მხარეს) დავითის ეპიტაფია.

- 1 Лета 7196 го
 - 2 Октобрия в 24 день в 4 ча
 - 3 су пощи представися раб божий
 - 4 меретинского царя Арчила
 - 5 Вахтангиевича сын его царевич
 - 6 Давид Арчилович а от рождения
 - 7 поживе 7 лет и 9 месяцев и 9 дней
8. (მერვე სტრიქონი იატაკის ქვეშაა მოყოლილი).

ალექსანდრე არჩილის ძის ორი ცოლის თეოდოსია ივანე მილოსლავსკის ასულის და გლიკერია ილია (ელიზბარ) დავითაშვილის ასულის საფლავის ქვების წარწერა.

სურ. № 4. გლიკერია ილიას ასულის ეპიტაფია

- 1 Лета от сотворения 7228
- 2 а от рожества Христова 1720
- 3 году месяца июля в 28 день
- 4 представися раба божия Гене
- 5 рала фелцейхт Мейте
- 6 ра Имеретинского царевича Але

- 7 ксандра Арчиловича жена его
- 8 княгиня Гликерия Ильинична
- 9 и погребена на сем месте
- 10 а жития ее в сем мире 58 лет

ალექსანდრეს პირველი ცოლის თეოდოსია მილოსლავსკის ასულის (რომელიც პირველად დაკრძალული იყო ნოვოდევიჩის მონასტერში, გარდაიცვალა 1689 წ.) საფლავის ქვის წარწერა არა ჩანს.

პირდაპირ ალექსანდრეს სარკოფაგის წინ (იხ. სურათი № 1) მეორე რიგში მოჩანს მარმარილოს ფილა. ამჟამად მირქმის ეკლესიის იატაკზე ამ ფილის არაერთი კვალი არა ჩანს.

გარაუდით, ეს არის ადგილი, სადაც დაკრძალული იყო მეფე პოეტი არჩილი (გარდაიცვალა 1713 წ. 16 აპრილს). აქ არჩილის საფლავის გვერდით დაკრძალული უნდა იყვნენ არჩილის ოჯახის დანარჩენი წევრები: არჩილის მეუღლე ქეთევანი, რომელიც ერეკლე I-ის და იყო, და არჩილის ასული დარეჯანი. დონის მონასტრის მათიანეში ნათქვამია, რომ დარეჯანი დაკრძალულია მამამისის და დედის სამარხებთან («погребена при гробах отца своего и матери»)

დარეჯანის გარდაცვალებით არსებობა შეწყვიტა არჩილის-შთამომავლობამ. მირქმის ეკლესია, სადაც მოთავსებულია არჩილის მიერ დაარსებული პანთეონი, გადადის მეფე-პოეტის და სწავლულ-მეცნიერის ვახტანგ VI-ის (დაკრძალულია ასტრახანში) ხელში.

ფოტოსურათზე № 1 ჩრდილოეთ კედელთან (მარჯვნივ) კარგად ჩანს მძიმე საფლავის ქვა, რომლის ქვეშ განისვენებს ვახტანგ VI-ის შვილი ბაქარი. რომელმაც მოსკოვში განაგრძო არჩილის მიერ დაწყებული ქართული წიგნების ბეჭდვა. საფლავის ქვის მარჯვენა გვერდით მხარეზე, რომელიც საბრძოლო აღმების და ზარბაზნების გამოსახულებითაა შემკული, მოთავსებულია სავსებით ოფიციალური ხასიათის ეპიტაფია.

სურათი № 5. ბაქარის ეპიტაფია:

- 1 Ея освященно
- 2 го величества Всепресветлейшей де
- 3 ржавнейшей Всемиловитвейшей Великой
- 4 государыни Императрицы Елисаветы Петровны
- 5 Самодержицы Всероссийской
- 6 артиллерии генерел лейтенант и обонх Российских орденов

- 7 кавалер грузинской царевич Бакар Вахтангович родил
- 8 ся 1700 году апреля 7 дня представися 1750 году
- 9 февраля 1 дня и положен на сем
- 10 месте под сим знаком

მეორე რიგში (იხ. სურათი № 1) ბაქარის სარკოფაგის გვერდით, უშუალოდ ჩრდილოეთ კედელთან მოჩანს კიდევ ერთი საფლავის ქვა. მის ქვეშ განისვენებს ბაქარის დედა, ვახტანგ VI-ის მეუღლე რუსუდანი. დონის მონასტრის მატეანეში ნათქვამია: „1741 წლის იანვრის 13 დღესა უფლის მიტყმის ეკლესიაში მარცხენა მხარეზე (ე. ი. ჩრდილოეთის მხარეზე) დაკრძალულია ქართველი დედოფალი რუსუდანი“

მოპირდაპირე სამხრეთ მხარეზე მოთავსებული საფლავის ქვის ქვეშ დაკრძალულია ქართველი არქიმანდრიტი ლავრენტი, დონის მონასტრის წინამძღვარი, რომელიც გარდაიცვალა 1720 წლის 20 მაისს და დაკრძალულია იმავე წლის 21 მაისს.

თუჩის ფილები ეპიტაფიებით მიტყმის ეკლესიის საკუთრებეველში

მიტყმის ეკლესიის იატაკზე დაგებული ამ ორი სხმული თუჩის ფილიდან პირველი (დიდი) ეკუთვნის ლეონ ბაქარის ძის მეუღლეს — ციმბირელი თავადის იაკობის ასულს ალექსანდრას (გარდაიცვალა 1793 წ.); მეორე (მცირე) ფილი — მის შვილიშვილს, რომელსაც მხოლოდ ერთი ღლე უცოცხლობა. ფილები დადგმულია 1800 წელს; ჩანან ფოტოსურათის № 1 მარცხენა მხარეზე.

სურ. № 6. მარია ლეონის ასულის ეპიტაფია

- 1 Под сею плитою положено тело мла
- 2 денца княжны Марии Леоновны дочери
- 3 князя Леона Леоновича Грузинского
- 4 родившейся и скончавшейся в 1791
- 5 году марта в 22 день в свете
- 6 сем прожившей несколько часов
- 7 удостоившейся однакож как
- 8 святаго крещения так и миро
- 9 помазания знак сей зделан
- 10 Вышеупомянутым отцом ея
- 11 в 1800 году

სურ. № 7. ალექსანდრა იაკობის ასულის ეპიტაფია

- 1 Под сей плитою положено тело
- 2 ея светлости княгини Александры
- 3 Яковлевны грузинской урожденной
- 4 княжны Сибирской роду сибирских
- 5 царей родившейся в 1728 году

- 6 апреля в 1 день скончавшейся в
- 7 1793 году мая в 26 день в свете
- 8 сем прожившей 63 лет 3 месяца
- 9 22 дни в замужестве бывшей
- 10 за грузинским принцом
- 11 Леоном Бакаровичем роду
- 12 грузинских сей знак
- 13 аделан в память ея
- 14 светлости сыном ея князь
- 15 Леоном Леоновичем
- 16 Грузинским в 1800 году

მიტყმის ეკლესიის იატაკზე დაგებული სხმული თუჩის ფილები ქვეშ დაკრძალულია (დიდი ფილის ქვეშ) ბაქარის ვაჟი ლეონი (გარდაიცვალა 1763 წელს), პატარა ფილის ქვეშ — ბაქარის შვილიშვილი რვა წლის ევგრაფი. ფილები დაგებულია 1800 წელს ლეონ ლეონის ძის მიერ. სჩანს სურათის № 1 მარჯვენა მხარეზე. ლეონს ცოლად ჰყავდა თავადის ქალი — ალექსანდრა იაკობის ასული სიბირსკაია და შეეძინა მისგან რვა შვილი.

სურ. № 8. ლეონ ბაქარის ძის ეპიტაფია

- 1 Под сим знаком лежит тело его
- 2 светлости принца Леона Бакаровича
- 3 Рождения его 1728 году сентября
- 4 6 го дня В супружество вступил в 1752
- 5 году с княжной Александрой Яковлев
- 6 ной Сибирской В сладчайшем супружестве
- 7 жил 13 лет оставил после себя
- 8 вдовствующую супругу с малыми
- 9 детьми восемь человек пре
- 10 ставися 1763 году 23 июля
- 11 тезоименитсзя его 18 июня В службе
- 12 находился измайловского пол
- 13 ку дослужился секунд майора оставя по себе
- 14 вечный плач в всего его жития было
- 15 жития 35 лет 8 месяцев

სურ. № 9. ევგრაფ ლეონის ძის ეპიტაფია

- 1 Под сею плитою опочивает тело мла
- 2 денца князь Евграфа Леоновича Грузинского
- 3 родившегося в 1788 году марта 7 дня
- 4 скончавшегося в 1794 году ноября в 26
- 5 день в свете прожившего 8 лет
- 6 7месяцев и 19 дней сей знак зделан
- 7 в 1800 году огорченным отцом его
- 8 князь Леоном Леоновичем Грузинским

- 9 в память отменных дарований
- 10 разума и понятия наук драгоценного
- 11 младенца сего в бозе опочивающего

მის ქვეშ დაკრძალულია უფლისწული გიორგი გრუზინსკის
ასულ ანა — ალექსი ბორისის ძე გოლოცინის მეუღლე.

სურ. № 10. ანა იაგორის ასულის ეპიტაფია

- 1 Под сим спудом лежит зде
- 2 Сиятельнойшая княгиня Анпа
- 3 Егоровна его сиятельства гене
- 4 рала и многих орденов кавалера князя
- 5 Алексея Борисовича Голицына су-
- 6 пруга бывшая же княжна све
- 7 тлейшего царевича Георгия Гру
- 8 зинского генерала анше
- 9 фа и разных орденов кавале
- 10 ра которая княгиня родилась
- 11 1754 года мая 14 дня и престаи
- 12 лас жизнь ее в вечное блаже
- 13 нство 1779 году мая 12 дня по
- 14 сле пополудни в 1 часу выхо
- 15 де всех жития ея было
- 16 25 лет без двух дней

სურ. № 11. იაკობ იაგორის ძის ეპიტაფია

- 1 Лежит здесь колена царей
- 2 Грузинских господина гене
- 3 рала аншефа и разных орденов
- 4 кавалера царевича Георгия Грузинс
- 5 каго сын князь Яков Егорович
- 6 бывший в службе лейб гвардии
- 7 Преображенсего полку порутчи
- 8 ком рождения же его было 1751 году
- 9 мая 31 дня престаившася оной кн
- 10 язь 1768 году генваря дни лежит же
- 11 здесь с любезными сродниками возле
- 12 единородным братом и сestroю все
- 13 во же жития его было
- 14 17 годов 8 месяцев и 6 дней

სურ № 12 ვასილ იაგორის ძის ეპიტაფია

- 1 В цветущих моих летех
- 2 осекла меня лютая смерть п
- 3 о повелению господню и буди
- 4 мне по глаголу божиему земля
- 5 еси и в землю пондеши сожалеит
- 6 е о мне вси друзи и братие в...
- 7 .ом году оставляю мир сей Рожде

- 8 нием же буду от крови царей грузинск
- 9 их господина генерал-аншефа и ра
- 10 зных орденов кавалера царевича
- 11 Георгия Грузинского сын меньшей
- 12 князь Василий Егорович который р
- 13 одился 1750 года октября 21 служил
- 14 оной князь в преображенском пол
- 15 ку подпоручиком представился же 1
- 16 764 году месяца мая всех же жития
- 17 его было 14 годов и восемь месяцев
- 18 19 дней ныне же лежит зде с
- 19 любезным братом и сestroю

მის ქვეშ დაკრძალულია უფლისწული გიორგი გრუზინსკის
უმცროსი შვილი ვასილი იაგორის ძე, პრეობრაჟენსკის პოლკის პოდ-
პორუჩიკი (დაიბადა 1750 წ. გარდაიცვალა 1764 წ.).

სურ. № 13.

თუჯის მხატვრული გისოსი ბაგრატიონების გერბით. გერბი გარ-
შემორტყმულია ზარბაზნების და ყუმბარების გამოსახულებით. გი-
სოსი მიკრულია კედელზე მიჩქმის ეკლესიის სატრაპეზოს გამოსახვ-
ლელთან ჩრდილოეთის მხარეზე. ვარაუდით აქ უნდა იყოს დაკრძა-
ლული ვახუშტი ბაგრატიონი.

ძვიზ ფილემი ეპიტაფიებით მიკმის ეკლესიის
საკურთხევლის სალაროს კედელზე

გიორგი ლეონის ძის დადიანის და მეფე ქაიხოსროს ძის და-
დავითის ეპიტაფიები (სარკმელიდან მარცხნივ).

ქაიხოსრო მეფის შვილის (ვახტანგ VI-ის ძმისწულის) დავითის
ეპიტაფია, მოთავსებულია გიორგი ლეონის ძის დადიანის ეპიტაფი-
ის ზემოთ.

სურ. № 14. ქაიხოსრო მეფის შვილის დავითის ეპიტაფია

- 1 Глаголе
- 2 т царствую
- 3 щи пророк
- 4 Давыд чей
- 5 род и семе...
- 6 есмы человек (?)
- 7 Гра...ба (?) дни его я
- 8 день обратихся паки землею
- 9 и вся чрево мое опаде
- 10 острамихся красота и ло
- 11 за растуши двадцать
- 12 двулетная питаючи
- 13 стап моя обретался
- 14 в мире сын грузинского

- 15 царя Кайхосрова
- 16 от него сиротою оставлен
- 17 ростом и воспитан в вели
- 18 ком довольстве бра
- 19 та отцом его царем
- 20 грузинским Вахта
- 21 нгом четвертым от ко
- 22 торого отняла меня
- 23 лютая смерть без
- 24 временно. Я Давыд
- 25 Давыдов Соломон Панкра...(?)
- 26 тов сей есть покой... мой (?)
- 27 поселюся яко живая
- 28 1738 месяц декабря 28 дня... часу ночи

გიორგი ლეონის ძის დადიანის ეპიტაფია მოთავსებულია ქაიხოსრო მეფის შვილის დავითის ეპიტაფიის ქვემოთ.

სურ. № 15. გიორგი ლეონის ძე დადიანის ეპიტაფია

- 1 1765
- 2 году июня 12
- 3 дня в 2 часу пополудни на память
- 4 преподобных отцов наших Онупфрия вели
- 5 кого Петра Афонского преставился раб
- 6 божий генерал маеор князь Георгий
- 7 Леонтьев сын Дадиянъ который
- 8 родился от Рождества Христова в 1683
- 9 а представился в 1765 года и пожив
- 10 всех лет 82 года..... тело его под сим
- 11 блаженство

სურ. 16. ქართველი არქიმანდრიტი გრიგოლ წინამძღვრის (Цинамдзგვრისვილი) ეპიტაფია (გარდაიცვალა 1777 წელს). საფლავის ქვა შემონახული არ არის.

17 სურ. გიორგი შჩერბაცის ეპიტაფია, გარდაიცვალა 1754 წ. (წარწერა ლათინურ ენაზე).

ორი გარეშე (არა ქართული) საფლავი მირქმის ეკლესიაში წარმოადგენს გამონაკლისს პანთეონის ქართულ საფლავებს შორის.

ეს არის საფლავები: 1. სტეფანე პეტრეს ძე ნელედინსკი-მელეცისა და 2. გიორგი შჩერბაცისა (ეპიტაფიით ლათინურ ენაზე). ექვს გარეშეა, რომ ამ ორ საფლავში დაკრძალულთ ახლო ნათესაური ან სხვა რაიმე კავშირი ჰქონდათ მოსკოვის ქართული კოლონიის წარმომადგენლებთან. ნელედინსკი-მელეცკი ერთგვარად ისტორიული პიროვნებაა. 59 წლის ასაკში მას ბოიარინობა უბოძეს; ის იყო უკანასკნელი პირი, რომელმაც ეს წოდება მიიღო. დაიბადა 1666 წელს, გარდაიცვალა 1737 წ. ნელედინსკი-მელეცკის „ეპიტაფიონი“ დაწერილია ლექსად 1739 წელს.

ნიკოლოზის ბერძნული მონასტრიდან გადმოტანილი საფლავის ქვები

სურათები № 18—22

1951 წელს დონის მონასტრის ტერიტორიაზე აღმოჩენილ იქნა საფლავები, გადმოტანილი ნიკოლოზის ბერძნული მონასტრიდან (მოსკოვი).

ნიკოლოზის ბერძნული მონასტერი მდებარეობდა ნიკოლსკაის ქუჩაზე (ამჟამად 25 ოქტომბრის ქუჩა), სხვანაირად მას უწოდებდნენ монастырь «Николы Старого у Большого Кресца (Никола на хрясце», ან «Николы Большая Глава крестного целования» როდის დაარსდა ეს მონასტერი, — გამოურკვეველია. პირველად იგი მოხსენებულია 1390 წლის თარიღით. ივანე IV-მ იგი ქვემო მონასტრად გადასცა ათონის ხილდარის მონასტერს. 1666 წელს, როცა მონასტერში გადმოასვენეს ივერიის ღვთისმშობლის ხატი, მოსკოვის მეფე ალექსი მიხეილის ძემ წმ. ნიკოლოზის მონასტერი — «Никольский Большая Глава монастырь» სამუდამო მფლობელობაში დაუმკვიდრა ივერიის მონასტერს და ნება დართო მას ღვთისმსახურება შეესრულებია ბერძნულ ენაზე. ეს მონასტერი იყო მოსკოვში ჩასული ქართველი დიდკაცებისა და სასულიერო პირების თავშესაფარი, ხოლო XVII საუკუნეში იგი მოსკოვის ქართული კოლონიის რელიგიურ და კულტურულ ცენტრს წარმოადგენდა.

1946 წელს ქვედა (ნიკოლოზის სახ.) ეკლესიაში მოთავსებული იყო გარაჟი, ზედა (დიმიტრი კანტემირის მიერ 1735 წელს აგებული მიძინების ეკლესია) ეჭირათ მრავალრიცხოვან მღვდურებს.

ცნობილია რვა ქართული საფლავი წმ. ნიკოლოზის ბერძნულ ეკლესიაში:

1. მეფე ქაიხოსროს მეუღლის ეკატერინესი, გარდაიცვალა 1730 წლის 3 მაისს;

2. თავად პანკრატ ხოხონის ძე დავიდოვისა, — კახელი ბაგრატიონების ნაშიერისა, რომელიც მოსკოვში დასახლდა ერეკლე I ყოფნის წლებში. გარდაიცვალა 1724 წლის 30 იანვარს.

3. თავად პოტაპი (პაატა) ხოხონის ძე დავიდოვისა, რომელიც მოსკოვში დასახლდა იმავე ხანებში. გარდაიცვალა 1718 წლის 17 აპრილს;

4. პოტაპის მეუღლის (ბორის ლვოვის ასულის) — სოფიო დავიდოვისი, გარდაიცვალა 1733 წლის 5 თებერვალს;

5. ქართველ მიტროპოლიტის ეპიფანესი, რომელიც დასახლებულა მოსკოვში ერეკლე I ყოფნასთან დაკავშირებით. გარდაიცვალა 1668 წ.;

6. ქართველი გენერლის ფარსადან პაპუნოვისა, გარდაიცვალა 1733 წლის 16 მაისს;

7. თავად ოთარ ჩელოკაევის (ჩოლოყაშვილის). გარდაიცვალა 1742 წლის 24 თებერვალს.

8. ეკატერინე პოტაპის ასული დავიდოვისი, გარდაიცვალა 1724 წლის 10 თებერვალს. დამარხულია მამასთან (პოტაპთან) ერთად.

ამრიგად, ირკვევა, რომ ერეკლე I-ის დროს მოსკოვში დასახლებულ ქართველობას ე. ი. ქართული კოლონიის პირველ თაობას (XVII ს.) მოსკოვში ჰქონია თავისი აკლამა. ქართველთა საფლავის ქვები ნიკოლოზის მონასტერში მდიდრულად ყოფილა მოჩუქურთმებული (იხ. სურათები 18—22). დონის მონასტერში ეს საფლავის ფილები გადმოუტანიათ, მაგრამ თან არ წამოუღიათ მათი სკულპტურული მორთულობანი.

ამით ვამთავრებთ არასრულ აღწერას ქართველთა საფლავებისას დონის მონასტრის მირქმის ეკლესიაში, რომელსაც თამამად შეიძლება ეწოდოს XVII—XVIII საუკუნეებში მოსკოვში მცხოვრებ ქართველ მოღვაწეთა პანთეონი. პანთეონის ძირითადი ნაწილი თავის ფართობით იმდენივეა, რამდენიც საკუთხეველი დონის დიდი ტაძრისა. რომლის ქვეშ მოთავსებულია მირქმის ეკლესია. მაგრამ ქართველთა საფლავებს ვხვდებით საკუთრივ მირქმის ეკლესიის ფარგლებს გარეთაც — მთელი ტაძრის (რომლის ფართობი 800 კვ. მეტრს უდრის) ქვედა სართულებში, კარიბჭეების ქვეშ და მონასტრის ეზოში—დონის ძველ სასაფლაოზე. «Московский Некрополь»-ის (1907 წლის გამოცემა) ცნობებით და ი. ზაბელინის «Описание Донского монастыря»-ს (1865 წ. გამოცემა) მიხედვით, დონის მონასტრის ძველ სასაფლაოზე, დონის მცირე ტაძარში და დიდი ტაძრის ქვედა სართულებში 65-მდე ქართული საფლავი ყოფილა.

XVII საუკუნის მეორე ნახევრიდან დონის მონასტერი ხდება ყველაზე კეთილმოწყობილი მონასტერი მთელს მოსკოვში. მის სასაფლაოზე და ეკლესიაში იკრძალებოდნენ დიდად გავლენიანი და დიდგვაროვანი პირები. არჩილის საგვარეულო ეკლესია-აკლამის შემდეგ, აქ წარმოიშვა სხვა ეკლესია-აკლამები. მთელი რაგი ძეგლების ავტორები არიან თავის დროზე ცნობილი დიდოსტატები. ერთ-ერთი გოლიცინის ნეშტის ზემოთ ძველ ტაძარში აღმართულია გორდევის მიერ გაკეთებული მონუმენტი; ვოლკონსკაიას და სობაჟინას საფლავებზე დადგმულია წითელ მოედანზე აღმართული მინინის და პოჟარსკის მონუმენტის ავტორის—მოქანდაკე მარტოსის (1754—1835) მიერ გაკეთებული ძეგლი. სასაფლაოზე გვხვდება ვიტალის ნამუშევრებიც. ძველი სასაფლაო მოფენილია მუხანოვების, პროტოსოვეების, ხვოშჩინსკების, გლებოვ-ტრეშნევეების, ნარიშკინების პანიების, ვიაზემსკების, ბობრინსკების, დოლგორუკების, ტოლსტოების საფლავის ქვებით.

აქვეა რუსული მეცნიერების, ლიტერატურის და ხელოვნების მოღვაწეთა საფლავები. შეჰასვლელთან—დიდი ტაძრის ახლოს მდებარეობს ივანოვსკის ი. ი. დმიტრიევის (1760—1837) საფლავი; ტაძრის მეორე მხარეზე ისტორიკოსების ნ. ნ. (1737—1814) და დ. ნ. (1788—1850 წ.) ბანტიშ-კამენსკების საფლავები. ამათ მახლობლად დაკრძალულია რუსული რომანტიზმის ერთ-ერთი ცნობილი წარმომადგენელი პოეტი ვ. ფ. ოდოევსკი (1803—1869). ძველი ტაძრის ახლოს მარჯვნივ არის უბრალო ფილა წარწერით «Петр Яковлевич Чаадаев — кончил жизнь 1856 года 14 апреля» (პეტრე იაკობის ძე ჩაადაევი — დაასრულა ცხოვრება 1856 წლის 14 აპრილს). აქედან ორ ნაბიჯზე არის მოსკოვის უნივერსიტეტის მზრუნველის და პოეტის მ. მ. ხერსაკოვის (1733—1803) თითქმის სავსებით დანგრეული ძეგლი. მის ახლო მოთავსებულია ა. ს. პუშკინის ბიძის — პოეტ ვასილი ლევის ძე პუშკინის (1767—1830) საფლავი. ძველ სასაფლაოზე მდებარეობენ მწერალ სუმაროკოვის (1718—1777), გამოჩენილი ხეროთმოძღვრის ო. ი. ბოვის (1783—1837) საფლავები. დონის მონასტრის სასაფლაოზე დაკრძალული არიან: ისტორიკოსი ვ. ფ. კლიუჩევსკი (1841—1911), კომპოზიტორი ს. ი. ტანეევი (1856—1915), აკადემიკოსი ფ. ე. კორში (1843—1915), მხატვარი ვ. ა. სეროვი (1865—1912). უკანასკნელი „ახალი“ საფლავებიდან აღსანიშნავია რუსული ავიაციის პაპი ნ. ე. ჟუკოვსკის (1847—1921) საფლავი და მის გვერდით ა. ს. პუშკინის დის (ო. ს. პუშკინას) შთამომავლის, ბლოკადის წლებში ლენინგრადის

დამცველის ვლადიმერ ალექსანდრეს ძე სლონიმსკის (დაიღუპა 1944 წლის 3 ივლისს ლენინგრადის ბლოკადის დროს) საფლავი.

დონის მონასტრის ანსამბლი იშვიათი არქიტექტურული ძეგლია, რომელიც შეიცავს სხვადასხვა ეპოქების ხუროთმოძღვრული ოსტატობის ნიმუშების, გამოყენებითი ხელოვნების, ფერწერის და ქანდაკების უაღრესად თვალსაჩინო ნაწარმოებებს. არჩილ მეფის ასულის — დედოფალ დარეჯანის სიცოცხლეში დაწყებული სამრეკლო დონის მონასტრისა დამთავრებულ იქნა არქიტექტორ უხტომსკის (Красные ворота-ს მშენებლის) ნახაზების მიხედვით. სამრეკლოში მოთავსებული ეკლესიის სურათი ევროპული ბაროკოს სტილის მიხედვით შესრულებულია არქიტექტორ ევლაშევის (პიანტინცკაი-ზე მდებარე წმ. კლიმენტის ეკლესიის მშენებლის) მიერ. ანსამბლის უძველეს ძეგლს წარმოადგენს 1593 წელს აგებული ძველი ტაძარი — ერთგუმბათიანი პატარა ეკლესია, „უბურჯო“ ტაძრის დამახასიათებელი ნიმუში.

დიდებულია დონის დიდი ტაძარი, რომლის თაღებ ქვეშ მოთავსებულია მირქმის ეკლესია. შიგნით ტაძარი საზეიმო შთაბეჭდილებას სტოვებს. რუსული გამოყენებითი ხელოვნების შედევრია ექვს-იარუსიანი მოჩუქურთმებული კანკელი (XVII საუკუნის დასასრულის ძეგლი), იმავე ხანებში მეფის ფერმწერლების მიერ მოხატული ხატებით. ტაძრის შინაგანი მოხატულობა ეკუთვნის ა. კლავდოს ფუნჯს (არქიტექტორ ვ. ბეჟანოვის ესკიზებით).

დონის მონასტრის უბადლო ანსამბლი ჩვენთვის ძვირფასია აგრეთვე როგორც მოსკოვის სახელმწიფოსთან საქართველოს პოლიტიკური და კულტურული სიახლოვის მაუწყებელი უნიკალური ძეგლი ჯერ კიდევ მანამდე, ვიდრე საქართველო რუსეთის იმპერიის სისტემაში შევიდოდა. ამასთან უნდა აღინიშნოს ის დიდი და აუნაზღაურებელი დანაკლისი, რაც ამ ძეგლმა განიცადა. განსაკუთრებით გულისტკივილს იწვევს ის, რომ დაკარგულია ვახუშტის, არჩილის, ალექსანდრეს, დარეჯანის, ბაქარის, არქიმანდრიტ ლავრენტის საფლავის ფილები. მირქმის ეკლესიაში დარჩენილია ძალიან მცირე საფლავის ქვები და ეპიტაფიები, რომლებიც, მეტწილად, დიდ ისტორიულ ღირებულებას არ წარმოადგენენ.

შანიშნავი სურათებისათვის

ილუსტრაციები №№ 1, 7, 8, 10, 20, 22 — 25 და საფლავების ზოგიერთი ფოტოსურათი ამოღებულია ბ. ს. ესაძის შრომებიდან: «Первый генерал-фельдцейхмейстер русской артиллерии при Петре Великом паревиц императорский Александр Арчилович, СПб, 1913 г. და «Летопись Грузии» Тифлис, 1913 г. ყველა ფოტოსურათი შესრულებულია მოსკოვში 1912 წელს ს. პავლოვის მიერ. ფოტო-ტიპები №№ 1, 7, 8, 25 და «ქართული პანთეონის» ამსახველი ფოტოტიპების უმრავლესობა, რომლებიც შესრულებულია 1912 წელს იმავე ს. პავლოვის მიერ, პირველად ქვეყნდება ამ გამოცემაში.

განსაკუთრებით აღსანიშნავია XVII საუკუნის დამლევს და XVIII საუკუნეში ფრიად გავრცელებული შრომიდან — ნიკოლაი კორნელისონ ვიტზენის წიგნიდან («Noord en Oost Tartarye, Amsterdam» 1692) ამოღებული ილუსტრაციები. ამ წიგნის მეორე გამოცემა გამოვიდა 1705 წელს, მესამე — 1775 წ. ნახატებით, მხატვრული პორტრეტებით, ხელებით, ქაღალტების გეგმებით უხვად ილუსტრირებული ეს წიგნი დაწერა პოლანდიელმა მეცნიერმა და პოლიტიკურმა მოღვაწემ ნ. კ. ვიტზენმა, რომელმაც მოსკოვის სამეფოში იმყოფებოდა 1664 წელს, როგორც პოლანდიის საელჩოს წევრმა. მოსკოვში ვიტზენი გაეცნო ერეკლე I-ს, ხოლო თავისი მეორედ ჩამოსვლის დროს მეფე არჩილ II-ს. ყველაზე მეტად ვიტზენი დაუახლოვდა არჩილის ვაჟს ალექსანდრე ბატონიშვილს, როცა ეს უკანასკნელი პეტრე დიდთან ერთად პოლანდიაში იმყოფებოდა. სხელტემამ (Scheltema — Peter, de Groot, I, 133 — 134 «Rusland en de Nederlanden», 181 — 186; «Anecdotes Historiques», 103 — 106). დაწვრილებით აღწერა რუსეთის დიდი ელჩობის წევრებსა და ნ. კ. ვიტზენს შორის დამყარებული ურთიერთობა. რუსეთის დიდ ელჩობაში სხვადასხვა თანამდებობაზე მსახურობდნენ რუსული ადმინისტრაციის წარმომადგენელი — თათრები, ბაშკირები, ყალმუხები და სხვ. მათი დახმარებით ვიტზენი კრებდა ცნობებს რუსეთის სახელმწიფოში მოსახლე სხვადასხვა ტომებზე. მაგრამ ყველაზე უფრო მკვეთრი და უაღრესად შთაბეჭქდავი მასალა ვიტზენმა თავის ორტომიან შრომაში მოგვცა საქართველოს შესახებ, რომელიც მაშინ ჯერ კიდევ არ შედიოდა რუსეთის შემადგენლობაში და ნაკლებად იყო ცნობილი დასავლეთ ევროპაში. ვიტზენი გათვალისწინებული დარჩა საქართველოს კულტურით. მან პირველმა გამოაქვეყნა ჩინებულად (ალბათ, ბატონიშვილ ალექსანდრეს მიერ) შესრულებული ქართული ანბანი 17. გლ. ტატიშვილი

ნი (იხ. სურათი № 18 ამ შრომაში, არჩილ II ავტოგრაფი-ფაქსიმალე-ბარათი ვიტზენისადმი) დაბეჭდა ვრცელი ნარკვევი საქართველოზე „გეორგია ანუ იბერია“ (იხ. სურათი № 17) და მოათავსა ნიკოლოზ დავითის ძის და არჩილ ბაგრატიონების შეწყვილებული პორტრეტები. ვიტზენმა გამოქვეყნა აგრეთვე ლათინური აღუბეჭდილი პოლანდიურ-ქართული სიტყვარი (ლექსიკონი). ესოდენ ვრცელი, რაც მთავარია, ესოდენ ზუსტი, მეცნიერულად დასაბუთებული ცნობები საქართველოს შესახებ ევროპაში პირველად იქნა გამოქვეყნებული. აღვნიშნავთ რა ამ საქმეში ღვაწლს ვიტზენისას, რომელიც, თანამედროვეთა გადმოცემით, თავის სამშობლოს დიდად მოყვარული, პატიოსანი, მხიარული და გულგრილი ადამიანი ყოფილა, არ შეიძლება დუმილით გვერდი ავუაროთ არჩილის და ალექსანდრეს მიერ ვიტზენის შრომისათვის გაწეულ დიდ მუშაობას — არჩილმა და ალექსანდრემ მიაწოდეს ვიტზენს მასალები საქართველოზე, არსებითად, ისინი არიან ვიტზენის შრომის ამ ნაწილის ავტორები, რის გამოც პოლანდიურ ენაზე გამოქვეყნებული მასალები საქართველოს შესახებ ჩვენთვის განსაკუთრებულ ინტერესს შეიცავს.

ვიტზენის წიგნიდან ჩვენს შრომაში მოთავსებულია სურათები №№ 3, 5, 13, 15, 16, 17, 18, 19.

ორიოდ სიტყვაც მხატ. კადოლის (XIX საუკუნის დამლევი) ავტარებულ „პრესნია“ (სურათი № 25). ჩვენ მას ვაქვეყნებთ ს. პელოვის ფოტოტიპის (1912 წ.) მიხედვით. კადოლის სურათი ასახავს იმ დროის „პრესნიას“, როცა იგი ზღვდა მოსკოველების დასვენების და ღრისტარების ადგილი. ფ. ფ. ვიგელი მოგვითხრობს „მოსკოველებს ნაკლებად აწუხებდათ თუ რა ზღვებოდა ევროპაში. ყველანი დაინტერესებული იყვნენ მნიშვნელოვანი ამბით — ახალი სასაიერნო მიდამოების გახსნით პრესნიას გუბუბრებზე (на Пресненских прудах) ამ დროს (1806 წ.) ქართული კოლონია პრესნაზე უკვე აღარ არსებობდა. დარჩენილი იყო მხოლოდ ცალკეული სახლები, რომლებიც ქართველებს ეკუთვნოდათ.

პეტრე პირველის პორტრეტი ეკუთვნის XVII—XVIII საუკუნეების ცნობილი მხატვრის ივანე ნიკიტინის ფუნქს. პორტრეტი დაცულია ლენინგრადის სახელმწიფო რუსულ მუზეუმში. ი. ნიკიტინმა დასტოვა პეტრე I სამი პორტრეტი; ყოველი მათგანი დიდი რეალიზმით გამოირჩევა, მაშინ, როცა დასავლეთეევროპელი მხატვრები წერდნენ პეტრე პირველის იმპერატორის და მხედართმთავრის სახე-მით პარადულ პორტრეტებს, ნიკიტინმა, როგორც აღნიშნავს ისტორიკოსი მ. ბოგოსლავსკი, მოგვცა პეტრეს გამოსახულება ყოველდღიურ შრომასა და ყოფაში ისე, როგორც იგი წარმოგვიდგება მის წიგნაკებში ჩანაწერი საქმიანი შენიშვნების და სახარატო ხელოსნობის ოსტატის ანდრეი ნარტოვის ნაამბობის მიხედვით (ნარტოვი პეტრეს ასწავლიდა ხარატობას). „პორტრეტის ეს ინტერპრობა, მხატვრის მისწრაფება — გადმოგვცეს არა მარტო გარეგნული მსგავსება, არამედ პეტრეს შინაგანი ინდივიდუალობა, გამოარჩევს ნიკიტინისეულ პორტრეტს მთელი რიგი სხვა პორტრეტებისაგან“.

ფოტოტიპსტრაციები წიგნისათვის „ქართველები მოსკოვში“

- № 1 კახეთის მეფეები ალექსანდრე I, ლევანი და უფლისწული დავითი.
- № 2 რუსი მეომარი საქართველოში, ნახატი კასტელისა.
- № 3 ჩერქეზი და ნოღელი თათრები. (ნ. ვიტსენის წიგნიდან)
- № 4 ცხენბურთაობა („ჩოგანბურთი“), ნახატი კასტელისა.
- № 5 მეფეები არჩილ II და ერეკლე I (ნიკოლოზ დავითის ძე). ნ. ვიტსენის წიგნიდან.
- № 6 თეიმურაზ I-ის ელჩი ნიკიფორე (ირბახი), ნახ. კასტელისა.
- № 7 სიგელი (ბერძნულ ენაზე), საქართველოს კათოლიკოსის მიერ მეფე თეოდორე ალექსის ძისადმი გაგზავნილი 1676 წ. 4 თებერვლის თარიღით (ბ. ესაძის არქივიდან).
- № 8 უფლისწული თეიმურაზი, მეფეები — დავითი, ერეკლე I, კონსტანტინე სპარსულ ტანსაცმელში, (ბ. ესაძის არქივიდან).
- № 9 მეფე თეიმურაზი მეუღლითურთ, ნახატ. კასტელისა.
- № 10 თეიმურაზ I და მისი შვილი დავითი, (ბ. ესაძის არქივიდან).
- № 11 იმერეთის მეფე ალექსანდრე III, ნახატი კასტელისა.
- № 12 დონის მონასტერი, დეტალი გრაფიურისა „მოსკოვი“, 1707 წ.
- № 13-14 ასტარხანი 1693 წელს, ზედი ჩრდილოეთიდან და სამხრეთიდან, (ნ. ვიტსენის წიგნიდან).
- № 15 ასტარხანი 1693 წ., ნ. ვიტსენის გეგმა.
- № 16 ნიკოლა ვიტსენი.
- № 17 „გეორგია ანუ იბერია“, თავი ნ. ვიტსენის მეორე წიგნიდან „ჩრდილო-აღმოსავლეთ სათათრეთი“. (ამსტერდამი 1705 წ.).
- № 18 „ქართული ანუ გეორგიანული ანბანი“ — (Grusins a. b. c. of georgians ნ. ვიტსენის წიგნიდან).
- № 19 პეტრე პირველი, პორტრეტი მხ. ნიკიტინისა. რუსული სახ. მუზეუმი.
- № 20 არჩილ II-ის ბარათი ნ. ვიტსენისადმი, (ნ. ვიტსენის წიგნიდან).
- № 21 ალექსანდრე არჩილის ძე (XVII ს., უცნობი მხატვრისა).
- № 22 ალექსანდრე არჩილის ძე. (უცნობი მხატვრისა), სსრ კავშირის ისტორიული მუზეუმი.
- № 23 არჩილ II-ის ბარათი ა. დ. მენშეიკოვისადმი.
- № 24 ალექსანდრე არჩილის ძის ბარათი თ. ა. გოლოვინისადმი.
- № 25 ალექსანდრე არჩილის ძის ბარათი ვ. ა. დოლაგორუკისადმი.
- № 26 პრესნა, აკვარელი მხატ. კადოლის. XIX საუკუნის დამლევი.

ქველ ტერმინთა და გამოთქმათა განმარტება

აზიამი, ზოგჯერ ოზიამი, — გრძელკალთებიანი გლეხური ზედა ტანსაცმელი შინქსოვილი მაუდისაგან, ასტრახანში აზიამს უწოდებდნენ *მუდგადაკრულ შერქს*.

ალეზარდი — ცივი იარაღი, გრძელ ტარზე ჩამოცმული ცული, ჩუგლუვის ანუ ნახევარმთვარის ფორმისა. მეჩვიდმეტე საუკუნეში ალეზარდს ხმარობდნენ მხოლოდ როგორც საზეიმო-საპარადო იარაღს, რომელსაც დაკარგული ჰქონდა საომარი იარაღის მნიშვნელობა.

ამანათი — მძევლად გაგზავნილი პირი.

არგამაკი — ძვირფასი ჯიშის აღმოსავლური ცხენი.

ბოიარინი — წარჩინებული თავადაზნაურული წოდების დიდგვარი მოსკოვის სახელმწიფოში. ბოიარინის წოდებას იძლეოდნენ მეფეები.

ბუჯერი ანუ ბუტენი. — поставец, სუფრა ყუთით, თაროებით, კარადით, გამოთქმა „ხელმწიფის ბუჯერთან იდგა ბოიარინი“ ნიშნავს, რომ სუფრასთან, რომელზედაც მოჰქონდათ კერძი პირდაპირ სამზარეულოდან, იდგა ბოიარინი, რომელიც ამ სუფრიდან საკმელს მიართმევდა ხოლმე ხელმწიფეს.

წახნაგოვანი პალატა — грановитая палата, — ამ პალატას საფუძველი ჩაუყარა იტალიელმა არქიტექტორმა პეტრე ანტონიმ.

დარაგა — უმაღლესი ადმინისტრაციული პირი ირანში, ოლქის მმართველი, გუბერნატორი.

დიაკი — (წარმოებული ბერძნული „დიაკონი“-საგან) მთავრობის ორგანოების თვალსაჩინო მოღვაწე, მე-17—საუკუნის მოსკოვში პასუხისმგებელი მდივნები პრიკაზებისა, ე. ი. დაწესებულებათა, რომლებიც იმ დროს ახლანდელი სამინისტროების ფუნქციებს ასრულებდნენ.

დუმნი დიაკი — Думный дяк, — საკრებულოს მდივანი. დუმნი დიაკები არა მარტო მდივნის მოვალეობას ასრულებდნენ საკრებულოში — დუმაში, არამედ დუმის სხვა წევრებთან ერთად სარგებლობდნენ ხმის უფლებით საკითხების გადაწყვეტის დროს.

ეფიშკა, ефимок — გერმანული „მონეტის — ტალერის რუსული“ სახელწოდება.

ვოევოდა — უმაღლესი ადმინისტრაციული მოხელე მოსკოვის სახელმწიფოს ქალაქებში.

ღვალეთი — ხეობა მდინარე დიდსა და პატარა ლიხვზე. დვალეთი დასახლებული იყო ოსი ტომებით.

კამლოტი (ფრ. camelot) უხეში შალის ქოვილი.

კვერთხი — სკიპტრა, მეფის ხელისუფლების ერთ-ერთი ნიშანი, რეგალი, ატრიბუტი.

მეორე სარკმელი ივანე დიდის ან ღვთისმშობლის მიძინების ტაძრიდან, — წახნაგოვანი პალატა, სადაც უცხოელ ელჩთა მიღება ხდებოდა, თავისი სარკმლებით გაჰყურებდა ერთი მხრით მოედანს, სადაც აღმართული იყო ივანე დიდის ტაძრის სამრეკლო, ხოლო მეორე მხრით — მოედანს, სადაც აღმართული იყო ღვთისმშობლის მიძინების ტაძარი. აქედან მომდინარეობს „Дворцовые разряды“-ში საზეიმო მიღების აღწერისას რიგითი ანგარიში სარკმლების მიხედვით; „მეორე სარკმელი ივანე დიდის ტაძრიდან“ ან „მიძინების ტაძრიდან“ და ა. შ.

მოისარნი — стрельцы, — რიგითი ჯარისკაცები მოსკოვის სახელმწიფოს ლაშქარში. მოისართა ჯარი, რომელიც ევროპული ყაიდის მიხედვით მოწყობილ ჯართან ერთად არსებობდა, გააუქმა პეტრე პირველმა მე-18 საუკუნის დამლევს.

მოსკოვის „მცხოვრები“ — Московский жилец, — მაზრიდან ჩამოყვანილი აზნაური, რომელიც ვალდებული იყო ეცხოვრა მოსკოვში და საჭიროებისამებრ სამსახური გაეწია ხელმწიფისათვის მეფის კარზე; უცხოელ ელჩთა ან ხელმწიფეთა ჩამოსვლის დროს მოსკოვის „მცხოვრებთ“ ნაბრძანები ჰქონდათ მონაწილეობა მიეღოთ საზეიმო შეხვედრაში.

ოდიგატრიის ღვთისმშობელი — სახელწოდება ღვთისმშობლის ერთ-ერთი ხატისა, რომელსაც ქართველი მღვდელმსახურნი „დაუჯდომელს“ უწოდებდნენ.

ოკოლნიჩი — окольный, მეფესთან დაახლოებული პირი, ხარისხით მეორე (ზევიდან).

ონაზენი — ძველებური ზედა ტანსაცმელი გაჭრილი სახელოებით და ოთხკუთხოვანი გადასაყევი საყელოთი.

პოლიაჩი — მწერალი-გადმწერი პრიკაზში.

პოტარი — მე-17—18 საუკუნეში ასე უწოდებდნენ ახლანდელ წითელ მოედანს მოსკოვში.

პრიკაზი — приказ, მოსკოვის სახელმწიფოს უმაღლესი ცენტრალური ადმინისტრაციული ორგანო, რომელიც შეესაბამება ახლანდელ სამინისტროს.

პრისტავი — მოსკოვში პრისტავებს უწოდებდნენ აღმასრულებელი თანამდებობის პირებს, რომლებსაც ეკისრებოდათ რაიმე განსაკუთრებული მოვალეობა, მაგალითად, უცხოელი ელჩების თანხლება და გაცილება. პრისტავებს ირჩევდნენ წარჩინებულ დიდგვაროვან აზნაურთაგან.

პროტოზანი—შუბისმაგვარი იარაღი, ნამგალა მთვარის მსგავსი ბარჯით, ვერცხლის ან აბრეშუმის ფოჩით, წამოცმული ხის ტარზე.

რიტერი—უცხოელი ცხენოსანი ჯარისკაცი, რომელიც მოსკოვის ხელმწიფეთა ჯარში მსახურობდა.

სერებრიანკა—ძველებური კურჭელი.

Стретенские ворота მოსკოვში უწოდებდნენ ნიკოლსკის ალაყაფს კიტაი-გოროდის გალავანში, ამჟამად ეს ალაყაფი აღარ არსებობს.

Сорока — საზომი ერთეული სისამურის ან სხვა ცხოველთა ტყავების დას-ტების დასათვლელად, მაგ. сорок еибелей, ციფრს—40-თან საერთო არა აქვს.

სტოლნიკი—მეფისკარის მსახურთა წოდება; სტოლნიკები მეფელაუყურობდნენ მეფის სუფრას.

სტრაჰნი—მეფის მსახური, შემდგომ—სამეფისკარო ხარისხი. ერთი შეხედ-ვით თითქმის ამ არამდლ თანამდებობაზე ხშირად ინიშნებოდნენ წარჩინებული გვარის თავად-აზნაურები. სტრაჰნებად მსახურობდნენ თავადი გოლიციენები, რენკინები, შერემეტიევი და მოსთანნი.

რასოლნიკი — დიდი კურჭელი, რომელსაც ხმარობდნენ წყნაინი საგმლის ჩასახმელად.

ტერეში — შენობა, რომელიც დანიშნული იყო ქალებისათვის მოსკოვის ბოიარინთა სასახლეში.

ტავტა — აბრეშუმის თხელი ქსოვილი.

ტერდოი — მამაკაცის ერთგვარი ტანსაცმელი მოკლე სახელოებით და სარტყ-ლით წელზე.

ტისიაცი—უმალესი თანამდებობა საქორწილო ცერემონიის შეარულებ-ის დროს. ტისიაცი განაგებდა მთელ საქორწილო წესრიგს, ლოცავდა ახლად-დაქორწინებულთ, უცვლიდა მათ ბეჭდებს, ასაჩუქრებდა და ა. შ. ტისიაციებსა და ახლად დაქორწინებულებს შორის შემდგომში მყარდებოდა უახლოესი ნათე-საური ურთიერთობა.

უკაზი — ბრძანებულება, მთავრობის უმაღლესი განკარგულება.

ფერეზი—მამაკაცის გრძელკალთებიანი ტანსაცმელი, გრძელი სახელოებით, უსაყელოდ და უსარტყლოდ.

ქამზა — მსუბუქი აბრეშუმის ქსოვილი.

ყასიმოვი—ყასიმოვის სამეფო, თათართა ვასალური სამთავრო, რომელიც მოსკოვის სახელმწიფოს შემადგენლობაში შედიოდა. ოქროს ურდოდან გამოქ-ცეული უფლისწული ყასიმი შეიფარა და სამსახურში მიიღო მოსკოვის დიდმა მთავარმა—ვასილი უსინათლომ. ყასიმს და მის მხლებელ თათრებს სამფლობელოდ გადაეცათ ქალაქი გოროდეცი, მდინარე ოკაზე. შემდეგ ამ ქალაქს ყასიმოვი ეწო-და. მეჩვიდმეტე საუკუნის დამლევს ყასიმოვის სამეფომ არსებობა შეწყვიტა.

ხორომი, ხორომები,—დიდი სახლები, შენობები.

1. Посольство стольника Толочанова и дьяка Иевлева в Име-ретию в 1650—1652 гг. Документы издали и введением снабдил М. По-лиевков. Тифлис, 1926 г., 9. об. აგრეთვე П. Иоселиани — Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей магометан. Тифлис. 1849 г.

2. С. А. Белокуров. — Сношения России с Кавказом (1578—1613). М. 1889, გვ. XXI, XXII. შემდგომში Белокуров.

3. П. И. Щенлыкин. Путеводитель по Ингушнии. Владикавказ, 1929, стр. 62, 63. — არნ. ჩიქობავა ქართულ-ხუნძური წარწერა XV საუკუნისა დალისტანიდან. სსრ მეცნ. აკ. ფილოლოგიური მოამბე ტ. I, № 4, 1940.

4. ქართლის ცხოვრება დასაბამითგან მეათტრამეტე საუკუნამდის. ნაწილი მეორე ახალი მოთხრობა. 1469 წლიდან ვიდრე 1800 წლამდე. გამოცემული ჩუ-ბინოვისაგან, 1854. შემდეგში ჩუბინაშვილის „ქართლის ცხოვრება“.

5. გვიანფეოდალური საქართველოს სახელმწიფო წყობილობაზე იხ.: ივ. სტრეგულაძე. საქართველოს სახელმწიფოსა და სამართლის ისტორიისათვის. ტ. I. თბ. 1952. იხ. აგრეთვე: დ. გვრიტიშვილი ფეოდალური საქართველოს სოცია-ლური ურთიერთობის ისტორიიდან, 1955.

6. ქართული დამწერლობა აღბეჭდილია ჩეჩნეთ-ინგუშეთის ასსრ დაღეს-ტნის ასსრ და ჩრდილოეთ ოსეთის ასსრ ტერიტორიაზე აღმოჩენილ მთელ რიგ ეპიგრაფიკულ ძეგლებზე. XVIII საუკუნეში ქართველი ბერები მოსკოვში ქართული შრიფტით ბეჭდვდნენ საეკლესიო წიგნებს ოსურ ენაზე.

7. Вл. Татишвили. «Варташен» გაზეთი «Заря Востока» 1925, 24/III, № 832, მისივე «Зинобиани» გაზეთი «Заря Востока» 1925, 9/V, № 870.

8. შემონახულია დიდძალი ხელნაწერები («Повесть о царице Динаре» XVI—XVII საუკ. დასასრულისა. მ. ბროსე დაბეჭდა მეცნიერებათა აკადემიის ბიბლიოთეკაში დაცული ხელნაწერის (კატალოგი № 4) ტექსტი. იხ. М. Броссе. Сведения о грузинской царице Тамаре в древней русской литературе (Ученые записки АН по 1-му и 3-му отделениям, т. 1., вып. 4, СПб 1853., გვ. 478 — 490). იხ. აგრეთვე «Памятники старинной рус-ской литературы» вып. 1., გვ. 373. «Очерки истории СССР XV — XVII вв.» 1955, გვ. 178. Базилевич. Внешняя политика русского централизован-ного государства, вторая половина XV века. 1925. გვ. 407 — 413.

9. Посольство в Персию Григория Борисовича Васильчикова. Памятники сношения Руси с Персией. Изданы под редакцией Н. И. Веселовского. Том I. Царствование Федора Иоановича. СПб. 1890 г. გვ. 4—12. შემდგომში Веселовский.

10. ჩუბინაშვილის „ქართლის ცხოვრება, გვ. 107.

11. Е. Н. Кушева. — Политика русского государства на Северном Кавказе в 1552 — 1572 гг. в «Исторических записках» АН СССР, т. 34, 1950 г. გვ. 236—287. შემდგომში Кушева.

12. Статейный список И. П. Новосильцева (Турция). «Путе-шества русских послов XVI—XVII вв». М. 1945, გვ. 61—99.

13. იქვე გვ. 372.

14—15. იქვე გვ. 90—92.

16. Кушева, გვ. 285.
17. საქართველოს ისტორია, ს. ჯანაშიას რედაქციით, თბ. 1946.
18. История Москвы. Том первый. М. 1952, გვ. 223.
19. Очерки истории СССР. Конец XV — начало XVIII в. М. 1955, გვ. 832.
20. იქვე, გვ. 833.
21. იქვე.
22. ეგნატაშვილი ბერი. ახალი ქართლის ცხოვრება XVIII ს. დამდეგ., თბ. 1940, გვ. 56.
23. Абас-Кули-Ага Кудси Бакиханов. — Гюлистан — Ирам. Баку, 1926 г., გვ. 88.
24. Белокуров, уз. 10.
- 25-30. იქვე, გვ. 13-41.
31. იქვე, გვ. 56.
32. Веселовский, გვ. 18.
- 33-35. იქვე, გვ. 29-66.
36. იქვე, გვ. 110.
37. Белокуров, გვ. 54.
38. იქვე, გვ. 88.
39. Кушева, გვ. 272.
- 40-41. Белокуров, გვ. 73-79.
- 42-50. იქვე, გვ. 116-174.
51. ჩუბინაშვილის „ქართლის ცხოვრება“, გვ. 106.
52. Белокуров, გვ. 209.
53. იქვე, გვ. 222.
54. იქვე, გვ. 173.
55. იქვე, გვ. 190.
56. იქვე, გვ. 219.
57. М. С. Иванов. Очерки истории Ирана. 1952, გვ. 64.
58. Белокуров, გვ. 265—314.
- 59-60. იქვე, გვ. 330—407.
61. იქვე, გვ. 492.
- 62-63. Веселовский, გვ. 255—276.
64. იქვე, გვ. 437—447.
65. იქვე, გვ. 275—276.
66. Белокуров, გვ. 485.
67. Очерки истории СССР, конец XV. начало XVII в., გვ. 835.
68. Белокуров. — გვ. 473, ეგნატაშვილი, გვ. 111—112.
69. კორნელი კეკელიძე. აველი ქართველი მწერლობის ისტორია, ტ. I, თბ. 1951, გვ. 441—451.
70. Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений 1615—1640 гг. Документы к печати подготовил и предисловием снабдил М. Полиевктов. Тбилиси 1937. გვ. 24—25.
71. Проф. М. А. Полиевктов — Экономические и политические разведки Московского государства XVII века на Кавказе. Тифлис. 1932 г.

72. Подлинные акты, относящиеся к Иверской иконе божьей матери, принесенной в Россию в 1648 году. М. 1879. об. აგრეთვე: «Духовный Вестник Грузинского экзархата», 1891, № 3 — «О чудотворной иконе Иверской божьей матери».

73. Толочанов, გვ. 40-47 და შემდეგ.

74. Переписка на иностранных языках грузинских царей с российскими государями. СПб. 1861. стр. 60. Грамота к царю Алексею Михайловичу от грузинского царя Теймураза.

75. Исторический обзор дипломатических сношений между российскими государями и грузинскими царями и владетелями, составленный на французском языке Франциском Плоаном, актуариусом при главном архиве, и переведенный на русский язык чиновниками того же архива. «Переписка», გვ. 1 — XC1.

76. Акты исторические, собранные и изданные Археологическою комиссиею, т. IV. 1645—1676. СПб. 1842, გვ. 181.

77. Дворцовые Разряды, том III с 1645 по 1676, СПб. 1852. გამომცემბისას об. Указатель имен личных в Дворцовых Разрядах, составленный Н. Голицыным. СПб. 1912. 78-91. იქვე.

924 Рейтенфельс. — Сказание светлейшему герцогу Тосканскому Козме III о Московии. Падуга, 1680. Русское издание. М. 1905, გვ. 206—207.

93. Дворцовые Разряды, т. III.

94-95. იქვე.

96. Переписка, გვ. 91.

97. Дворцовые Разряды, т. III; აგრეთვე Подлинные акты, относящиеся к Иверской иконе.

98. Дворцовые Разряды, т. III.

99. Дополнения к актам историческим, собранные и изданные Археологическою комиссиею, т. III. СПб, 1848, стр. 442 и следующие.

100. იქვე, გვ. 497.

101. Дворцовые Разряды, т. III.

102. Рейтенфельс, გვ. 206, 207.

103. იქვე.

104 — 106. Переписка, გვ. 72 — 77.

107. Царская грамота о высылке в Москву сотенных голов и людей для встречи грузинского царя Теймураза. Акты исторические, т. IV, № 103.

108. Дворцовые Разряды, т. III, გვ. 134—135.

109. იქვე, გვ. 493.

110. С. Соловьев. — История России в царствование Алексея Михайловича, т. III, М. 1862 გვ. 279.

111. იქვე, გვ. 278.

112. Дворцовые Разряды, т. III.

113. Приезд в Москву Теймураза I, об. Дворцовые Разряды. т. III, გვ. 493—514.

114. М. Полиевктов — Материалы по истории грузино-русских взаимоотношений в 1616—1640. Тифлис. 1937, 33. 262, 420.

115. М. Полиевктов — Посольство князя Мышского и дьяка Ключарева в Кахетию 1640—1643 Тифлис, 1928 г.

116. Дворцовые Разряды, т. III.

117. С. Соловьев — История, т. III, стр. 269.

118. Дворцовые Разряды, т. III.

119. С. Соловьев — История, т. III, 33. 268—274.

120. Переписка, 33. 80.

121. Дворцовые Разряды, т. III; Дневальные Записки Приказа Тайных Дел 7165—7183 гг., листы 188—238.

122. Дворцовые Разряды, т. III.

123. Дневальные Записки, лист 268.

124. Исторические акты, т. IV, 33. 290.

125. 33. 281.

126. Дворцовые Разряды, дополнительный том, СПб, 1854, 33. 233.

127. Исторические акты, т. IV, 33. 290.

128. Дворцовые Разряды, дополнительный том, 33. 262.

129. ბ. ბერძენიშვილი, ი. ჯავახიშვილი, ს. ჯანაშია, საქართველოს ისტორია, წგნ. I, თბილისი 1946, 33. 373.

130. Дневник генерала Патрика Гордона. М. 1892, 33. 61.

131. Дворцовые Разряды, дополнительный том, 33. 262.

132. Дневальные Записки, л. 93 (об.).

133. Дворцовые Разряды, дополнительный том.

134. Жузе П. — Грузия в 17 столетии по изображению патриарха Макария. Казань, 1905.

135. «Московский Некрополь».

136. Дворцовые Разряды, дополнительный том, 33. 463-482.

137-138. 33.

139. Дворцовые Разряды, т. III, 33. 920, 923.

140. История СССР том I, с древнейших времен до конца XVIII века под редакцией Б. Д. Грекова, члена-корреспондента Академии Наук СССР С. В. Бахрушина, профессора В. М. Лебедева. Издание второе, ОГИЗ. 1948, 33. 468-485.

141. П. Иоселиани — Исторический взгляд на состояние Грузии под властью царей магометан. Тифлис, 1849, 33. 111.

142. Переписка, 33. 102.

143. Ф. Плоэн, 33. LXVII.

144. Переписка, 33. 100-102.

145. Ф. Плоэн, 33. LVIII.

146. Послание иерусалимского патриарха Досифея в Грузию. Журнал «Духовный Вестник», май, 1866.

147. Переписка, 33. 231.

148. Ф. Плоэн, 33. LXX.

149. Записка о принятии в покровительство царя Арчила в 1683 году. Опубликована в «Древней Российской Вивлиофике» дважды: в

части X за 1775 год, 6-ой раздел, 33. 337 — 363 и в части XV за 1790, XIX раздел, 33. 306-326.

150. 33.

151. Переписка, 33. 120—121.

152. Ученые Записки Императорской Академии наук, т. II, вып. 1. СПб. 1854, 33. 544—579. М. Броссе — О грузинском письме царя Арчила к шведскому королю Карлу XII от 2 февраля 1706 года, и о пребывании царя Арчила в России.

153. Переписка, 33. 105-110.

154. 33.

155. კ. კეკელიძე, ძველი ქართული მწერლობის ისტორია, ტ. II, 33. 462—482. იმ. აგრეთვე «Ученые записки», 33. 547—579.

156. Записка о принятии в покровительство.

157. 33.

158. Переписка, 33. 126.

159. Ученые Записки, 33. 544-579.

160. «Русская Старина», 1878, т. XXII, 33. 447.

161. Записка о принятии в покровительство.

162. Энциклопедический Лексикон, том первый, СПб, 1835. В типографии А. Плюшара. 33. 482—483; статья А. в В. (Александра Васильевича Вискатова) об Александре Арчиловиче. იმ. მისივე სტატია в Военном Энциклопедическом Лексиконе, т. I, СПб, 1852, 33. 245.

163. Переписка.

164. И. Забелин. — Историческое описание Московского Ставропигиального Донского монастыря, П. 1893. იმ. ასევე: Н. В. Дмитриев-Донской монастырь, М. 1857 (из №№ 42 и 43 «Ведомостей Московской Городской Полиции». 1857).

165. Сборник выписок из архивных бумаг о Петре Великом, том второй, М. 1872, 33. 345.

166. Дворцовые Разряды, т. IV, 33. 386.

167. 33.

168. Переписка, 33. 130 და შემდეგ.

169. П. Долгоруков. — Российская Родословная книга, часть I—II, 1854.

170. Переписка, 33. 134, 136.

171. Акты Исторические, собранные и изданные Археографическою комиссией, том пятый, 1676—1700. СПб, 1842; акты, относящиеся до императорского царя Арчила.

172-173. 33.

174. Письма и бумаги императора Петра Великого. т. I (1688—1701): СПб, 1887, 33. 541.

175. Переписка.

176. С. Соловьев, т. XIV (изд. 1854), 33. 249.

177. М. Д. Хмыров — Главные начальники русской артиллерии. 1-ый генерал-фельдцейхмейстер царевич Александр Арчилович Имеретинский. «Артиллерийский Журнал» № 1, 1866, 33. 31.

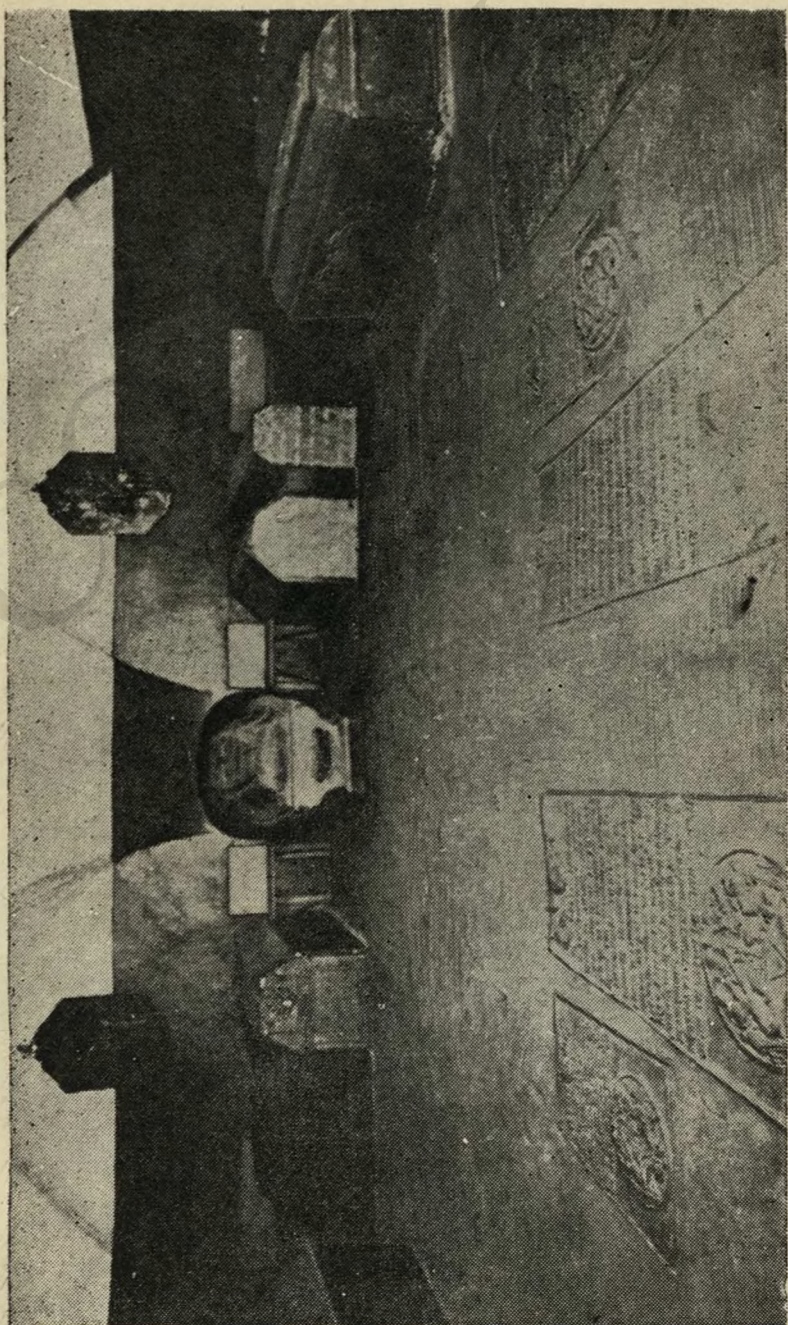
178. Письма и бумаги, т. 1, зз. 186, 187.
179. «Русская Старина». 1916, февраль, зз. 202. С. Лацинский. — Петр Великий Император России в Голландии и в Заандаме в 1697 и 1717 гг., книга голландского ученого Схельтемы (Scheltema). Книга эта составлена на основании двух рукописей: Дневника Иоанна Ноомена, члена заандамского городского совета, и записной книжки Корнелия Кальфа, одного из крупнейших коммерсантов в Заандаме.
180. М. М. Богословский. — Петр I, том II, зз. 275.
181. «Русская Старина», 1916, февраль.
182. Маколей. — Полное собрание сочинений, т. XIII. — История Англии часть VIII, СПб, 1865. зз. 61.
183. М. М. Богословский, т. II, зз. 65-66.
184. «Артиллерийский журнал», 1866, январь, зз. 31.
185. ჟჳ.
186. Письма и бумаги, т. 1, зз. 824.
187. Б. С. Тельпуховский. — Северная война. М. 1946, зз. 38.
188. Н. Устрялов. — История царствования Петра Великого, т. IV, часть 2-ая, приложение II. зз. 178.
189. ჟჳ, зз. 177.
190. Состояние России при нынешнем царе. Сочинение капитана Джона Перри, перевод с английского кн. О. М. Дондуковой-Корсаковской. М. 1872, зз. 63.
191. «Артиллерийский Журнал», № 1, 1866, зз. 31.
192. Письма и бумаги, т. 1, зз. 869, 870.
193. Письма и бумаги, т. II, зз. 269.
194. Б. С. Эсадзе. — Первый генерал фельдцейхмейстер русской артиллерии при Петре Великом царевич Имеретинский Александр Арчилович. СПб, 1913.
195. Е. Э. Трубецкая. — Сказание о роде князей Трубецких. М. 1891.
196. И. Ф. Токмаков. — Историческое, статистическое и археологическое описание села Всесвятского. М. 1898.
197. Н. Г. Головин. — Письма Имеретинского царя Арчила к боярину Федору Алексеевичу Головину. М. 1856.
198. Н. Устрялов. — История, том четвертый, часть II, Приложение VI, 21, зз. 599.
198. ჟჳ, ნაწ. I, зз. 62—68.
200. П. П. Епифанов. — Начало организации русской регулярной армии Петром I (1699-1705) в «Ученых Записках Московского Университета». М. 1946. зз. 65-99.
201. Письма и бумаги, т. X, зз. 307, 329, 364.
202. Н. Г. Головин — Письма.
203. А. С. Хаханов. — Очерки по истории грузинской словесности. Вып. 3. М. 1901. зз. 348-349.
204. Ученые Записки. зз. 544-579.
205. Н. Устрялов. — История, часть II, зз. 445.

206. Ученые Записки. зз. 544-579.
207. И. Забелин — Историческое описание Московского Ставропигиального Донского монастыря. II. 1893, Н. В. Дмитриев-Донской монастырь.
208. Н. Устрялов — История, т. IV, часть I, зз. 62-63.
208. ჟჳ.
210. Н. Г. Головин — Письма.
211. «Русская Старина», 1872, т. пятый, зз. 905.
212. Н. Устрялов — История, т. IV, часть I.
213. Письма и бумаги, т. X, зз. 258.
214. Н. Устрялов — История, т. IV, часть I.
215. «Московский Некрополь», т. I. იმ. აგრეთვე ალექსანდრეს საფლავის ქვის წარწერის ფოტო ამ წიგნის ბოლოში.
216. Н. Устрялов — История, т. IV, часть I.
217. И. Забелин. — Историческое описание..
218. «Северный Архив». 1824, №№ 23 и 24 — «История о духовном завещании Имеретинского царя Арчила».
219. «Московский Некрополь», т. I.
220. А. Цагарели. — Грузинские надписи, найденные в России. Отдельный оттиск из «Записок восточного отд. Рус. Археологич. Общ.», т. II, вып. III, зз. 227-232.
221. Московский Кафедральный Архангельский Собор, составил А. Лебедев, М. 1808.
222. И. Забелин. — Историческое описание..
223. „ლიტერატურული ძეგანი“, зз. 175—219.
224. Историко-статистическое и археологическое описание села Всесвятского. М. 1898.
225. В. Нашекин. — Записки, СПб, 1842; Дневник камерюнкера Берхгольца, веденный им в России, часть II, М. 1858.
226. «Русская Старина», 1873, т. VIII, зз. 50.

გ ა ს წ ო რ ე ბ ა

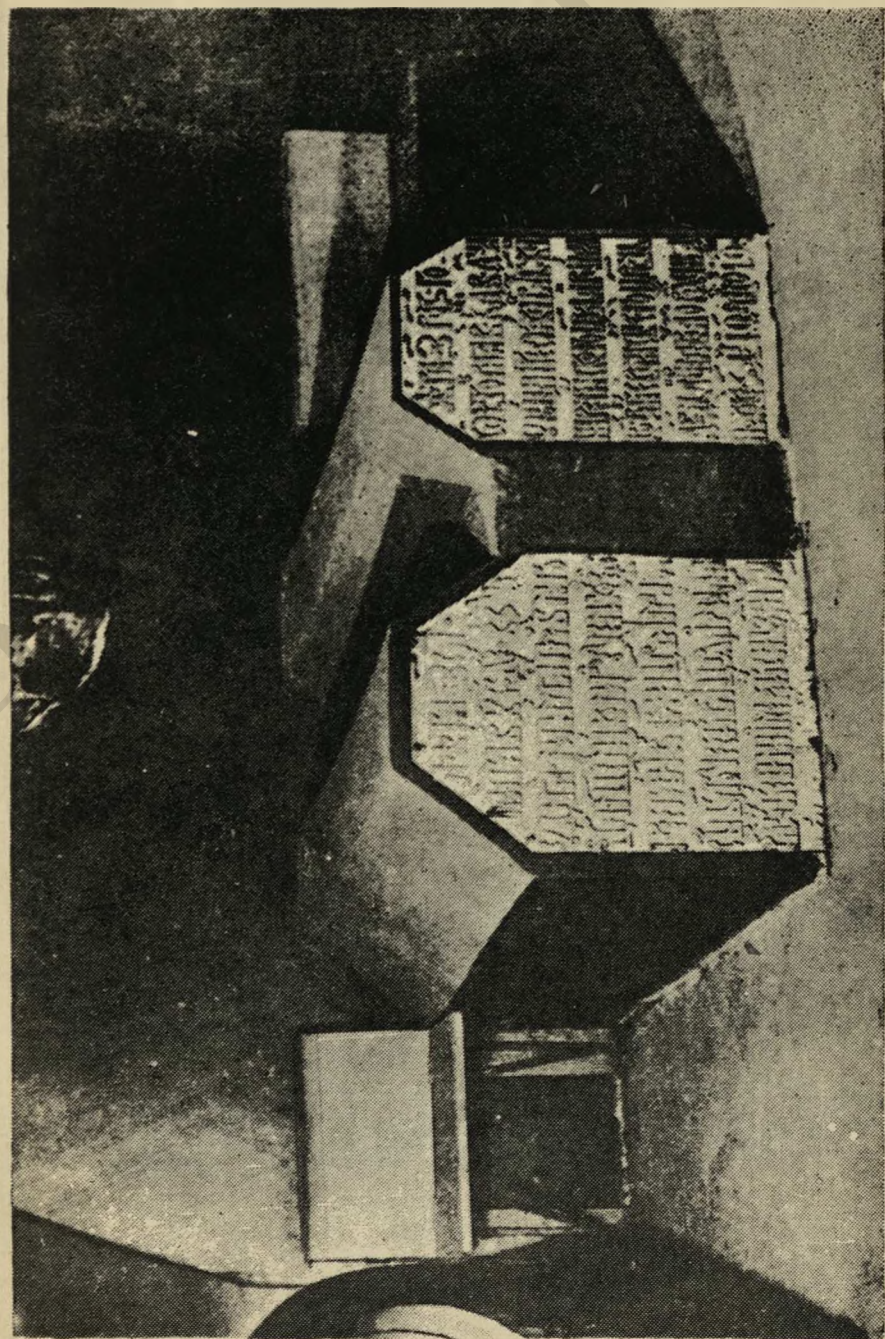
ვიტსენის წიგნიდან ამოღებული ქართული ანბანის ფოტორეპროდუქცია წარწერა (გვ. 164) უნდა იკითხებოდეს ასე:
ქართული, ანუ გეორგიანული ანბანი.

წანთეონის
ილუსტრაციებთ

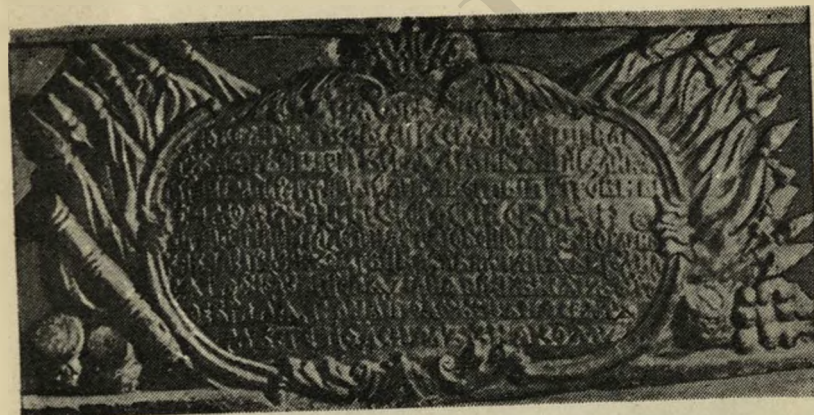
სურათი № 2

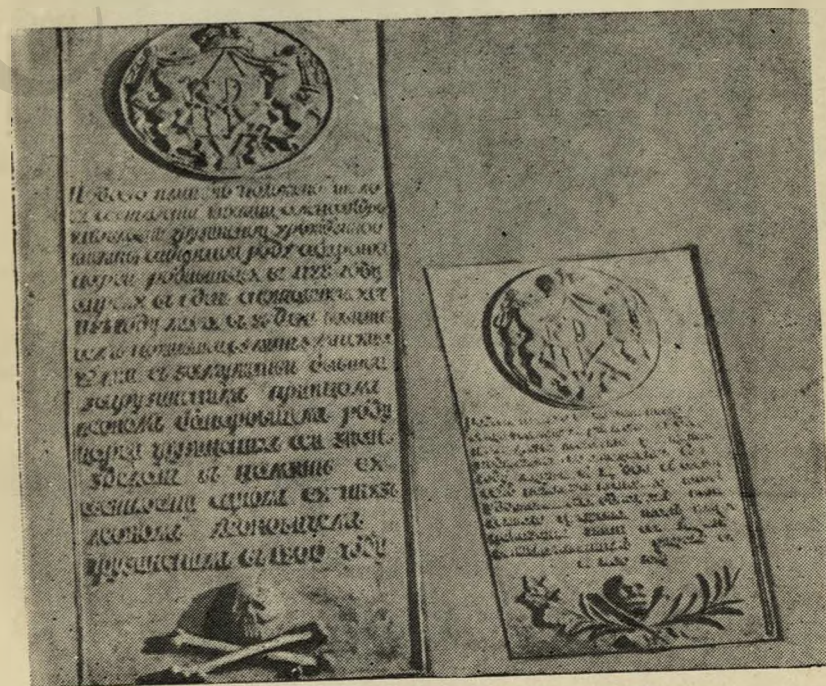
სურათი № 3

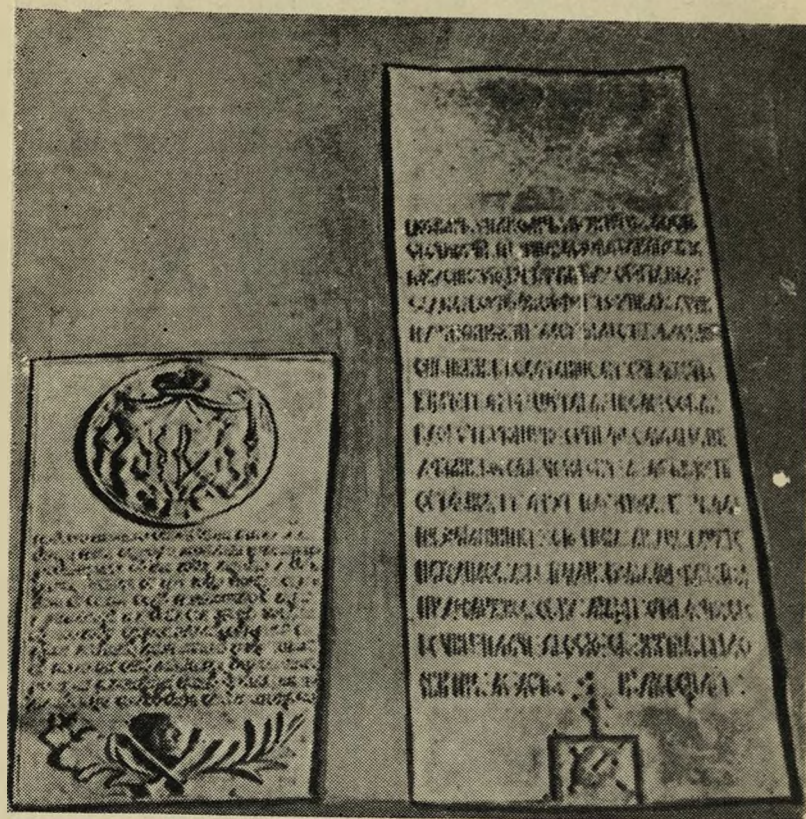
სურათი № 4

სურათი № 5

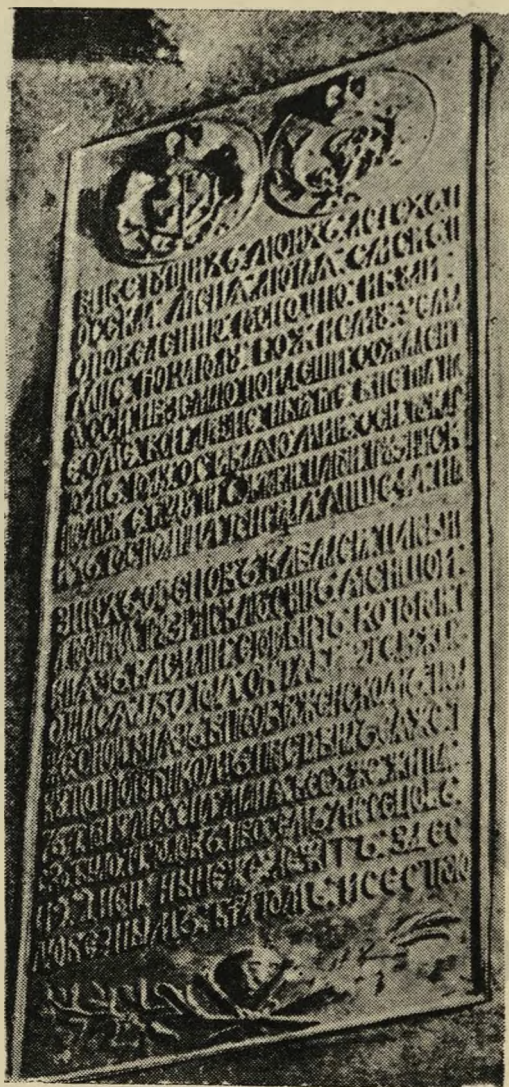
სურათი № 6—7

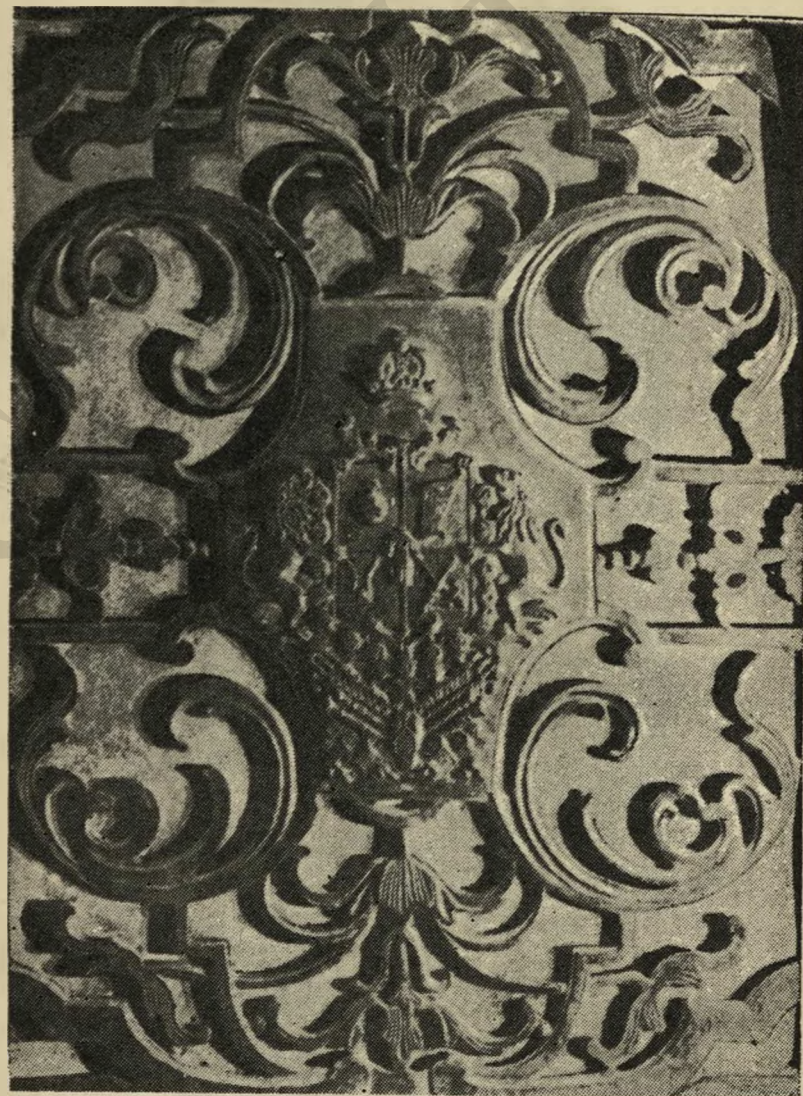
სურათი № 8—9

სურათი № 10—11

სურათი № 12

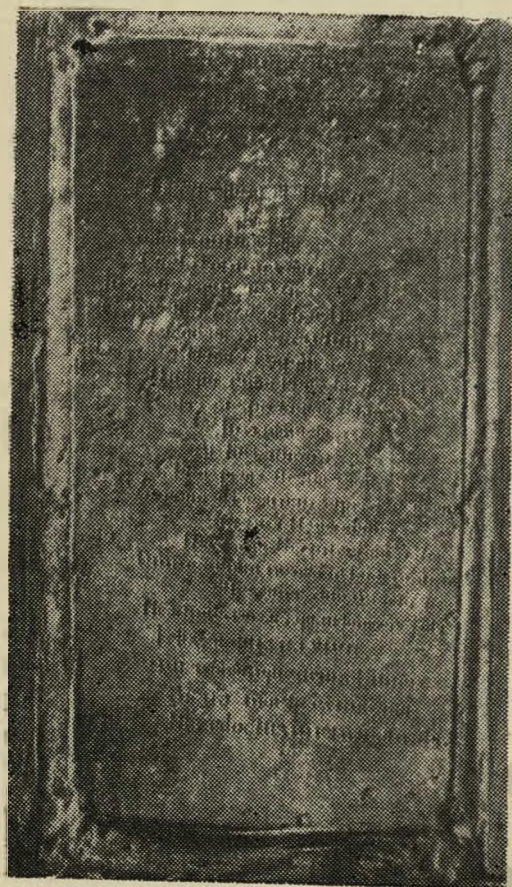
სურათი № 13

სურათი № 14—15

სურათი № 16

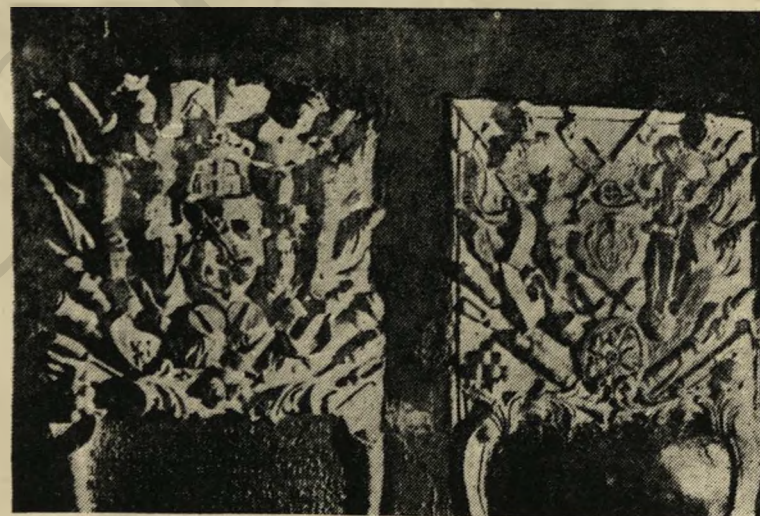
სურათი № 17

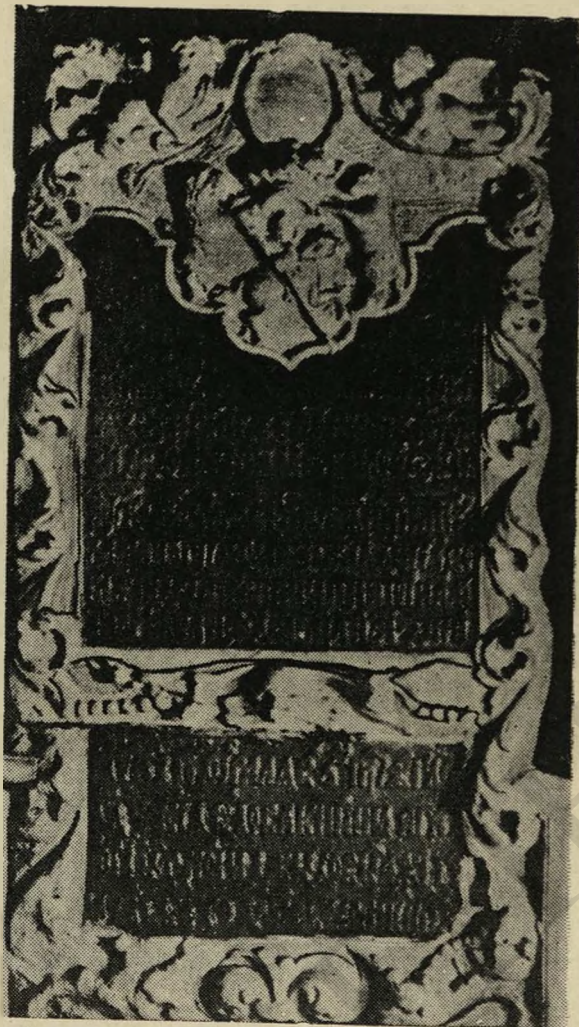
სურათი № 18

სურათი № 19

სურათი № 20—21

სურათი № 22

შინაარსი

პირველი ქართული გამოცემის წინასიტყვაობა	83
პირველი რუსული გამოცემის წინასიტყვაობა	5
მეორე ქართული გამოცემის წინასიტყვაობა	7
	10

ნაწილი პირველი

საქართველოს საქმეები	15
--------------------------------	----

ნაწილი მეორე

ნიკოლოზ ბატონიშვილი	105
-------------------------------	-----

ნაწილი მესამე

არჩილ მეფე	167
ეპილოგი	234
ქართულ პოლიტიკურ და პიროვნულ მოღვაწეთა პანთეონი მოსკოვში	241
ქვის ფილები ეპიტაფიებით მიჩვენებული ეკლესიის სასურთველის ხალხის კედ- ლებზე	251
ნიკოლოზის ბერძნული მონასტრიდან გადმოტანილი საფლავის ქვები	253
შენიშვნები სურათებისათვის	257
„დეტრაციები“ წიგნისათვის „ქართველები მოსკოვში“	259
ძველ ტერმინთა და გამოთქმათა განმარტება	260
წყაროები და ლიტერატურა	263
პანთეონის ილუსტრაციები	271

მთარგმნელი ვ. წულუკიძე

რედაქტორი რ. ორჯონიძე

მხატვარი დ. დუნდუა

მხატვრულ რედაქტორი გ. გორდელაძე

ტექნიკური რედაქტორი შ. ძოწენიძე

კორექტორები ნ. თავაძე, ე. ზუბიაშვილი

ხელმოწერილია დასაბეჭდად 11/VIII-59 წ. ქაოლდის
ზომა 60×92, ნაბეჭდი თაბახი 17.25, სააღრ.-საგამომც.
თაბახი 14,02. საბეჭდო თაბახი 13,72.

უფ. 03331

ტირაჟი 20,000

შეკვ. № 1433

ფასი 8 მან. 85 კაპ.

საქ. სსრ. კულტურის სამინისტროს, შიდა კომუნიკაციების განყოფილების
სტამბა. № 4. თბილისი, შენობა № 4.

Типография № 4 Главполиграфиздата Министерства культуры
Грузинской ССР. Тбилиси, Медгородок.